

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DR. RIZA NUR
HAYATI VE KİŞİLİĞİ

(Yüksek Lisans Tezi)

103736

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Buket KARALI

103736

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Kemal ARI

İZMİR - 2001

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “DR. RIZA NUR HAYATI VE KİŞİLİĞİ” adlı çalışmanın tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin “Kaynakça”da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

...../...../2001

Buket KARALI

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün/...../2001 tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin maddesine göre Yüksek Lisans öğrencisi Buket KARALI'nın “Dr. Rıza Nur Hayatı ve Kişiliği” konulu tezi incelenmiş ve aday/...../2001 tarihinde, saat’da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın çalışmaya dayalı tezini savunmasından sonra dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin olduğu oy ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

**TEZİN ENSTİTÜYE TESLİMİ SIRASINDA VERİLECEK OLAN TEZ VERİ
FORMU**

**YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZİ VERİ
FORMU**

Tez no:

Konu no:

Üniv no:

Tezin Yazarının

Soyadı:

KARALI

Adı: Buket

Tezin Türkçe Adı: Dr. Rıza Nur Hayatı ve Kişiliği

Tezin Yabancı Dildeki Adı:

Tezin Yapıldığı Üniversite: Dokuz Eylül

Enstitü: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

Yılı: 2001

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Kemal Arı

Dili: Türkçe

Sayfa Sayısı:

Referans Sayısı:

Tarih:

İmza:

ABSTRACT

Dr. Rıza Nur, is a politician, whose politic carrier began with, 1908 Constitutional monarchy in the last era of the Ottoman Empire, and went on, till he left Turkey. He was a representative in a lot of agreement – the most important one is, known as Louzanne Agreement – He also was a doctor, and an author, who has lots of written documents on literature and history branches.

His political life began with the party of İttihat ve Terakki, then he became a member of Ahrar and then he passed to the party of Hurriyet ve İtilaf. However, the last point that Rıza Nur found himself was always the same: Opposition.

Rıza Nur (1879-1942) who had a dynamic and lively life, became popular again, after his memories, which were in British Museum, was published in Turkey by Cavit Orhan Tütengil on 1964.

The main aim of this research is; to have a closer look to the place of Rıza Nur's life and character in our near history.

ÖNSÖZ

Dr. Rıza Nur, Osmanlı Devleti'nin son döneminde, İkinci Meşrutiyet ile başlayan siyasi hayatı 1926'da Türkiye'den ayrılıncaya dek devam eden; pek çok antlaşmada -en önemlisi Lozan Antlaşması olmak üzere- delege olarak bulunan bir siyaset adamıdır. Bunun yanı sıra tıp doktoru ve edebiyat, tarih konularında pek çok eser kaleme almış bir yazardır. Bizim bu çalışmadaki amacımız, Rıza Nur'a yaşadıkları, düşündükleri, yazdıkları ve yazmadıklarıyla daha yakından ve farklı pencerelerden bakmak, yakın tarihimizdeki yeri ile olduğu kadar, birey olarak Rıza Nur'u görmeye ve göstermeye çalışmaktır.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Rıza Nur'un çocukluk ve gençlik yılları ile aktif olarak siyasi hayatının başladığı 1908 Meşrutiyeti ile Mondros Mütarekesi sonrasında Mısır'dan dönüşü çerçevesindeki faaliyetleri üzerinde durulmuş; ikinci bölümde ise Rıza Nur'un hayatının, Anadolu'ya geçişi ile başlayan, vekilliklerle süslenen ve Lozan Barış Konferansı'na delege olarak gidişi ile taçlanan dönemi incelenmiştir. Üçüncü bölüm, Rıza Nur'un siyasi hayattan çekildikten sonra gittiği Fransa ve Mısır'daki yılları ile Türkiye'ye dönüşünden sonraki çalışmaları, ölümü ve ölümünün yankılarını içermektedir. Dördüncü bölümde, Rıza Nur ile ilgili tartışmalara yer verilmiştir. Tartışmaların seyrinde büyük önemi olduğuna inandığımız Hayat ve Hatıratım'ın, Cavit Orhan Tütengil tarafından bilim dünyasına tanıtılması esas alınarak, konu altbaşlıklara ayrılmıştır. Yine bu bölümde ayrı bir başlık altında ele alınmakla beraber; Rıza Nur'un kişiliği ile ilgili yorum bilgi ve ipuçlarına, hayatını anlatırken, sırası ve yeri geldikçe yer vermeyi uygun gördük. Böylece hem onun kişilik yapısının oluşmasına etki eden olgu ve olayları; hem de onun kişiliğinin, hayatını hangi zamanlarda ve nasıl etkilemiş olduğunu yaşam-kişilik sarmalında görme olanağı bulmaktayız.

4 Şubat 2000 tarihinde Sinop'ta, Dr. Rıza Nur İl Halk Kütüphanesi ve 21 Şubat 2001'de Rıza Nur'un İstanbul Merkezefendi Mezarlığı'ndaki kabrine yaptığımız ziyaretler de konu ile ilgili bilgilerimizi tamamlayıcı niteliktedir.

Çalışmanın gerçekleştirilmesinde öneri ve rehberliğinin büyük payı olan danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Kemal Arı'ya ve gösterdikleri yakın ilgiden dolayı T.C. Kültür Bakanlığı Dr. Rıza Nur İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü çalışanlarına teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

GİRİŞ	1
I- RIZA NUR'UN YETİŞME KOŞULLARI VE İLK SİYASİ	
DENEYİMLERİ	4
A- AİLESİ.....	4
B- SİNOP'TA ÖĞRENCİLİK YILLARI.....	6
C- İSTANBUL'DA ÖĞRENCİLİK YILLARI	7
D- DOKTORLUK HAYATININ İLK YILLARI	11
1- Gülhane'de asistanlık.....	11
2- Tıp Fakültesi'nde asistanlık.....	14
E- II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ.....	14
1- Milletvekilliği	16
a- Kısa yurtdışı hayatı	18
b- Tutukluluk	20
c- Yurtdışı	22
2- Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda Rıza Nur	22
F- MECLİSİN FESHİNDEN SONRAKİ DÖNEM	25
G- BAB-I ALİ BASKINI VE YURTDIŞINA ÇIKIŞI	30
1- Avrupa (Romanya, İsviçre, Fransa)	33
2- Mısır.....	35
H- MÜTAREKE DÖNEMİ.....	36
II- ANADOLU'YA GEÇİŞİNDEN SONRA RIZA NUR.....	40

A- ANADOLU'YA GEÇİŞİ.....	40
B- VEKİLLİKLERİ	45
1- Maarif Vekilliği.....	45
2- Hariciye Vekilliği'ne Vekaleti	50
3- Sıhhiye Vekilliği.....	57
C- LOZAN KONFERANSI'NDA RIZA NUR.....	63
III- CUMHURİYET DÖNEMİ	91
A- SİYASİ HAYATTAN ÇEKİLİŞİ.....	93
B- YURTDIŞINA ÇIKIŞI	97
1- Fransa	97
2- Mısır.....	102
C- TÜRKİYE'YE DÖNÜŞÜ VE ÇALIŞMALARI	104
D- ÖLÜMÜ VE ÖLÜMÜNÜN BASINDAKİ YANKILARI	112
IV- HAKKINDAKİ TARTIŞMALAR VE RIZA NUR'UN KİŞİLİĞİ	127
A- HAYAT VE HATIRATIMIN YAYINLANIŞINA KADAR TARTIŞMALAR	127
1- Ardından Yazılanlar	127
2- Hayat ve Hatıratımın Bilim Dünyasına Tanıtılması	153
3- Tepkiler	160
B- HAYAT VE HATIRATIMIN YAYINLANMASI VE SONRASI.....	179
1- Yankılar ve Tepkiler	179
2- Süregelen Tartışmalar.....	186
C- KİŞİLİĞİ	197
SONUÇ	211
KAYNAKÇA.....	216
EKLER	224

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.r. : Adı geçen rapor

a.g.y.d. : Adı geçen yazı dizisi

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

haz. : Hazırlayan

krş. : Karıştırınız

s. : Sayfa

Yay. : Yayını, Yayınları

GİRİŞ

Tarih konulu bir yazıyı okurken, -genellikle- olaylar ve süreç bizim için daha ön planda olduğundan, satırlardaki çoğu isim, bizim için sadece birer isim olmaktan öteye gitmez. Belki önem sıralamamızın ilk basamaklarında yer almadıklarından, belki de ayıracak geniş zamanımız olmadığından bu isimlerin birçoğu, düşüncemizde ete kemiğe ve ruha bürünemez, sadece tarihi birer kişilik olarak kalırlar. Oysa yetişme şartları, psikolojileri ve paradigmaları ile onları, tarihteki rolleri yanında, salt insan olarak tanıma yoluna gidildiğinde, daha sağlıklı yargılara ulaşabiliriz. Tarihe yön veren olayların yanı sıra, bu olaylara yön veren ya da olayların içinde büyük-küçük rollere sahip bulunan kişiler de büyüteç altına alınırsa, çok büyük bir bulmacanın en küçük parçalarını görebilme olanağına kavuşuruz.

İşte bu anlayışla, 1908 sonrasının siyasi gündemine imzasını koymuş politikacılardan biri olan Dr. Rıza Nur'a ve onun neden bazılarına göre *"antipatik"*¹, *"ruh hastası bir doktor"*²; bazılarına göre de *"devrinin kendi alanında yetkili bir hekimi"*, *"bir hürriyet aşığı ve idealist mücahid"*³, *"Büyük Türkçü"*⁴ ve *"bir müzmin muhalif, bir yalnız adam"*⁵ olduğuna eğileceğiz.

Rıza Nur'un İttihat ve Terakki'de başlayan ve sonrasında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda devam eden politika hayatı hep aynı noktaya çıkmıştır: Muhalefet. Onun, *"sanki aforoz edilmiş"* gibi, tarih kitaplarından çıkarıldığını, bir dönemler adını yüksek sesle yinelemenin bile *"cesaret işi"* sayıldığını belirten Tefik Çavdar, tüm bunların açıklamasını yine onun muhalif kimliğine dayandırmaktadır: *"Gerçek o ki ısrarla unutturulmuş. Nedenini soranlara ise tek bir yanıt verilmiş: Gazi'ye muhalif. Aslında*

¹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları*, Varlık yay., İstanbul, 1971, s.116.

² Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, II, 3. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981, s.258.

³ *Yakın Tarihimiz*, III/31 (27 Eylül 1962), s.155.

⁴ Nihal Atsız, "Rıza Nur'un Türkçülüğe En Büyük Hizmeti", *Kopuz*, I/(Eylül 1956), s.3; *Orkun*, sayı:49 (7 Eylül 1951), s.6; *Mefkure*, I/1 (20 Ekim 1951), s.2.

⁵ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi yay., Ankara, 1995, s.432.

Doktor herkese muhalif; döneminde, Gazi'nin muhaliflerine bile muhalif. Temelde kendisiyle bile barışık olmayan bir yapısı var"⁶. Ancak Rıza Nur'un tutumunu "muhalafet" sözcüğü ile sınırlayarak tanımlamak eksik ve hatalı olacaktır. Onu ve ruhsal yapısını tanımamıza en büyük yardımcı, Hayat ve Hatıratım adını taşıyan anılarıdır ve bu anıların varlığından kamuoyunu haberdar eden Cavit Orhan Tütengil'e göre, Rıza Nur'un kişiliği, bu yazmalardan sonra önem kazanmıştır. Çünkü bu sayede, "onun kişiliğini yaptığı sandıran ana çizgilerin yanı sıra, kişiliğinin dokusunu ortaya koyan küçük işaretler"e de ulaşma olanağı doğmuştur⁷.

Ancak anıların kronolojik sistemden uzak yazılması ve anlatımın belgelere dayandırılmamış -bazen de belgelerle çelişiyor- olması da göz önünde bulundurulması gereken noktalardır. Anı türündeki kaynakları kullanırken subjektif anlatımlar, eksik ya da yanlış aktarımlarla karşılaşmak olasıdır. Rıza Nur'un anılarında abartılı anlatım, benmerkezcilik, tatminsizlik ve ağır bir duygusallık hakimdir. Bazen hakarete dönüşen eleştirilerden hemen hemen herkes nasibini almaktadır. Özel hayatı ile ilgili bazı özeleştiriler ve saptamaları, birçok kişinin, anılarına yazmaya cesaret edemeyeceği türdendir. Belki de bu özelliklerinden dolayı neredeyse anılar da ayrı bir tartışma konusudur. Hayat ve Hatıratım'ın kamuoyuna tanıtılması ve sonrasında günümüze uzanan tartışmalara da ayrıca değineceğiz.

Rıza Nur'un kişiliği ve hayatı üzerine yapılan çalışmaların temeli yine onun anılarına dayanmaktadır. Kuşkusuz, çalışmaya konu olan kişinin -varsa- anılarına da başvurulması doğaldır. Ancak önemli olan, anıların titizlik, özen ve dikkatle kullanılmasıdır.

Türk kamuoyu, Rıza Nur'un British Museum'da bulunan anıları ve diğer yazma eserlerini, Cavit Orhan Tütengil'in biri Kitap Belleten⁸'de, diğer ikisi de Cumhuriyet⁹ gazetesinde yayınlanan yazıları ile tanımıştır. Tütengil'in bu üç yazısı ve ardından yazılan bir çok yazı bir kitap haline getirilerek, 1965 yılında, "Doktor Rıza Nur Üzerine Üç Yazı-Yankılar-Belgeler" adı ve İbrahim Olgun'un önsözü ile yayınlanmıştır. Kitapta

⁶ A.g.e., s.432.

⁷ Cavit Orhan Tütengil, Dr. Rıza Nur Üzerine Üç Yazı-Yankılar-Belgeler, Güven Matbaası, Ankara, 1965, s.14.

⁸ Cavit Orhan Tütengil, "Doktor Rıza Nur'un British Museum'daki Yazma Eserleri", Kitap Belleten, (1 Ekim 1963), s.3-5.

⁹ Cumhuriyet, 9 Mart 1964, Cumhuriyet, 10 Ağustos 1964.

“Yankılar” başlığı altında, Tütengil’in üç yazısının ardından yazılan ve bu konuda farklı görüş ve bakış açılarını yansıtan yazılar, “bir ayırma yapmadan, kronolojik sıra içinde bir araya getirerek” sunulmuştur¹⁰. Son bölümde ise konu ile ilgili beş adet belgeye yer verilmiştir. 1992 yılında, Belgesel Kitaplar tarafından yayınlanan, Bozkurt Zakir Avşar’ın kaleme aldığı “Bir Muhalifin Portresi Dr. Rıza Nur”, bu konuda yapılmış bir diğer çalışmadır¹¹. Yazar; Hikmet Tanyu, Altan Deliorman, Cemal Kutay, Reha Oğuz Türkkân, Muzaffer Eriş, Bedriye Atsız, Nejdî Sançar’ın eşi Reşide Sançar gibi, bir dönem Rıza Nur’un yakın çevresinde bulunmuş kişilerle de görüşerek, edindiği bilgileri okuyucuya aktarmıştır. Turgut Özakman, 1995 yılında, Bilgi Yayınevi tarafından okuyucuya sunulan “Dr. Rıza Nur Dosyası” adlı incelemesinde, Rıza Nur ile ilgili pek çok soruyu, “yine Rıza Nur’un yardımıyla” yanıtlamaktadır¹². Eser okunduğunda, Özakman’ın adeta bir dedektif titizliği ile çalışmış olduğu fark edilmektedir. Yazar, ayrıntıları gözden kaçırmadan, Hayat ve Hatıratım’daki yanlış ve çelişkili bilgilere bir bir eğilmekte ve gerek Rıza Nur, gerekse anıları hakkında çarpıcı yargılara ulaşmakta, Hayat ve Hatıratım’ı yayınlayan yayınevinin “tutum ve iddiaları”na da ciddi eleştiriler yöneltmektedir. Bu saydıklarımız dışında, doğrudan onunla ilgili olmasa da, tanıklık ettiği dönemi ele alan pek çok eserde Rıza Nur’un adına rastlamak olasıdır. Çeşitli dergilerde de Rıza Nur’u konu alan makaleler bulunmakla beraber, bu yazıların çoğu, ölüm yıldönümlerinde kaleme alınmıştır. “Sevenlerinin Kalemiyle Rıza Nur” adlı derleme çalışmasında, Rıza Nur hakkındaki -bazıları başka yerlerde de yayınlanmış- bir çok yazıyı bir arada görme olanağını bulmaktayız¹³.

Çalışmamızın temel amacı, Rıza Nur’un hayatına, kişiliğine ve yakın tarihimizdeki yerine daha yakından bakmak; “Rıza Nur” adının, farklı çevrelerde neden birbirinden çok farklı anlamlar taşıdığını görmek ve gösterebilmektir.

¹⁰ Fevzi Şerbetçi, Ecvet Güresin, Falih Rıfkı Atay, Agah Sırrı Levent, Ömer Sakıp, Ahmet Kabaklı, Mahir İz’e ait yazıların yanı sıra; Tarih Konuşuyor ve Kim dergilerinde imzasız yazılar yer almaktadır.

¹¹ Bozkurt Zakir Avşar, *Bir Muhalifin Portresi Dr. Rıza Nur*, Belgesel Kitaplar, İstanbul, 1992.

¹² Turgut Özakman, *Dr. Rıza Nur Dosyası*, Bilgi yay., Ankara 1995.

¹³ *Sevenlerinin Kalemiyle Rıza Nur*, (Haz. Ziya Yücel İlhan), Toprak Dergisi yay., İstanbul, 1962.

I- RIZA NUR'UN YETİŞME KOŞULLARI VE İLK SİYASİ DENEYİMLERİ

A- AİLESİ

Rıza Nur, Mahmud ile Hâcele'nin dört oğlunun ilki olarak 30 Ağustos 1879'da Sinop'ta doğmuştur. Ancak anılarında, kardeşlerinden sadece Ahmet ve Şükrü'nün adlarına rastlamaktayız¹⁴. Adı yalnız Rıza idi. Nur adını sonra Tıbbiyede, kendisine o zamanın modasınca ikinci ad olarak koymuş, daha sonra da, 1938'de Türkiye'ye son dönüşünden sonra soyadı olarak kabul ettirmiştir. Babası Mahmut Zeki kunduracıdır¹⁵. Okur yazar olması nedeniyle Mahmut Efendi, sanat erbabı olduğu için Mahmut Usta, askerliğinde çavuş olmasından dolayı da Mahmut Çavuş olarak anılan babası, yetmiş beş yaşında ölmüştür. *"Babası, babasının babası, onun da babası malumdur. Hepsi de Sinoplu halis Türk'tür"*. Rıza Nur'un baba tarafından bilinen ilk atası, Sinoplu Hacı İbrahim'dir. Onun oğlu olan Sinop Kalesi Dizdarı Mustafa aynı zamanda Sinop'taki Hisar Camii'nin imamı olduğu için bu aile adı onlara yadigâr kalmıştır¹⁶. Bu kişi, çocukluğunda ekmek yerken çok ufaladığı için kendisine kedi, sonra imam olunca Kedi İmam denmiş. Bu da aileye lakap olarak geçmiş ve aile Kedi İmamgil olarak anılmıştır. Bu lakap, zamanla *"İmamgil"* ve daha sonra *"İmamoğlu"* olmuştur. Rıza Nur'un ataları ve babasının *"ocak halinde"* bir çeşit *"halk hekimliği"* yaptığı yolunda bir bilgiye de rastlamaktayız¹⁷.

Rıza Nur'un annesi Hâcele Hanım, Sinop'un tanınmış ailelerinden biri olan, Zarflıoğlu ailesindendir¹⁸. Kırım ve Rusya ile Anadolu sahillerinde yelken gemilerini işleterek ticaret yapan aile, bir fırtınada gemilerini kaybedince bu işe son vermek

¹⁴ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım, III*, (Yay: Abdurrahman Dilipak), İşaret yay., İstanbul, 1992, s. 237.

¹⁵ Refik Halid Karay ise, Sinop'ta sürgünde kaldığı dönemden tanıdığı Rıza Nur'un babasının "ak sakallı, kendi halinde", "eski bir balıkçı" olduğunu yazmaktadır. Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, İletişim yay., İstanbul, 1990, s.276.

¹⁶ Nihal Atsız, "Büyük Türkçü Doktor Rıza Nur", *Orkun*, (Dr. Rıza Nur Sayısı), 49 (7 Eylül 1951), s.2. Şair Tabibler adlı kitapta, Rıza Nur'un babasının adı yanlış olarak "Mehmed" şeklinde yazılmıştır. Veli Behçet Kurdoğlu, *Şair Tabipler*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967, s.339.

¹⁷ A.g.e., s.339.

¹⁸ H. Fethi Gözler "Hakiki Türkçü Rıza Nur Beğ", *Sevenlerinin Kalemile...*, s.21; Bozkurt Zakir Avşar, *Bir Muhafifin Portresi Dr. Rıza Nur*, Belgesel Kitaplar, İstanbul, 1992, s.22.

zorunda kalmıştır. Rıza Nur anne tarafının da Sinop'un yerlilerinden olduğunu belirterek, "bu aile de ... halis Türk'tür. Demek benim kanıma ecnebi kanı karışmamıştır. Halis Türk kanıdır. Ben bununla iftihar ederim" demektedir.

"Anam pek mübarek bir kadındı. Kendi halinde sessiz, ev işi ve çocuklarıyla meşgul olurdu. Gayet zeki ve işgüzar. ... her sözünde bir hikmet vardı. Bana daima nasihat eder, beni fazilete teşvik ederdi. Namuslu olmayı, kimsenin hakkını yememeyi, yalan söylememeyi, elden gelirse iyilik etmeyi ve emsali faziletleri söyler, bana talim ederdi. Belki beni fazilete sevkeden münhasıran bu kadının terbiyesidir. Öyle sözleri vardır ki; ... o sözler ... hayatımda bana düstur olmuşlardır. Bu kadının bir gün namazını bıraktığını bilmiyorum. ... beş çocuk doğurdu. Biri öldü, dördünü büyüttü. Hem de babamın dükkanının işini görürdü. Kunduraların yüzlerini evde makine ile hep o dikmiştir. Ah ne yazık ki; İttihatçılar beni hudud harici attıkları vakit ölmüştür. Beş senelik birbirimize hasret iken gitti. Kalp hastalığı vardı. Uzun zaman yatakta kalarak ölmüş, bilmem onu öldüren hastalık ne idi.

Babam (ise) güçlü, sarı saç ve mavi gözlü, güzel yüzlü ve mütenasip bedenli, pek zeki, sert bir adamdı. Otuz yaşında evlenmiş, o anda içki ve çapkınlığı terk etmiş, namaza başlamıştır. O vakit Sinop'ta kundura bilmezlermiş. ... babam kunduracılık yapınca iyi kazanç temin etmiş. Babamdır ki, Sinop'a kunduracılığı sokmuş, çıraklar yetiştirmiştir.

Fakat Tıbbiye'nin son sınıflarında iken Sinop Rumları kunduracılıkta terakki edip çoğalmışlar ve bu sanatı Türklerin elinden almışlardır. Babam da artık ihtiyarlamıştı. Onun da kazancı azalmış, zarurete düşmüş, bana da eskisi gibi yardım edememiştir. Dükkanını ve bazı şeylerini satıp yemiştir.

Babam terbiyeme çok dikkat ederdi. Beni yalnız sokakta gezdirmez, kimse ile konuşturmazdı. Kızdıkça iyice döverdi. Çok dayagını yedim. Mektepten eve, evden mektebe. Başka bir şey yok. Gezmeye beni kendisi götürürdü. Mektepten eve geldikten sonra da her gün bana evde bir şey ezberletir, on satırlık meşk yazdırırdı. Bu sayede çok güzel şeyler ezberledim ve hüsn-ü hatta sahip oldum. Daima bana doğruluk ve bilhassa namus üzerine nasihat eder, aksi halde derhal beni keseceğini söylerdi. Aynı zamanda mükafat vaadi ile de beni teşvik ederdi. Babam ... yetmiş beş yaşında, ben Rusya'da Moskova Muahedesi'ni yaparken Sinop'ta öldü" sözleri ile Rıza Nur, anne ve

babasını -çoğunlukla da çocukluk anılarına dönerek- anlatmaktadır. Onun bu ifadelerinden, babasına oranla annesine daha fazla bir yakınlık hissettiğini de anlamaktayız. Kuşkusuz bunda babasının “*sert bir adam*” olmasının etkisi vardır. Babasını daha çok bu eksende bize aktaran Rıza Nur, annesinden bahsederken duygusallaşır; özellikle de kendisinin Türkiye’ye giremediği bir zamanda annesini kaybetmenin onu ne denli etkilediğini de bu duygusallıkla dile getirir¹⁹.

B- SİNOP'TA ÖĞRENCİLİK YILLARI

Dört yaşında iken “*Kapan'daki ilk mektebe*” başlamıştır. Rıza Nur’un bu okuldan lanımsayıp naklettikleri arasında Ahmet Efendi ve Hacı Dayı adındaki iki sarıklı hoca ve bir de bu hocaların “*değnek ve falakaları*” yer almaktadır.

Sonrasında ise “*Selçuklular’dan Sultan Alaeddin’in yaptırdığı ve Büyük Cami denilen camiin avlusundaki ve İsfendiyoğulları mezarları yakınındaki rüştiye mektebine*” girmiştir. Bu okula başladığı sıralarda eski hocalarından Ahmet Efendi, Rıza Nur’un babasını çağırarak ona şunları söylemiş: “*Oğlun çok zekidir. Mektepte üç yüz çocuk var. Hepsinin aklını toplasan onun akli kadar etmez. Aman bu çocuğu sonra İstanbul’a yollayıp okuttur. Büyük adam olur. Devlete, millete büyük hizmetler eder. Sakın bu çocuğun terbiyesinden vazgeçme!*” Rıza Nur, sonraki yıllarda babasının birkaç kez bu sözleri kendisine söyleyerek, “*Allah rahmet eylesin, Ahmet Efendi akıllı adammış*” dediğini belirtmektedir.

“*İlk mektebe*” giderken sokakta, mahallenin çocuklarıyla oyunlar oynamayı “*diğer iş*” olarak nitelendiren Rıza Nur, -yaşça daha büyükler de bulunduğu halde- oyunlarda lider olarak tanındığını yazmaktadır. Bunlar saklambaç, kaydırak, dilden, ceviz, körebe, bohçayı kucaktan kucağa atma, uzun eşek, kale, top, esir almacığı gibi oyunlardır. Rıza Nur’a göre bunlar “*milli oyun ve sporlar*”dır. Bazen de on-on beş çocuk toplanıp, ceplerine taş doldurarak, “*hristiyan mahallesine gavur taşlamaya*” giderlermiş.

Kış gecelerinde ise, “*kadınların toplanıp masal ve bilmece söylemeleri*”ni diğer çocuklarla birlikte çocuk Rıza da “*tatlı tatlı*” dinlemiştir. Ancak “*türkü söylemek*”

¹⁹ Ayrıntı için bkz: Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, I, (Yay: Abdurrahman Dilipak), Ortak yay., İstanbul, 1991, s.74-79.

Rıza'ya, anne ve babası tarafından yasaklanmıştır: *“Bu tesir ile ... musikiden behresiz kaldım. Diyebilirim ki ömrümde bir şarkı söylememişimdir. Ne feci cehalet! Zavallılar, terbiye ve namusu öyle zannederlerdi”*. Onun için, bayram ve hıdrellez beklemek ayrı bir heyecan kaynağıdır: *“Bayram büyük bir vaka ve sevinç idi. Babamla Büyük Cami'ye ... bayram namazına giderdik”*. Yılbaşı gecelerinde ise eski hasır, saman gibi şeyleri sokağa yığarak ateşleyip, alevin üstünden *“Müslümanlar kuş gibi, gavurlar kurşun gibi”* diyerek atarlarmış. Rıza Nur hatıralarında, bunun *“Şamanlıktan kalma bir adet”* olduğunu yazmaktadır.

On yaşında rüştiyeye başlamıştır. Burada başlıca şikayeti, çabuk ezberlediğinden dolayı konuları sık sık tekrar etme gereği duymaması ve bu nedenle de bir süre sonra ezberlemiş olduğu konuların bir kısmını unutmamasıdır. Kuş yakalamak ve eğitmek, yüzmek, ata binmek, tüfek atmak ve balık tutmak ilgi alanına bu dönemde girmiştir. Kuşçuluğu bırakmasına, bir gün babasının habersizce kuşları salıvermesi ve bazı kafesleri de kırması neden olmuştur. Bir hevesi de Muhammediye, Ahmediye, Seyyid Battal Gazi, Kan Kalesi, Hayber Kalesi gibi kitapları okumaktır. Anılarında, bu tür kitapların modernize edilerek tekrar yazılması gerekliliğini vurgulayan Rıza Nur, rüştiye döneminde bu kitaplardan oldukça etkilendiğini de gizlememektedir: *“Bu kitapların tesiriyle bende gayet kuvvetli bir pehlivan, bir asker ve kumandan olma hevesi uyandı. Mektepte çocuklar ile güreş etmeye başladım”*. Bir dönem *“çok sofı”* oluşu ile ilgili olarak da, *“Galiba bu sofuluğum, kahramanlık hissim gibi Muhammediyelerin tesiri ve ana-baba terbiyesi ileydi”* açıklamasını yaparak, bu durumun bir yıl sürdüğünü belirtmiştir. Rüştiyenin son sınıfına geçerken yapılan sınav sonucu ödül olarak on kitap kazanmıştır. Bunlardan *“Mürşid'ül-Müteehhilin”* adlı olanı kendi deyimiyle *“gözünü açmış”* ve Rıza Nur, *“şehvete dair”* ilk bilgileri buradan almıştır.

C- İSTANBUL'DA ÖĞRENCİLİK YILLARI

Diploma alarak rüştiyeyi bitirdiğinde on dört yaşındadır. Okulların açılmasına yakın babası, onu İstanbul'a götürür. Tıbbiyeye girmek için Askeri Rüştiyede okumak gerektiği kendilerine söylenince, Soğukçeşme Rüştiyesi'nin yolunu tutarlar. Buradaki

ilk *“hususî imtihanında”* çavuş olmaya hak kazanmıştır. Son sınıfta tanıyıp, fakirliğinden dolayı acıdığı ve yardım ettiği bir sınıf arkadaşının kendisine tecavüz girişiminden, *“Bu bana büyük bir ders oldu”* sözleri ile bahseden Rıza Nur, on altı yaşında iken Soğukçeşme Rüştiyesi’nden mezun olmuştur.

Babası öteden beri doktor olmasından yanadır, Rıza ise -okuduğu kitapların da etkisiyle- asker olmayı istemektedir. Kendisine askerî bir elbise bile yaptırmıştır. Ancak o günlerde tanıştığı Selami adında bir Mülkiye öğrencisi onu ikna edince, Tıbbiye İdadisi’ne kayıt olmuştur. Üç yıl okuduğu bu okulda *“sıkı disiplin”* ve *“iyi hocalar”* vardır ve bu hocalar fırsat buldukça *“hürriyet dersleri”* de vermektedir. Rıza Nur bu devresinin *“haşarılık, kavgacılık, pehlivanlık”* ile geçtiğini, ikinci devresinin ise *“şair ve edebiyat, politika ve hürriyetperverlik”* üzerine yoğunlaştığını aktarıyor. Ramazan tatillerini geçirdiği Sinop’ta, kahveye gidip oynadıkları tavla ve benzeri oyunları çok sevmektedir. Yine bu dönemde kendisinde başlayan *“edebiyat zevki”* sonucu Namık Kemal, Ziya Paşa, Abdülhak Hamid’i ve *“daha güzide”* şair ve yazarları okumaya başlamıştır. Özellikle Namık Kemal, ona *“büyük bir hürriyet ve vatan duygusu ve aşkı”* vermiştir. Bu sırada düşüncelerinde *“ahlak, vazife, fazilet hisleri”* iyice yer ederken, dini inançlarının zayıfladığını gözlemlemektedir. Kendilerine ders olarak verilen bir şiiri tercüme edip, Filibe’de çıkan Emniyet gazetesine gönderir. Bu, onun yayınlanan ilk eseridir. Sinop’ta ava gittiğinde yine bir tecavüz girişimine maruz kalır. Bunun *“bir tertip”* olduğu düşüncesindedir. İstanbul’a döndükten sonra da, kavurmalı ekmek çalan bir arkadaşının suçunu üstlenmesi sonucu *“ilk hapis”* yaşanmış, burada hastalanınca, hava değişimi için Sinop’a gönderilmiştir.

1894 yılında Kuleli’deki Harbiye İdadisi’nden yine Kuleli’deki Askerî Tıbbiye İdadisi’nin üçüncü sınıfına nakil edildiğinde Rıza Nur’u tanıyan Yusuf Kemal Bey, şunları anlatmıştır: *“Rıza İdadî’de iken haşarı bir genç idi. Arkadaşlarıyla kavga ettiği, hattâ bazen mektebin hapishanesine girdiği de olurdu. Bir sene sonra o vakit Topkapı Sarayı’nın bahçesinde bulunan ... Tıbbiye’ye geçtik. Rıza birdenbire değişti: Uslu, pek çalışkan bir talebe oldu. Yaramaz arkadaşlarıyla münasebeti kesti. Dershanede, avluda daima okumakla, kitapla meşgul görülmeye başladı. Arkadaşları, bu hali geçici bir heves zannettiler. Hattâ ona Diyojen diye takılmaya başladılar. Fakat yanılıyorlardı.*

Rıza'daki azim azalmıyor, bilâkis gittikçe artıyordu. Bu çok çalışkanlık Rıza için ikinci bir tabiat oldu ve ömrünün sonuna kadar devam etti. Hattâ belki o sevgili arkadaşımın vaktinden evvel ölmesine sebep oldu”²⁰.

Gerçekten de, hava değişimi için gittiği Sinop’tan, İstanbul’a döndükten sonra, sınavı kazanarak Tıbbiye’ye geçen Rıza Nur’da (1895), kavgacılık, çapkınlık, haşarılık ve haylazlığın yerini “*usluluk, ağır başlılık, kimse ile konuşmamak, yumuşaklık, hiç durmaksızın -...teneffüs zamanlarında da- kitap elde çalışmak*” almıştır. Edebiyat, şiir ve özellikle de politika ile ilgilenmektedir.

Bu sıralarda yine Sinop’a gitmiştir. Burada bazı arkadaşları ve birkaç gençle “*politika görüşür, halkta propaganda yapar*” ve bazen de içerler. “*İçtiğim vakit Abdülhamid’e ve idaresine bağırarak küfür dahi ederdim*” diyen Rıza Nur, bir ara “*Abdülhamid’in vücudundan dolayı*” matem tutup sakalını tıraş da etmediğini belirtmektedir. Sinop’a sürgün olarak gelen on yedi yaşlarındaki bir gençle ilgili yazmış olduğu satırlar da ilgi çekicidir: “*Bu çocuğu herkesten ziyade sevmeye başladım. Görmesem aklımdan hiç çıkmıyor, görsem yüzüne bakamıyor, içimde helecan duyuyordum. O bana melek gibi geliyordu; fakat bundan bir şey anlamıyordum. Gündüzün aklımda keza gece uykumda o idi. Uyanıyorum, derhal aklıma o geliyordu. İkide bir şairane nesirler yazıyordum. Nihayet büyük bir nesir yazdım: Zeytinliğin Güzelliğinin Tasviri. ... belli başlı ilk nesir eserimdir. Ben sonra anladım ki, bu çocuğa aşık olmuştum...*”

İstanbul’a döndükten sonra, -kısa sürse de- felsefeye ilgi duymuş ve Lamark, Darwin, Büchner, Hegel, Schopenhauer, Spencer gibi filozofları okumuştur. Bir yandan da “*politika ile uğraşıyor*”, “*Avrupa ve Mısır’da Abdülhamid aleyhine yapılan neşriyatın civcivli zamanı*”nda bu gazeteleri gizlice okula sokuyorlardı. Dahası, Rıza Nur, öğrencilerin aralarında para toplayıp, Avrupa’da çalışanlara gönderdiklerini belirtmektedir. Ancak, Murat Bey’in Avrupa’dan dönüşü ile Avrupa’daki hareketle birlikte kendilerinde de bir yılgınlık yaşanmış ve bu nedenle de edebiyat, şiir ve politikayı tamamen terk edip tüm zamanını tıp öğrenimine vermiştir. Bu sıralarda babası maddi zorluklar nedeniyle kendisine yeterli harçlık gönderememektedir. Bunun en

²⁰ Yusuf Kemal Tengirşenk, “Rıza Nur”, *Altın Işık*, I/8 (25 Eylül 1947), s.4.

önemli olumsuzluğu ise, istediği kitapları alamaması olmuş ve işte bu dönemde *“bir gün param olursa, parasız gençler kitap bulabilsin (diye) bir kütüphane yapmaya ahdetmiş”* tir. *“büyük bir inkılap”* dediği, aşırı ciddileşme, kimse ile görüşmeme, şakalaşmama gibi davranışların başlaması da yine bu döneme rastlar. Bu konudaki düşünceleri de ilginçtir: *“Diyebilirim ki; iki yıl süren bu müddet zarfında bir defa bile gülmemişimdir. Gülmeyi hafif meşreblik, hatta delilik, insana yakışmaz bir şey sanıyordum”*. *“fazilet ve ahlak devrem”* dediği zaman diliminde de nefsi ile *“mücadele ve cehd ederek”* kusurlarını düzeltmeye çalışmıştır. Belki de kendisiyle olan bu mücadeleler sırasındaki görüntüsünden dolayı, diğer öğrenciler ona *“Diyojen”* adını vermişlerdir. Okulun sonlarına doğru saplandığı *“hadım olmak”* fikrinden, *“kadın gibi”* olmanın da kendisini rahatsız edeceği düşüncesiyle vazgeçmiştir. Doktor olduktan sonra, buna *“nevrasteni”* tanısını koymuştur. İki doktora sınavını vermiştir²¹. Tezi için *“yapılmamış, yeni bir”* konu arayışı *“hıtan”* da (sünnet) karar kılması ile sonuçlanır. Böylece *“ilk fenni eserim”* dediği Fenn-i Hıtan ortaya çıkar. Sonrasında yayınladığı Tıbbiye Hayatından adlı eseri, tiyatro haline getirilip, Hür Tıbbiyeli adı ile oynanmıştır. Son sınıflarda yine zayıflamış ve sinirli bir insan olmuştur. Zamanının büyük bölümünü Sinop’ta geçirdiğinden, çavuşluktan düştüğünü ve sınıfta onuncu olduğunu belirtmektedir. Okul bittiğinde *“yüzbaşı doktor”* olarak diplomalarını alır ve *“padişaha sadakat ve hastalara şefkatle”* bakacaklarına yemin ederler. (27 Kasım 1901)²².

²¹ Rıza Nur bu konuda, *“...üç sınıfın derslerinin birden imtihanına doktora denirdi”* açıklamasını yapmaktadır. Bkz: Rıza Nur, a.g.e. , s.139.

²² Nihal Atsız, a.g.m., Orkun, (Dr. Rıza Nur Sayısı) s:4.

asistan olmuştur ve artık sadece cerrahide çalışmaktadır. Ancak işi biraz da abartır: *“Ameliyat yapmadığım gün canım sıkılırdı. Kollarımı kan içinde görmek bana keyif verirdi. Canavar bir hayvan gibi olmuştum. Bilmem bu da diğer operatörlerde var mıdır?”* Ayrıca, Witting’le ortak yayınlar yaptıklarını ve kendisinin de bu süre zarfında *“kloroform verme”*de ustalık kazandığını anlatmaktadır. Sait Paşa, Rıza Nur’un sünnet konusundaki çalışmalarından, dönemin padişahı Abdülhamid’e bahsetmiş ve Abdülhamid çalışmaları görmüştür. Rıza Nur şöyle anlatmaktadır: *“Abdülhamid memnun olmuş, kitabımın Harbiye Matbaası’nda basılmasını, rütbemin kolağalığına terfiine irade etmiş. Bir gün beni telgrafla mabeyne istediler. Ödüm koptu. Bir arabaya binip gittim”*. Bu tanışmada kendisini sevindiren yanın, kitabın basılacağı haberi olduğunu söylemektedir. Ancak görür ki, aylarca dairelerde uğraşmasına karşın, *“iradeyi”* uygulayan olmaz. Sonuçta, kitabını kendi parası ile bastırır. Maarif Nezareti de, imzasından *“Nur”*u sansür edip, silmiştir. Ahmet Rasim, Ahmet Refik, Sabah ve Tercüman gazetelerinde bu kitapla ilgili makaleler yazmışlardır. Abdülhamid, *“Fenn-i Hıtan”* ve koleksiyonu sarayındaki özel kütüphanesine koymuş. Hal olduğu zaman ise diğer kitaplarla birlikte bunları Darül Fünun’a, orası da Tıp Fakültesi’ne vermiştir. Ayrıca, yine İkinci Abdülhamid zamanında hükümete bir önerge vererek, sünnetçilikle ilgili özel bir okul açılmasını teklif etmişse de, *“Erenköyü’nde asma budamak için bir mekteb açılıyor da sünnet için niye mekteb açılmıyor?”* sözlerine kulak veren olmamıştır²³. Rıza Nur, bundan sonra *“tıpta keşif ve tetkikat”* konusuna ilgi duyduğunu, ortopediyi de sevdiğini belirtmektedir. Bir yandan da Servet-i Fünun, İkdâm ve Sabah gibi gazetelerde sağlık ve tıp ile ilgili yazılar yazmaktadır. Beyoğlu’ndaki Cemiyet-i Tıbbiyeyi Şahane’ye üye olarak seçilmiştir. Bu dönemde, - okuldan çıktıktan sonra tanıştığı ve babası Sinop mutasarrıfı olan- Besim Ömer Paşa, Rıza Nur’a evinde bir oda vermiştir. İki yıl kadar da burada kalmıştır. Gülhane’de asistan olarak kaldığı zaman, çapkınlık, rakı ve sigaraya da başlamıştır. Üç yıl süren çapkınlık hayatı nedeniyle iki defa belsoğukluğuna yakalandıktan sonradır ki, *“Frengi ve Belsoğukluğuna Yakalanmamak Çaresi ...”* adlı eserini yazdığını belirtmektedir.

²³ Rıza Nur, “Büyük Bir Sosyal Derdimiz”, *Tanrıdağ*, I/9 (Temmuz 1942), s.5. Nur, Meşrutiyet döneminde gayretlerinin bir *“meyvesi”* olarak bu tür bir okul açıldığını belirtmekte ve buraya kendisinin değil de bir başka doktorun müdür olarak atanmasını; *“...evvela ben İttihadcıların aleyhinde idim, ikincisi onlarda iktidar ve ihtisasa kıymet yokdu”* sözleri ile eleştirmektedir; s.5.

Hastanedeki görevi dışında da doktorluk ve özellikle de sünnetçilik yapmaktadır. Sünnetçilikte ün kazandığını, bu uğraşın, maddî yönden de kendisini tatmin ettiğini yazmaktadır. Hayatının en büyük aşkını da yine bu dönemde yaşamıştır. Öyle ki, “*ondan sonra da aşk görmedim*” satırlarını yazmaktan kendisini alıkoyamamıştır. Uğruna nesir parçaları yazdığı bu kişi, bir başkası ile evlendirilmiştir.

İşkodra’da bir deprem olması üzerine, tıbbî yardım ve müdahaleler yapmaları için Gülhane’den birkaç kişi ile birlikte Rıza Nur da, deprem bölgesine gönderilmiştir. Ancak depremden sonra atama, işlemler, yol parası gibi konularla bir ay geçmiştir. Yol da uzundur. Bu nedenle de, İşkodra’ya ulaştıklarında “*ölen ölmüş, ölmeyenler iyi olmuş*”tur. Bir süre sonra bir vapurla İstanbul’a dönmüşlerdir.

“*Rumeli’ndeki askerimizin unları Bulgaristan ve Sırbistan’dan geliyordu. Biri Bulgarlar’ın bunlara zehir veya veba mikrobu koyacağını padişaha jurnal etmiş. Abdülhamid de oraya kimyager ve bakteriyolog gönderilmesini irade etmiş. Aramışlar, beni bulmuşlar*”. Rıza Nur, 1903 yılında Zibefçe’ye tayin edilmesini işte bu cümlelerle anlatmaktadır. Gitmeyi hiç istememektedir. Gerekli olacak aletler için başvuruda bulunmasına karşın, ilgisizlikle karşılanmıştır. Gitmemeye karar vermiştir. Ancak kendisine tanınan süre dolduğunda, Divan-ı Harb’e verildiğini öğrenmiş ve sonuçta da Selanik ve Üsküp üzerinden Zibefçe’ye ulaşmıştır²⁴. Tıp fakültesinin yaşlı komutanı Nazif Paşa’ya başvurup görevi için bir mikroskop ve diğer araç gerece gereksinimi olduğunu bildirmiş, başındaki eski moda fesi ve siyah redingotuyla bir “*saray uşağı*”nı andıran komutan bu isteğe aldırış etmeyerek; “*Sen mi kaldın, bunu düşünecek? Akılsız adam, git maaşını al! Baksana bana, gözünü dört aç, mikrobu görürsün, alet neymiş!*” yanıtını vermiştir²⁵. Tıbbi tahlil yapacak alet edavat bulamadıklarından, istedikleri şeyleri de kimsenin ciddiye almamasından dolayı gümrük kontrol memurluğunun ötesinde bir şey yapamaz²⁶. Buradan İstanbul’a dönüşü “*yakayı kurtarmak*” olarak tanımlamaktadır.

²⁴ Bozkurt Zakir Avşar, a.g.e., s.27.

²⁵ Andrew Mango, *Atatürk*, (Çev: Füsün Doruker), 1. baskı, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000, s.21.

²⁶ Bozkurt Zakir Avşar, a.g.e., s.27.

2-Tıp Fakültesi'nde asistanlık

Sonunda yine Gülhane'dedir. Witting'in yardımcısı olarak çalışmaktadır. Çapkınlık, tütün ve rakıyı bırakıp, hayatını düzenleme yoluna gitmiştir. Gülhane ile Tıbbiye arasındaki Fransızcılık-Almancılık ayrılığından, o da payına düşeni almakta gecikmemiştir: *"Benim Besim Ömer Paşa ile münasebetim Gülhanece malumdur. Besim Ömer ise Fransızcılarının sergerdelerinden sayılıyordu. Orhan, Süleyman Numan ve Asaf Derviş bu münasebeti ileri sürerek beni Fransız taraftarlığı ile itham ve Almanlar'a ihbar ediyorlardı. Deicke'ya birkaç defa teminat verdim; fakat Witting'i ikna etmek mümkün olmadı"* sözleriyle aktardığı bu süreç sonunda, Gülhane'den ayrılmıştır. Bu suretle de beş yıl süren Gülhane hayatı sona ermiş, Tıp Fakültesi'nde asistanlığa başlamıştır. İlk sene öğrenci gibi sadece dersleri dinlemiş, ancak ikinci sene ders vermeye başlamıştır²⁷.

Beyrut'taki Amerikan ve Fransız çizitleri Tıbbiyelerine, oradaki öğrencileri sınav yapmak için gönderilen heyette Rıza Nur da bulunmaktadır. Sınavları yapıp, diplomaları mühürlemişlerdir. Beyrut'tan sonra, Şam'a geçerek burada da sınav yapmış ve ardından İstanbul'a dönmüşlerdir. Artık memleketin durumunu görüp, dayanamamakta ve yine politikaya başlamayı istemektedir. Meşrutiyetin ilanından birkaç ay önce, Galata'da Avukat Baha ve Manyasizade Refik Bey'in bürosunda tabanca ve bıçak üzerine yemin ederek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiştir²⁸. Bu düşüncelerle doktorluğu terk ettiği zaman, yirmi dokuz yaşındadır.

E- II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

İkinci Meşrutiyet'e gebe günlerde Rıza Nur da kıpır kıpırdır. Bakırköy'de oturmaktadır ve orada, sonradan Maarif Nazırı olan Emrullah Efendi, Said Bey, Hukuk Mektebi Müdürü Abdülhak Bey'ler komşusudur. Onlarla geceleri buluşur, dertleşir, milleti kurtarmak için çareler düşünür. Adeta bir *"komite"* dirler. Rumeli kaynamaktadır. Reval'de devletlerarası görüşmelerde Türkiye'nin paylaşılması sözkonusu edilmektedir. *"Komite"*ye göre buna çare ancak Meşrutiyetin ilanıdır.

²⁷ A.g.e., s.28.

²⁸ A.g.e., s.28.

Devletler ancak Osmanlı meşrutî yönetime geçerse Türkiye'yi paylaşmaktan vazgeçerler. Bu sebeple de “komite” ümitsizdir. Çünkü meşrutîyet ilanını kabul ettirebilmeleri, iyi bir idare kurmaları, devleti geliştirmeleri zaman alacak bir iştir²⁹.

“Bir gün evde sabahleyin gazeteyi elime aldım. İkinci veya üçüncü sahifeden birinde iki üç satırlık bir yazı dikkatimi celbetti. Bu da, Meclis-i Mebusan'ın açılacağına irade-i seniyye şeref-sadır olduğu idi. Bu mühim ilânın gazetenin ilk sahifesinde olması lazımdı. Derhal dedim: Oyun var!.. Abdülhamit sıkıştı! Bu ilânı yapmaya mecbur oldu. Bununla oyalayacak. Sonra evvelki gibi tepeleyecek. Derhal emrivâki yapmak, meşrutîyeti yerleştirmek lazımdır”. O günün kişisel yorumunu bu cümlelerle yapan Rıza Nur, derhal Tıbbiyelileri de arkasına alarak bir gösteri düzenlemiştir. İngiliz elçiliğine giderek, Meşrutîyetin ilanı için yardım bile istemiştir. Sonraları, bu hareketini *“Otuz yaşında, doktor, profesördüm ama ne saf çocukmuşum”* sözleriyle eleştirmiştir. Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), anılarında bu günü şu satırlarla anlatmaktadır: *“Herkes sokaklara dökülmüştü. Bir gün Bankalar Caddesi'nden geçerken baktım bir alay daha geliyor. Kenara çekildim. Yakına gelince başlarında Doktor Rıza Nur olduğu halde tıbbiyelilerin geldiğini gördüm. Gözlerim yaşardı”*³⁰. *“Meşrutîyeti meydana getiren cereyanın bilhassa muhtelif mektepliler arasında kuvvet bulmasında o zamanki Askerî Tıbbiye'nin büyük dahli vardır: Çünkü, Tıbbiyeli hürriyete âşıktı. Hürriyeti elde etmek için icabında canını da isteye isteye vermeye hazırdı. Ben bunları bildiğim için Rıza ile giden Tıbbiyelileri zaferi elde etmiş bir ordu, Rıza'yı da onların bu işte hakiki bir kumandanı saymakta hakkım vardı”*³¹.

Rıza Nur'un belirttiğine göre, bir Alman gazetesi, bu “müthiş kalabalığı” gösteren iki fotoğraf alarak ve bu fotoğrafları basmış ve kendisine de göndermişlerdir. Ertesi gün gösteriler büyümüş ve herkes bir bayrakla sokağa fırlamıştır. Gazeteler de baskı yönetimi aleyhine yazmaya başlayınca, Abdülhamit'in emriyle seçim hazırlıkları başlamıştır.

²⁹ Bozkurt Zakir Avşar, a.g.e., s.28.

³⁰ Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1981, s.93.

³¹ Yusuf Kemal Tengirşenk, a.g.m., s.4.

1- Milletvekilliği

1908 Genel Seçimi'nden ilk söz eden, Selanik'ten gelen Merkez-i Umumiye Heyeti'dir. Heyet, Sadrazam Küçük Sait Paşa ile konuşurken gündemlerine aldıkları ilk konu, genel seçimlerin bir an önce yapılarak, tüm yetkilerin oluşacak Meclis-i Mebusan'a devredilmesidir. Bu konuda “*biraz ikircikli*” konuşan, ancak yine de seçimlerin yapılmasına yönelik talimatı hazırlayan Sait Paşa'nın sadaretteki ömrü, bunun tamamlanmasına yetmemiştir. Seçim, 1878'de toplanan Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın (ikinci dönem) hazırladığı yasaya göre yapılmıştır.

Birçok ilde milletvekilleri seçilip İstanbul'a geldikleri günlerde, İstanbul milletvekillerinin hala seçilmediğini söylersek, seçim süresinin nasıl uzun tutulduğunu somut olarak görmüş oluruz³².

Rıza Nur, mebus olması için kendisine gelen mektupları önemsememiş, ancak Sinop'tan halk adına “*Belediye Reisi Rasim*” imzalı telgraf dikkatini çekmiştir. Telgrafta şunlar yazmaktadır: “*Ahali belediye ve telgrafhane etrafına toplandı. Seni mebus yapacaklar. Kabul etmezsen vatan hizmetini görmek istemiyorsun demektir. Bu işe lâyık senden başka adamımız yoktur. Kabul cevabını telgraf başında bekliyorum*”. Telgrafi gönderenler, cevap parasını bile ödemişlerdir. Rıza Nur şaşırdığını, halkın bu isteğinin kendisi için bir şeref olduğunu; ancak kabul etmezse “*vatan hizmetinden kaçıyor*” denilecek olmasının da gücüne gittiğini belirtmektedir. Kısa süren şaşkınlığın ardından, kabul ettiğini bir telgrafla bildirmiştir. Yine telgrafla yapılan çağrı üzerine ilk vapurla Sinop'a gitmiştir. Ertesi gün yapılan seçim, Rıza Nur lehine sonuçlanmıştır. Sinop, Gerze ve Ayancık'ın oylarının büyük çoğunluğunu almışlar ve sonrasında Gerze ve Ayancık'a teşekkür gezisine gitmişlerdir. Boyabat, bu gezi kapsamına alınmamıştır. Rıza Nur buna da açıklık getirerek, “*Çünkü yol bozuk, uzun; bir gece yolda handa yatmalı. Han pis, bit içinde. Hem de bize Boyabat diliyle rey vermemişti. Orası Yusuf Kemal ile daha beş-on kişiye vererek reylerini tamamıyla dağıttı*” demektedir. Oysa, Gerze ve Ayancık gezilerinde de ulaşım şartlarının Boyabat'tan pek de farklı olmadığını ve yaşadıkları zorlukları kendisi ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Asıl gerekçe, bahanelerin sonunda açıkladığı gibi buradan oy alınamaması olsa gerektir. Aynı bölgeden mebus seçilen Hasan Fehmi ile beraber İstanbul'a döndükten sonra, Avrupa'da çalışırken

³² Tefik Çavdar, “Müntehib-i Sani”den Seçmene, V yay., Ankara 1987, s.5.

ölmüş olan İshak Sükuti'nin kemiklerini oradan getirtmek için, Haydarpaşa'da Tıbbiye Mektebi'nde bir piyes sahneleyerek, elli lira kadar para toplanmasını sağlamıştır. Meclis-i Mebusan, 17 Aralık 1908 Perşembe günü büyük bir törenle açılmış³³ ve Rıza Nur, Meclis açıldıktan bir süre sonra da İtalya'ya giderek³⁴, gerekli başvuruları yapmış ve “*kimsesizler mezarlığı*”ndan aldığı kemikleri Türk bayrağına sarılı bir sandık içerisinde Sanremo'dan, İstanbul'a getirmiş ve Sükuti'nin kemikleri bir törenle 5 Ekim 1909'da, Sultan Mahmut Türbesi'nde toprağa verilmiştir³⁵. Bu arada 31 Mart olmuş, Reşat tahta çıkmıştır. Rıza Nur, padişahla görüşüp, amacını anlatmış; bu konuda irade ve -otuz lira kadar- para almıştır³⁶.

Meclis açılınca, Bakırköy'deki evinden Taksim'e taşınmıştır. Bu esnada otuz yaşını iki ay geçmiştir ve meclisin en küçüklerinden olduğu için onu kâtip yapmışlardır. Bu sırada geçici başkan Naki Efendi'dir. Sonra da asil başkan Ahmet Rıza'ya yirmi gün kadar geçici kâtiplik yapmıştır. Ancak kâtiplikten pek de hoşlanmamıştır. Yapılan kâtip seçimi sonucunda bu görevi sona ermiştir.

Nur, mebustur ama henüz sistemli muhalefetine başlamamıştır... Hoşnutsuz olduğu şeyleri söylemekten çekinmemekle birlikte, ölçülü davranmaya dikkat etmektedir. Bu ancak Hükümet'in birkaç milyon liralık borç almak için Meclis'e önerge vermesine kadar devam eder.

İttihatçılar'ın yolsuzluklarına ve mecliste -Cavit, Talât, Karasu, Cahit gibi- birkaç kişinin emriyle kararların alınmasına karşı mücadele etmeye karar vermesi sonucu bir makale yazarak Yeni Gazete'de yayınlamıştır³⁷. “*Bu meclis değil, âdi cansız bir makine. Manivelası da Talât, Cavit, Cahit gibi birkaç adamın elinde. Onlar işletirse işliyor, işletmezse işlemiyor. İpleri ileri isterlerse ileri, geri isterlerse tornistan... bu adamlar bir şirket-i inhisariye tesis etmişler...*” satırlarıyla, Meclisin baskı altında

³³ Meclisin açılış törenine, taşra illerinden gelenler o kadar çoktu ki, otel ve hanlarda yer bulunamadığı için camiler, okullar bile bunlara tahsis edilmişti. 115 atlı arabadan oluşan milletvekilleri alayı Meclis-i Mebusan'a gelirken halkın coşkun alkışlarıyla karşılanıyordu. A.g.e., s.7-8.

³⁴ Rıza Nur, Sükuti'nin Sanremo'da oturduğu ev ile ilgili bir makale yazmış ve bunu Şehbal'de yayınlamıştır. Bkz:Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, s. 273.

³⁵ Cemal Kutay, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, XVI/22 (Nisan 1961), s. 9177. Fethi Tevetoglu, “Ölümünün 9. Yıldönümü Dr. Rıza Nur'dan Hatıralar”, *Zafer*, 9 Eylül 1951, s.2.

³⁶ Rıza Nur, bu harcamalardan geriye kalan yirmi yedi lirayı, mezar taşı yaptırmak üzere Osmanlı Bankası'na yatırmıştır. Bu para nedeniyle İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet ile sorun yaşamış ve bir senet karşılığı parayı İsmail Hakkı Paşa'ya teslim ederek , böyle olduğuna dair gazeteye ilan vermiştir. Ancak İsmail Hakkı Paşa bu parayı harcamış ve Sükuti de mezarlı kalmıştır.

³⁷ Bu gazetenin adı, başka bir kaynaktan “Yeni Gün” olarak geçmektedir. Bkz: Rıza Nur, *Millî Kıyam Millî Mücadele'nin İç Yüzü*, (Haz: Yalçın Toker), Toker yay., İstanbul, 1994, s.13.

olduğunu göstermeye çalışmıştır. Nur, bu makale üzerine ertesi gün meclis koridorunda Talât Paşa'nın, kulağına eğilerek; *"kefenini hazırla"* dediğini, Mizancı Murat'ın ise onu görmek için meclise kadar gelerek, cesaretinden dolayı kendisini kutladığını belirtmektedir.

Sarayburnu'nun park haline getirilmesi ve padişahın bütün servetinin maliye hazinesine devredilmesiyle ilgili iki önerge sunmuş, ikisi de kabul edilmemiştir³⁸.

Ancak bu tatlı muhalefetin bir de bedeli vardır. Rıza Nur, İttihatçılar'ın -Rasim Bey vasıtasıyla- onu öldürtmek istediklerini ileri sürmektedir. Ancak Rasim Bey, İttihatçılar'ın teklifini kabul etmemiş ve bunu Rıza Nur'a bildirmiştir. Bir süre Sinop'tan kendisine gönderilen bir koruma ile dolaşan Nur, yıllarca üzerinde tabanca taşıdığını yazmaktadır. İttihatçılar'ın kendisini gizli polislerle izlettiğini ve Serez'de kendisinin öldürülmesine karar vermiş bir fedai komitesinin varlığını haber aldığını da belirterek, bu şekilde yaşamının zorluğunu anılarında da dile getirmiştir: *"Daima öldürülmek korkusu, hiç olmazsa fikri altındasınız. İşte böyle yıllarca yaşadım. Sade Harb-i Umumi'de Mısır'da, şimdi de üç yıldır Paris'te tabancasız geziyorum"*.

a- Kısa Yurtdışı Hayatı

31 Mart Vakası ile ilgili olarak Rıza Nur şunları yazmaktadır: *"İttihatçılar sonra bu vakayı Abdülhamid tertip etti dediler. Yalandır. Zavallının bunda hiç dahli yoktur"*. Meclisin, Konya Ovası'nda teftiş yapmak için görevlendirdiği bir heyetle gitmiş olduğu Konya'dan dönmektedir. İzmit tren istasyonunda, İstanbul'da askerinin isyan ettiği, meclisi bastığı ve mebuslardan bir çoğunun öldüğü haberini almışlardır. Rıza Nur, bunu padişahın yaptığını düşünmüş ve *"meşrutiyet gitti"* diyerek baygınlık geçirdiğini anlatmaktadır. Pendik'e geldiklerinde, olayın sanıldığı kadar büyük olmadığı, sadece Hüseyin Cahit'in öldürüldüğü haberini almışlardır. Aslında öldürülen, ayaklananların, Hüseyin Cahid zannettikleri Emin Arslan adlı Dürzi mebustur. *"İttihatçı reisleri Selanik'e kaçmışlar. Hükümet yoktu. Yeni kabine teşekkül etti. Nazım Paşa, Gazi Muhtar ... askere nasihat ettiler, sükunete getirdiler. ... fakat ... herkes korku içinde idi"*

³⁸ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım I*, s. 279. Ayrıca bkz: İhsan Unaner, "Rıza Nur ve Cesareti", *Sevenlerinin Kalemile Rıza Nur*, s.49-52.

diyen Nur, birkaç gün sonra askerin meclis önünde toplanarak “*şeriat oldu; onun için mebus babalarımızı tebrike geldik*” dediklerini de kaydetmektedir. Sonrasında, Hareket Ordusu’nun İstanbul’a doğru ilerlediği haberi alınınca, meclis bunlara bir heyet göndermiştir. Rıza Nur, bu heyete seçildiği halde gitmediğini ileri sürmektedir. Bu heyetin dönüşünden sonra, oturum sırasında yanına oturan Halep mebusu Nafi Paşa, “*gelenler senin ve Ali Kemal’in aleyhinde, ... ihtilâli onlar yaptı diyorlar*” uyarısı üzerine Rıza Nur, Mısır’a kaçmıştır. Kaçışını “*böyle fırtınalarda bir limana sığınmak lazım*” sözleriyle açıklamakta ve İstanbul’dan ayrılışından birkaç gün sonra Taksim’deki evinde askerler tarafından aranmış olduğunu da belirtmektedir. Aydemir ise, Rıza Nur’un yurtdışına kaçma nedenini “*kendini bütün bu işlerin mihveri sayması*” olarak görmekte, ancak böyle olmadığını ve Rıza Nur’un, böyle olamayacak kadar da “*korkak*” olduğunu yazarak, düşüncesini şu satırlarla açıklamaktadır: “*Hayalinde yarattıklarına kendisi inanmakta ve bunları doğru sanmaktadır. Ancak bu, bir ruh hastalığıdır. Temelinde ise, “egocentrique” bir diğer zaaf yatar. Yani kendini daima olayların eksenini sanır. Bütün olaylara karıştığına ve onları yönlendirdiğine inanmak ve bunları doğruymuş gibi, hem de büyüterek, dallandırıp budaklandırarak anlatmak, “egocentrique” hastalarında görülen özelliklerdendir*”³⁹.

İstanbul’da kurulan Divan-ı Harb, Rıza Nur’un ihanetine karar vermiştir. Rıza Nur, Sinop halkının, bu kararı protesto ederek Mahmut Şevket Paşa’ya ve meclise telgraf gönderdiğini ileri sürmektedir. Kendisi de Mısır’dan sonra geçmiş olduğu Atina’dan meclise yazmış ve sonuçta suçsuz olduğuna dair karar verilince İstanbul’a dönmüştür. İstanbul günleri bir süre sakin geçse de, İttihatçılar aleyhine çalışmalarına başlamakta gecikmemiştir.

³⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa Makedonya’dan Orta Asya’ya*, II, 3. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981, s.264-265.

b- Tutukluluk

Rıza Nur 1910 Haziranında, Cemiyet-i Hafiye meselesinden dolayı tutuklanarak, yargılanır. Cemal Kutay, Rıza Nur'un tutuklanmasına giden süreci şöyle anlatmaktadır: *"Meclisin 1910 tatil devresinde, Şerif Paşa'nın yakını olan bazı kişiler, birçok mektup ve yabancı pasaportlarla İstanbul'a gelerek, Mecliste muhalefet yapan mebuslarla görüşmeler yapıyorlardı. İttihat ve Terakki yönetimi, tüm bunları bir gizli cemiyet olarak yorumlamış ve örfi idare makamları soruşturmalara başlamıştır. Şerif Paşa'nın özel mektubu ile gelenlerden birisi olan Doktor Münir Bey, Rıza Nur'u, Şerif Paşa'nın bir kartı ile ziyaret etmiştir. Ancak bu ziyaret tespit edilince, Rıza Nur mebusluğun dokunulmazlığına rağmen, Kanun-u Esasi'nin 79. Maddesine dayanılarak tutuklanmış ve tutukluluk hali üç buçuk ay sürmüştür"*⁴⁰. Sonuçta, mahkeme kırk beş tutukluyu çeşitli ağır hapis ve sürgün cezalarına çarptırmış, içlerinde Dr. Rıza Nur'un da bulunduğu kırk beş kişi beraat etmiştir. Ancak Dr. Rıza Nur, tam serbest bırakılacağı gün hakkında yeni deliller bulunduğu gerekçesiyle yeniden tutuklanmıştır. Bir süre daha gözaltında tutulan Dr. Rıza Nur'a mebus olmasına rağmen işkence yapılmış, avukat tutmasına bile izin verilmemiştir⁴¹. Lütfi Fikri Bey, Doktor Rıza Nur Bey'in ve diğer bazı kimselerin tutuklanması ve Bekirağa bölüğünde yapılan işkenceler üzerine Birinci Meclis-i Mebusan'a verdiği gensoru önergesinde, tutukluları dövmek için kullanılan sopaları ve dayaktan sökülen tırnakları meclis kürsüsüne kadar getirmiştir⁴². Lütfi Fikri Bey, Rıza Nur'un tutuklandığını Avrupa'dan döndüğünde öğrenmiş ve hemen sadrazamı ziyaret ederek yasal durumla ilgili konuşmuş, kendisine Rıza Nur'un kanun-u Esasi'nin 79. Maddesine dayanılarak tutuklandığını söylenmiştir. Bunun üzerine, 48. Maddeyi hatırlatan Lütfi Fikri Bey, vatan ihanetinin varlığı meclisin üçte iki çoğunluğu ile karar alınmamışsa, bir milletvekilinin tutuklanamayacağı ve mürakabe hakkından yoksun bırakılamayacağını belirtmiştir. Siyasi suç iddiasının ise ancak bağımsız mahkemeler tarafından saptanabileceğine işaret ederek, İspanya Anayasasını örnek

⁴⁰ Cemal Kutay, a.g.e., XVII, s.9715-9716.

⁴¹ Avşar, a.g.e., s.48; bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. :Ali Nejat Ölçen, *Osmanlı Meclisi Mebusanında Kuvvetler Ayırımı ve Siyasal İşkenceler*, Ayça yay., Ankara, 1982, s.99-116.

⁴² Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü "Daima Muhalefet", (Haz: Yücel Demirel), Arma yay., İstanbul, 1991, s.167.

göstermiştir. Sadrazamın, “İspanya dünyanın bir ucunda, biz diğer ucundayız” diyerek gülmesi ile ilgili olarak da, “Hürriyetin coğrafi hudutları yoktur. Ahlaki ve içtimai hudutları vardır” demektedir ve konuşmasına şöyle devam etmektedir: “Dr. Rıza Nur’un cürmü ne imiş, bilir misiniz efendiler? Paris’ten gelen Dr. Münir isimli bir zat, Şerif Paşa’dan Rıza Nur’a, bir kart getirmiş. Güya ki bu kartta, bir cemiyet-i hafiyye teşkil eden Şerif Paşa, Dr. Rıza Nur’a bazı emirler veriyormuş. Bu adamı, şayan-ı itimaddır diye tavsiye ediyormuş. Dr. Münir, böyle bir kartla Rıza Nur’la görüştüğünü söyleyince, vehimler ayaklanmış, Rıza Nur tevkif edilmiş, üç buçuk ay hapisteye kalmış, tazyiklerin envainı görmüş, sonunda ne olmuş? Beraat etmiş!.. Ya Rıza Nur’un nasıl tevkif edildiğini, üç buçuk ayda neler çektiğini niçin öğrenmek istemiyorsunuz? On dört gün, bir helanın altındaki pis bir odacığa, ot minder üzerine bırakmışlar. Evet, ihanet-i vataniyyenin cezası idamdır. Fakat vehme itibar yoktur. Vehim, hürriyeti samimiyetle istemeyenlerin elinde, bir zulüm vasıtası olamaz. Bu sebeple, anket parlamenter talep ediyorum. Yapılacak meclis tahkikatı sonunda, hükümetin mesuliyeti tahakkuk ederse, divan-ı ali taleb edeceğim. Ben, tarihe ve vicdanıma karşı vazifemi yapıyorum”⁴³. 18 Aralık 1236 tarihli birleşimde bulunan Rıza Nur, yapılan konuşmaları konu kendisi değilmiş gibi dinlemiş, hiç karışmamıştır. Birleşimin sonunda duygularını anlatmakla yetinmiştir⁴⁴.

Rıza Nur, bu konuda yazdığı Cemiyet-i Hafiye adlı kitabını, Kamil Paşa kabinesi zamanında yayınlamışsa da iyice dağıtılıp satılmasına fırsat kalmadan İttihatçılar yine hükümete gelerek kitabı yasaklamışlardır⁴⁵.

⁴³ Cemal Kutay, a.g.e., s.9720, 9722-9723.

⁴⁴ Ali Nejat Ölçen, a.g.e., s.98.

⁴⁵ “Yapıcılar Cemiyeti ya da Derneği” olarak da anılan bu örgüt, İttihatçılar’ın iddialarına göre Paris’te Şerif Paşa tarafından kimi eylemlerde bulunmak üzere kurulmuştur. Avşar, a.g.e., s.47. Bir başka kaynakta da, İttihat ve Terakkicilerin, bu tutuklamaları, Cemiyet-i Hafiye’nin Şerif Paşa tarafından “yurtiçinde” kurulduğunu öne sürerek yapmış olduğu yazmaktadır. Bkz: Rohat Alakom, Şerif Paşa Bir Kürt Diplomatinin Fırtınalı Yılları (1865-1951), 2. baskı, Avesta, İstanbul, 1998, s.73.

c- Yurtdışı

Hapisten çıkınca, “*hava değişimi için*” gittiği Viyana’da, bol bol müze, fakülte, hastane ve kütüphaneleri gezmiştir⁴⁶. Burası aynı zamanda, meşrutiyetten beri ilk kez silahsız olduğu yerdir. Viyana’da olduğunu öğrenen Şerif Paşa’nın telgrafla yaptığı davet üzerine Paris’e gitmiştir. Şerif Paşa’nın anılarında ise, Rıza Nur’un Paris’e giderek kendisiyle görüşmek istediğinden bahsedilmektedir⁴⁷. Şerif Paşa’nın görüşme saatinde gelmemesinin yarattığı kızgınlık sonucu araları açılmış ve sert mektuplaşmalarla devam eden bu gerginlik “*düello*” teklifi yapacak kadar tırmanmıştır. Nice’e giderek, Şerif Paşa’ya gönderdiği politikaya ait mektuplarını - kendisi İstanbul’a döndüğünde bunları yayınlaması olasılığına karşı- Şerif Paşa’nın eşinden almıştır.

2- Hürriyet ve itilaf fırkası’nda Rıza Nur

II. Meşrutiyet parlamentosunun ilk ayından itibaren Meclis-i Mebusan’da tartışmalar başlamış, 31 Mart Olayı’ndan sonraki ortam muhalefetin şekillenmesinde etkili olmuştur. bu durum da İttihat ve Terakki’ye muhalefette birleşen, fakat çoğu konuda ortaklıkları olmayan bir grup milletvekilini muhalif bir parti kurmaya yöneltmiştir⁴⁸. Rıza Nur da boş durmamış ve bu kez de, mecliste çoğalan muhalefeti toplayıp disiplinli bir kitle oluşturma çabasına girmiştir. İttihat ve Terakki Hükümetine karşı Meclis-i Mebusan’da ve “*efrad-ı millet*” arasında bazı muhalif partiler oluşturulduğunu, ancak bunların hiç birinin, muhalefetten beklenen görevi yerine getiremediğine değinmekte ve amaçlarının, İttihatçılar aleyhine ne kadar kuvvet varsa hepsini toplamak olduğunu vurgulamaktadır. Mahir Said, Kemal Midhat, Siret Bey ile birlikte program ve tüzüğün birer suretini İstanbul valisine götüren Rıza Nur, ruhsat istediklerini ve “*yakalanıp bir felakete girmeden*” bu ruhsatı almayı başardıklarını

⁴⁶ Viyana’da gezmiş olduğu yerlerle ilgili on kadar makale yazdığını, ancak bunları yayınlamadığını anlatmaktadır. Bkz: Rıza Nur, a.g.e. s.337.

⁴⁷ Rohat Alakom, a.g.e., s.73.

⁴⁸ Kurtuluş Kayalı, “Hürriyet ve İtilaf”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, V, İletişim yay., İstanbul 1985, s.1437.

anlatmaktadır⁴⁹. 21 Kasım 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucuları arasındadır. Arif Demirel'e göre "*Türkiye'de ilk gerici parti*"⁵⁰ olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Ali Birinci tarafından "tam bir aydın hareketi" olarak tanımlanmaktadır⁵¹.

Bu parti, askeri istememekte ve gerek konuşmaları gerekse makaleleriyle İttihatçıların askeri, siyasette barındırmasını eleştirmektedir. Bir süre de İttihatçılar'a, memurları partiye almamalarını söylemişlerdir. Ancak zamanla -bu eleştiri ve uyarıları ciddiye almayan- İttihatçılarla eşitliği sağlamak adına, partilerine hem memur hem de asker almışlardır. Rıza Nur, partinin kuruluşuna ilişkin şunları aktarmaktadır: "*Fırkanın program ve nizamnamesi bitinceye kadar dokuz doğurmuştuk; çünkü İttihatçılar haber alırlarsa benim evi basar ve cemiyet-i hafîye diye bize fena şey yaparlardı. Bitince hemen Dahiliye Nazırı'na gidip verdim ve ferahladım. Dahiliye Nazırı kabul etmek istemedi. Nihayet zaruri kabul etti. Tehlike bitti*". Artık daha iyi çarpıştıklarını belirtmektedir. "*Arkasında fırka desteği olunca daha da pervasızlaşan muhalif*" Rıza Nur,⁵² Mecliste, "*linç*" konusu ile ilgili bir konuşma yapmış ve sonuçta "*linç imtiyazı*"nı vermemişlerdir. Rıza Nur bunu "*hükümetin müthiş bir mağlubiyeti*" olarak nitelendirmektedir.

Hürriyet ve İtilaf'ın kurulmasıyla, mecliste artık iki parti çarpışmaktadır. Rıza Nur, meclisteki kuvvetleri hükümete "*şiddetli*" bir muhalefet yapmalarına uygun hale geldikten sonra, on beş kadar milletvekili olarak her birinin kendi adlarına çeşitli gazete imtiyazları alarak, bu gazetelerde hükümetin kötü işlerine dair sert yazılar yazdıklarından bahsetmekte ve "bunlardan biri kapandıkça diğerini çıkarıyorduk. Lütî Fikri Bey'in idarehanesinde bu gazeteler idare ediliyor ve bilhassa Mustafa Sabri Efendi, Lütî Fikri, Rıza Tevfik Beylerin ve benim yazdığım başmakaleler bu açıdan ciddi sevk ve idare ediyordu. Hücumun mühim bir kısmı Mahmud Şevket Paşa aleyhine sevk ediliyordu" diye yazmaktadır⁵³. Ancak Rıza Nur, bir süre sonra burada -Sadık, Mustafa Sabri, alaylı Mülazım Şaban ve Gümölcineli'nin meydana getirdiği- bir

⁴⁹ Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü*, (Yay: İlhamî Yalınkılıç), Kitabevi, İstanbul, 1996, s.19.

⁵⁰ Mehmet Arif Demirel, *Atatürk'ü Sevmeyenlerden Siyah Lekeler ve Biz*, Kişisel Kitaplar, Ankara, 1976, s.42.

⁵¹ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergah yay., İstanbul, 1990, s.224.

⁵² Avşar, *a.g.e.*, s.47.

⁵³ Rıza Nur, *a.g.e.*, s.45.

klik oluşturulmasından şikayet etmektedir. Bu kişilerin “para ve dalavere” peşinde oldukları düşüncesi, partiden umudunu kesmesine yol açmış ve “ihtilâl” onun için tek çare haline gelmiştir. Nitekim sonraları, bir olağanüstü toplantıda söz alarak görüşlerini belirtecektir: *“Efendiler! Bir şey var ki onu İttihad cemiyetinde ben bulmuş, ben keşfetmiş ve ismini de ben koymuştum. Şimdi aynı şeyi şu kendi elimizle yaptığımız bu fırkada da ben buluyorum. Bu şimdiki nasibimden dolayı kendimi pek bedbaht addediyorum. Bu da bu fırkada bir ‘şiket-i inhisariye’ teşekkül etmiş olmasıdır. İzah edeyim: şu fırkanın bu kadar işlerinden hangi biri heyet-i idarenin müzakeresine konuyor? Dönen işlerin hangisinden heyet-i idare azasına haber veriliyor? Bir fırkada heyet-i idarenin kararına iktiran etmeden bir iş yapılabilir mi? İntihab yapılacak. Bunu heyet-i inhisariye kendi kendisine yapıyor. Mebuslar, nizamnamemiz mucibince, mahalli heyet-i merkeziyelerinin kararıyla intihab olunacak iken, heyet-i inhisariye kendi adamlarını, tayin günleri vilayetlerdeki şubelere emrediyor. Bu uğurda paralar da sarf olunuyor. Hangisinden heyete haber veriliyor? Fırkayı Sadık Bey kendi malikanesi haline soktu. ... bütün memuriyetlere akraba ve eviddasını doldurdu. ... fırkanın mührünün üstüne, tavuk kuluçkaya yatar gibi yatmış, kımıldamıyor. İşte bunlara inhisar; yapanların heyetine de şirket-i inhisariye derler. İşte demek ki fırka da İttihad ve Terakki Fırkası gibi oldu”⁵⁴.*

Meclisi kapatmaya kararlı olan İttihatçılar’a, çareyi bulan isim Celâlettin Arif olmuştur. Buna göre *“Kanun-i Esasî’nin otuz beşinci maddesine göre Meclis ile hükümet arasında bir meselede ihtilâf olursa, yani Meclis’in ekseriyeti hükümete zıt fikirde olup da ısrar ederse, hükümet istifa edecek; ikinci kabine yine aynı meselede ihtilafta kalırsa bu sefer hükümet Meclis’i feshediyor”*. İttihatçılar, bu maddede değişiklik yaparak, fesh hakkını padişaha vermek *“bahanesini”* ele almışlardır. Rıza Nur, bunu engellemek için meclisin ve İkdam gazetesinin kütüphanesinde araştırmalar yaptığını ve *“obstrüksiyon”* yöntemini bulduğunu yazmaktadır⁵⁵. Muhalif parti bu

⁵⁴ Rıza Nur, a.g.e., s.72-73.

⁵⁵ Rıza Nur, “obstrüksiyon”u şöyle tarif etmektedir: *“Avrupa’da meclislerde bir usûl vardır. Muhalifler, muvaffak olamayacağı vakit, müzakere salonundan çıkarlar. Bu suretle ekseriyet olmamasına muvaffak olurlarsa, müzakere olamaz. Aylarca böyle gider. Ve hükümet istediğinden vazgeçmeye mecbur olur. Buna obstrüksiyon derler. Meşru bir silahtır. Ancak halis Türkçe bir terim ister. “Tıkaç” manasıdır”*. Nur, o zamana kadar Türk meclisinde tıkaç yapılmadığını ve bunu ilk olarak kendisinin uyguladığını ileri sürmektedir. Bkz: Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, I, s.352; Rıza Nur’un obstrüksiyon karşılığı olarak ilk

yöntemi uygulamıştır. Kabine istifa etmiş ve padişaha, yeni kabineyi kurma görevini yine Said Paşa'ya verdirmişlerdir. Yeniden seçim yapılmak üzere, meclisin fesh edildiği kararı okunmuş ve ilk meclis böylece “vefat etmiştir”. Bu meclisle ilgili olarak Rıza Nur şunları yazmıştır: “Meşrutiyetin ilk meclisi, Türkiye'nin teşriî tarihinde daima şerefini muhafaza edecektir. Hükümetle kahramanca savaşmıştır. Ondan sonraki meclisler tamamıyla “evet efendimci” bir meclis olmuşlardır”. Nur, ilk Büyük Millet Meclisi'ni de diğerlerinden ayrı tutarak, “adı gibi büyüktür” nitelemesini yapmaktadır⁵⁶. Bu gayrı meşru feshin, halk üzerinde kötü bir etki yarattığına da değinen Rıza Nur; “Halkın bir kısmı korku ve sükuta düşmüş ise de bir kısmında hiddet ve galeyan zuhur etmişti. Bu meyanda muhterem şair Tevfik Fikret Bey'in Doksanbeşe Doğru serlevhalı manzume-i garrası da bir bomba gibi patlamıştı” yorumunu yapmaktadır⁵⁷.

F- MECLİSİN FESHİNDEN SONRAKİ DÖNEM

Türk demokrasi tarihinde, birçok yönüyle iz bırakan 1912 seçiminin özelliklerinden biri de, muhalefetin, düşün ayrımı yapmadan, bir blok halinde seçimlere girmesidir. Meclis-i Mebusan'da İttihat ve Terakki'ye karşı olan milletvekilleri bir grup oluşturduktan sonra, bu grup Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne dönüşmüştür. Bu parti, bünyesi içerisinde akla gelebilen bütün grupları ve politik görüşleri toplamıştı. Rıza Nur'un

bulduğu terim, -tıpta bağırsak tıkanması anlamında kullanılan “insidad-ı im'a”dan hareketle- “Tıkaç ve İnsidad-ı Muzakere”dir. Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü*, s.47. Tunaya'ya göre, Batı ile karşılaşmanın bütün ağırlığını, Batılılaşma probleminin zor çözümünü yüklenen bu nesil, siyasi hayata yön verebilmek için gerekli bilgiye sahip olmak sorunu ile de karşı karşıyadır. Düşünce akımlarını temsil eden “gruplar” ya da “aileler”, olayların hızlılığı karşısında çoğu kez günü gününe yabancı örnek ve kaynaklardan faydalanma yoluna gitmişlerdir. Dr. Rıza Nur'un “insidadı muzakere” (obstrüksiyon) terimini öğrenmek için alelacele bir ansiklopediye başvurması canlı bir örnektir. Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyet'in İlanı*, 2. baskı, Arba yay., İstanbul, 1996, s.84.

⁵⁶ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, I, s.344.

⁵⁷ Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü*, s.50. Tevfik Fikret'in, Meclis-i Mebusan'ın feshi dolayısıyla yazdığı “çarpıcı ve düşündürücü” şiir:

“Bir devr-i şemet, yine çiğnendi yeminler;

Çiğnendi yazık milletin ümmid-i bülendi” diye başlayan Fikret, her sözlerine “yaşasın millet avazlarıyla” başlayanlara ateş püskürtüyordu:

“Millet yaşamaz hakka tehassürle solurken

Sussun diye vicdanına yumruklar inerse;

Millet yaşamaz Meclisi müstahkar olurken

İğfal ile, tehdit ile titrer ve sinerse;

tanımıyla tam bir “*Zekeriya sofrası*”nı andırmaktadır. Seçimler, böylesine ilkesiz bir muhalefetin ateşlendirdiği bir havada başlamıştır. Bir yandan muhalefet adayları ve yandaşları kanıtlanması güç ve çoğunlukla doğru olmayan iddialarla İttihat ve Terakki’yi suçlayıp, küfürler yağdırırken; İttihat ve Terakki de elindeki devlet gücünü kullanarak seçmen ve muhalif adaylar üzerinde türlü baskılar uygulamıştır. Birçok kişi bu seçimi, sopalı seçim olarak anımsamaktadır⁵⁸.

Meclis fesh edildiğinde, asker olmasından dolayı Mahmut Şevket Paşa’nın, kendisini Yemen’e yollayacağı endişesine kapılan Rıza Nur, askerlikten ayrılmış, seçim zamanında ise Sinop’a gitmiştir. Burada karşısına aday olarak Mahmut Şevket Paşa’nın yaveri Mülazım Hakkı çıkarılmıştır. Rıza Nur seçim sonuçlarıyla ilgili olarak, İttihatçıların tehdit ve baskılarına rağmen seçimi kazandığını, ancak sandıkların açılarak oy pusulalarının değiştirildiğini anlattıktan sonra, “*kazanamadık değil, kazandığımızı İttihatçı sahtekârlığı ile kaybettik*” diye yazmıştır.

Seçimlerin ardından İstanbul’a dönen Rıza Nur, doktorluğa ağırlık vermiş ve Beyoğlu-Rus Elçiliği’nin yanındaki ev-muayenehanesinde çalışmaya başlamıştır. İttihatçıların, muhalefeti perişan ettiğini ve basını da susturduğunu anlatarak, hükümet tarafından muayenehanesinin kapısına da iki sivil polis koydurulduğunu ileri sürmektedir. Bütün bunlar, Rıza Nur’un “*ihtilâl*” düşüncesini daha da kuvvetlendirmiştir. Öyle ki, isyan girişimine hazırlanan bir grup subay İstanbul’da, Halaskar veya Halaskaran Zabitan adında bir grup oluşturmak istemişler ve Rıza Nur da, bu grubun “*gayretli yardımcıları*” arasında yer almıştır⁵⁹. Bir grup oluşturmak düşüncesindeki İstanbul’daki birkaç subay adına Erkan-ı Harbiye binbaşlarından Kemal Bey’in, Prens Sabahattin’e geldiğini anlatan Rıza Nur, Prens Sabahattin’in de Kemal Mithat, Mahir Sait ve kendisini davet ederek ne düşündüklerini ve bu konuda çalışmayı kabul edip etmeyeceklerini sorduğunu ve kendilerinin de buna olumlu baktıklarını yazmaktadır. İlk iş olarak merkez taburu subayları ve Sarıyer’deki diğer üç piyade taburu elde edilmiş, bahriyeden de üç torpidonun harekete katılımı sağlanmıştır. Bunun yanında birçok sivil ve müteferrik subay, Askeri Tıbbiye öğrencilerinden

Millet yaşamaz maşer-i millet boğulurken”. Tevfik Çavdar, a.g.e., s.13.

⁵⁸ A.g.e., s.10.

⁵⁹ Celal Bayar, Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş II, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.131.

birtakımı ile Melamilerden bazı sivil ve subaylar ve bazı Boşnaklar da silahlandırılmıştır. Cemiyetin mührü de yaptırılmış ve bu mühür, grubun konuşma ve oturum yeri olarak seçilmiş olan Rıza Nur'un evinde saklanmıştır. Rıza Nur, geceleri hizmetçi uyuduktan sonra, dağıtılacak programları, bildirileri kırmızı mürekkeple mühürlendiğini, bu dönemde evinin sivil polisler tarafından gözlendiğini ve -o zamanlar Posta Nazırı olan- Talat Bey'i kandırarak bu polisleri kaldırttığını anlatmaktadır⁶⁰. Ancak, Halaskar hareketinin kesinlikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına olmadığını vurgulamakta ve şubelerden, değerli kişilerden bazılarını parti adına olmaksızın aldıklarına dikkati çekerek; *"Biz, hatta kendimizi ve bütün sivilleri de gizleyerek harekete, sırf bir askeri hareket süsü veriyorduk"* demektedir⁶¹.

Meşrutiyet'le birlikte başlayan isyanlar da artarak sürmektedir. Şimdi de Arnavutlar isyan halindedir. Padişah Edirne, Selanik ve Kosova seyahatine çıkmışsa da, sorunu çözmeye yeterli olmamıştır. Dönüşünde, muhalifler on beş mebus seçerek padişahın huzuruna göndermiştir. *"Ahvale dair şikayette bulunmak"* için giden mebuslar arasında Rıza Nur da vardır⁶². Ancak Rıza Nur'un, Arnavut İsyanı'na dair görüşleri ilginçtir: *"Arnavutlar ... istiklal veya bir düşman namına isyan etmediler. Devleti, İttihatçılardan kurtarmak için isyan ettiler"*. Belki de bu inancından dolayı, bu isyanda payı olması onu pek de rahatsız etmemektedir⁶³. Abdülhamid'i Selanik'ten kurtarıp, tekrar tahta çıkarma fikrine karşı olduğunu; sadece *"İttihatçılar'ı devirmek şartıyla"* yeminleştğini anlatmaktadır. Rıza Nur'un bu isyanda önemli bir rol oynadığına dikkat çeken Ali Birinci, bunun kişisel bir davranış olup, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın *"herhangi bir kararının eseri"* olmadığını da belirtmekte⁶⁴, Ahmet Turan Alkan ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, *"resmi karar ve idare kurulları itibarıyla olmasa da Rıza Nur gibi tanınmış bir üyesi vasıtasıyla"* Arnavutluk isyanına sıcak baktığını savunmaktadır⁶⁵.

⁶⁰ Rıza Nur, a.g.e., s.64-65.

⁶¹ Rıza Nur, a.g.e., s.66.

⁶² Avşar, a.g.e., s.56.

⁶³ Rıza Nur, isyancılarla olan haberleşmesine ait bir telgrafın Hüseyin Cahit tarafından ele geçirildiğini ve bunu Tanin'de yayınladığını belirtmektedir. Değerlendirmesi, *"bu, sonra beni asmaları için mükemmel bir vesika idi"* şeklindedir. Hayat ve Hatıratım, I, s.370.

⁶⁴ Ali Birinci, a.g.e., s.166.

⁶⁵ Ahmet Turan Alkan, İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Cedit Neşriyat, Ankara, 1992, s.124.

Rıza Nur'un, Arnavutlar'ı isyana teşviki daha sonra Meclis kürsüsünde de gündeme gelmiştir. Falih Rıfkı 22 Mart 1964 tarihli Dünya gazetesinde *"Bir Hasta"* başlığı ile şunları yazmaktadır: *"Rahmetli Abdülhalik Renda pek vatansever bir Türk'tü. Dahiliye Nazırı Talât Paşa'nın müsteşarlığında ve Halep valiliğinde tanımışım. Medine ve Sina cephelerindeki orduyu beslemek için nasıl fedakârca çalıştığını görmüştüm. Bütün ömrü Osmanlı devrinin tehlikeli idare hizmetlerinde geçmişti. Bir Rumeli Türk'ü olduğu için, Rıza Nur, Mecliste onun Arnavut olduğunu iddia etmeye kalktı. Avrupa Türkiyesinden memlekete göçen Türklerden pek çoğu hakkındaki davası da bu hesapça bu Türklere Rumlara bıraktığı mallar verilmeli idi.*

*Hiç bir zaman hiç kimse ile sertçe bir tartışma bile yaptığını görmediğim sessiz yiğitlerden Mustafa Abdülhalik'in öfkeden köpürerek kürsüye nasıl fırladığı halâ gözümün önüne gelir. Atatürk de locasında idi. Mustafa Abdülhalik, Rıza Nur'a dönerek, 'Ben devletin kaymakamı olarak sırtımda tüfek, Arnavutluk dağlarında isyan edenleri takip ederken, sen Hürriyet ve İtilâfçı Rıza Nur Arnavutlar'ı devlete isyan etmeye teşvik edenlerle beraberdin. Onlarla yan yana çalışıyordun' diye bağırıyordu. Rıza Nur'un dili tutuldu idi"*⁶⁶.

Nutuk'ta, Rıza Nur'un Arnavutlar'ı Türkler aleyhine isyana teşvik ettiği konusu şu şekilde yer almıştır: *"Maliye Bakanı Mustafa Abdülhalik Bey, konuşmasına başlamadan önce, Rıza Nur Bey'den tutanaktaki sözlerinden kimisinin açıklanmasını istedi. Rıza Nur Bey, Yanyalıların Türklüğünü kuşkulu gösterecek biçimde sözler söylemişti. Abdülhalik Bey, Rıza Nur Bey'in yanlış sanısını şöyle düzeltti: 'Doktor Bey, altı yüzyıl önce, Arnavutluğun bir parçası olan Yanya'ya giden atalarımızın orada bıraktıkları kuşakları başka yolda suçluyor. Hem kim? Üzülerek söylüyorum, öyle saygıdeğer bir arkadaşım ki, altı yıldan beri bağınaz bir ulusçu olmuştur. Daha önce değildi. Kendileri daha iyi bilirler. Ben, o Yanyalı dedikleri adam, Türklük için silahlı savaşıırken, kendileri tersine, (Türklüğe karşı) ayaklanmaya kışkırtmıştır'.*

⁶⁶ Cavit Orhan Tütengil, Dr. Rıza Nur Üzerine Üç Yazı-Yankılar-Belgeler, Güven Matbaası, Ankara, 1965, s.23-24.

Gerçekten Rıza Nur Bey'in siyasal yaşamında birçok savaşımına katıldığı biliniyordu. Bu durumu, ulusçu olarak, Büyük Millet Meclisi zamanında kendisine görev ve çalışma alanları gösterilmesine engel sayılmamıştı. Ama, Türklerin Rumeli'den çıkarılması gibi, her Türk'ün yüreğinde sonsuz ve onulmaz bir acı yaratan büyük yıkım zamanında, aşırı ulusçu Rıza Nur Bey'in Arnavut ayaklanıcılarla birlikte, Türklere karşı çalıştığını bilmiyorduk. Bu anlaşılınca Büyük Millet Meclisini büyük ve gerçek bir şaşkınlık kapladı”⁶⁷. Rıza Nur'un tüm bunlara yanıtı ise gerçekten ilginçtir: “Mustafa Kemal de bundan iki yıl evvel nutkunu neşrettiği vakit, benim aleyhime bunu kullanmıştır. Şükür ki aramış taramış, bula bula bunu bulmuş. Kusurum bu olsun! ... ayol bunu saklamadım ki. ... Hürriyet ve İtilâf adındaki eserimde Arnavutlar'ı isyana teşvik ettiğimi ben kendi elimle yazdım. Bu kusur değil, iftiharım sebebidir”⁶⁸.

Derken, Balkan Savaşı patlak vermiş ve başta Lütfi Fikri ve Rıza Nur Beyler olmak üzere, muhalif mebuslar harp felaketini ihtiraslarının tatmini için istismara koyulmuşlardır. Devletin yıkılışında ulusal çıkarlarını arayan hristiyan ve müslüman bütün ayrılıkçı unsurlar da kendilerine yardımcı olmuştur⁶⁹.

Rıza Nur, savaş henüz başlamadan, bazı Rum mebusların, kendisine, Girit Yunanistan'a verilirse, Yunanistan'ın, Balkan ittifakından ayrılacağını söylediklerini anlatmakta ve bu düşüncüyü “makul” karşılamaktadır: “Bence Girit'ten hayır yoktu. Onu tutmak koynumuzda yılan taşımak; vermek bir bela atmak idi”. Bu doğrultuda Lütfi Fikri ve Rıza Tevfik ile beraber çaba harcamış ve olmayınca da, politika ile ilgilenmemeye ve doktorluğa eğilmeye karar vermiştir. Oysa ki, “ihtiyat zabiti doktor” olarak silah altına alınmış, tıp fakültesi bina ve klinikleri de onun yönetimine verilmiştir. Sonrasında, Doktor Bahattin Şakir'den boşalan morg müdürlüğü görevini istemiş ve burada göreve başlamıştır.

⁶⁷ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, II, (1920-1927), TTK Basımevi, Ankara, 1984, s.1179-1181.

⁶⁸ Rıza Nur, *a.g.e.*, s.370.

⁶⁹ Halil Mentеше'nin Anıları, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul, 1986, s.145.

G- BAB-I ALİ BASKINI VE YURTDIŞINA ÇIKIŞI

Artık Bab-ı Ali'ye uğramayan, korku içinde “*akabete*” hazır olarak kendi işi ile uğraşan Rıza Nur, İttihatçılar'ın, Bab-ı Ali'yi basmak üzere hazırlandıklarını haber almıştır. Ancak bu haberin kaynağı ile ilgili bir bilgi verilmemektedir. Tedbir almaları için arkadaşları Nazım Paşa'ya göndermiş, kendisi de Kâmil Paşa'ya gidip durumu anlatmışsa da, sözleri yeterince ciddiye alınmamıştır. Birkaç gün sonra, İkdâm gazetesinde iken, oraya gelen Yahya Kemal'in, “*Bab-ı Ali'nin önünde bir kalabalık var*” sözü, her şeyi anlatmaktadır. Bu olay üzerine “*kaçıp can kurtarmalı*” diyerek, yurtdışına çıkmayı tasarlayan Rıza Nur, aynı gün evinden alınarak, polis müdürlüğüne götürülmüş, daha sonra Bekirağa Bölüğü'ne gönderilmiştir. Hapishanede birtakım kimselerle beraber Ali Kemal, Kıbrıslı Şevket ve Filibeli Hilmi Beylerin de bulunduğunu, dargın oldukları halde ve iktidara geçerse kendilerini asacağını söyleyip durmuş olan Gümülcineli ile de artık zorunlu olarak konuştuğunu belirten Rıza Nur burayı, “*toprak altında bir dar bodrum*” olarak tarif etmektedir⁷⁰. Hapishaneye gelerek, kendisi ile görüşen Cemal Paşa, onu sınır dışı edeceklerini, çünkü varlığının devletin güvenliği için zararlı olduğunu söylemiştir. Rıza Nur, önce bunu kabul etmediğini, ancak sokakta öldürülmekle tehdit edilince başka çaresi kalmadığını yazmaktadır. Aynı Rıza Nur, birkaç satır sonra da yurtdışına çıkışıyla ilgili şunları yazacaktır: “*Bu hudud harici gitme, yani hapishaneden çıkma bana gökten inmiş kudret helvası gibi geldi. Hiç ummuyordum*”.

Muhafızlığının ikinci günü Merkez Kumandanlığı'na giderek orada tutuklu bulunan “*azılı muhalifler*”⁷¹den Ali Kemal Bey ve Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur ile Gümülcineli İsmail Hakkı Beyleri ziyaret eden Cemal Paşa, üçüne de kendi haklarında, bundan sonra münasebetsiz şekilde muhalefet yapmaktan vazgeçmek şartıyla, hiçbir tehlike bulunmadığını, memleketin bu felaketli zamanlarında bilakis bütün aydınların birlik halinde çalışmaları gerektiğini ve bu düşüncesini paylaştıkları takdirde kendileri için namuslu birer çalışma ortamı sağlayabileceğini söylemiştir.

⁷⁰ Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü*, s.83-84.

⁷¹ Nihat Karaer, *Tam Bir Muhalif Refik Halid Karay*, Temel yay., İstanbul, 1998, s.36.

Cemal Paşa, bunun üzerine Rıza Nur'un "*Paris'te tıp tahsili için kâfi aylık tahsisat*" verilmesini rica ettiğini ve kendisinin bu parayı temin ederek, Paris'e gönderdiğini belirtmektedir. Bundan farklı olarak 5 Nisan 1964 tarihli Ulus gazetesinde, Rıza Nur'un yurtdışına çıkışıyla ilgili olarak, "*Maarif Nezareti hesabına Avrupa'da incelemelerde bulunmak üzere hükümet ödeneğiyle bir ayrılıştır*" denilmektedir⁷².

Cemal Paşa, konu ile ilgili şunları yazmaktadır:

"Muhaliplerimiz hakkında nasıl bir anlaşma ve dostluk fikri beslemiş olduğumu ispat etmek için Doktor Rıza Nur Bey'den aldığım mektupların bazılarını da neşretmeyi muvafık gördüm.

Rıza Nur Bey'in mektupları:

Birinci mektup

İstanbul, 16 Kanunisanı 1913

Efendim Hazretleri

Zahmet ihtiyar ederek hapishaneye teşrif edip acizlerinin tahliyesini emir buyurmalarından dolayı uhdeme terettüb eden teşekkür vazifesini bugün ifa ediyorum. Fevkalade fikir ve nezaketinizin derin bir tesir hasıl etmiş olduğunu ve bu tarzda düşünen bir zatı bugüne kadar yakından tanımamış olmaklığım beni müteessir ettiğini vicdani olarak beyan ederim. Emriniz vechile yarın Köstence'ye hareket ediyorum. Hayatım üç-beş aydır zaten bıkmış olduğum hay huy âleminden hariç ve kendi âlemime münhasır olacaktır. Vatanın kurtarılması hususunda muvaffak olmanızı dua eder ve diğer rüfekanızın da -o eski sakim fikir ve hareketlerden feragat ile- zatıâllilerinin his ve fikrinde olmalarını ve şu suretle memleketin kurtarılmasını temenni ederim.

Doktor Rıza Nur

İkinci mektup

Nis, 7 Ağustos 1913

Muhterem Beyefendi,

Geçenlerde gönderilmesini istirham etmiş olduğum aylıklarımın gönderilmesi hususunda yüksek lütuflarınızı esirgememiş ve aynı zamanda bir daha gecikme olmayacağı vaad buyurulmuştu. Halbuki bu defa talebenin Temmuz maaşı verildiği halde bile henüz bizimki gelmemiştir. Bu hal, gazetelerde gördüğüm bazı kimselerin

⁷² Cavit Orhan Tütengil, a.g.e., s.33.

maaşlarının kesildiği havadisinin acizleri hakkında da tatbik edilmiş olması zehabını hasıl etmiştir. Esasen zatiâllileri ile angajmana girmiş ve sözünüze itimadla hareket etmiş olduğumdan maaş kesilmesi vaki değilse, lütfen geçmiş olan Temmuz ve miadı gelen Ağustos maaşlarımın her zamanki lütufları vechile gönderilmesine delalet buyurmalarını yok vaki ise, sebeblerinin lütfen bildirilmesini rica ederim.

Doktor Rıza Nur

Üçüncü mektup

Aziz ve muhterem Paşam,

Cevabi iltifatnamelerinizi aldım. Dostane lisanınızın hususi samimiyetine karşı pek hassas olduğumu arza lüzum görmüyorum. Muvaffakiyetlerinizi her gün artan bir surette azami haddine doğru yükselmesini bütün samimiyetimle temenni ederim.

Baki afiyet ve muvaffakiyetinizi temenni eder hususi hürmetlerimin kabulünü rica ederim Paşam efendim.

Doktor Rıza Nur⁷³

Refik Halid Karay ise o günleri şöyle kaleme almıştır:

“Bizler Sinop’a yollanırken Cemal Paşa içimizden iki muhalif politikacıyı kayırmış, harice göndermişti, Rıza ile Ali Kemal. Hattâ Paşa’nın hatıratında ikisinin de maaş-ı memuriyet dilediklerine -dilendiklerine diyeceğim geliyor- dair el yazılarıyla, yazılmış mektup suretleri vardır; para ve memuriyet de almışlardır”⁷⁴.

Bu “yaman muhalifler”in, maaşlarını düzenli olarak aldığını, hattâ biraz gecikirse sızlandıklarını ama paralar düzenli gelince de, minnet ve teşekkür duygularının, bütün “şarklı abartısı”yla harekete geçtiğini vurgulayan Şevket Süreyya Aydemir, söz konusu mektuplarla ilgili olarak da şu yorumu yapmaktadır: “Hem Cemal Bey hem İttihat ve Terakki, ikballerinin kemal noktasındadırlar ve onların Paris’te, başarılarının daha da zirve noktasına yükselmesi için dua eden bir hayranları vardır: Dr. Rıza Nur!”⁷⁵.

⁷³ Cemal Paşa, *Hatırat*, Haz: Metin Martı, 5. baskı, Arma yay., İstanbul, 1996, s.11-12.

⁷⁴ Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, İletişim yay., İstanbul, 1990, s.272.

⁷⁵ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s.266, 268-269. Bu konuda benzer düşüncelere sahip olan Feroz Ahmad da, Ali Kemal ve Rıza Nur gibi önde gelen İtilafçıların “satın alınarak” Avrupa’da rahat bir sürgün hayatı yaşamaya gönderildiklerini belirtmektedir. Bkz: Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, (Çev: Nuran Yavuz), 3. baskı, Kaynak yay., İstanbul, t.y.

1- Avrupa (Romanya, İsviçre, Fransa)

*“... hapisten sonra, vücudumu memleketin sükununa muzır gördüklerini; kaleminden zehir ve kan aktığını bildirerek Osmanlı hudutları haricine çıkardılar”*⁷⁶ diyen Rıza Nur’un, yurtdışındaki ilk durağı, Köstence olmuştur. Orada canı sıkıldığında da Bükreş’e, sonra da Cenevre’ye geçmiştir. Cenevre’de, Hospital Cantonal’ın cerrahi kısmına devam etmiş, bir yandan da Fransızcasını ilerletmek için çalışmalar yapmıştır. Aylarca devam ettiği hastanede, Gülhane’nin ve Alman profesörlerin kıymetini bir kat daha anladığını belirtmektedir. Burada iken, kendisine Maarif Nezareti’nden bağlanan *“talebe maaşı”* ile geçinmiştir. Amaçsızlık, programsızlık, melankoli şikayetleri başladığı sırada, Mahir Said’ten aldığı mektupta yapılan daveti geri çevirmemiş ve Fransa’ya geçerek, Nice’e gitmiştir. Bu davetin ortağı, -Serasker Rıza Paşa’nın oğlu- Şükrü Paşa’dır. Çok zaman geçmeden bu davetin sebebi anlaşılmıştır: Rıza Nur’u Şükrü Paşa’nın kızı ile evlendirmek. O güne dek evlenmemeyi kesin karar olarak benimsemiş görünen Rıza Nur, adı İffet olan, on sekiz yaşındaki bu kızla evlenmeye sıcak bakmış ve bunu şöyle açıklamıştır: *“Derhal yalnızlıktan kurtulacağım, gariplik derdinin biteceği aklıma geldi. Eğer ben o esnada nostaljini olmasaydım asla evlenmezdim. Otuz dört yaşında idim. Kız da çirkin değil, hele gözleri müstesna güzel. ... seraskerin evinde o esnada orada bulunan Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, Bahriye Nazırı sabıkı Hasan Paşa mahdumu Rüştü Paşa, eski ricalden bir kısmını huzur ve şehadetleri ile nikahımızı kıydı”*.

“Bende artık evlilik hayatına ait istikbal için saf, yüce arzular, projeler başladı” diyen Rıza Nur’un, eşi ile ilgili ilk gözlemleri şöyledir: *“Karımla geziyoruz. ... masum, saf bir çocuk. Ziya görmemiş bir fotoğraf camı gibi. Dünyada hiçbir şey bilmiyor. Ancak hal ü hareketinde bir hafiflik var. Utangaç, sıkılğan; bir erkeğin yüzüne bakamıyor, başı daima önünde; bunlar iyi alâmet. Bu kadarı tabii çocukluktur; zamanla ıslah olur”*. Evliliğinin ilk hayal kırıklığını, eşinin büyükannesinin, nikahta taktığı yüzüğü birkaç gün sonra geri istemesi ile yaşayan Rıza Nur, çok geçmeden ikinci bir sürprizle karşılaşmıştır: Kayınpederinin evinde kalmaktadırlar; misafir geleceği ve evde

⁷⁶ Rıza Nur, a.g.e., s.14.

yer olmadığı gerekçesiyle eşini de alıp gitmesi istenmiştir. Kısacası, kibarca kovulmuşlardır. Kendilerine bir otel bulmak zorunda kalmışlardır. “... şimdi iki hörgüçlü deve gibi oldum. Biz kendi yükümüzü çekemiyorduk; şimdi bir de karı yükünü bu gurbette nasıl taşıyacağım? Çıldırmamak bir şey değil” sözleriyle içinde bulunduğu durumu aktarmaya çalışmaktadır. Balayı için önce trenle Cenevre’ye, oradan Luzern Gölü, Interlagan, Jangfrau’yu gezerek Zürih’e, Fransa’da da Mont Blanc’a gittiklerini anlatmaktadır. Ancak Rıza Nur’un, balayında da şikayetleri vardır: “Bizim hanım bir lokantaya girip yemek yiyemiyor. Erkeklerden utanıyor, giremiyor. Bir taraftan memnun oldum ama bu kadarı da fazla. Ne yaptım, ne dedimse olmuyor. Bir de bizim karı hiç lâkırdı dinlemiyor...” bir süre Paris’te kaldıktan sonra Nice’e dönmüşler, ancak bu kez kayınpederin evi yerine, bir otelde kalmayı tercih etmişlerdir. Bu aşamada Rıza Nur’un niyeti, Paris’e dönerek bir ev tutmak ve tüm zamanını doktorluğa vermektir. Paris’in tıp kurumlarında çalışıp yeni keşifleri öğrenmek ve de bir gün Türkiye’ye dönerek İstanbul’da çalışmayı planlamaktadır. Kayınpederi Şükrü Paşa, ondan, parasının muhasebesini tutmasını istemiş ve bu para ilişkisi, ikisinin pazara bile birlikte gitmesine ve Şükrü Paşa’nın, Rıza Nur’a fileleri taşıtmasına dek uzanır. En sonunda isyan eden Rıza Nur, “Şunlardan evlenmeye mükafat olarak neler gördük; evden kovulduk, bir müddet hastabakıcı olduk, şimdi de paşamızın hem muhasibi, kâtibi, hem uşağıyız. Bunlar da boğaz tokluğuna...” diye yakınmaktan kendini alamamıştır. Silahla “vururum” diye şaka yapan eşi, uyarılarını önemsemeyince de, evliliklerindeki ilk tokat İffet Hanım’ın yüzünde patlamıştır. Rıza Nur, bekarlığında ise eşini dövenleri yadırgadığını ve bunu büyük vahşilik saydığını da belirtmektedir. Bir süre sonra Paris’e yerleşmişlerdir. Devam eden tartışmalar karşısında “selameti” susmakta bulan Rıza Nur, eşinde “anormal haller” gördüğünden bahsetmektedir. Nitekim çok geçmeden, boşanma düşüncesi belirmeye başlamıştır. Bu sırada Paris hastanelerine devam etmektedir. Özellikle de Enfant Gesuso Hastanesi’nde ortopedi derslerine girmeyi çok önemsemektedir. Fakültede de laboratuvar derslerine katılmış ve kimyevî tahliller ile bakteriyolojiden sertifikalar almıştır. Saint Antoine Hastanesi’nde ise röntgen dersleri aldığını belirtmektedir. Para ile kadavra alarak otopsi yapmayı, Paris’teki en büyük kazanımı olarak görmekte ve bu olanağı kendisine sağlayan İttihatçıları anarak; “Paris’teyim, bizden kimseyi görmüyorum. Kimse de beni

görmüyor. Fesattan, iftiradan uzaktayım. Bahusus İttihadçılar Paris gibi bir ilim ocağında tahsile, tedkikata, -ki çok ister ve severdim- vesile verdiklerinden memnun ve müteşekkirim. Beni manevi ve hele maddi çok zarara uğrattılar amma maişetime medar ne ise, bir miktar parayı da Maarif Nezareti tarafından verdiriyorlar. Bu para az olup asla benim zararlarımı, kazancımı telafi edemez idiyse de, diğer arkadaşlara nisbetle pek aladır”⁷⁷.

Balkan Savaşı’nın sonucu, “Türklüğü galeyana gelen” Rıza Nur, “Bu millete Türklüğünü bildirmek, atalarının şanlı zaferlerini, menkibelerini öğreterek ona millî benliğini vermek en mühim ve en evvel olan bir iştir kanaatini hasıl ettim”. Düşüncesi ile Türk Tarihi’ni yazmaya karar vermiştir. Siyasî görevini tamamlamak için de Hürriyet ve İtilafın İçyüzü adlı kitabını kaleme almıştır. Eşi ile birlikte severek izledikleri opera ve opera-komiklerin Türkçe’ye çevrilmesi gerektiğine karar vererek, bu konuya yönelmiştir. “Samson ve Dalila”, bu alandaki ilk çalışmasıdır. Bu dönemde, kendinde yeniden nevrasteni belirtileri gözlemlediğini de yazmaktadır. Yine de eşini bir bahane ile ailesinin yanına yollayıp, İngiltere’ye gitme planları yapmaktan kendini alıkoyamamıştır. Eşi ise ailesine yaptığı ziyareti erken bitirip, Paris’e dönünce Rıza Nur’un planı suya düşmüştür⁷⁸.

2- Mısır

Birinci Dünya Savaşı başladığında Rıza Nur, Cenevre’dedir. Savaşa girdiği takdirde Türkiye’nin operatöre ihtiyacı olacağı düşüncesi ile, İstanbul’a gitmek için konsolosluğa başvurduğunu, sonuç alamadığını yazmaktadır. Sonrasında da, en uygun ve güvenli yer olarak Mısır’ı görerek, eşi ile birlikte Kahire’ye yerleşmiştir⁷⁹. Bir ay

⁷⁷ Rıza Nur, a.g.e. , s.14-15.

⁷⁸ İffet Hanım’ın, Paris’e erken dönme sebebi, babası ve diğer aile fertlerinin -servet vaadi ile- Rıza Nur’dan ayrılmasını istemeleridir. İffet Hanım bu isteğe karşı çıkmıştır. Rıza Nur, ailenin davranışına karşılık, “Kızlarımı veririm. İş biter” diyerek, eşi ile birlikte Cenevre’ye gitmiştir. Burada yazdığı, Ançî ile Paçî adlı romanın, Serasker Rıza Paşa ailesini anlattığını, sonunun, yani -kayınpederi- Şükrü Paşa’nın parasız kalıp, kendisine muhtaç olmasının ise fantezi olduğunu belirtmektedir.

⁷⁹ Yol parasını denkleştirebilmek için eşinin iki yüzüğü ile kendisinin iki saat kordonunu rehin verdiğini anlatan Rıza Nur, şunları yazmaktadır: “Mısır’da hekimlikle para kazanıp Harb-i Umumi esnasında bu rehinlerin borcunu verdimse de altın çıkması yasak olduğundan göndermediler. Lozan’a konferansa gidince aldım”. Mısır hayatının çoğunu Türk Tarihi’nin “Mısır” kısmında yazmıştır. Bir başka kaynakta,

sonra, Osmanlı Devleti savaşa girmiştir. İngilizlerin tutukladığı bir göz doktorunun durumunu, opera-komik çalışmasına konu olarak almıştır: “*Hekim Mail Efendi (Alafranga mı, Alaturka mı?)*”. Yine burada tanımış olduğu bir eczacı ile ilgili yazdığı opera- komiğin adı ise, “*El eczaciyün-Nâsih*”tir.

Çocukları olmadığı için sekiz aylık bir kız çocuğunu evlat edinmişlerdir. Rıza Nur, bu bebeğin bakımsızlık ve dayaktan dolayı öldüğünü yazmaktadır. Yanlarında bir de beş yaşlarında, Naime adında Mısırlı bir kız çocuğu yaşamaktadır. Nur, Naime’nin de evlatlık olduğunu belirtmiştir⁸⁰.

Kahire’nin sığağı, gurbet, çok çalışmak ve evliliğindeki problemlerden dolayı oldukça zayıflayan ve sinirli bir insan haline gelen Rıza Nur, eşi ile şiddetli bir kavga ettiklerini ve dövmüş olduğu eşinin evi terk ettiğini anlatmaktadır. Eskiden seraskerin yaveri olan Zeki Bey tarafından barıştırılmışlardır.

İstanbul’dan kaçıp, Mısır’da toplanan -Gümülcineli, Miralay Sadık, Evrenoszade Sami gibi- birtakım İtilafçılar’ın çabası sonucu “*İttihatçı olduğu ve büyük bir para karşılığı isyan çıkarmak için Mısır’a gönderildiği*” gerekçesi ile Divan-ı Harb’e davet edilmiştir. Divan-ı Harb, savaş bitinceye dek İngilizler aleyhine bir şey yapmayacağına dair namusu üzerine söz vermesini istemiş ve “... davet gelince evim başıma yıkıldı” diye yazan Rıza Nur, söz vermiştir.

H- MÜTAREKE DÖNEMİ

Mondros’ta, Fransız-İngiliz rekabetinden yararlanarak “*daha iyice*” bir mütareke yapılabileceği düşüncesindeki Rıza Nur, konu ile ilgili haberleri Arapça gazetelerden

Rıza Nur’un, “*Mısır Kralı Birinci Fuad’ın ısrarlı davetiyle*” Mısır’a gittiği ve Mısır tarihini yazdığı, bu eserinde, Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın “*Türklüğünü açıkça ortaya koyunca*”, ayrılıkçı “*Arapçılar*”ı karşısında bulduğu yazmaktadır. Bkz: “Dr. Rıza Nur Kimdir?”, *Tarih Konuşuyor*, 1/2 (Mart 1964), s.129.

⁸⁰ Rıza Nur’un, Naime ile ilgili olarak verdiği bilgiler şöyledir: “... yanına dört yaşında geldi. Anası kör, fakir bir kadın, kocası yok. Kızı besleyemiyormuş. Bize getirip yalvararak verdi. Bit içinde, gözleri trahomdan çapakla dolu idi. Bu kızı tedavi ettik, besledik, bu hale geldi”. Ancak Naime de –özellikle çocukluğunda- İffet Hanım’ın dayacağından nasibini almıştır. Sonraları, hanımının mücevherlerini çalıp

okuduğunu belirtmiştir. Yorumu ise şöyledir: “Yedinci madde dikkatimi celbetti. Aklım perişan oldu. ... dedim ki: Bu maddeyi görüyor musunuz? İşte bununla Türkiye’nin her tarafını istila edecekler. Bu maddeyi koymaları Türkiye’yi mahvetmek fikrinde olduklarını gösterir”.

Mısır’da birçok yazı yazan ve -tuttuğu bir hoca ile günde bir saat gazete veya kitap okuyarak üç-dört ayda- Arapça da öğrenen Nur, bu dönemde hastalanarak, zayıflamıştır. Bunun sebebini, aşırı surette ve uzun süreli beyin yorucu çalışmalar olarak göstermektedir. Hemen okuyup yazmaya ara verip, İskenderiye’de deniz kenarında bir ev tutmuştur. Burada iken denizi izleyip, olta ile balık tuttuğunu ve beynini dinlendirdiğini anlatmaktadır. Kendini iyi hissettiğinde okumaya başladığı gazetelerden, işgal haberlerini okuduğunu, günün birinde de Yunanlılar’ın İzmir’i işgal ettikleri haberinin geldiğini anlatan Rıza Nur’un İstanbul’a gitme düşünceleri iyice belirginleşmiştir. İskenderiye Vali Vekili Cafer Fahri’nin yardımı ile pasaport almayı başarmış ve bir vapurla İstanbul’a dönmüştür. Burada aldığı ilk haber, annesinin ölümü olmuştur. Kardeşi onları eve almayınca da Beyoğlu’nda kötü bir otelde yer bulabilmiş ve bir süre sonra Erenköy’de bir ev kiralayıp, buraya taşınmışlardır. Yurtdışına çıkarken Necmeddin Molla ve Esat Molla’ya emanet ettiği eşyalarını -tabii halâ sağlam ve de satılmamış olanları- geri alarak, evin eşya ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Her partinin kendisine teklifte bulunduğunu yazan Rıza Nur, Esat Paşa’nın teşkilâtına yardım ettiğini ve İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne devam ederek, onlarla çalıştığını da belirtmektedir. İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin, İzmir’in işgalini protesto için düzenlediği iki mitingte de konuşma yapmıştır. Bunlardan ikincisi, 13 Ocak 1920 tarihli “Mütareke İstanbulu’nun son büyük mitingi”dir ve Sultanahmet Meydanı’ndadır. Vakit gazetesine göre, 150.000 kişi toplanmıştır. Rıza Nur, Halide Hanım ve Hamdullah Suphi konuştular. Türklerin medeni olmadıkları görüşünü tarihten örneklerle çürütmeye çalışan Rıza Nur⁸¹, ayrıca, “İzmir’i, Türkiye’nin hiçbir yerini vermeyeceğimizi, bunları almak için bu milletin bütün efradını öldürüp naaşları üzerinden geçmek lâzım geldiğini

evden kaçmış ve bunun sonucunda da İffet Hanım tarafından -evlendirilmek üzere- Türkiye’ye götürülmüştür. Bkz: Hayat ve Hatıratım, I, s.509-513.

⁸¹ Sina Akşin, İstanbul, Hükümetleri ve Millî Mücadele, II, Cem yay., İstanbul, 1992, s.270. Akşin’e göre “özellikle Rıza Nur’un konuşması Fransızların Türkleri kayırmaya daha yatkın olduklarını hissettiriyordu.”

istiklâlimiz behemehal malik olacağımızı” söylediğini ve bu konuşmaların gazetelerde de yer aldığını belirtmektedir⁸².

Bu dönemde bir de Sinop seyahati yapmıştır. Harekete geçişinin “ilk hamlesi”nin yayıncılık olduğunu aktaran Nur, İkdâm’da makaleler yazmaya başlamış ve Ekvam adında bir de gazete çıkarmıştır.⁸³ Agâh Sırrı Levend’in 30 Mart 1964 tarihli Ulus gazetesinde “bu küçük eser, aslında bir savunma yazısıdır” dediği, “Hürriyet ve İtilâf’ın İçyüzü” adlı yazısını Akşam’da yayınlattır.⁸⁴ Bunun, “mel’ûn teşekkül” olarak adlandırdığı Hürriyet ve İtilâf için “öldürücü bir darbe” olduğunu yazmaktadır. Yazının yayınlandığı gazetenin yazarlarından Falih Rıfkı, o günleri şöyle anlatmaktadır: “Mütareke günlerinde ortaklarından olduğum Akşam gazetesindeki odamda oturuyordum. Rıza Nur Bey geldi, dediler. Meşrutiyet meclislerinden adını bilirdim. Hürriyet-ve-İtilâf soysuzları ile birlikte Ulah, Bulgar, Rum, Sırp, Ermeni ve istiklâlcî Arnavut ve Arap mebusları ile işbirliği ederek Osmanlı İmparatorluğu bütünlüğünü parçalamaya çalışanlar arasında idi. Böylelerinden bir haylisi İttihatçıların listesinde seçilerek Meclise gelmişler, aradıkları ikbali bulamayınca 1908 devrimcilerine karşı Türklüğün bütün yıkıcıları ile elbirliği etmişlerdir. Rıza Nur, politikacı oluncaya kadar, sünnet aletlerinde değişiklik yapan bir cerrah olarak tanınmakta idi.

Her ne ise biz Türkçüler için o bir Türk düşmanı idi. Akşam gazetesinden ne isteyeceğini merak ettim. İçeri girdi. Sinop’tan mebusluğa adaylığını koyacakmış. Bize bir kitap yazmış getirmiş. Yazdığı eser Hürriyet-ve-İtilâf Partisinin İçyüzü ve bütün dedikoduları idi. Anadolu’da Kuvayı Milliyecilik geçtiği için bu yazılar onun seçim propagandasında işine yarayacaktı. Mütareke hükümetlerini durmadan tenkit eden bir

⁸²Rıza Nur, a.g.e., s.532-533.

⁸³ İttihatçı olduğu gerekçesiyle İngilizler’e jurnallendiği zaman, bu gazetelerde İttihatçılar lehine yazdığı yazılar delil olarak kullanılmıştır. İtilâfçılar, tutuklama için hazırladıkları İttihatçı listesine Rıza Nur’un adını da koymuşlardır. Rıza Nur, “... hükümet de Tefik Paşa, Ali Paşa, Salih Paşa ve emsali gibi İtilâf Fırkası ile münasebeti olmayan namuslu ellere geçti. Bana da bir şey olmadı” açıklamasını yapmaktadır. Bkz: a.g.e., s.531.

⁸⁴ Cavit Orhan Tütengil, a.g.e., s.30. Rıza Nur, Birinci Dünya Savaşı zamanında Mısır’da fırka adına yaşatılan hayat ve mütarekeden beri olan hayat kısmını da mecbur edilirse yayınlayacağını, bu konuların, belgeleri ile birlikte güvenli bir yerde saklı olduğunu ve gerektiğinde yayınlanması için birtakım kişilere yetki verildiğini belirtmektedir. Rıza Nur, Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu Nasıl Öldü, s.109.

gazete için eski bir Hürriyet-ve-İtilâfçıdan kendilerinin rezalet hikâyelerini öğrenmek pek işimize geldi”⁸⁵.

Yine bu döneme ait bir ayrıntı da, Rıza Nur’un İstanbul Polis Müdürlüğü teklifi aldığı iddiasıdır. Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa’nın, “*varidatlı bir memuriyet*” dediği ve “*ortaklaşa servetimizi yapalım*” önerisi ile birlikte sunduğu “*irtikap ve hırsızlık*” teklifini, “*yanlış kapıyı çaldınız*” diyerek reddettiğini yazmaktadır.

Seçim hazırlıkları için Sinop’a giden Rıza Nur, -annesinin mezarını ziyaret ettikten sonra- halkla görüşmeler yapmış; Ayancık, Boyabat ve Gerze’deki ilgili yerlere mektuplar yazmıştır. On-on iki kişilik bir grupla bir seçim gezisine çıkmıştır.⁸⁶ Bu gezi, Boyabat ve Ayancık’ı kapsamaktadır. Seçimi kazanan Rıza Nur, İstanbul’a dönmüş ve yine mebus olmuştur.

Misak-ı Millî’yi yapan encümende bulunan Rıza Nur, burada, Suriye’nin millî sınırlara dahil edilmesi isteğine karşı çıkmıştır.

İstanbul’un işgali üzerine, Tunalı Hilmi Bey ile birlikte, milletvekillerinin tutuklanmasını protesto etmek amacı ile, toplantıların yapılmaması hakkındaki 18 Mart 1920 tarihli teklifleri Rıza Nur tarafından okunmuş ve meclis tarafından itirazsız kabul edilmiş⁸⁷ ve bu karar, Fransızca yazılarak her tarafa gönderilmiştir. Burada, bazı mebusların işgal kuvvetleri tarafından tutuklanmasının Anayasa hukukuna ve Devletler hukukuna aykırı olduğu,⁸⁸ “*süngü altında hürriyet*” olmayacağından, meclisi süresiz olarak tatil ettikleri belirtilerek, bu darbenin bütün dünya meclislerine ve özellikle de İngiltere, Fransa ve İtalya parlamentolarına bildirilmesi ile bu önergeyi, milli bir belge olarak tarihe bıraktıkları vurgulanmıştır⁸⁹.

⁸⁵ Cavit Orhan Tütengil, a.g.e., s.23.

⁸⁶ Rıza Nur, bu seçim gezisi ile ilgili on-on beş makale yazdığını ve bunları, İstanbul’a dönüşünde Akşam gazetesinde yayınladığını yazmaktadır.

⁸⁷ Selahattin Tansel, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991, s.86.

⁸⁸ Samet Ağaoğlu, Kuvayı Milliye Ruhu, Koldaş yay., Ankara 1981, s.6. Kitapta yanlış olarak “Rıza Nuri Bey” yazılmıştır.

⁸⁹ Yusuf Kemal Tengirşenk, a.g.m., s.4.

II- ANADOLU'YA GEÇİŞİNDEN LOZAN'A RIZA NUR

A- ANADOLU'YA GEÇİŞİ

Hükümet, Anadolu'nun “itaate” razı olmasını sağlamak için bir heyet gönderilmesine padişahı ve İngilizler'i ikna etmiştir. Bu heyete seçilen Rıza Nur, bu sayede Ankara'ya geçmiştir⁹⁰. Yolculuğu Rıza Nur'la beraber yapan Yusuf Kemal Bey ise anılarında heyet için bir seçim yapıldığından bahsetmeden, o günleri anlatmaktadır. Ankara'ya gitme zamanının geldiğini ve Rıza Nur'a, “Haydi Rıza Ankara'ya gidelim” önerisine, “iyi olur” yanıtını aldığını belirten Tengirşenk, Konya mebusu Vehbi Hoca, Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Efendi'nin de onlarla gelmek istediğine de değinerek; şunları yazmaktadır: “Biz müttefik devletlerin İstanbul'u ve demiryolunu işgalini mütareke anlaşmasının ruhuna uygun ve binaenaleyh meşru bulmuyorduk. Onun için bu niyetimizi o zamanki hükümet başkanı Salih Paşa'ya bildirerek bize trende yer tedarik etmelerini istedik.

Öylece dört mebus (Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal (Tengirşenk), Sinop Mebusu Rıza Nur, Konya Mebusu Hoca Vehbi, Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi) 1920 yılı Martının 27. günü Haydarpaşa'dan trene binip yola çıktık”⁹¹. Sina Akşin, yolcu vagonları bulunduğu halde, bu heyeti pis, içi süprüntü dolu bir yük vagonuna bindirmelerine dikkati çekerek, “normal yolculara bile herhalde yapılmayan bu muamelenin mebuslara reva görülmesi 16 Mart nümayişinin bir devamı mıydı? Yoksa

⁹⁰ Gazetelerde kendilerinden “Heyet-i Nasiha” olarak bahsedildiğini okuyan Rıza Nur, bunu “tuhaf” karşılayarak, “Nasihat heyeti imişiz!... Bizim haberimiz yok. Demek kabine Anadolu'ya nasihat etmeye gönderiyor süsü vererek bizi yollamış. Fena plân değil” yorumunu yapmaktadır. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, I, (Haz: Abdurrahman Dilipak), İşaret-Ferhat Ortak yay., İstanbul, 1991, s.548.

⁹¹ Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1981, s.135.

Nur'un hatırında yanlış mı kaldı?" sorusunu sormakta ve "ama nedense daha sonra onları bir yolcu vagonuna almışlar" diye yazmaktadır⁹².

Rıza Nur'un Ankara'ya geçiş şeklini eleştiren Hüseyin Kâmil Ertur, anılarında şunları yazmıştır: *"... hükümetin Ankara'ya bir heyet göndermeyi kararlaştırdığını, heyetin görevinin de Mustafa Kemal Paşa'yla görüşerek nasihatlerde bulunması olduğunu öğrendik. Asıl ilginç olan, bu heyetin üyeleri arasında Rıza Nur ve Yusuf Kemal'in bulunmalarıydı. ... Rıza Nur, ... çok bilgili ve çok haristi. Her konuda öne atılır, ille kendi dediğinin olmasını isterdi. İki yönlü çalışan bir kafaya sahip olduğunu, hırsını tatmin için her çareye başvurabilecek bir tip olduğunu sanıyorum. Böyle bir heyetin Ankara'ya gönderilmesi gereğine Hükümeti ve dolayısıyla İngilizler'i nasıl kandırmış olduğunu bugün bile anlayamamışım. Ancak o, bunu başarmış herkesin bin güçlkle ve ölümü göze alarak ulaşmaya çalıştığı Ankara'ya, Alayı vâlâ ile, İngilizler'in ve Hükümetin görevlisi olarak, Haydarpaşa'dan trene binmek suretiyle gitmiştir. Yüklendiği görevde içtenlikli olmadığına yüzde yüz kanım vardır. Ancak bu becerikli adam, Ankara'yı da kandırmayı başarmıştır. Hattâ ilk Ankara hükümetinde Eğitim Bakanı olmayı bile başarmıştır"*⁹³.

Geyve'ye geldiklerinde, Kumandan Mahmud Bey'e götürülmüşler ve Mahmud Bey heyete, Mustafa Kemal'in telgrafını sunmuştur. Rıza Nur telgrafta, *"Siz İngiliz aleti, hain-i vatansınız. İstanbul'daki âdi hükümetin adamısınız"* denildiğini aktararak, böyle bir şey olmadığını kendisine bir telgrafla bildirdiklerini yazmaktadır. Bu, telin Nur'un hatırında kalan anlamı. Heyetle ilgili diğer tellerin metinleri Tengirşenk tarafından saklanmış, kitabında yer almaktadır. Akşin'e göre, *"Tengirşenk bu teli saklamamış ya da yayımlamamayı uygun görmüş olmalıdır"*⁹⁴. Turgut Özakman ise, Rıza Nur'un bu telgrafın aslını vermediğine , sadece telgrafi özetlediğine dikkati çekmekte ve *"Rıza Nur'un özeti ile telgrafın aslını karşılaştırmak, Rıza Nur'un yöntemi ve üslubunu anlamak için iyi bir alıştırma olacaktır"* diyerek Yusuf Kemal'in anılarında yer alan şu telgrafi vermektedir:

"Gayet aceledir. Zata mahsustur.

⁹² Sina Akşin, İstanbul, Hükümetleri ve Millî Mücadele, II, Cem yay., İstanbul, 1992, s.454.

⁹³ Esat K. Ertur, Tamu Yelleri (Emekli Yargıç Hüseyin Kâmil Ertur'un Anıları), TTK Basımevi, Ankara, 1994, s.208.

⁹⁴ Sina Akşin, a.g.e., s.469.

Geyve, Fırka 24 Kumandanlığına

Ankara, 28/29.3.1336 (1920)

Yusuf Kemal, Rıza Nur Beyler ve Vehbi ve Abdullah Azmi Efendilere cevap

1. *Zat-ı alileri, hangi makamın verdiği salâhiyet ve memuriyetle görüşmek istiyorsunuz?*

2. *Bahsettiğiniz hangi meclistir? Bizce malum olan Meclis, duçar-ı taarruz ve hakaret olmuş ve mebusanın kısm-ı küllisi, İstanbul'dan ya firar veya orada ihtifa edilmişlerdir. Başta Meclis-i Mebusan Reisi olmak üzere bir kısmı bu gece buraya vasil olmuştur. Diğer birçokları dahi İngilizlerin takibi altında yollardadır. Sizin, İngilizlerin taht-ı himayesinde ve teshilatında olarak Anadolu'ya geçmeye nasıl muvaffak olabildiğiniz muhtac-ı tefsirdir.*

3. *Evvela baladaki iki madde hakkında bizi tenvir buyurmanızı rica ederiz. Fırka kumandanı Mahmut Bey'e her şeyi söyleyebilirsiniz.*

Heyet-i Temsiliye namına

*Mustafa Kemal*⁹⁵.

Rıza Nur, Mustafa Kemal'in, "Heyet-i nasihâsınız. Vatanperverler dağ, taş dolaşarak yaya buraya kaçıyorlarken, siz İngilizler'in treni ile müreffehen geldiniz. Buna cevap verin bakalım?" diye soran telgrafını, "... gazetenin neşriyatının muzır neticesi..." olarak değerlendirmektedir. Ancak asıl sebebin, Mustafa Kemal'in, "her şeyi kendine münhasır kılmak hürsında" olduğu için İstanbul ile işbirliği yapmak istememesi olduğunu iddia etmektedir. Kendisinin bir yanıt telgrafi yazdığını ve heyetteki dört kişinin de bunu imzaladığını şöyle anlatmaktadır: "Şiddetli bir makam tutturdum. Ahvali yazdım. Yalnız vatani düşündüğümüzü, vatana hizmet etmek için bu meşakkat ve tehlikelere atıldığımızı, heyet-i nasiha olmadığımızı, böyle İngiliz casusluğuna tenezzülden çok yüksek olduğumuzu şiddetli bir ifade ile yazdım. Arkadaşlar ... iki cümleyi çıkardılar. Telgraf gitti". Telgrafta şunlar yazmaktadır:

⁹⁵ Turgut Özakman, Dr. Rıza Nur Dosyası, Bilgi yay., Ankara, 1995, s.22-23.

“Ankara’da Heyet-i Temsiliye Riyasetine;

Geyve İstasyonu

Numara

29.3.36 (1920)

38

Biz Salih Paşa kabinesi tarafından ve Meclis-i Mebusanda toplanmış olan altmış kadar mebusun teklifi ile geldik.

Meclisimiz filhakika düşarı taarruz ve hakaret olmuş ve bundan dolayı iktiza eden protesto yazılarak Meclisin umumi içtimaları, hürriyeti istiklal ve vicdanımızın teminine kadar bilittifak tehir edilmiştir. Bazılarımız tarafından Anadolu’da başka bir yere çekilmek de düşünülmüş ve hatta arzu da olunmuş ise de buna imkan-ı maddi olmadığı için şimdilik bu karar ile iktifa olunmuştur. Mebuslarımızdan mevkuf olan sekiz, on kadarı ile hal-i firarda bulunan (kaçmış olan) bir bu kadarından ve hal-i ihtifade olan (saklanmış) yine on kadarından madası (kalanları) böyle bir an-ı mühimde her gün daire-i mebusanda toplanmakta ve hususi olarak teadîi efkar edilmekte (fikirler ileri sürülmekte) ve çareler düşünülmektedir. Arkadaşlarımızdan bazıları İngilizlerin takibi altında yollarda zahmet çekmekte iken bizim İngilizlerin elinde bulunan vesait ile gelebilmemiz bahsına gelince, bu, Salih Paşa Kabinesinin uzunca bir zaman sarf ettiği gayrete karşı İngilizlerin gösterdiği müşküleri Fransızların bertaraf edebilmesi suretiyle hükümetin istihsal ettiği müsaade ile vaki olmuştur. Suallerinizin tazammun ettiği suizan altına düşmekliğimiz bizi fevkalade müteessir etti. Şunu izah edelim ki biz katiyen bir heyet-i nasiha değiliz. Biz ilk günden beri gerek Mecliste arkadaşlarımız içinde, gerek Hükümet nezdinde bağırarak söyledik. Zaten doğrudan doğruya yalnız sizlerle görüşmek istemekliğimiz de bunu müeyyittir (gösterir).

Binaenaleyh biz ne nasihat vermek, ne de bir teklifte bulunmak üzere gelmiyoruz. Vazife ve maksadımız İstanbul’un ahvalini size anlatmak ve sizinle hasbihal etmek ve dertleşmektir.

Yusuf Kemal, Rıza Nur, Vehbi, Abdullah Azmi

Fırka 24 Kumandanı

Mahmut”⁹⁶.

⁹⁶ Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, Koldaş yay., Ankara, 1981, s.266-267.

Bu telgrafa yanıt gelinceye dek bulundukları yerden çıkartılmadıklarını, gelen yanıtla da Mustafa Kemal'in kendilerini davet etmiş olduğunu belirtmektedir. Özakman, Halide Edip Hanım'ın, *"kendini arayan İngiliz askerleri ile Rum ve Ermeni çetelerinin arasından geçmeyi göze alarak, çoktan ve gizlice Anadolu yoluna"* düşmüş olmasını örnek göstermektedir. Edip, Geyve'de *"heyet-i nasiha"* dediği bu grupla buluşmuştur. Yusuf Kemal Bey ve Dr. Rıza Nur olmak üzere *"iki meşhur kimse"* nin de bulunmakta olduğu bu heyetin, İstanbul Hükümeti tarafından *"Anadolu'yu yatıştırmak için"* gönderildiğini yazmakta ve şöyle devam etmektedir: *"Devlet hizmetlerinde bulunmuş olan bu tanınmış adamların, işgal kuvvetlerinin istekleriyle hareket etmek durumuna düşmüş bir hükümet hesabına böyle bir görevi kabul etmiş olmaları ne acı idi! Yapılacak en iyi hareket, bu kimselere karşı dostça davranmak ve onları kurtuluş hareketine katılmaya kandırmaktır. Hüsrev Bey'le (Gerede) Dr. Adnan onlara kurtuluş hareketini benimsetmeye çalıştılar ve sanırsam Hüsrev Bey bu sorun için Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmeye girişti. Sabahleyin Eskişehir'e bir saat kala, tren durdu. Herkesin canı sıkıldı. Demiryolunda ufak bir tamir yapmak gerekiyordu. Çok geçmeden bunun bir tertip olduğunu anladım ve Mustafa Kemal Paşa'nın kudretine hayran oldum. Onun düşüncesi, Eskişehir'de treni durdurup, İstanbul mebuslarının ne söyleyeceklerini anlamaktı. Her zamanki gibi altı saat duracak yerde, Eskişehir'de iki dakika kaldı. Sonra tren Ankara'ya hareket etti". Halide Edip, Mustafa Kemal Paşa'nın, Konya'ya tetkik ve orada milli hareket hakkında konuşmalar yapmaları için Albay İsmet ve Albay Refet'i gönderme düşüncesinden bahsetmekte ve "Konya sorunu halledilince, Yusuf Kemal Bey'le, Dr. Rıza Nur Ankara'ya gelip çalışmak kararını aldılar. Onlar ilk kabineye giren üyeler arasına karışacaklardı" demektedir⁹⁷. Yunus Nadi, heyetin seçilmesi sürecine de değinerek, *"ciddi arkadaşlarca küfürlerle karşılanan bu tertibi Meclis Başkanı, Başkanlık Divanı ile bu heyet üyesi arkadaşlar da kabul etmişlerdi. Bu heyet Ankara'ya gidecek, Mustafa Kemal Paşa'ya itidal ve basiret tavsiye edecekti ve bunun için İngilizlerin de malumat ve teslihatları ile Ankara'ya ulaşmaları mümkün kalınacaktı. Filhakika öyle de olmuş. Birkaç gün sonra İngilizler bu heyet-i nasiha üyelerini, hususi bir trene bindirerek evvela İzmit'e, sonra Adapazarı'na sevk etmişler. Geyve'de bu heyet üyeleri ile karşılaştık... Yusuf Kemal, 'Biz üç gündür burada**

⁹⁷ Halide Edip Adivar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1971, s.105-106,117.

*adamakıllı mevkuf muamelesi görüyorduk' dedi... 30 Mart akşamı Halide Edip Hanım kafilesi de Geyve'ye geldi. Ertesi günü hep birlikte yola çıktık. Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beyler Ankara'ya gidip de İstanbul'a dönmemeyi havsalalarına sığdıramıyordu. Heyet-i nasiha yüzünden trenimizi vebalıymış gibi Eskişehir'de ancak üç dakika durdurdular... 1 Nisan 1920'de Ankara'ya ulaştık"*demektedir. Ancak bir başka kaynakta, heyetin Ankara'ya geliş tarihi 2 Nisan olarak kaydedilmekte ve grubun, istasyonda Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından karşılandığı da belirtilmektedir⁹⁸.

Rıza Nur, Ankara'ya ulaştıktan sonra görüştükleri Mustafa Kemal Paşa'nın, *"İstanbul ile işbirliğine hiç yanaşmadığı"*nı, çok istemesine rağmen Mustafa Kemal'le çalışamayacağı görüşünü edindiğini yazmaktadır: *"... ben bir şey yapmıyorum, hattâ beraber çalışmak istiyorum. O bana düşman vaziyeti alıyor. Tevkif, hele bize İngiliz casusu demesi pek gücümüze gitti"*. Rıza Nur, şöyle devam etmektedir: *"... avdet edeceğimizi Mustafa Kemal'e tebliğ ettik. Bu tebliğimiz üzerine derhal bütün Anadolu'ya bir tamim telgraflı çekip, benimle Yusuf Kemal'in kendisine iltihak ettiğini yazmış. Avdet edemiyoruz. Mustafa Kemal telgrafla emrivâki de yaptı"*. Rıza Nur, kendisinin katılımını belirten bu telgrafın, İstanbul'da bazı çevrelerce *"İttihatçı hareketi"* denilen *"Anadolu hareketi"*nin, *"İttihatçı işi"* olmadığını gösteren en *"bariz delil"* olduğu düşüncesindedir.

Sonraki günlerde bazen Mustafa Kemal Paşa, Yusuf Kemal ile Rıza Nur'u Ziraat Mektebi'ne çağırılmış ve onlarla *"... hükümet teşkili lüzumunu, nasıl teşkil edilmesini..."* konuşmuştur.

B- VEKİLLİKLERİ

1- Maarif Vekilliği

Meclis açılıp, hükümet oluşturulduktan sonra, 4 Mayıs'ta üçüncü kez, hükümet üyelerinden çoğunluk sağlanamayan bakanlıklar için yapılan seçimde 127 oydan 65 oy alan Rıza Nur, maarif vekili seçilmiştir. Rıza Nur Bey, zayıf bir çoğunlukla seçildiğini

⁹⁸Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938, 2. baskı, TTK

gerekçe göstererek 6 Mayıs'ta istifa etmeye kalkmışsa da, Meclisin kendisine güven beyan etmesi üzerine istifasını geri almıştır⁹⁹. Bundan üç gün sonra, Ulusal Meclis'in ilk hükümet programı, Meclis'in 9 Mayıs 1920 tarihli oturumunda Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur tarafından okunmuş, genel kurulun bilgisine sunulmuştur¹⁰⁰.

O günlerde bir lise öğrencisi olan Velidedeoğlu, vekillik seçimini şöyle anlatmaktadır: *"İlk Meclis'in açılışından on gün sonra 3 Mayıs 1920 günü, her bakanın ayrı ayrı seçilmesi yoluyla ilk ulusal kabine kurulmuştu. O zaman kabineye dahil olan Genelkurmay Başkanlığı için yapılan seçimde 130 üyeden 129'unun oyunu Edirne Milletvekili Albay İsmet (İnönü) almıştı. Milli Eğitim Bakanlığı için yapılan seçimde de Hamdullah Suphi'ye (Tanrıöver) 65, Dr. Rıza Nur'a ise 45 oy çıkmıştı. Böylece İsmet İnönü'ye en çok, Dr. Rıza Nur'a ise en az oy çıkmış bulunuyordu. Hamdullah Suphi ve Rıza Nur Beyler salt çoğunluğunu sağlayamadıkları için 6 Mayıs Cuma günü toplantıda yeni bir seçim yapılması gerekti. Hamdullah Suphi, Başkanlığa verdiği bir yazıyla adaylıktan çekildiğini bildirdi. Tek aday olan Rıza Nur Bey yeni seçimde 128 oydan 60 oy alabildi. Bu zat, her zaman gergin yüzlü, çok az gülen, sert yaradılışlı bir kişi olarak tanınırdı. Kendisini yöresine saydırmak isteyen, mağrur denebilecek bir tutumu vardı. Kürsüye çıktığında özenli pozlarla etkili konuşmalar yapardı. Millî Eğitim Bakanlığı için ilk oylamada 45, ikinci oylamada ise 60 oy verilmesini kendine yediremedi. Böyle çok az bir oyla önemli bir görevi kabul edemeyeceğini başkanlığa bildirip çekildi. Buna karşılık Meclis üyeleri, 'başka adaylar da bulunduğu için oyların dağıldığını, son oylamada kendisinin salt çoğunluğu sağladığını' ileri sürdüler. Başka aday dedikleri ilk oylamada Rıza Nur'dan daha çok oy almış, ancak salt çoğunluğu sağlayamamış olan Hamdullah Suphi idi. Hamdullah Suphi kürsüye çıkıp durumu açıklayıcı nitelikte bir konuşma yaparak kendisinin zaten adaylıktan çekilmiş olduğunu bildirdi ve şöyle dedi: 'Bu durum, benim çekildiğimin yeterince göz önüne alınmamasından doğan bir zaaf olabilir. Ben diyorum ki, ülkemizde siyasal yaşam içinde gerçekten iyi ün kazanmış, yurtseverliğini kanıtlamış olan sayın arkadaşımızın (Rıza Nur'un) adı etrafında yeniden yaptığımız bu tartışma sonunda yüce Meclisinize*

Basımevi, Ankara, 1988, s.146.

⁹⁹ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İletişim yay., İstanbul, 1994, s.166, dipnot:36.

¹⁰⁰ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi, I*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yay. A.Ş., İstanbul, 2000, s.106.

*düşen bir görev vardır. Kendisine büyük çoğunlukla güven bildirmektir'. Bu öneri başkan tarafından oya sunuldu ve kabul edildi. Bunun üzerine Rıza Nur kürsüye gelerek; 'Bendenize iş görmek için yüce Meclis'in büyük, geniş bir güveni olması gerekiyordu. Başka türlü iş görmek olanaklı değildi. Mademki yüce Meclis bu çoğunluğu gösteriyor, pekiyi, kabul ediyorum' deyip Millî Eğitim Bakanlığı görevini kabul etti"*¹⁰¹. Doktor Rıza Nur'u bu olay ile tanıyan Velidedeoğlu, *"bir maçta taraf tutan klüp sempatizanları"* gibi, bu seçimde Hamdullah Suphi'nin tarafını tutmuştur. Çünkü, Maarif Vekilliğini, kendi okulu bakımından, önemli görmektedir¹⁰².

Maarif Vekili olan Rıza Nur, ilk olarak bina sorununu çözmeye çalışmıştır. Bu amaçla da Darülmüallim'in bir odasını Maarif Vekâleti yapmıştır. Maarif müdürlerine bir genelge göndererek, içinde bulunulan anın öneminden bahsetmiş ve herkesin tüm gayretiyle *"millî hükûmete"* yardımcı olması gerekliliğini yazmıştır¹⁰³. İlk günlerde en büyük sorun, iyi memur ve öğretmen bulmak ve başvurular hakkında bilgi edinmek için hiçbir sicilin olmamasıdır. Ülkenin içinde bulunduğu ağır şartlar, çok doğal olarak eğitime de yansımış, Ankara Öğretmen Okulu'ndaki toplantıda aldıkları kararın uygulanması sonucu, Ankara'daki öğretmenler, bir süredir maaşlarını alamadıklarına ve bu nedenle düştükleri zor duruma dikkat çekmek için görevlerini terk ederek, okula gitmemişlerdir. Bu *"ilk öğretmenler grevi"*, Ankara Maarif Müdürü tarafından, dönemin Maarif Vekili Rıza Nur'a bildirilmiş ve aynı gün TBMM'de, Kütahya Mebusu Cevat Bey'in, *"Ankara öğretmenlerinin gerv ilan etmelerinden dolayı"* Maarif Vekili'nden açıklama istemesi üzerine Rıza Nur, öğretmenlere verilen maaşlarla ilgili *"sistemin hatası"*nı, *"halkın savaş ve işgaller sonucu, eğitime katkı yapamadığı"*nı ve *"öğretmenlerin devlet bütçesinden maaş almaları gerektiği"*ni belirten bir konuşma yapmıştır. Rıza Nur, bazı mebuslar tarafından, *"öğretmenlerin aylardır süren durumlarından Meclis'i haberdar etmemekle"* suçlanmıştır¹⁰⁴.

¹⁰¹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İlk Meclis, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1999, s.81-83.

¹⁰² Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları, Varlık yay., İstanbul, 1971, s.104.

¹⁰³ Bolu maarif müdürlerinden birinin, bu genelgeyi İstanbul'a gönderdiğini yazan Rıza Nur, Ali Kemal'in *"küplere bindiğini"* ve kendisi aleyhine İstanbul, gazetelerinde yazılar yazdığını belirtmektedir. Bkz: Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım III, s.61.

¹⁰⁴ Kansu Şarman, "İlk Öğretmenler Grevi", Popüler Tarih, 11(Nisan 2001), s.14-15.

Rıza Nur, yaşanan bu tür zorluklarla başa çıkmaya çalışmanın yanısıra, Merkez teşkilatı yapmaya başlamış ve bir çok terimleri Türkçeleştirmiş, sultanîlere “lise” adını vermiştir. Lügat, millî oyun, spor, atasözleri, halk türkü ve şiirlerini toplatmış; liselerde bitki ve hayvan fosillerinin bulunacağı müzelerin kurulması için talimat vermiştir. Ülkedeki tüm mimarî anıtları kayda geçirtmiştir. Nur, bunların üzerlerine demir levhalarla numaralar koydurarak, bunlarla ilgili fotoğraf ve bilgilerin dosyalandığını da belirtmektedir. Tüm yörelerin elbiselerinin bulunduğu bir etnoğrafi müzesi yapmak amacıyla, elbise temini için mebuslara ricada bulunmuştur¹⁰⁵. Ele geçen eski altın, gümüş, bakır, paraları bir camekân içine koyarak, Bakanlıkta bir “müze esası” kurduğuna da değinen Nur, kendi bakanlığının ardından bu çalışması için, “... bilmem kimler yağma etmiş, bir şey kalmamıştır” yazmaktadır. Resmî yazışmaların “sade Türkçe” yazılmasını emredip, “elkab”ı kaldırmıştır. Ancak hiçbir memurun bu sade Türkçe’yi yazmayı başaramadığını görmüştür. Sonra Heyet-i Vekile’de karar verdirdiğini ve meclisin “elkab ve nişanları” kaldırdığını aktaran Rıza Nur, Lozan Antlaşması’ndan sonra “zat-ı devletiniz”, “vekaleti celile” gibi tabirlerin yeniden kullanılmaya başlandığını da, “gülünç iş” yorumunu yaparak anlatmaktadır. Ayrıca, “bu devlette ilk olarak” İstatistik Müdürlüğü’nü meydana getirdiğini ileri sürmekte ve Kâzım Nami Bey’in teklifi ile Muallimler Birliği Cemiyeti’ni kurduğunu da belirtmektedir. Ayrıca bir “Sicil ve İstatistik Müdüriyeti” de meydana getirmiştir¹⁰⁶. Memurlara, işlerine tıraş olup da geleceklerini ve kaput, lastik ve feslerin ise başka bir odaya bırakılacağı uyarısı yapmıştır. Ancak kendisi, memurların “korkudan” dolayı bu uyarıyı dikkate aldığına da dikkati çekmektedir. Bir genelge ile okullara, tüm öğretmen ve öğrencilerin “Oğuz, Tuğrul gibi Türk adları” almasını bildirmiştir. Bu genelgeye, Türk adlarını içeren bir de liste ekleyen Rıza Nur, “ilk tohum” olarak nitelediği bu girişimin ardından da konu ile ilgili kalmış ve çeşitli kitaplardan 1151 Türk adı toplamıştır. Anadolu halkında hala pek çok Türk adı olduğunu belirterek, bunları

¹⁰⁵ A.g.e., s.62. Rıza Nur, müze konusunda, ilk meşrutiyet meclisinde de böyle bir girişiminin olduğunu, ancak her iki girişimde de mebusların, -söz verdikleri halde- elbise getirmediğini yazmaktadır.

¹⁰⁶ Rıza Nur, TBMM Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey’in Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti’ne Müttekaddim Raporu. İstanbul’da Müessesat-ı Sıhhiye ve Darüleytamlar, TBMM Matbaası, s.

toplama görevinin de Maarif Vekaleti'ne ait olduğunu vurgulamıştır¹⁰⁷. Nihal Atsız, kendisiyle 1962 yılında yapılan bir röportajda; “*Şimdiki pek çok öğretmenin Türkçe isimleri o zamandan kalmadır*” demektedir¹⁰⁸. Besim Atalay’a hazırlattığı isim listesini, genelge olarak yayınlamıştır¹⁰⁹. Bu çalışmaların başlamasından iki yıl sonra, bir seyahat dönüşü Mustafa Kemal’in “... *bütün muallim ve talebeye Türk adları koymuşsun, bu adlarla söyleniyorlar*” sözleri, Rıza Nur’u keyiflendirmiş ve sevindirmiştir.

“*Ankara Mektebi Vakası*”ndan dolayı hakkında bir gensoru önergesi verilmiş ve bu durum, güvenoyu alması ile sonuçlanmıştır¹¹⁰. Çok geçmeden hakkında bir gensoru önergesi daha verilen ve yine güvenoyu alan Rıza Nur’un, bu konudaki yorumu şöyledir: “*Mustafa Kemal ... gayretimi, hamiyetimi görmüş, fakat asla beni sevmemiştir. Daima defetmeye vesileler aramıştır*”.

Millî marşın gerekliliğinden bahseden Rıza Nur, bir millî marşın güfte ve bestesini en iyi yapanlara beşer yüz lira para ödülü vereceğini ilân etmiş, ancak kendisi Rusya’ya gidince, Hamdullah Suphi daha önce gelmiş olan otuz kadar güfte ile birkaç besteyi dikkate almadan, Mehmed Akif’in bir şiirini mecliste kabul ettirmiştir. Nur, bunun yolsuz bir hareket olduğunu, kendisinin ise, bu seçimi uzman bir komisyona yaptırmayı düşündüğünü anlatmakta ve Mehmed Akif’in yazdığı marşı eleştirmektedir. Başka bir kaynakta ise, Hamdullah Suphi Bey’in, bu işe ciddiyetle eğildiği ve vekaletle gönderilen 724 şiiri büyük bir hassasiyetle incelediği, ancak hiçbirini “*millî marş*” olacak kıymette görmediği için, bir mektup yazarak Mehmed Akif’i, yazmaya ikna ettiği belirtilmektedir¹¹¹.

Çok dar kadrolu bir teşkilatla ve zor şartlar altında “*Türkçü bir program*”¹¹² uygulamaya çalışan Rıza Nur’un Maarif Vekilliği döneminde, İhsan Güneş’in değerlendirmesi ile, “...*eğitimde var olanların korunmaya, eğitim ve öğretimin sürdürülmeye çalışıldığı, halkın ulusal savaşa katılımına öğretmenlerin yardımcı*

¹⁰⁷ Rıza Nur, “Soyadları”, Tanrıdağ, I/10 (Temmuz 1942), s.3. Rıza Nur, Soyadı Kanunu ile ilgili olarak da; “Mesaimizin bu neticeye vardığını görmek bize sevinç vermiştir.” demektedir.

¹⁰⁸ “Atsız, Dr. Rıza Nur’u Anlatıyor”, Röportaj: Murat Gençoglu, Milli Yol, yıl:I/32 (1962), s.9.

¹⁰⁹ Rıza Nur, a.g.e., s.63. Rıza Nur, Besim Atalay’ın bu listeyi kendi adına yayınladığını belirtmektedir.

¹¹⁰ “Ankara, Mektebi Vakası” ile ilgili ayrıntı için bkz. : A.g.e., s.64-65.

¹¹¹ Halim Serarslan, “Türk İstiklal Marşı’nın Doğuşu”, Türk Kültürü, yıl:XXIX/335 (Mart 1991), s.132.

¹¹² Yeni Türk Ansiklopedisi, VII, Ötügen Neşriyat A.Ş., İstanbul, 1985, s.2700.

olmasına önem verildiği görülmektedir”¹¹³. Mahir İz ise, 24 Ağustos 1964 tarihli Yeni İstanbul gazetesinde, Rıza Nur’un Maarif Vekilliği makamı kendisini tatmin etmediği için görevi ile hiç ilgilenmediğini ve işi, Vekaletteki daire müdürlerinin eline bıraktığından dolayı da kısa bir zamanda sorulara ve gensorulara maruz kaldığını ve bu nedenle yerini Büyük Millet Meclisi’nde Hamdullah Suphi Bey’e terk etmeye mecbur olduğunu yazmaktadır¹¹⁴.

Hükümet kurulunca, padişah ve İngilizler de Ferid Paşa’yı sadrazam yapmışlar; Ferid Paşa da Şeyhülislam Dürrizade’nin imzasıyla bir fetva yayınlayarak Heyet-i Vekile üyelerinin idamına karar vermiştir. İdam cezası alanlardan biri olan Rıza Nur, “zaten ele geçerse bu idam cezasız da idam edileceğimiz muhakkak idi” demektedir.

2- Hariciye Vekilliği’ne Vekaleti

Yusuf Kemal Bey, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey ile birlikte, Ruslarla bir anlaşma yapmak ve onlardan yardım almak üzere gönderilince, Rıza Nur, 9-31 Mayıs 1920 tarihleri arasında Hariciye Vekâleti’ne vekalet etmiştir¹¹⁵.

İstanbul’un faaliyetlerini artırdığı ve Kuvayı İnzibatiye adıyla ordu kurduğu dönemde İffet Hanım, Ankara’ya gitmek üzere İstanbul’dan ayrılmıştır. Eşi Ankara’ya gelince, Rıza Nur bir bağ kiralamıştır.

Bir Heyet-i Vekile toplantısında Mustafa Kemal Paşa’nın, “*Bu memleket ancak Bolşeviklik ile kurtulur. Artık zamanı gelmiştir. Kararınızı verin. Türkiye’nin Bolşevik ve Komünist olduğunu cihana resmen ilan edeceğim*” dediğini, kendisinin ise buna şiddetle karşı çıktığını ve Dahiliye Vekili Rafet’in de desteği sonucunda, Mustafa Kemal Paşa’nın bu düşüncesinden vazgeçtiğini ileri sürmektedir. Bunu, Türk milletine en büyük hizmeti ve iftihar sebebi olarak görmektedir. Rıza Nur şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “*Sonra Mustafa Kemal bunun kıymetini takdir etmiş ki, biz Lozan’da iken*

¹¹³ İhsan Güneş, Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923), Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara, 1997, s.282.

¹¹⁴ Cavit Orhan Tütengil, Dr. Rıza Nur Üzerine Üç Yazı-Yankılar-Belgeler, Güven Matbaası, Ankara, 1965, s.40.

¹¹⁵ Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, II, TBMM Vakfı yay., Ankara, 1995, s.869.

had bir buhran zamanında Ankara'da herkes yeniden harp başlayacağı korkusuyla telaşa imişler. Mustafa Kemal, Korkmayın! Orada Rıza Nur var. O vaktiyle devleti komünistlikten kurtardı. Şimdi bu vaziyeti de kurtarır demiştir”.

İstanbul'un düzenlediği isyanların artması sonucu Ankara'da doğan güvenlik sorunu nedeniyle, Rıza Nur, eşi İffet Hanım'ı İstanbul'a dönmeye ikna etmiş ve yola çıkmışlardır. Birlikte gittikleri Sinop'tan eşini ve yanlarındaki Ermeni hizmetçiyi vapura bindirerek İstanbul'a gönderdikten sonra, Ankara'ya dönmüştür.

Rıza Nur hatıratında, Fransızlarla mütareke yapma kararı veren Mustafa Kemal Paşa'yı, hem bu kararın yanlış olduğu düşüncesiyle hem de Hariciye Vekaleti'ne vekillik yaptığı halde kendisine ve Heyet-i Vekile'ye danışmadığı için eleştirmektedir.

İsyanların yoğun olarak yaşandığı dönemde padişah ailesinden birinin başta bulunmasının olumlu etki yaratacağı düşüncesini, *“Millî davayı kazanmamıza yüzde seksen yardım edecekti”* diyerek paylaşmaktadır. Bu konuda onun gibi düşünen Celâlettin Arif, Heyet-i Vekile'de Mecid Efendi'yi getirtme teklifini yapmış, ancak Mustafa Kemal Paşa şiddetle reddetmiştir. Nur, günlerce, celselerce uğraştan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın, Mecid'e bir davet mektubu yazılmasını kabule mecbur olduğunu anlatmaktadır. Kendisinin de Sinop'a giderek, Trabzonlu bir motorcu ile, Mecid Efendi'yi kaçırmayı için anlaştığını, Mecid'in ise mektubu almasına karşın, Anadolu'ya geçmemek için evini İngilizler'e abluka ettirdiğini ileri sürmektedir¹¹⁶. Mecid Efendi'nin bu hareketi, Rıza Nur'un bu konudaki düşüncesini değiştirmiştir: *“İşte bu vak'adır ki, o gün beni Osmanlı hanedanını bu milletin başından atmak lüzumuna tamamıyla kâni etmiştir. İşte bu vak'adır ki, sonra padişahlığın ilgası tahririne rey vermekliğime sâik olmuştu”*. Görülüyor ki Rıza Nur'un, Mustafa Kemal Paşa'nın -değiştirmek için “günlerce, celselerce” uğraştıkları- düşüncesine ulaşması için olayların birkaç safha sonrasını yaşaması gerekmiştir. Burada, sadece önergeye oy vermekten bahseden Rıza Nur, daha sonra saltanatı kaldıran önergenin kendisine ait olduğunu savunacaktır.

¹¹⁶ Rıza Nur, bu konuda yaptığı çalışmalara, Nutuk' ta hiç yer verilmemesinden şikayet etmektedir. Bkz: a.g.e., s.90.

Garp Cephesi'nde yaralıların çokluğu ve orduda doktor sayısının yetersizliği konusu Heyet-i Vekile'nin gündemine gelince, Rıza Nur Eskişehir'e giderek, cephenin tek hastanesinde göreve başlamıştır. On günlük bu sürede, yaralıları tedaviye çalışmış ve gerekli ameliyatlari yapmış ve sonrasında yine Ankara'ya dönmüştür. O günlerin Ankarası sıkıntılar içindedir. Rıza Nur buradaki hayatı şöyle anlatmaktadır: *“Çok defa Heyet-i Vekile müzakeresinde karanlık basıyor. Bir lokanta bulmak mümkün değil. Hattâ peynir ekmek bulamıyoruz. Çok aç kaldığımız oldu. Rahattan, rahat vasıtalarından eser yok. Çok mühim bir iş oluyor. Gece yarısı, sabaha karşı bizi uyandırıp, Heyet-i Vekile içtimaina çağırıyorlar. sokaklarda fener yok, çarpıla çarpıla gidiyoruz. Çamur çukurlarına batıyoruz. Fazla çalışma, vaziyet kötü, sinirler gergin, keder...”*

Gümrü Anlaşması sonrasında İstanbul ve İzmir gazetelerinin, *“... Mustafa Kemal'le arası bozukmuş, kaçacakmış, kaçmış, tevkif edilmiş...”* türünden haberlerle kendisinden bahsetmesini, Amasya mebusu İsmail Hakkı'nın yalan yanlış şeyleri yaymasına bağlamaktadır. İsmail Hakkı'nın bilgilerinin kaynağı ise, İstanbul'da görüşmüş olduğu İffet Hanım'dır.

Rusya'ya gönderilecek heyette yer almasını, Mustafa Kemal Paşa tarafından *“def edilmek”* olarak yorumlayan Rıza Nur, bu yolculukta yaşananları hatıralarında uzun uzun anlatmıştır¹¹⁷. Yusuf Kemal Bey, heyeti uğurlamaya gelmiş olan BMM Reis Vekili Adnan Bey'in, ne zaman döneceklerinin belli olmadığını belirterek, vekaletlerin uzun süre vekil vekili ile idareyi meclisin hoş görmediğini bildirerek taşıdıkları vekalet ünvanlarını yine taşımak ve o namlarla muahede imza etmek şartıyla vekilliklerinden

¹¹⁷ Trenle yapılan bu yolculuğun ilk durağı Eskişehir olmuştur. Konya, Ulukışla, Kayseri, İncesu, Sivas, Erzincan, Erzurum, Sarıkamış, Kars güzergahı ile önce Gümrü'ye ulaşmışlar; buradan Tiflis, Bakü, Raskof'tan sonra Moskova'ya gelmişlerdir.

Sivas'ta, evinde misafir oldukları Halis Turgut'la konuşmaları sırasında, Turgut ve vali, İstanbul'un kışkırtmasıyla Koçgiri aşiretinde Millî Mücadele aleyhine kaynaşma başladığını söylemişler, bunun üzerine Rıza Nur, *“bunlara münevverlerden heyetler gönderip propaganda yapılmasını, propagandanın esasını kendilerinin de halis Türk olduklarını, dinin bir olduğunu, mezhep farkının ehemmiyeti olmayıp, vicdanî ve şahsî bir mesele olduğunu...”* anlatmalarını önermiştir. Bu önerinin yerine getirildiğini aktaran Nur, Halis Turgut'un dolaşıp propaganda yaptığı köylerin, kendileri Moskova'da iken ayaklanan Koçgiri Aşireti'nin hareketine katılmadıklarını belirtmektedir.

Rusya'dan Kars'a gelen Mustafa Suphi'nin kendisini bulduğunu ve *“Seni şimdiden tebrik ederim. Muahede yapacaksınız. Bu şeref sırf sana ait olacak. Çünkü Yusuf Kemal, evvelce gitti, yapamadı. Çok talihli adammışın”* dediğini yazmaktadır. Bkz: A.g.e., s.111-112,125.

istifa etmelerinin iyi olacağını anlatması üzerine Rıza Nur ve kendisinin, istifalarını Niğde'den telgrafla bildirdiklerini yazmaktadır¹¹⁸.

Heyet, Tiflis'te Menşevik Gürcü hükümet yetkilileri tarafından misafir edilmiştir. Nur, saz şairi Aşık Garib'in mezarını da ziyaret etmiştir. Rıza Nur, Gürcüler'in, Tiflis'ten hareketlerini geciktirmeye çalıştıklarını belirterek, bunu sebeplerini de şu şekilde açıklamaktadır: Biri, Moskova'ya gidiş nedenlerini öğrenmek, diğeri Ruslar aleyhine bir ortam yaratıp, olası bir anlaşmayı engellemek. Buradan, Bakü'ye geçen heyet, petrol ocaklarını ve bazı fabrikaları da dolaşmıştır. Nur, Komiser Nerman Nerimanof'a, Türkiye ve Azerbaycan arasında anlaşma yapmayı önerdiklerini, Nerimanof'un buna çok istekli görüldüğü halde, bir yere danışıp geldikten sonra olumsuz yanıt verdiğini anlatmaktadır. Raskof'ta birkaç gün geçirdikten sonra Moskova'ya ulaşan heyet, buradaki Türk elçiliğine yerleşmiştir.

İlk celseye Çiçerin başkanlık etmektedir ve görüşmeler Fransızca yapılmaktadır. Nur, Çiçerin'in Türk heyetini azarlar gibi konuştuğunu ve hattâ tehdit ettiğini vurgulamaktadır. Bu bilgiyle çelişkili olarak Yusuf Kemal, Rıza Nur'un hastalığından bahsederek ilk görüşmeye gelmediğini belirtmiştir¹¹⁹. Çiçerin'le anlaşma sağlayamayınca, Ali Fuat, Yusuf Kemal ve Rıza Nur; Stalin 'le de bir görüşme yapmışlar ve yine Rıza Nur'un yazdığına göre *"harp masrafı"* yardımı olarak bir milyon altın almışlardır. Hatıralarına bakıldığında Stalin'le yapılan bu görüşmeyi Rıza Nur, kendisi idare etmiş tavrı içerisinde. Buna karşın Gürün, *"buna pek ihtimal vermiyoruz... Zaten insan ne kadar rahat olursa olsun bir yabancı devlet adamı ile Rıza Nur Bey'in belirttiği derecede laubali konuşulamayacağı aşikardır"* yorumunu yapmaktadır¹²⁰.

Bu görüşmede Türk Heyeti, külçe halinde verilmekte olan altınları para olarak basmak için Ruslar'ın darphanesindeki aletlerden de istemiş, Ruslar ise Türkiye için Moskova'da kâğıt para basmayı önermişlerdir. Konu Heyet-i Vekile'de görüşülmüş ve kabul edilmemiştir. Nur, bunu Heyet-i Vekile'nin en önemi işlerinden görmektedir ve

¹¹⁸ Yusuf Kemal Tengirşenk, a.g.e., s.191.

¹¹⁹ A.g.e., s.203.

¹²⁰ Kamuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Bilgi yay., Ankara, 1986, s.257.

“eğer yeniden kâğıt bassa idik Türkiye’nin iktisadiyatı malî itibarı tamamıyla vefat etmiş olacaktı” diye yazmaktadır.

Bu sırada Türk heyeti, Afganistan ile de bir anlaşma yapmıştır. Bu aynı zamanda Rıza Nur’un yapmış olduğu ilk anlaşmadır. Afganlıların verdiği yemeğe davetli olan Enver Paşa ile tanışan Rıza Nur, Rusların Enver Paşa’yı, sınırı kendi lehlerine yaptırmak için kendilerine gönderdiğini düşünmektedir.

Görüşmeler, anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır¹²¹. Rıza Nur, Ruslar’ın anlaşmanın, İstanbul’un işgal gününe rastlayan tarihte imzalanmasını önerdiklerini ve bunu *“iyi bir düşünce”* olarak gördüğünü belirtmesine karşın, Gürün, bu bilginin Yusuf Kemal ve Ali Fuat’ın hatıralarında bulunmadığına dikkat çekerek, *“Rıza Nur Bey’in sebepsiz bir şekilde vaki bu gecikmeyi kendine göre manâlandırmış olmasını düşünmek mümkündür zannediyorum”* demektedir¹²².

Anlaşmayı, millî mücadele için *“temel taşı gibi bir esas”* olarak gören Nur, bu sayede Rusya’dan birçok silah ve cephane alındığını, İngilizlerin de Ankara ve İstanbul’dan anlaşma yapmak için heyet istediğini yazmaktadır.

Moskova’da çok sayıda Tatar kitabı almış olan Rıza Nur, Yusuf Kemal’le birlikte Petrograd’a giderek, kütüphaneyi, Asya Müzesini ve kış sarayını gezmişlerdir. Nur, buradan da kitaplar almıştır. Daha sonra yine Moskova’ya dönerek, Ruslar’dan 400.000 lira ve birçok silah ve fişek teslim almışlardır.

Dönüş yolunda Tiflis’te heyetten ayrılan Rıza Nur; Batum’dan Trabzon’a geçerek, Ankara’ya dönmüştür. Batum’a gitmek üzere iken Çeka tarafından alıkoyulduğunu, ancak sorunun kısa sürede çözümlendiğini anlatmaktadır. İtalyan vapuru ile geldiği Trabzon’da bir-iki gün kaldıktan sonra Giresun’a, oradan da Samsun’a geçmiştir. Aynı otelde kalmakta olduğu Ziya Gökalp’le tanışarak, onu Diyarbakır yerine Ankara’ya gitmeye ikna etmiş ve Ankara’ya birlikte gitmişlerdir¹²³.

¹²¹ *“Hatırat okunduğu zaman müzakerenin aylar sürdüğü intibai alınıyor. Moskova görüşmelerinin 28 Şubatta başladığı kesindir. Afgan anlaşması: 1 Mart. Rıza Nur Bey’in on gün- on beş gün cevap gelmiyor dediği dönem, 26 Şubatla 1 Mart arasındır. Rıza Nur Bey’in hatıratının büyük kısmının muhayyeleye dayandığı anlaşılıyor”*. A.g.e., s. 255.

¹²² A.g.e., s.258.

¹²³ Nur, Maarif Vekili’nden, Gökalp’i telif ve tercüme bölümüne almasını istediğini, buraya yerleşen Gökalp’in daha sonra *“dinsiz”* olduğu gerekçesiyle atıldığını belirtmektedir. Bkz: Rıza Nur, a.g.e., s.179.

Rıza Nur, Ankara'ya döndüğünde açığa çıkarılmış olduğunu belirtmektedir.

Yunanlılar karşısında çekilmeye karar verildiğinde, çoğunluğu Mersin ve Adana mebusları olmak üzere durum hakkında konuştuklarını ve sonuçta, hemen bir celse yapılması ve kendisinin de seçileceği bir Tahkik Heyeti oluşturularak orduya gidilmesini önerdiğini yazmaktadır. On dört kişilik tahkik heyeti oluşturulmuş ve hükümete tebliğ edilmiştir. Nur, İsmet Paşa'nın *"asker işine mebus , sivil karışamaz. Bu anarşidir. Disipline mugayirdir"* diyerek, heyeti kabul etmek istemediğini ancak yine de cepheye gittiklerini öne sürmekte ve kendisinin, sarıklı mebuslardan askere din gayreti vermelerini istediğinden bahsetmektedir. Araştırmalarının sonucunu *"Ümit zail olmamıştır. Bilhassa zabıtların hamiyeti galeyanda. Mağlubiyetlerinden utanıyorlar. Lekeyi temizlemek istiyorlar. Büyük bir gayretle harp edecekler. Hemen hepsi düşmanı yeneceklerini söylüyorlar. Hastalık da anlaşıldı. Şimdi bunlara âlim bir kumandan ve eskisi kadar ordu, tüfek, top, cephane vermeli"* diye yazmakta ve bunu yapmak için hemen Ankara'ya gitmek gerektiğini düşünmektedir. Polatlı'da İsmet Paşa ile beş-altı saatlik bir görüşme yapmışlardır.

Ankara'ya döndükten sonra birtakım görüşmeler yapmak suretiyle ikmal neferleri, mühimmat ve yiyecek sorununun çözülmesine çalışmıştır. Silah sorununa yönelik bir araştırma yaptırmış ve eski bir hamamda daha önce Rusya'dan getirilmiş 35.000 Rus tüfeği olduğunu öğrenmiştir. Hazırlamakta olduğu nutkun notlarına, alınacak tedbirleri de ekleyip, mecliste bir konuşma yapmıştır¹²⁴. Konuşmasının özeti şudur:

1- Ordunun durumu.

2- Subayların bu *"lekeyi"* temizlemek için verdikleri söz.

3- Alınacak tedbirler.

Meclisin, sözlerini alkışladığını ve ittifakla kabul ettiğini belirten Nur, aynı gün Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'nın, kendisine kabinede bir mevki alması konusuna değindiğini belirterek, *"galiba benim bunları bir mevki kapmak için yaptığımı zannetti"* yorumunu yapmaktadır. Mevki hevesinin olmadığını söyleyerek, reddettiğini anlatmaktadır.

¹²⁴ Konuşma metni için bkz: a.g.e., s.196-199.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya “Başkumandanlık Tevcihine Dair”, arkadaşları ile birlikte yaptığı öneri, 5 Ağustos 1921’de, 144 sayılı kanun olarak kabul edilmiştir¹²⁵. Rıza Nur, Mustafa Kemal Paşa’nın Başkumandanlığı kabul etmek istememesinin, yenilgi halinde sorumlu bulunmamak için olduğunu ileri sürerek bu konuya da değinmektedir. Sonrasında Mustafa Kemal Paşa’nın Başkumandanlığı kabulünü de “*Meclisin bütün teşrii ve icraî selahiyetlerini*” almış olması gerekçesiyle eleştirmekte, ancak yine de bunun kabulü için meclise teklif verdiğini yazmaktadır¹²⁶.

Bu sırada Nice’ten Sinop’a gelmiş olan eşinden, kendisini de Sinop’a çağıran bir telgraf almıştır. Nur, böyle bir durumda Ankara’dan ayrılamayacağını belirtmişse de İffet Hanım ısrar etmiş ve bu kez de kendisinin Ankara’ya geleceğini yazmıştır. Rıza Nur, Sinop’taki Mutasarrıf Zihni Bey’in yardımıyla bu sorunu çözmüştür.

Sanayi Mektebi ve Darül Muallimin binalarını toplam 1300 yataklı hastane haline getiren Nur, hastalara daha kolay ulaşabilmek için iki de at satın almıştır¹²⁷. Savaşın başlamasıyla birlikte birçok yaralı gelmiş ve Rıza Nur, gündüzleri hastanelerde görev yapmıştır. Burada ameliyat yaptığı subaylarla çektiği fotoğrafların Tasvir-i Efkar’da yayınlanmış ve fotoğrafların altına kendisiyle ilgili olarak “*Bu adam orada hem siyasi çalışıyor, hem de yaralı tedavi ediyor*” yazmışlardır¹²⁸. “*Yunan ordusuna mersiye makamında*” yazdığı bir makale ise Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde yayınlanmıştır.

Savaşın bitmesiyle “*Türkiye yeniden kurtuldu*” diyen Rıza Nur, çok hasta ve halsiz olması nedeniyle hava değişimi için -ayrıca İffet Hanım da kendisini beklediğinden- Sinop’a gitmiştir. Bütün kışı Sinop’ta geçirmeyi planlamaktadır. Burada “*Samson ile Dalila*”yı ve “*Janet’in Düğünü*”nün bir kısmını bastırmış, geceleri de Türk tarihi üzerine çeşitli konuları halka anlattığı Konferanslar düzenlemiştir¹²⁹. Gündüzleri ise hastanede çalışmaktadır. Daha önce de Sinop’a geldiğinde kendisini

¹²⁵ Türk Parlamento Tarihi, II, s.869.

¹²⁶ Ahmet Demirel, a.g.e., s.263. “*Mustafa Kemal Paşa’ya 3 ay süreyle başkumandanlığa getiren önerge, Sinop mebusu R. Nur ve 8 arkadaşı tarafından verilmiştir*”.

¹²⁷ A. Okçuoğlu, “Dr. Rıza Nur’un Hayatından Notlar”, Kopuz, I/5-6 (Eylül 1956), s.14.

¹²⁸ Rıza Nur’u ameliyat masasının başında gösteren bir fotoğrafa, Tarih ve Toplum dergisinin Eylül 1991 sayısının arka kapağında da rastlamaktayız. Bkz: Tarih ve Toplum, XVI/93 (Eylül 1991).

¹²⁹ Rıza Nur, bu konferansların bir kısmının Sinop Gazetesi’nde yayınlandığını belirtmektedir. Bkz: Rıza Nur, a.g.e., s.217.

İstanbul'a kaçırmak için uğraşan Vasil adlı Rum'un, yine aynı tekliflerde bulunduğuna da değinmektedir.

3- Sıhhiye Vekilliği

Dr. Refik Bey, 14 Aralık 1921'de sağlık durumunu gerekçe göstererek sıhhiye vekilliğinden istifa etmiş, istifası 20 Aralık'ta meclise bildirilmiştir. 22 Aralık 1921'de yapılan seçime 200 mebus katılmış, çoğunluk sağlanamamıştır. 24 Aralık 1921'de tekrarlanan seçime 188 kişi katılmış, yine çoğunluğa hiçbir aday ulaşamamıştır. Aynı gün yapılan üçüncü oylamada, katılan 199 mebusan 116'sının oyunu alan Rıza Nur,'a¹³⁰ Sinop'taki dördüncü ayında Ankara'dan gelen telgrafta şunlar yazmaktadır:

"Büyük Millet Meclisince yapılan intihapta Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekâleti'ne tayin buyruldunuz. Tebrik ederim. Derhal Ankara'ya teşrif buyurunuz. Yerinize kimi tevkil edersiniz".

İmza

Hey'et-i Vekile Reisi

Fevzi

Rıza Nur'un cevap telgrafi şöyledir:

"İcra Vekilleri Hey'eti Reisi Fevzi Paşa Hazretlerine

Müstahak olmadığım halde bu âciz refikinize karşı ibzal buyurduğunuz iltifat ve tavsiyeden pek çok mütehassis ve müteşekkirim. Bütün Millet Meclisi riyaset-i sâmiyesine de arz ettiğim gibi muhtac-ı tedavi oluşumun beni maiyeti devletlerinde i'fayı vazife şerefinden mahrum etmesine pek müteessifim".

Büyük Millet Meclisi'ne de Sıhhiye Vekilliğini kabul etmediğini bir telgrafla bildiren Rıza Nur, Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi kabulünü rica eden telgrafına *"Aldırmadım. Cevap bile vermedim"* derken, sonunda şu telgrafi göndermiştir:

¹³⁰ Ahmet Demirel, a.g.e., s.321.

“Mingayrül yakaza namzet irade edilmek suretiyle hakkı âcizânemde izhar buyrulan teveccüh ü sâmlerine arz-ı teşekkür ederim. Fakat maatteessüf rahatsız ve ameliyata muhtacım. Az zamanda çalışabilecek hale gelebileceğimi bilseydim sade bir müddet-i kasîre için daha ruhsatınızı rica ederdim. Halbuki tahmin-i âciziye göre tedavim en az iki ay süreceğinden bu vazifeden affımı ve evvelce arzettiğim gibi dört mah müddetle Avrupa 'ya azimetime müsaade buyrulmasını istirham ederim efendim.

26.12.1337”(1921)

Bu telgrafla, görevi kabul edemeyeceğini ve “Avrupa'da tedavi görmesi için dört ay izin”¹³¹ istediğini bildiren Rıza Nur'un herhangi bir hastalığı yoktur, bu sadece bir bahanedir ve Ankara mutasarrıf aracılığıyla bunu öğrendikten sonra, Mustafa Kemal Paşa'dan şu telgrafi almıştır:

“Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Beyefendiye mahsusdur.

26.12.1337 şifreye. Hastalığınızdan pek müteessirim. Ciddi bir tedavi ihtiyacınız lüzumunu da kabul etmekle beraber Hey'et-i Vekile meyanında ifa buyuracağınız vazife-yi mühim ve vaziyet-i hazıramızda sebkedecek hizmet ve muavenetinizi elzem gördüğümünden Ankara'da mümkün olan her türlü tedavi ve istirahatınıza rüfekaca da yardım edilmek üzere her halde teşrifinizi ve hareketinizin makine başında inba buyrulmasını rica ederim efendim.

28.12.1337 (1921)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal”

Anılarında, bakanlığı kabul etmemeye kararlı olduğunu belirten Nur; Sinop halkının ve eşinin yoğun ısrarı nedeniyle Ankara'ya olumlu yönde bir telgraf gönderdiğini ve sonrasında yola çıktığını anlatmaktadır.

6 Şubat'ta Ankara'ya ulaşır¹³², eski evlerine yerleştikten sonra göreve başlayan Rıza Nur, bundan bir ay kadar sonra, 7 Mart 1922 tarihinde, Anadolu'nun sağlık

¹³¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, IV, TTK Basımevi, Ankara, 1996, s.204.

¹³² A.g.e., s.265.

durumunun “*memnunluk verici*” olduğu açıklamasını yapmıştır¹³³. Bakan, ilk iş olarak Sıhhiye Vekaleti’ndeki Arnavut, Arap ve Yahudi doktorları azletmiştir. Daha önce aynı uygulamayı Maarif Vekaleti’nde de yapmıştır¹³⁴. Teşkilat, memurlar ve sivil kalemin düzenlenmesi yapılan diğer işlerdendir. “*Türkiye hükümetinde ilk defa olarak ve müstakil bir şube halinde ve bir müdürün idaresi altında İstatistik ve Neşriyat Şubesi*” oluşturmuştur¹³⁵. Ancak “*itiraf etmeliyim ki*” diyerek, bu şubeden hiçbir biçimde yarar sağlanamadığını yazmaktadır¹³⁶. Şark-ı Karip Cemiyeti ile anlaşmış olan Halide Edip Hanım ve Adnan Bey, vekaletin de yardımıyla Kayseri’de bir Darüleytam açıp, orada yetim Türk çocuklarına bakmak istediklerini bildirmişlerdir. İsmail Besim, Hilâl-i Ahmer adına Rıza Nur’a gitmiş ve Rıza Nur da bu öneriyi kabul ederek bu konu için Sıhhiye Vekaletinden bina ve para sağlamıştır.

Fennî olmadığı ve Avrupa’da da son verilmiş bir uygulama olduğu için “*karantina beklemek*” usulünü de kaldırmıştır.

Rıza Nur, bu dönemde, “*millî davaya kalkacaklar*”ı endişesi ile Kürtler hakkında kitaplar okumaya başlamıştır. Ayrıca onların nasıl temsil edileceği ile ilgili olarak bir araştırmaya girişmiş ve temsil usûllerine dair kitaplar getirtmiştir. Diyarbakır’da bulunan Ziya Gökalp’e de para göndererek, Kürtlerin “*coğrafi, lisanî, kavmî, içtimai*” durumunu araştırmasını istemiş ve Gökalp bu araştırmayı bir rapor olarak sunmuştur.

Yunanlılara taarruz yapmaya kesin olarak karar verildikten sonra, silah ve para almak görevi ile Rıza Nur’a yine Moskova yolu görünmüştür. Nur ayrıca, Moskova elçisi Ali Fuat Paşa’nın sınır dışı ettiklerini ve bu nedenle diğer bir görevinin de Ruslardan özür dilemelerini istemek olduğunu ileri sürmektedir. Ukrayna anlaşması Büyük Millet Meclisinde onaylanınca, bunun tasdiknamelerinin Ukrayna’da teati edilmesi için Dr. Rıza Nur başkanlığında bir heyet oluşturulmuş ve Mustafa Kemal Paşa bu münasebetle Lenin’e, 10 Nisan 1922 tarihini taşıyan yeni bir mektup yazarak, bunu elden tevdi etmesi için Dr. Rıza Nur’un Moskova’ya kadar gitmesini uygun görmüştür.

¹³³ A.g.e., s.312.

¹³⁴ “*Türkiye’nin Yeni Baştan İhyası*”nı hedef alan “*Fırka Programı*”nda Rıza Nur, bu konudaki tavrını radikalleştirerek, Başbakanlığa bağlı bir İrk Müdürlüğü’nün kurulması düşüncesine yer vermiştir. Bu müdürlüğün başlıca görevi de; memurların ırklarını saptamak ve Türk olmayanları memuriyetten çıkarmak olacaktır. Bkz: Rıza Nur, a.g.e., II, s.523.

¹³⁵ Rıza Nur, a.g.r., s. 6.

¹³⁶ A.g.r., s. 6.

Rıza Nur Bey'i Moskova'ya göndermekten maksat, Rusya'nın zaman zaman kesintiye uğrayan yardımlarının devamı için özel bir girişimde bulunmaktır¹³⁷. Ancak, Ukrayna'ya gidecek kurulun harcamaları için Dışişleri Bakanlığı bütçesine konulmuş olan 7500 liralık ödeneği 15000 liraya çıkaran kanun önerisinin, zayıf bir çoğunlukla kabul edilmesi üzerine kurul başkanı olan Rıza Nur istifa etmiştir. Meclis, istifayı reddetmiş¹³⁸ ve kurul, 5 Mayıs günü Ankara'dan ayrılmıştır¹³⁹.

Gürün ise, Rıza Nur'un anılarında, Moskova'ya gidişi ile ilgili bir hafıza yanlışlığı ve kronoloji hatasına dikkatimizi çekmektedir: *"Dr. Rıza Nur bu seyahati uzun uzun anlatır. Hatıratın, Rusya'dan ne sağladığı tam anlaşılmazsa da, bu görevin kendisine verilmesi sebebinin, Ali Fuat Paşa'nın Moskova'dan ayrılması olduğunu belirttiğinden, hafızasının kendisini yanılttığı belli olmaktadır. Moskova Askerî ataşeliğinin Çeka tarafından basılması olayı 21 Nisan 1922, Ali Fuat Paşa'nın ayrılma tarihi ise 10 Mayıs olduğundan, Dr. Rıza Nur'un Ankara'dan ayrıldığı sırada, daha ortada hiçbir olay mevcut değildi. Dr. Rıza Nur, bu görevden Büyük Taarruzun başladığını öğrenince geri dönmeye karar verdiğini de hatıratında ayrıca belirtir. Bu şekilde, Ali Fuat Paşa'nın ayrılmasından sonra kendi kendisine Büyükelçilik görevini vermiş olduğu ortaya çıkmaktadır"*¹⁴⁰.

Bir heyet-i fevkalâde-i murahhasa oluşturulmuş ve Rıza Nur da bu heyete başkan olmuştur. Eşini, yolculuğun da duraklarından olan Sinop'a bırakmıştır¹⁴¹. Rusya'da ilk iş olarak Batum konsolosluğunu teftiş etmiş ve Rusya'daki genel durum hakkında bilgi almak için Tiflis'te Memduh Şevket ve Eski Hariciye Vekili Cami Bey ile görüşmüştür. Tiflis'ten dönüşünde Batum'da bulduğu Ali Fuat Paşa ile konuşmuştur. Batum'da birtakım araştırmalar daha yaptıktan sonra Novorovski'ye gitmiştir. Buradaki konsolosun rüşvetçiliği de ziyaretin konularındandır. Rıza Nur, ilk kez bu şehirde gezdiği çimento fabrikasını biraz da hayranlıkla anlatmaktadır.

¹³⁷ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.76.

¹³⁸ Zeki Sarıhan, a.g.e., s.399.

¹³⁹ A.g.e., s.416.

¹⁴⁰ Kamuran Gürün, a.g.e., s.76-77. Ayrıca bkz: Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, II*, TTK Basımevi, Ankara, 1986, s.195.

¹⁴¹ Rıza Nur, a.g.e. I, s.238. İffet Hanım, Sinop'tan İstanbul'a geçerken -böyle bir şey yapmayacağına dair Rıza Nur'la önceden anlaştıkları halde- yanına 75 yaşındaki kayınpederini de almıştır. Rusya'da

Harkov'a döndüklerinde, anlaşma için görüşmelere başlanmıştır. Karşılıklı ziyafetler verildiğinden bahseden Nur, burada *"mükemmel bir komünist gibi"* konuşmalar yaptığını anlatmaktadır. Türk heyeti, at ve araba yarışlarını izlemiş, kışlaları ve Harbiye Mektebini gezmiştir. Bunların dışında, tıp kurumlarını ve mühendis okulunu da gezen Rıza Nur, Maarif Vekaleti'nde kullanılmak üzere Harkov'dan iyi bir matbaa da almıştır.

Silah ve para temini için Moskova'ya geçilmiştir. Rıza Nur burada Harbiye Komiseri Troçki ile görüştüğünü yazmaktadır. Bir süre sonra çalışmaktan yorgun düşen Nur, Moskova civarındaki sayfiye yeri Pastariçin Köyü'ne giderek, dinlenmiştir. Buradan dönüşte Rauf Bey'den, önceki gün taarruza başladıklarını belirten bir telgraf alması üzerine, dönüşünü çabuklaştırarak 24 Ağustos'ta Moskova'dan hareket etmiştir¹⁴². Rıza Nur, Ankara'ya beş günde geldiğini hatırlamasına karşın¹⁴³, 14 Eylül'de, dönüş yolu üzerindeki Kastamonu'da, Açiksöz gazetesine verdiği demeçte; Ukrayna'da ve Rusya'da fevkalade karşılandıklarını, Rusların Türklere sevgisini görmekle bahtiyar olduklarını, bir ay Harkov'da, iki ay Moskova'da kaldığını, Moskova elçiliği görevini kabul etmediğini, Rusya'da önemli kalkınma çabası gördüğünü, Rusların, Türk zaferine çok sevindiklerini söylemiştir¹⁴⁴.

Bu sıralarda Heyet-i Vekile'nin yaptığı Moskova elçiliği görevini kabul etmeyen Rıza Nur, daha önce de kendisi henüz Moskova'da iken aynı teklifin yapıldığını belirtmektedir. Gerçekten de, daha Moskova'da bulunduğu günlerde bu görev için Rıza Nur'un adı geçmeye başlamış¹⁴⁵ ve 21 Temmuz'da da Moskova elçiliği teklif edilmiştir¹⁴⁶.

Rusya'dan döndükten sonra Mecliste, Yusuf Kemal Bey aleyhine propagandaya başlayan Rıza Nur buna gerekçe olarak da, Yusuf Kemal Bey'in, *"Moskova Anlaşmasını kendi dirayetine mâl etmesi"*ni göstermekte ve *"bana yaptıklarının intikamını alıyorum"* demektedir.

bulunduğu sırada babasını kaybeden Nur, *"katili de bizim karıdır. Çok domuz şeydir. Adamcağızı reyim hilâfi İstanbul'a getirmiş, sokağa attırmıştır"* demektedir.

¹⁴² Zeki Sarıhan, a.g.e., s.596.

¹⁴³ Rıza Nur, a.g.e., s.260.

¹⁴⁴ Zeki Sarıhan, a.g.e., s.671.

¹⁴⁵ A.g.e., s.534.

¹⁴⁶ A.g.e., s.540.

Vekillerin seçim yönetimine ilişkin kanun kabul edildiği sırada Moskova'da bulunan Rıza Nur, döndükten sonra 18 Eylül 1922'de sıhhiye vekilliğinden istifa etmiştir. 25 Eylül 1922'de yapılan seçimde 185 oydan 163'ünü alarak, yeniden bu bakanlığa seçilmiştir¹⁴⁷.

Sinop'ta Dr. Rıza Nur İl Halk Kütüphanesi'ndeki 1781 numaralı dosyada bulunan, 1923 Kasım ayında "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey'in Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'ne*" sunduğu "*İstanbul'da Müessesat-ı Sıhhiye ve Darüleytamlar*" adlı raporda Rıza Nur, Sıhhiye Vekaleti'nin, Ulusal Hareket müesseseleri arasında "en itinasız kalanı" olduğuna dikat çekmekte ve vekaleti "*cılız bir bütçe, basit bir teşkilat*" ile bulduğunu belirtmektedir. Ulusal Hareketten önce Dahiliye Nezareti'ne bağlı bir "Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi" varsa da, "*Muavenet-i İçtimaiye*"nin adı bile bilinmemektedir. Rıza Nur'a göre, ülkenin ihtiyaçlarına göre yetersiz olmasına rağmen, bu genel müdürlüğün çalışmalarını "*şükür ve takdir*" ile anmak bir görevdir.

Yüksek öğrenim gördükleri ve yıllarca emek harcadıkları halde doktorların on lira gibi bir maaşla göreve başlamasını eleştirmekte olan Rıza Nur, 1338 bütçesinde bu asgari maaşı on beş liraya yükselttiğini ifade etmektedir. Vekaletin en zor işlerinden biri ise, Anadolu'ya gidecek sağlıkçı bulmaktır. Özellikle de doğu illerine hiç kimse gitmek istememektedir. Bol maaş verildiği takdirde bu sorunu çözeceği düşüncesi ile Meclis'ten tahsisat isteyen Rıza Nur, sonuçta "*çaresiz*" kalmıştır. Oysa İstanbul'da gereğinden çok daha fazla sayıda doktor bulunmakta, çoğunun kazancı yeterli olmamasına rağmen "*İstanbul'dan çıkmamak zihniyeti*" ile hareket etmektedirler. Bu durum karşısında Rıza Nur, mecburi hizmet kanununu Meclise sunmuştur. Konu ancak İkinci Meclis zamanında görüşülmüş ve "*ruznameye idhal*" edilmiştir.

25 Ekim'de, Yusuf Kemal Bey, Mustafa Kemal'in isteği üzerine Dışişleri Bakanlığından istifa etmiş ve istifa gerekçesi olarak sağlığını göstermiştir. Mecliste, onun üç ay izinli sayılması ve yerine Rıza Nur'un vekalet etmesi kararlaştırılmıştır. Dışişleri Bakanlığı görevine, bir gün sonra, İsmet Paşa seçilecektir¹⁴⁸.

¹⁴⁷ Ahmet Demirel, a.g.e., s.430.

¹⁴⁸ Zeki Sarıhan, a.g.e., s.775.

Rıza Nur, 28 Ekim günü çalışmalarına başlayan, Türkiye-Rusya ticaret anlaşması ve konsolosluk sözleşmesi için görevlendiren konferansa katılmış ve açılış konuşmasını da yapmıştır¹⁴⁹.

C- LOZAN KONFERANSI'NDA RIZA NUR

Mustafa Kemal, Lozan'a gidecek delegelerin saptanması ile ilgili olarak, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Sağlık Bakanı Rıza Nur Bey'in barış konferansına gidecek delegeler kurulunun doğal üyeleri gibi görüldüğünü, ancak kendisinin henüz bu konuda kesin görüş ve kararını belirlemediğini anlatmaktadır¹⁵⁰. 31 Ekim'de, Lozan'a gidecek delegeler Bakanlar Kurulu tarafından saptanmış, yine aynı gün, Müdafaa-i Hukuk grubu toplantısında, Rıza Nur'un yaptığı değişiklik teklifi kabul edilmiştir. Buna göre, halifelik Türklere, Osmanlı ailesine ait bulunmaktadır ve halifeyi bu ailenin üyeleri arasından TBMM seçecektir¹⁵¹. 3 Kasım günü, Meclisin açık birleşiminde aldığı 122 kabul, 54 red, 13 çekimser¹⁵² oy sonucu, *"çalkantılı siyasal yaşamını Mustafa Kemal'in muhalifi olarak tamamlayacak olan İttihat ve Terakki karşıtı bir politikacı ve Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur"*¹⁵³ Lozan'a gidecek delegeler arasına girmeyi başarmıştır.. Rıza Nur'un, *"tarih ve politika konularındaki tecrübesi"*¹⁵⁴ ve *"Fransızca bildiği için"*¹⁵⁵ delegasyona seçildiği görüşünün yanında, Falih Rıfkı; Lozan'a gidecek delege seçimi ile ilgili, Mustafa Kemal Paşa'nın onu da heyete katmasını *"eski bir tanışı"*nın; *"belki de muhalifleri arasında en budalası o olduğu için"* şeklinde yorumladığını yazmakta ve ardından da kendi düşüncesine yer vermektedir: *"Belki de eğer Ankara'da kalırsa, delege olamamak*

¹⁴⁹ A.g.e., s.781.

¹⁵⁰ Gazi Mustafa Kemal, Nutuk-Söylev, II (1920-1927), TTK Basımevi, Ankara, 1984, s.909.

¹⁵¹ Zeki Sarıhan, a.g.e., s.788.

¹⁵² A.g.e., s.796.

¹⁵³ Andrew Mango, Atatürk, 'Çev.: Füsün Doruker), 1. baskı, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000, s.346. Lozan Konferansı'nda, İngiliz Murahhas Heyeti'nde bulunan Sir Andrew Ryan'ın hatıralarında Rıza Nur'un diplomatik kişiliği ile ilgili şunlar yazmaktadır: *"İkinci Türk delegesi Rıza Nur Bey, halis muhlis bir politikacı idi. O, benim nüfuzumu olduğundan fazla büyüterek, beni bir defa özel bir öğle yemeğine çağırıp benimle önemli meseleler üzerinde, sanki dostça, üç saat konuşmuş idi"*. Aptülâhat Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s.112.

¹⁵⁴ Cemal Kutay, Dünya! Türk'e Borcunu Öde!, 2. baskı, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 2000, s.28.

¹⁵⁵ Ekomomik Denge, yıl:IV/16 (Ocak-Şubat 1999), s.67.

hırsından, en fazla bozgunculuğu yapacaklardan olduğu için Atatürk böyle davranmıştır”¹⁵⁶.

Rıza Nur anılarında Lozan’a gidecek delegelerin seçimini anlatmaya, Nutuk’ta konu ile ilgili olarak verilen bilgilerin doğruluk derecesini eleştirerek başlamıştır. Kendisinin heyete seçilmesini, yapılan oturumda, “*Mustafa Kemal, ‘Diğer murahhas’ dedi. Beni söylediler. Herkese birer birer sordu, kabul ettiler*” cümleleriyle özetlemektedir¹⁵⁷.

Lozan’a gitmeden önce, 4 Kasım’da, Trakya Yurdu’nun, Ankara’da Kazım Karabekir ve İsmet Paşalar şerefine verdiği çay şölenine katılan Rıza Nur¹⁵⁸, üç gün sonra da İstanbul’da gazetecilerle padişahlık ve halifelik hakkında görüşmüştür. Hükümetin aldığı kararın Anadolu halkının isteğine dayandığını, Anadolu’nun İstanbul’dan daha aydın düşündüğünü, tek kişiye kölelik devrinin geçtiğini ve yeni yönetim şeklinin komünizm ya da Bolşevizm olmadığını söylemiştir¹⁵⁹.

Türk delegasyonu 9 Kasım günü, “*Şark Sürat Katarı*” ile Sirkeci’den, Lozan’a hareket etmiştir. Delegasyonun Lozan’a ulaşmasından bir hafta sonra¹⁶⁰, 19 Kasım’da, Robert Vaucher, Petit Parisien’de Lozan’da Rıza Nur’la yaptığı görüşmeyi anlatmaktadır. Türkiye’nin yönetim şeklinin Bolşeviklik ya da cumhuriyet değil, kendine özgü bir sistem olduğunu ve üç yıldır padişah olmadan da işlerin yürüdüğünün görüldüğünü belirten Rıza Nur, kilise-devlet işlerini birbirinden ayıran Fransa’nın örnek alındığını, halifenin ise sadece manevi bir hükümdar olduğunu da ifade etmiştir¹⁶¹.

Rıza Nur’un Lozan’a gidişi sebebiyle, Menteşe Mebusu Tevfik Rüştü Bey, 6 Kasım 1922’de, 15 Nisan 1923’e kadar geçerli olmak üzere Sıhhiye Vekaleti Vekilliğine seçilmiştir¹⁶². 15 Nisan 1923 tarihli seçim sonucu, Tevfik Rüştü Bey bu göreve devam etmiştir¹⁶³. 14 Ağustos 1923’te, Büyük Millet Meclisi’nde yapılan yeni

¹⁵⁶ Cavit Orhan Tütengil, a.g.e., s.24.

¹⁵⁷ Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, II, s.180.

¹⁵⁸ Zeki Sarıhan, a.g.e., s.800.

¹⁵⁹ A.g.e., s.810.

¹⁶⁰ A.g.e., s.816.

¹⁶¹ A.g.e., s.845.

¹⁶² Utkan Kocatürk, a.g.e., s.364.

¹⁶³ A.g.e., s.387.

İcra Vekilleri Heyeti seçimi ile Rıza Nur, bir kez daha Sıhhiye Vekilliği görevine getirilecektir¹⁶⁴.

20 Kasım 1922 oturumunda Rıza Nur, Türk Temsilci Heyetinin son antlaşmalarda bulunan ve bütün devletlerce yeterli kabul edilmiş çağdaş ilkelere uygun bütün hakları, müslüman olmayan azınlıklara tanımayı yükümlenmek konusunda bir an bile duraksamadığını, fakat bundan daha ileriye gitmeyi de reddettiğini belirten bir bildiri okumuş, bildirinin sonunda da, azınlıkların haklarına ilişkin maddelerde “*müslüman olmayan azınlıklar*” teriminden vazgeçilmemesinde ısrarlı olduklarını da vurgulamıştır.

Hristiyanların evlendirilmesinin dinsel makamlarca, bir evlendirme memurunun bulunması gerekmeksizin yapılmasını, törenden sonra evlenmenin uygun olarak kütüğe geçirilmesi şartıyla teklifi kabule hazır olduğunu söyledi.

Dolaşım özgürlüğünün salt bir iç iş olduğunu ve bu yüzden de yalnız Türkiye’nin iç yönetimini ilgilendirdiğini belirtti¹⁶⁵.

“*Tam dolaşım özgürlüğünü de kapsamak üzere*” sözlerinin, “*barış zamanında*” sözlerinin eklenmesiyle bile, Türk egemenliğine kısıtlama getirdiği görüşündedir. Türk hükümetinin böyle bir tedbiri yalnız savaş zamanında aldığını ve ayırım yapmaksızın tüm Türk uyruklarına uygulandığını söyledi¹⁶⁶.

Ayrıca, Türk makamlarının, ne biçim olursa olsun, dinsel törenlere karışmayacakları konusunda güvence vermeye razı olduğunu söyledi; şu şartla ki, bu törenler kamu düzenini bozmasın ve ahlak kurallarına aykırı olmasın¹⁶⁷.

20 Kasım 1922 tarihli oturum ile ilgili bu bilgilere karşın, Rıza Nur’un anılarına göre Lozan’da ilk oturum, 21 Kasım 1922’de gerçekleşmiştir. Rıza Nur, Türk heyetinde herhangi bir hazırlık ya da dosya bulunmadığını ve kendisinin de oturum başladığında korku içerisinde olduğunu belirtmektedir. İlk beş- on günü gözlem ile geçirerek, kişileri tanımaya çalışan Rıza Nur’un Lozan’da yaşadığı bu duygular, onun bir Türk delegesi ve daha önceki anlaşma görüşmelerine de katılmış bir siyasi kişilik olduğu göz önüne alınırsa, biraz garipsenebilir. Ancak, Lozan’daki bu “*korku*”nun açıklamasını da yine

¹⁶⁴ A.g.e., s.393.

¹⁶⁵ Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Çev: Seha L. Meray, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1993, s. 174, 175.

¹⁶⁶ A.g.e., s.176.

¹⁶⁷ A.g.e., s.177.

kendisi açıklamaktadır. Rıza Nur, gözlemle geçirdiği beş-on günün ardından kendisine cesaret geldiğini anlatmakta ve şunları yazmaktadır: “*Doğrusu evvelce bu Frenklerden çok korkuyordum. Kendimi onlara nisbetle hakir görüyordum. Vakıa Rusya’da böyle müzakerelere alışmış idim. Ama burada Avrupa’nın seçme diplomatları vardı*”¹⁶⁸. Lozan’da bu ve benzeri duyguları yaşayan tek Türk delegesinin Rıza Nur olmadığını tahmin etmek pek de güç değildir.

Rıza Nur, Viyana’dan kendisine tavsiye edilerek gelen Ahmet Cevat adlı genci katip olarak almış ve katıldığı oturumlara onu da götürmüştür.

İkinci komisyona ait alt komisyonlar ve emsali kendisine verilen Nur, bu oturumlarda danışman olarak yanına Münir, Şükrü Kaya, Muhtar Şeref ve Veli Beylerden birini almıştır. Ona göre ikinci komisyonun işleri, “*en pürüzlü, en dağdağalı, herkesi alakadar eden*” siyasal sorunlardır, bu işlere münhasıran kendisi bakmaktadır ve İsmet Paşa’nın “*haberi dahi yok*”tur¹⁶⁹.

23 Kasım 1922 oturumunda, Lord Curzon’un, Batı Trakya’nın dört kazasının nüfusuna ilişkin olarak İsmet Paşa’nın öne sürdüğü istatistiklerin hangi tarihli olduğu sorusuna, İsmet Paşa bunların 1914’e ait olduğu yanıtını verdi. Rıza Nur Bey, Türk Temsilci Heyetince belirtilen rakamların, Bulgar Hükümeti bu bölgeye el koyduktan sonra görevlerinde bırakılmış olan Türk memurlarının 1914’te çıkarmış oldukları rakamlar olduğu yanıtını verdi. Kaldı ki, bu rakamlar, Türk yönetiminin 1913’te yaptığı istatistiklere de uymaktadır¹⁷⁰.

25 Kasım 1922 oturumunda, Rıza Nur Bey Ege Denizi’ndeki adaların tarafsız ve bağımsız bir siyasal varlıkları olması gerektiğini belirtmiştir¹⁷¹.

30 Kasım’da ise İngiliz müsteşarı ile Musul konusunu görüşen Rıza Nur¹⁷², 5 Aralık’ta da Curzon’la görüşmüş ve Musul’u istemiş¹⁷³ ve 8 Aralık günü, konferans sonrası Ruslar’a giderek kavga etmiş, son zaferimiz içinde onların da fişekleri bulunsun

¹⁶⁸ Rıza Nur, a.g.e., s.200.

¹⁶⁹ A.g.e., s.213.

¹⁷⁰ Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Kitap I, s.46,47.

¹⁷¹ A.g.e., s.102.

¹⁷² Bilal N. Şimşir, Lozan Telgrafları I, TTK Basımevi, Ankara, 1990, s.152.

¹⁷³ A.g.e., s.170.

diye kapı kapı dolaşıp yalvardığını, fakat bizi, zaferi Türk ve Fransız cephanesi ile kazanmaya mecbur ettiklerini söylemiştir¹⁷⁴.

15 Aralık 1922'deki genel görüşmede, alt-komisyonu sunulan sorunların Türk Temsilci Heyeti için yeni olduklarını söylemiş; bu yüzden, görüşlerini açıklamadan önce, bunları incelemek için zaman istemiştir.

Rıza Nur, Türk Temsilci Heyetinin, askerî ya da siyasal bütün suçlar için genel af uygulanması ilkesini, bu terimin bütün kapsamı ile kabul ettiğini bildirdi. Genel affın, 1918 Silah bırakışımı tarihi ile Barış antlaşmasının yapılış tarihi arasında işlenmiş bütün suçları kapsamına alacağını bildirmiştir¹⁷⁵.

Ayrıca, Türkiye'de din azınlıkları bulunduğunu, fakat soy (ırk) azınlıklarının bulunmadığını söylemiştir. Böyle olunca, Türk Temsilci Heyeti, soy ya da dil azınlıklarının korunması ilkesini kabul etmemektedir... Rıza Nur, Türkiye'de yalnız Türklerin ve Kürtlerin bulunduğunu sözlerine ekledi. Kürtler, kaderlerinin Türklerin kaderiyle ortak olduğu görüşündedirler; azınlık haklarından yararlanmak istememektedirler. Museviler de bu çeşit haklar isteğinde değildirler. Yalnız Rum azınlıkları bunları istemektedirler... karşı görüşlere rağmen Rıza Nur, "soy azınlıkları" (minorités de race) terimine ilişkin çekincesinden vazgeçmedi¹⁷⁶.

Askerlik hizmetinden bağışıklık konusunda da, Türkiye'nin, bütün uyrukların kanun önünde eşit sayılmasını istediğini söyledi. Bu yüzden, Türkiye, azınlıkları, bütün uyruklar için ortaklaşa bir yüküm olan, zorunlu askerlik hizmetinden bağışık tutmak istememektedir. Ölüm oranının yüksek olduğu işçi taburlarında, Türk uyruklarının da bulunduğunu söyledi. Böylece, herkese aynı rejim uygulanmaktadır. Türk Hükümeti, askerlik hizmetinden bağışıklık için bir vergi (bedel) ödenmesini kabul ederse, azınlıklar da bu ayrıcalıktan yararlanacaklardır¹⁷⁷.

Montagna'nın, alt-komisyonun Ermeniler için bir Ulusal Yurt yaratmak sorununu da ele alması gerektiği düşüncesine karşılık olarak, Rıza Nur, Türk Temsilci Heyetinin böyle bir sorunu görüşmeyi reddettiğini bildirmiştir¹⁷⁸.

¹⁷⁴ A.g.e., s.185.

¹⁷⁵ Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Kitap II, s.151.

¹⁷⁶ A.g.e., s.152-153.

¹⁷⁷ A.g.e., s.154-155.

¹⁷⁸ A.g.e., s.156.

18 Aralık 1922’de devam eden genel görüşmede, ayrıntılara girmeden, konunun tümü üzerinde genel bir konuşma yapmak istediğini söylemiş ve aşağıdaki bildiriye okumuştur: *“Tarih, Türkiye’de azınlıklar sorununa her zaman, müslüman-olmayanların konu olduğunu göstermektedir; bu yüzden, biz de Misak-ı Millîmizde bu kelimeyi bu anlamda anladık ve alt-komisyonu sunmakla onur duyduğumuz tasarıda da bu anlamda anlamaktayız.....yukarıda öne sürdüğümüz görüşlere dayanarak, azınlıklar sorunu ile genel affa ilişkin tasarımı alt-komisyonu sunmakla onur duymaktayım”*. 19 Aralık’ta da genel görüşme devam etmiş ve Rıza Nur, Avrupa antlaşmalarının dayandığı genel ilkelerin Türkiye’nin durumuna uydurulmasının gerekliliği ilkesini kabul ettiğini; fakat, Avrupa antlaşmalarının hükümlerinde,koşulların gerekli kıldığı değişiklikler yapma bahanesiyle, bunlara, Türkiye’deki azınlıklar için özel ayrıcalıklar meydana getirecek yeni hükümler eklenmesine Türk Hükümetinin karşı olduğunu belirtmiştir. Maddelerden her birinin tartışılmasına girişmeden önce, *“azınlıklar”* (minorités) teriminin, *“müslüman olmayan”* (non-musulman) sıfatının eklenmesiyle açıklığa kavuşturulmasını istemiştir¹⁷⁹. 2. Maddenin, Türkiye’de oturan herkese değil, yalnız azınlıklara uygulanması gerektiğini bildirmiş, öte yandan, dolaşım özgürlüğünün (liberté de circulation) bu maddede öngörülmesinin gereksiz olduğunu düşündüğünü söylemiştir. Türkiye’de artık yurtiçi ve yurtdışı pasaportlar kaldırılmış da olduğundan, bu konu, gerçekten, salt bir iç işten başka bir şey değildir. Dolaşım özgürlüğüne ilişkin birtakım kısıtlamalar olmuşsa, savaş sırasında, askerlik gerekleri yüzünden böyle olmuştur; bununla birlikte bu tedbir genel bir nitelikteydi ve bütün yurttaşlara uygulanmıştı. *“Dolaşım özgürlüğü”*nün de antlaşmanın kapsamına alınmasını kabul ettiğini söyledi; fakat, *“azınlık”* teriminin açıklanmasını istediğinden vazgeçmediğini de bildirdi. Rıza Nur, Türkiye’de müslüman azınlıklar olmadığı için, bu noktada daha çok direnmektedir¹⁸⁰.

21Aralık 1922 oturumunda, tasarılardaki maddeler incelenmiş ve tasarının 6. Maddesinin ikinci cümlesi üzerinde Venizelos, Laroche ve Rıza Nur’un katıldığı bir tartışma olmuştur. Rıza Nur, müslümanlıkla ilgili dinsel öğretim (tedrisat-ı şer’iye) için Türk devleti ödenek vermediğine göre, bir azınlığın dinsel öğretimi için topluluklara

¹⁷⁹A.g.e., s.160,169.

¹⁸⁰A.g.e., s.171-172.

(cemaatlere) devlet bütçesinden para ayırmanın mümkün olmadığını anlatmıştır. Ortadan kaybolmuş kimselerin aranması ve bunların mallarının geri verilmesi ile ilgili olarak da, mütarekeden sonra komisyonların kurulduğunu söylemiş ve bu komisyonların hukuk açısından niteliği üzerinde Galli, Venizelos ve Rıza Nur'un katıldığı bir tartışma olmuştur¹⁸¹.

22 Aralık 1922 tarihli görüşmelerde Rıza Nur, savaş sırasında uygulanabilecek kısıtlamalar dışında, isteğe bağlı olarak göç etme hakkını sağlamaya yönelik 4. Maddeyi, kuraldışı durumlar açıkça belirtilmek şartıyla kabul etmiş ve genel affa ilişkin olarak, alt-komisyonu bir maddeler tasarısı sunmuştur. Ona göre, önemli olan, kovuşturmaların durdurulmasıdır. Ne olursa olsun, affın mümkün olduğu kadar genişletilmesini kabul etmektedir. Askerlik hizmetine ilişkin bütün maddeleri yalnız, her ülkenin iç yönetiminin yetkileri içinde kalmaktadır. Türkiye'de askerlik hizmetinden bağımsızlığı öngören bir kanun yayınlanırsa, bunun ayırım yapmaksızın bütün Türk uyruklarına uygulanacağından şüphe etmemektedir. Fakat, 1908 anayasasına temel olarak, kanun önünde eşitlik ilkesini koymuş bulunan Türkiye, bu ilkeden böyle bir ayrılığı kabul edemez. Uyrukların katlandırılacakları yükümlerinin eşit olması gereklidir.

Rıza Nur, Bulgar temsilci heyetinin, konferansa yalnız Boğazlar sorununun görüşülmesine katılmak için çağrıldığını bildirerek, çağrılmamış bir heyetin görüşlerini açıklayacağı oturumlara kendisinin katılmayacağını söylemiştir.

Rıza Nur, Türk yasalarının, azınlıklara yeterince güvence verdiği düşüncesindedir; çünkü Türk yasaları, Batı devletlerinde yürürlükte olan çağdaş ilkelere dayanmaktadır¹⁸².

23 Aralık 1922 oturumunda Rıza Nur, azınlıkların kişisel durumuna dair, Türk Hükümetinin, azınlıkların dinsel işlerine hiç de karışmak niyetinde olmadığını bildirdi. Türk Hükümeti, azınlıkların aile durumunun kilise hukuku kurallarıyla düzenlenmesini tümüyle kabul etmektedir; Türk Hükümetinin istemediği, azınlıkların bağlı oldukları din makamlarının (şimdiye kadar yararlandıkları) ayrıcalığın sürüp gitmesidir; Türk Hükümeti özellikle, kiliselerin herhangi bir yönetim yetkisi olmasına karşıdır. Bu

¹⁸¹ A.g.e., s.181-182,184.

¹⁸² Krş: A.g.e., s.185-193.

yüzden, 8. Maddenin aşağıdaki gibi kaleme alınmasını teklif etti: “*Türk Hükümeti, aile hukuku (droit de famille) ile kişisel duruma ilişkin konuları, şimdiye kadar uygulanmış kurallar uyarınca düzenleyecektir*”.

Ayrıca, Müslümanların genel affın dışında tutulmasını savundu. Ona göre Türk Hükümeti, yurtlarına karşı hainlikte bulunmuş olanların bağışlanmasını kabul edememektedir¹⁸³.

29 Aralık 1922’de ise, kişisel durum ve aile durumu ile ilgili 26 Aralık tasarısının ilk iki maddesi için bir metin teklif etti¹⁸⁴.

30 Aralık 1922 Oturumunda, Hükümetinin, salt dünya işleri niteliğinde bir temele dayanan yeni yasalar çıkarma niyetinde olduğunu hatırlattı ve Türk Hükümetinin hazırlamak istediği lâik yasaların, Rum topluluklarının göreneklerini özellikle göz önünde tutacağını bildirdi.

Bunun yanında, savaş tutsaklarının genel afftan yararlanacaklar arasında bulunması gerektiği kanısındadır.

Hiçbir durumda, Türk Hükümeti’nin, azınlıkların devlet içinde gerçek bir devlet meydana getirmelerini kabul etmeyeceğini belirtmiştir.

2 Ocak 1923 Oturumunda da bu konuya değinerek, azınlıkların, Türk Hükümetinin yetki alanını çiğnemelerinin kesin olarak önlenmesi gerektiğini söyledi. “*Aile durumu ve kişisel durum*” teriminin sınırlarının belirlenmesini önerdi. Genel affa ilişkin bildiride, ancak savaş tutsakları yararına olmak üzere, âdi suçlar için genel affı kabul ettiğini söyledi.

3 Ocak 1923’teki konuşmasında, askerlerin işlemiş oldukları âdi suçlar için genel af kabul etmeye hazır olduğunu söyledi¹⁸⁵.

6 Ocak 1923 Oturumunda Müttefikler, “*Ermeni Yurdu*” konusunu tekrar tekrar masaya getiriyor, Türk heyeti de her defasında bunu reddediyordu. Müttefikler, Azınlıklar Altkomisyonunda “*Ermeni Yurdu*”, “*Asuri Yurdu*”, “*Geldani Yurdu*”ndan bahsetmeye kalkıştılar¹⁸⁶. Bunun üzerine Rıza Nur, Müttefik devletlerin, biraz önce

¹⁸³ A.g.e., s.200,203.

¹⁸⁴ Metin için bkz: a.g.e., s.224-225.

¹⁸⁵ Krş: A.g.e., s. 231-255.

¹⁸⁶ Bilal N. Şimşir, “Lozan ve Çağdaş Türkiye’nin Doğuşu”, 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslar arası Semineri (25-26 Ekim 1993), İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s.25. Bu olayın dış basındaki yankıları için bkz. : Bilal N. Şimşir, a.g.e., s.346-348.

okunmuş olan bildirilerde bulunmaya hakları olduğunu, çünkü kendilerini Ermeni ve Asurî halklarına karşı moral yükümler altına koymuş bulunduklarını söyledi. Bu koşullar altında, Türk Temsilci Heyeti, sunulmuş bulunan bildirileri yapılmamış, geçersiz saymaktadır. Bu çeşit başka bildiriler dinlemektense, oturumdan çekilmenin daha iyi olacağı kanısındadır. Montagna, Fransız temsilcisinin bildirisini dinlemesini istediye de, bu tartışmada daha çok kalmayacağını bildirdi. Türk Temsilci Heyeti oturumdan çekildi. Selim Deringil'in, *"Ankara'nın buradaki en büyük kazanımı, Doğu Anadolu'da bir Ermeni bölgesi konusunda hiçbir ödün verilmemiştir. Bu konuda çok diretilmiştir. Özellikle Dr. Rıza Nur toplantıyı terk etmiştir"*¹⁸⁷ yorumu ile aktardığı bu *"sert çıkış"*¹, Montagna, derin bir üzüntüyle karşılamaktadır. Rumbold, Rıza Nur'un, müttefiklere karşı çok ağır suçlamalarda bulunduğunu ve yapılmış bildirileri sanki yapılmamış ve geçerli değilmiş gibi sayacağını söylemiş olduğunu belirtti¹⁸⁸.

Aynı oturum, Rıza Nur'un anılarında şöyle anlatılmıştır: 6 Ocak 1923 oturumu sonlarında Montagna, Ermeni Yurdu konusuna geçince Rıza Nur, dinleyemeyeceklerini söylemişse de, bir yararı olmamış; onun ardından da Rumbold konuşmaya başlamıştır. Rıza Nur sürekli söz istemesine rağmen, Rumbold'un sonrasında Fransız delegesi konuşunca Nur, ayağa kalkarak söz almış ve şunları söylemiştir: *"İtilaf devletleri Ermeniler'i kendilerine siyasi alet yapmışlar, ateşe saldırtmışlardır. Kendi devletleri aleyhine isyan ettirmişlerdir. Bunun neticesi onların te'dibi olmuştur. Tedip ile sari hastalık, açlık ve hicret ile kırılmışlardır. Bunun bütün mes'uliyeti bize değil, İtilaf devletlerine aittir. Ermeniler'e mükafat lazımsa siz verin!.. El malı ile dost kazanılmaz. Ermeniler mazlum imiş, onlara yurt, istiklal vermeliymiş. Biz bunlara kaniiz. Ancak dünyada mazlum millet bir tane değildir. Mısır hürriyeti için birkaç def'adır ve daha dün kan içinde çalkalandı. Hindistan, Tunus, Cezayir, Fas hürriyetini, yurdunu istiyor. Hatta İrlandalılar yurtları, istiklalleri için kaç asırdır, ne kadar kan döktüler?! Siz bunlara istiklallerini, yurtlarını verin, biz de Ermeniler'e derhal verelim. Bütün bu okuduklarınız keenlemyekundur. Bu şart dahilinde burada duramayız. Celseyi terk ediyorum"*¹⁸⁹. Rıza Nur, sözlerinin bu son kısmının tutanağa geçirilmediğini, oysa bu

¹⁸⁷ Selim Deringil, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Köprü Olarak Lozan", 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslar arası Semineri (25-26 Ekim 1993), İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s.138-139.

¹⁸⁸ Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, s.280.

¹⁸⁹ Rıza Nur, a.g.e., s.277.

sözlerin o günlere ait gazetelerde aynen yazılı olduğunu belirtmekte ve bu konuşmasından birkaç gün sonra İrlanda özgürlükçülerinden; bağımsızlığını isteyen mazlum milletler arasında İrlandalılar'ı da andığından dolayı kendisine teşekkür ettikleri bir mektup aldığını da yazmaktadır.

İsmet Paşa, bu olayı Ankara'ya rapor ederken, *"müttefiklere karşı vaziyetin iltizam ettiği tedbir bu idi"* dedi ve şunları yazdı: *"Taraflımızdan Rıza Nur Bey'in riyaset ettiği Ekalliyetler Tali Komisyonu'nda ... müttefikler Ermeni Yurdu, Asuri, Geldani Yurdu için mufassal beyanata ve müddeiyata başladılar. Rıza Nur Bey bu beyanata müsaade edemeyeceğini ifade ve ... reisin çabalarına rağmen Komisyonu heyet ile beraber terk ederek çekilmiştir. Rıza Nur Bey beyanatında müttefiklere bir alet-i siyasiye olarak kullanılmak yüzünden Ermeniler'in bugünkü felaketlerine sebep olmakla bir taahhüd-ü manevi altında iseler bunun Türkiye'ye taalluku olamayacağını ifade etmiş idi"*¹⁹⁰.

10 Ocak 1923 oturumunda, müttefikler tasarısı görüşülmüş, Rıza Nur, Türk Hükümetinin, içişlerine müttefik devletlerce bir karışma anlamına gelecek olan bir Uluslar arası Komitenin kurulmasını kabul etmediğini bildirmiştir. Türkiye, müttefiklerin tekliflerinde, yalnız bir Uluslar arası Sağlık Komitesi kurulmasına ilişkin hükümleri reddetmektedir. Türkiye'nin bu tutumu, Türk Hükümetinin, Boğazlar'ın sağlık yönünden denetimi sorumluluğunu üzerine almanın kendisince mümkün olduğu görüşüne dayanmaktadır. Gerçekten, Türk Hükümetinin elinde, Avrupa'da bulunanlar kadar değerli bir sağlık personeli vardır. Türk Temsilci Heyetini öteki temsilci heyetlerinden ayıran şeyin, bir ilke sorunu olduğunu söyledi; Türk Hükümeti, kendi ülkesinin bir parçasının sağlık açısından örgütlenmesini, uluslar arası bir Komitenin yönetimine bırakmayı hiçbir biçimde kabul edemez¹⁹¹.

11 Ocak 1923 oturumunda Rıza Nur, Türk Hükümetinin aşağı yukarı 150 müslümanı bu hükmün dışında bırakmak isteğinde olduğunu İngiliz Temsilci Heyetinin dikkatine sundu. Bu müslümanlardan Türkiye'yi bırakıp gitmiş olanların, Türkiye'ye dönmelerine izin verilmemesi uygun düşmektedir. Bunlardan Türkiye'de bulunmakta olanlara gelince, Türk Hükümeti, bunların yurtdışına gitmelerine izin vermekte hiçbir

¹⁹⁰ Bilal N. Şimşir, a.g.m. , s.29.

¹⁹¹ Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Kitap III, s.441-442,445.

güçlük çıkartmayacaktır. Türk Hükümeti, onları hiçbir bakımdan incitmemeyi yükümlenir.

Askerlik hizmeti yaşındaki erkekleri de içine almak üzere, ilgili halkların tüm olarak mübadelesine girişeceğini söyledi. Yunanistan'da alıkonulan bütün savaş tutsaklarının geri verilmesini istedi. Ancak, bu yapıldıktan sonradır ki, Türkiye, geri verilmesi gereken Yunan tutsakları kabilelerinin gönderilmesine girişebilir¹⁹².

18 Ocak 1923 Oturumunda, mübadele işlemlerinin sonuna kadar, bütün yetkiyi Karma Komisyona bırakmaya hazır olduğunu bildiren Rıza Nur, göçmenlerin, ayrılış tarihlerine kadar, mülkiyet haklarından şüphesiz yararlanabileceklerini ve bırakıp gitmek zorunda kaldıkları ülkedeki mallarını satabileceklerini söyledi. Karma Komisyonun giderleri için her devletin katkısının eşit paylar olarak saptanmasını teklif etti, - müttefikler ön-tasarısındaki formülün hak gözetirliğe daha uygun bulunduğu belirtilmesi üzerine- öne sürdüğü değişiklik teklifinde ısrar etmedi¹⁹³. Bir gün sonraki oturumda Rıza Nur şunları bildirmiştir: Mübadele edilecek Rumlar, Yunan uyrukluğunu edineceklerdir; onların Türkiye'ye dönmeleri imkansız kılınmazsa, çıkıp gitmiş oldukları ülkeye yeniden gelip yerleşecekler ve böylece, bu sözleşmeyi hazırlamakla gerçekleştirilmek istenen sonuç da, hiçe indirilmiş olacaktır. Arnavutların mübadele dışı bırakılmaları gerektiğini kabul etti¹⁹⁴.

24 Ocak 1923 Oturumunda Rıza Nur, Bükreş antlaşmasıyla konulmuş bulunan Mesta sınırını kabul ettiğini söyledi. Ancak, bu önemli ödüne karşılık olarak, Yunan temsilci heyetinden, Mesta ile Struma arasındaki bölge halkının mübadele edilecek son kabile olmasına rıza göstermesini istedi¹⁹⁵.

Lozan'da da görüşülen "karantina" konusu ile ilgili olarak Rıza Nur, Ankara'ya şu telgrafi çekmiştir:

"Ankara Hariciye Vekaletine

25 Kanunusani 39

¹⁹² A.ge., Kitap II, s.286,289,301.

¹⁹³ A.g.e., s.334,336-337.

¹⁹⁴ A.g.e., s.344-345. Ayrıca bkz: Cemal Kutay, a.g.e., X, s.11236-11237.

¹⁹⁵ A.g.e., s.371.

Sihhiye Vekaletine. İstanbul karantina kadrosunun kat'i tesbit ve ta'yininin avdetime te'hir olunması ve umur-ı sairede de pek çok tebeddülât vaki' olduğundan bunların da te'hirini rica ederim. Rıza Nur".

Dr. Rıza Nur, aynı gün İstanbul'a da şu telgrafi çekmiştir: "*İstanbul Hariciye Mümessili Adnan Beyefendi Hazretlerine. Akil Muhtar Bey'e. Kat'i kadronun te'hirini Sihhiye Vekaleti'ne yazdım. Tasfiyeye devam ediniz. Tazminatı bol vermeyin. Çünkü ecnebi, Rum vesaireye gidecektir. Rıza Nur*"¹⁹⁶.

Rıza Nur'un anılarındaki Lozan, belgelerdekenden daha renkli ve bazen de oldukça abartılıdır. Buna rağmen, ilgi çekici birtakım ayrıntılar okuyucu için, konuyu daha sürükleyici kılmaktadır.

Lozan görüşmeleri sürerken, istihbarat ve yayıncılığa çok önem verdiğini belirten Rıza Nur, "*hem haber almak, hem de bizim görüşlerimizi duyurabilmek için Lozan'da bir basın bürosu kurmuş, buraya da Nihat Reşat Belger'i, şair Yahya Kemal Beyatlı ile yazar Ruşen Eşref Ünaydın'ı tayin etmiştir*"¹⁹⁷. Rıza Nur, bu kalemin görevlerini kendilerine şöyle bildirmiştir: "*Hiç olmazsa İngilizce ve Fransızca gazeteleri derhal okuyacaksınız. Konferansı enterese eder malumatı derhal Türkçe hülâsa edip bir deftere yazacaksınız ve hangi tarihli, hangi gazeteden ise onu da başına yazacaksınız. Sabah erken içtimaa gitmeden evvel bize vereceksiniz*"¹⁹⁸. Kalemin bir diğer işi, Türk delegasyonunun düşünce, tez ve haklarının yabancı gazetelerde yayınlanmasını sağlamak; yabancı gazeteci ve politikacılarla konuşarak haber yakalamaktır. Ancak bu görevler yeterince yerine getirilememiş ve dolayısıyla da kaleminden bir fayda sağlanamamıştır¹⁹⁹. Rıza Nur, sadece Yahya Kemal'in beş-on gün kadar Fransızca

¹⁹⁶ Bilal N. Şimşir, a.g.e., s.443.

¹⁹⁷ Milliyet, 10 Mayıs 1991.

¹⁹⁸ Rıza Nur, a.g.e., s.214.

¹⁹⁹ Milliyet, 10 Mayıs 1991. Hasan Pulur yazısında, Lozan'daki bu durumu aktararak, "*o tarihte de aynı dert*" sözleri ile olguyu bugünlere taşımaktadır: "*Hep aynı, hep hüsrân!*

Demek biz bu işi beceremiyoruz ya da becersek bile karşımızdakiler peşin kararlı, önyargılı, becerilerimiz boşa gidiyor.

Yok mudur bunun çaresi?

Vardır. Güçlü olmaktır.

'Hurşit Ağa'nın kahvesinde ahkam keser gibi devlet idare edenler, güçlü olmanın anlamını acaba bilirler mi?

Güçlü olmak, bir koyup üç alacağını sanmak değildir".

gazeteler üzerinde çalıştığını yazmakta ve Türk istihbaratının “sıfır” olduğunu iddia etmektedir.

Her akşam, ertesi günkü görüşmeler için hazırlık yapılmaktadır. Rıza Nur, İsmet Paşa'nın okuyacağı konuşma metinlerini kendisinin hazırladığını ve bu nedenle de oturularda ani olarak kendilerinden istenen önemli yanıtları, “*ileriki celsede buna cevap vereceğiz*” diyerek ertelediklerini belirtmektedir. Nur, ertelenmiş olan konunun, danışmanlarla görüşülüp tartışıldıktan sonra kendisi tarafından yazdırıldığını, İsmet Paşa'nın ise sadece Ankara ile olan haberleşme ile ilgilendiğini ve bunları da kendisinden gizlemekte olduğunu anlatmaktadır.

Birinci komisyonda, Dedeağaç'ta mahreç isteği ile ilgili olarak Türk heyeti ile görüşen Bulgar heyetine Rıza Nur şunları söylemiştir: “... *dostuz diyorsunuz. Kabul ettim, fakat Trakya'ya Bulgar yerleştirmek istiyorsunuz. Bunun manası Bulgaristan'ın Trakya'da gözü vardır, Trakya'yı istiyoruz, bu davadan vazgeçmedik demektir. Bu da İstanbul'u da istiyoruz demektir. Bulgarlar tarihte mukayyettir ki, Bizans'tan Trakya ve İstanbul'u istemişlerdi. Trakya'ya muvakkat olmak üzere birkaç defa girmişlerse de İstanbul'a hiç girememişlerdir. Binaenaleyh buralarda hiçbir hak ve kılıç hakkına malik değilsiniz. Etnik hakkınız da ne eskiden olmuştur, ne de şimdi vardır. Bu halde buraları nasıl istiyorsunuz? Çok haksızsınız. Yerimizi istemek, hem de hiç hakkınız olmadan istemek Türkiye'nin düşmanı olduğumuzu ifade eder. Sizin tarihi hakkınız Sırbistan üzerindedir*”²⁰⁰. Nur, konuşmanın ardından Bulgar heyetinin sustuğunu ve bir daha ne bu konunun açıldığını ne de tekrar kendileriyle görüşüldüğünü yazmaktadır.

6 Aralık 1922 oturumunda Cruzon'un, müttefikleri adına Boğazlar hakkındaki tekliflerinin ardından, Boğazların serbestisi için, Rıza Nur'un başkanlığı altında, bütün Türk danışmanları ile bir görüşme yapılmıştır. Sonrasında, Müttefiklerin teklifleri - Boğazların serbestisinin harp gemilerine de kabulü- bazı tadilatla kabul edilmiş, şartlarda pazarlık başlamıştır. Rusların, Türk heyetinin bu kararına karşı çıkması üzerine İsmet Paşa'nın, kendisinden yardım istediğini yazan Rıza Nur, Rus delegelerini ziyarete gittiğini ve Çiçerin, Rakovski, Vorovski ve Medivani ile görüşerek bu sorunu çözdüğünü, son oturumda Rusların, kendilerinin görüşmelere katılmamış olduklarından

²⁰⁰ Rıza Nur, a.g.e., s.227-228.

dolayı, Boğazların serbestisini kabul etmediklerini ve böyle bir şeye imza atamayacaklarını bildirdiklerini anlatmaktadır.

Musul sorunu üzerinde ilk günden beri önemle durduklarını, görüşmelerin devamında İsmet Paşa'nın kendisine, "... *şu Musul'u verelim de kurtulalım*" dediğini, aksi bir durumda antlaşmanın imzasının tehlikeye düşeceği endişesini dile getirdiğini, kendisinin ise sürekli olarak bu düşüncenin karşısında yer aldığını yazmaktadır. Musul için Lord Cruzon ile özel bir görüşme de yapan Rıza Nur, Lozan'dan sonra Londra'ya gönderilmiş olsa, Türk-İngiliz dostluğunu sağlayacağı ve Musul'u da kurtaracağını "*kuvvetle zannetmek*"tedir²⁰¹.

İkinci komisyondaki görüşmelere Yunan heyetinin başdelegesi ve ikinci delegesi birlikte devam etmişlerdir. Burada bir ara Venizelos'la tartışan Rıza Nur, Venizelos gelmediği zamanlarda da Kaklamos ile çarpışmıştır. Şöyle anlatmaktadır: "*Kaklamos aciz kaldı. Venizelos tekrar geldi. O da sonunda benden bir darbe aldı. Celsede bayıldı*"²⁰². "*Patrikhanenin imtiyazlarından hiçbirini bırakmamak*" çabasında olduğunu belirten Rıza Nur ile Venizelos'un tartışması gittikçe şiddetlenmiş ve Venizelos'un bayılması ile sonuçlanmıştır. Rıza Nur, Türkiye ve dünya basınında yer alan bu olayın tutanağa geçirilmemesinden şikayet etmekte ve çalışmaları sonucu, Patrik ve müessese gitmeden ve "*pençemiz altında*" kalarak onu tüm imtiyaz ve kuvvetlerinden tecrit ettiğini yazmaktadır²⁰³.

Verilen bir proje üzerine, hazırlamış olduğu karşı projede "*kanunu medeni yapacağımızı, bunu Avrupa'dan alacağımızı, zaten dini devletten ayıracağımızı*" söylemiştir. Rıza Nur, burada "*laik*" tabirini kullandığını ve sonrasında bunu birçok kez

²⁰¹ "İngiliz diplomatları 'Türk' deyince eski Babıâli ricalini tanırlarmış. Lozan'da bu yüzden ikinci murahhas Rıza Nur'dan onun gürültücü, atılğan hallerinden hoşlanmazlarmış. Fakat ellerinden ne gelir!

Bir gün Musul meselesinin konuşulduğu bir komisyonda İngiliz murahhası Musul'un etnografik durumunu istatistikler ispata çalışırken demiş ki:

- Musul'da şu kadar Türk, şu kadar Arap, şu kadar Kürt, nihayet şu kadar Türkmen var.

Rıza Nur da dayanamamış, hemen İngiliz murahhasının ağzından sözü alarak asabiyetle şu cevabı vermiş:

- Türk, Türkmen ne demek? Bunların ikisi de birdir. Mesela ben Türkmenim.

İngiliz murahhası bu itiraf üzerine yanında oturan arkadaşının kulağına fısıldamış:

- Tevekkeli yadırgamıyoruz; meğer Türk değilmiş!". "Rıza Nur'a Ait", Yeni Adam, 405 (1 Ekim 1942), s.2.

²⁰² A.g.e., s.258.

²⁰³ A.g.e., s.320.

tekrarladığını belirttikten sonra; “Bunları sonra kendi yaptığını söyleyen Mustafa Kemal”in o zamanlar “*laik*” sözcüğünü bile bilmediği iddiasında bulunmaktadır. Hristiyanların evlenme, miras işleri hakkında Yunanlılar ve diğerlerinin “*kıyamet koparması*” karşısında da Rıza Nur, Türkiye’nin, Avrupa medeni kanununu aynen uygulamak üzere olduğunu söyleyerek yanıt verdiğini ve bu yanıtın özellikle Fransızlar’ı çok etkilediğini vurgulamaktadır.

Azınlıklar konusunda da pek çok şeyi istediği şekle getirdiğini belirten Rıza Nur, hristiyanların askerlikten istisnası, azınlıkların din, ırk ve dil olarak sınıflandırılması, mübadeleden önce Türkiye’ye dönen Türkler’in Yunanistan’daki mülklerinin o zamanki durumuna göre Yunan Hükümeti tarafından altın olarak tediyesi gibi bazı konularda ise uyuşma olanağının bulunmadığını, bu sorunları ancak Kalpison ile yaptığı özel görüşme sonucu çözdüğünü ifade etmiştir.

Ahali mübadele komisyonunda İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri’nin mübadeleye tabi olmayacakları kararı alınmış, Nur, karşı tarafın İstanbul’u teklif etmesine karşılık olarak kendisinin de Trakya’yı söylediğini yazmaktadır. Ayrıca, Arnavut halkın mübadeleye tabi olarak Türkiye’ye gelmesini istemediği Montagna’ya özel olarak belirtmiştir. İtalya’nın, Arnavutluk üzerindeki emelleri dolayısıyla, bu isteğe sıcak bakan Montagna, bunu oturumda teklif etmiştir. Teklifin kabul edilmesi nedeni ile de madde “*Mübadele edileceklerin Türk ve müslüman dininde olan Yunan tebası olması*” şeklinde değiştirilmiştir. Bu karardan memnuniyetini dile getiren Rıza Nur, “*halbuki mübadele olurken Yanya Arnavutları ‘Biz Türküz, evlad-ı fatihanız’ deyip mübadeleye dahil olmuşlar*” diyerek görüşünü belirtmektedir.

12 Aralık oturumunda sert bir dille konuşan ve mübadelenin mecburi olmamasını isteyen Cruzon’dan sonra, Venizelos da mübadele aleyhine bir tavır takınmıştır. Bundan sonra iki oturum için İsmet’e hazırladığını belirttiği konuşma metninde, “*İngiliz arazisi çoktur. Ermenilere kendiniz yer veriniz, keza Türk eli, bütün dünyadaki eller ile mukayese ve imtihana hazır bir temiz eldir*” sözleri de yer almaktadır. Rıza Nur’a göre, konferansın “*en mühim ve pürüzlü işleri*” azınlık ve mübadele konularıdır ve bütün bu işleri tek başına kendisi yapmıştır. Özellikle de biri askerlik, diğeri de patrikliğin siyasi ve idari haklarının tecridi olmak üzere kabul ettirdiği iki maddenin “*Rumluğu*

öldürdüğü”nü ve diğer ufak tefek pürüzlerin hepsini bu iki maddenin kökünden söküp attığı düşüncesindedir. Bu dönemdeki çalışmalarını şöyle aktarmaktadır: “Ben hem kendi işimle yani ikinci komisyonla hem İsmet’e nutuk hazırlamakla meşgulüm. Hem de fırsat buldukça bu ecnebilereki müşavirler ile görüşüyor, onlara talimat ve bilhassa cesaret veriyorum”²⁰⁴.

Malların bölüştürülmesi meselesinde, bunun fennen asla olanağı bulunmadığını söyleyen Cavit’e karşılık, yaşananların, bu konuyu Cavit’in de bilmediği, eğer suikası varsa, *“en büyük hain”* olduğunu yazan Rıza Nur, Cahit ve Hasan’ın da Cavit ile ortak olduğunu iddia etmektedir. Tarafsız bir Avrupalı maliye uzmanı bulmanın daha doğru olacağını savunmakta ve bu düşünce doğrultusunda, İsmet Paşa’dan habersizce, Ahmet İhsan’dan böyle birisini bulmasını istemiş ve Anadolu demiryolu meselesi için Lozan’a gelen Günter adlı kişi bulunmuştur. Malların bölüştürülmesine olanak bulunduğunu söyleyen Günter, bu işi ayrıntısı ile araştırması için, Rıza Nur tarafından Zürih’e gönderilmiş ve buradan konunun teknik bakımdan da olanaklı olduğu sonucu ile dönmüştür. Rıza Nur bu konuda, *“doğrusu pek büyük bir hizmet olmuştur”* diye yazmakta, bir yandan da bu iş için Hüseyin Cahid’in, gazetesinde Cavit’in tutumunu savunduğuna dikkat çekmekte ve *“bizi cahillikle itham ediyor ve bizimle alay ediyor. O da Dayınlar Vekili idi ya!... Bu efendiler yıllarca Duyunu Umumiye’den çöplenmişlerdi”* diyerek karşılık vermektedir²⁰⁵. İsmet Paşa’nın, *“bunlar düşmanla bir olmuşlardır. Hem düşmanla uğraş, hem de bir de bunlarla uğraş. Bunlar hıyanet ediyorlar. Kendi elimle ettim. Sen ise bana Cavid’i getirme diye çok söyledin. Bunlardan kurtulmadıktan sonra bu işi halledemeyiz”* dediğini yazan Rıza Nur bunun üzerine; Cavit, Cahit ve Hamid’in Lozan’dan gönderilmesi düşüncesini İsmet Paşa’ya açıklamış ve bu işi üzerine alarak, kendilerine danışmanlık görevinden alındıklarını bildirmiştir. Bunun üzerine, bu kişiler Lozan’ı terk etmiş, sadece -danışman olmadığı için- Cahit kalmıştır²⁰⁶. Şevket Süreyya Aydemir ise, Rıza Nur’u kastederek; *“Ama orada (Lozan’da) başmuraahhas, düşmanlardan daha çok uğraştığı bazı insanlardan bahseder. Çünkü Lozan muraahhas heyetimizde bu gece alınan gizli bir karar, daha sabah erkenden ve birtakım yollardan, evvela karşı tarafın malumu olur!”*

²⁰⁴ A.g.e., s.326.

²⁰⁵ A.g.e., s.332.

²⁰⁶ A.g.e., s.334.

demektedir²⁰⁷. Nitekim, Atatürk, İsmet Paşa'ya yazdığı bir telgrafta; “aradaki kavgınlıklara Ankara değil, Lozan'da her gün hiyle çıkaranlar amildir” cümlesini de kullanma gereği duymuştur. Lozan'daki bu hile çıkaranlardan ise, Murahhaslar Heyeti çevresindeki bazı Türkler kastediliyordu. Bunlara, Murahhas Rıza Nur Bey'den, gazeteci Hüseyin Cahit Bey'e kadar çeşitli insanların girdiği, daima söylenegelmiş, nitekim Hüseyin Cahit, oradan uzaklaştırılmıştır²⁰⁸.

Bu sıralarda Fransız ve İngiliz basınında kendisi ile ilgili olumsuz içerikte yazılar yayınlanması ile ilgili olarak Rıza Nur, bu nedenle Fransa ve İngiltere'de adının “şedit, uyumsuz, biotal hatta vahşi”ye çıktığını belirtmektedir²⁰⁹.

Sunduğu ve kabul edilen bir projeye, “Türk mahkemelerinde Avrupalı hakim bulunması” satırını da ilave ettirmek isteyen Montagna'ya, “Bu bizim memurumuz olarak müşavir bulunsun. Mahkemeye girebilsin. Fakat hükme karışmasın. Bu da ancak beş sene için olsun” önerisini kabul ettirmiş ve ardından da, konuyu danışmanlarla konuşacağını, bir yanlış anlamaya meydan vermemek için bunda “reserve” yaptığını söyleyerek, “İşte bu proje senin eserin oldu demektir. Bununla da sulha büyük hizmet edeceksin” dediğini yazmaktadır. Bundan sonra ise gazetelerde “Montagna formülü” diye bir projeden ve Türkler bunu kabul etmezse barışın gerçekleşmeyeceğinden söz edilmeye başlanmıştır. Türk danışmanlarının, “Buna Rıza Nur formülü denmeliydi” sözlerine, “Susun! Bunu kimse bilmesin. Formül bizim olursa, Frenkler derhal vazgeçerler. Montagna bunu kendisine maletmiştir. Aladır” yanıtını verdiğini yazmaktadır²¹⁰.

²⁰⁷ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s.269. Görüşmelerin ikinci safhası için Türk heyeti ve gazetecilerin Lozan'a hareket ettiği sırada Hüseyin Cahit Bey Tanin'de ikinci delege Dr. Rıza Nur Bey'e çok şiddetli bir şekilde çatarak, milli mukadderatın böyle bir kimseye emanet edilemeyeceğini ileri sürmüştür. Dr. Rıza Nur Bey Simplon treninden gazetecilere yaptığı açıklamada ağır bir karşılık vermiş ve Tanin'in Chester Projesi'ne yaptığı ağır eleştirilerin bir Fransız bankasının sağladığı çıkar yüzünden olduğunu ileri sürmüştür. Lozan Konferansı'na tekrar başlandığı sırada başlayan bu tartışma, üzüntü yaratmıştır. Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 2, (Haz: Erol Şadi Erdinç), 2. baskı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, s.859.

²⁰⁸ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, I, 9. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 260.

²⁰⁹ Rıza Nur, bu yayınlarla ilgili şunları yazmaktadır: “Bir gün Tan gazetesi başmuharriri bizim sefide (Ferid) Paris'te söylemiş, oda sonra bana söyledi ki şudur: Başmuharrir Lozan'dan avdetinde (inkıta' zamanı) Bompar'a beni sormuş: ‘Bu biotal adam nasıl adamdır?’ demiş. Bompar da ‘Bilakis nazik, centilmen bir adam. Sade mukavemeti pek...’ demiş.

Halbuki Almanya, Avusturya gazeteleri benden çok bahsetmişler ve bana takdirler yağdırmışlardır. Bkz: Rıza Nur, a.g.e., s.338.

²¹⁰ A.g.e., s.349-350.

İsmet Paşa ile görüş ayrılığı önce tartışma, sonrasında da “imza krizi”ne yol açmıştır. Rıza Nur şöyle anlatmaktadır: “Artık son deme geldik. Ha koptu, ha kopacak... bir gece yarısı İsmet beni çağırttı. Ankara’ya bir buçuk satırlık bir telgraf yazmış. Bana, Şunu imzala, dedi. Telgrafa baktım. Başka çare yoktur, bu projeyi imzalayacağız, diyor. Halbuki şimdiye kadar Ankara’ya yazdığı telgraflara bana da imza koydurarak değil, onları benden sıkı sıkıya saklıyordu. Be mes’uliyetli şey. İtham olunursa beni de beraber ettirecek. Bunu görünce isyan ettim. İmzalamam, sana da böyle telgraf çekirtmem, dedim. Ben çekeceğim, dedi. Hasan’ı da çağırtmış, o da orda, imzala, dedi. Hasan cevap vermedi. Münir de yanımda seyrimize bakıyor. Ben; o halde siz bunu yollayın, ben de ayrı bir şifre yollayacağım, dedim. Hasan da; ben de ayrı yazarım, dedi. İsmet baktı ki olmuyor. Sonunda bu tarza razı oldu”²¹¹.

İsmet Paşa, Ankara’ya yazdığı telgrafta kendisinin, “Musul’dan feragat göstererek” barış aramak düşüncesinde olduğunu belirttiikten sonra, Rıza Nur ve Hasan Bey’in görüşlerine yer vermiştir. Rıza Nur’un telgrafında şunlar yazmaktadır: “Taayyün eden muahede ahkamı Türkiye’ye siyaseten ve iktisaden istiklal ve kabiliyet-i hayatiyeye malik olması fikri henüz daha Avrupalıların zihnine girmemiştir. Musul memleketin neşv u neması için pek elzem olan petroleri ile bize pek lazımdır. Keza elden çıkması ise başımıza bir Kürdistan belası çıkarmak demektir ki bizi böğrümüzden (v)urur. Ermenistan’la birleşir. Hem de istikbalimiz olan Şark ile aramızı keser (ki bu da) bu cihetlerden dolayı mes’ele pek mühimdir. İngilizler işi inkıtaa sevketmişlerdir. Fransızlarla İtalyanları (da) uşak gibi sürüklemekte idiler ve sonra da sürüklemişlerdir. Bu inkıta’ tehdidi ya ciddi veya blöfdür. Ciddi ise Yunan ordusunu(larım) tensik gibi hazırlıklar için bizi Konferansla oyaladılar. Daha ziyade ben blöf olduğu zannındayım. İlk günden beri bu işin bir inkıta’ (hasıl) olmadan hallinin mümkün olacağı (olduğu) kanaatındayım. Ellerindeki tehdidatın hepsini yapmadan Türk’e göre olması لازمگelen sulhnameyi kabul etmezler. Şimdiye kadar tuttuğumuz mukavemet ve sebat ta’biyesini son haddine kadar denemek lazımdır. İngiliz efkar-ı umumiyesi Musul’u değil Bağdat’ı bile tahliye etmek cihetindedir (cehtindedir). Fransa ve İtalya’nın harbe iştirak etmeyeceği muhakkak gibidir. (İngiltere) İngiliz efkar-ı umumiyesi de harb

²¹¹ A.g.e., s.356-357.

aleyhindedir. Tehdid ile bizi metalibimizden feragat ettirmek istiyorlar.henüz Musul'u vermek gibi fedakarlıkların zamanı gelmediği (gibi) bir def'a fedakarlık edersek(n) diğer metaliblerinde de daha musırr olacaklar ve artık tutunamayacağımız fikrindeyim. İnkıtaı biz değil onlar yapıyor. Buna kuvvetli bir suretde göğüs gererek ahvali (görmek) tarassud etmek (fikrindeyim) kanaatındayım. Lozan muhiti Ankara'nın İ'tilafiyun (Allie) metalibine boyun eğeceği fikrindedir. Bundan çok ümmide düşüyorlar (Bu da onlara çok ümit veriyor). Bu halde işi muallakda bırakarak Ankara'ya gelmemiz en münasib bir tarikdir. 27/ I/ 1923

DR. RIZA NUR²¹².

Yine Rıza Nur'un anlattıklarına göre, genel oturum yapılmış ve kendileri, Lord Cruzon'un odasına çağırılmışlardır. Giderken, İsmet Paşa'ya, imza atmayacağını söyleyen Rıza Nur, görüşme sırasında, İsmet Paşa birkaç kelime söylemeye başlar başlamaz sözü ağzından alarak böyle bir antlaşmanın Türkiye'nin istiklalini sağlamayacağını, kısmen de "empose" edildiğini ve bu nedenle de İsmet Paşa'nın imza atamayacağını, aksi halde Ankara'daki Millet Meclisi'nin kendilerini "imha" edeceğini söylemiştir. Cruzon ise, onlara, düşüncelerini söylemiştir. Ancak Rıza Nur'a göre, "düşünecek bir şey" kalmamıştır²¹³.

4 Şubat'ta konferansa ara verildiğinden, delegeler ülkelerine dönmek üzere harekete geçmişlerdir. Rıza Nur da, Lozan'dan ayrılma zamanı geldiğinde, Nice'te bulunmakta olan eşine bir telgraf göndererek Lozan'a gelmesini istemiştir. Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa ve çalışma arkadaşları da zahmetli bir yolculuktan sonra, Bükreş-Köstence-İstanbul yoluyla 19 Şubat'ta Ankara'ya dönmüştür²¹⁴. Rıza Nur, Yunanlılar'ın kendisine suikast girişiminde bulunacağı endişesinden dolayı İsmet Paşa'nın Edirne yolu ile gelmek istemediğini ve bu nedenle de Romanya üzerinden gelmeye karar verildiğini, ancak kendisinin Romanya'daki sert kış şartlarından dolayı Varna yolunu tercih ettiğini belirtmektedir. Tevfik Bey, İsmet Paşa'yı Köstence güzergahını izlemeye ikna etmiştir. Rıza Nur, İsmet Paşa'nın yol boyunca kendisine soğuk davrandığına

²¹² Bilal N. Şimşir'in belirtmiş olduğu gibi, Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım adlı kitabında bu telgrafa yer vermiştir. Ancak, koyu renkle yazılmış olan kelimeler telgrafta var, kitapta yoktur. Parantez içindeki kelimeler ise kitapta var, telgrafta yoktur. Bilal N. Şimşir, a.g.e., I, s.449-450.

²¹³ Rıza Nur, a.g.e., s.358-359.

²¹⁴ Bilal N. Şimşir, a.g.e., II, s.IX.

değirmekte ve “Ben de doğrusu ondan iyice soğudum” diye yazmaktadır. Rıza Nur’un hisleri sadece “soğukluk” ile sınırlı kalmayacaktır. Nitekim Bükreş’te İsmet Paşa’nın Tevfik Bey ile birlikte “en iyi otele” yerleşmesi ve kendisine de “yer yok” diye haber göndermesi; ancak “ben zaten ayrı bir otel bulmuştum” tavrı, Rıza Nur’un bu yolculuktaki karışık his yumağının sadece küçük bir parçasıdır. İstanbul’a geldikten sonra da bu tür duygular Rıza Nur’u bırakmamış ve anılarına da konu olmuştur: “Bizi yine Şehremaneti Perapalas’a misafir etmiş. İsmet gitti. Ben kabul etmedim. İstanbul’da İsmet’i görmedim bile. İçim soğumuş, yüzünü görmek bile canım istemiyor. Birkaç gün sonra trene bindik. Ankara’ya gidiyoruz. İsmet kendisi yataklı bir vagon tedarik etmiş. Tevfik’i, yaverleri, hatta neferleriyle yerleşmiş. Yalnızım. Yatacak yerim yok. Ben murahhasım. Vekilim, arkadaşım. Bu kadar gece gündüz, uykusuz, bin meşakkat içinden çalışmadan gelen biriyim. Bir yaverine kıyıp da bana yatak vermiyor. Bu da ziyade gücüme gitti.

Tren yürüdü. Büyükköprü’ye geldik. Bu köprü dinamitle atılmış olduğundan şimendiferden indik. Eşyam sade bir bavuldu. İsmet’in neferleri onun eşyasını almışlar. Ben bavulumu kendi sırtıma yükledim. Ne yapalım... kimse bizim bavulu taşımadı”²¹⁵.

Ankara’da da bir süre İsmet Paşa ile iletişimsizlik sorunu yaşadıklarını yazan Rıza Nur, zamanla İsmet Paşa’nın kendisine iyi davranmaya başladığını belirterek, “Lozan bitmedi. Bu işin bensiz sökmeyeceğini gördü” yorumunu yapmakta ve İsmet Paşa tarafından Erkan-ı Harbiye’de bir odaya yerleştirildiğini anlatmaktadır.

2 Mart 1923 Cuma günü, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Lozan Barış Antlaşması projesini bölüm bölüm görüşmeye başlamış ve kürsüye davet edilen Rıza Nur, konferansta kendisinin uğraştığı konular hakkında bilgi vermiştir. Bu konular vatandaşlık, azınlıklar, sağlık işleri, rehinelere, savaş tutsakları, adli kapitülasyonlar, nüfus mübadelesi idi. Türk vatandaşı hristiyanların da artık askere gideceklerini belirtmiş ve bu haber Meclis tarafından hoşnutlukla karşılanmıştır. Patrikhane konusu ile ilgili konuşurken bir milletvekilinin, “Patrikhane ünvanı kalıyor mu?” sorusunu; “Efendiler, her türlü evsafı gittikten sonra hiç bir meziyeti kalmamıştır. Pençemizin altında zebun bir halde kalacaktır” sözleri ile yanıtlayan Rıza Nur, “Ermeni yurdu

²¹⁵ A.g.e., I, s.368.

meselesi"nin bittiğini, "*Müslüman azınlık*" kavramının Lozan'da reddedilerek, Türkiye'de yalnız "*gayri-müslim azınlıklar*"ın varlığının kabul edildiğini anlatmıştır.

Sorulara geçildiğinde, Oturum Başkanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy), kır sekiz kişinin söz istediğini açıklamış ve sonrasında sorular, açıklamalar, tartışmalar birbirini izlemiştir. Sorular üzerine Rıza Nur, "*sıhhi kapitülasyon*" demek olan İstanbul'daki Meclis-i Ali-i Sıhhi'nin kaldırıldığını ve Türk karantina idaresine, danışman olarak, beş yıl süre ile üç yabancı doktor alınacağını söylemiştir. Ancak bunun üzerine Bursa Milletvekili Emin Bey (Erkul), karantina idaresinin maziye karıştığını belirterek, Rıza Nur'un memlekete kapitülasyonları getirdiğini ileri sürmüştür. Antalya Milletvekili Rasih Efendi (Kaplan)'nin de, devlet teşkilatına yabancı danışman alınmasını eleştirmesi sonucu sinirlenen Rıza Nur; "*Ret ediniz, rica ederim. Beyefendiler, bizim yapabildiğimiz bu kadar... Göbeğimizi çatlatmışsızdır, bu kadarını yapabilmışsızdır*" demiş ve sonrasında, esir değişimi konusuna geçmiştir. Türkiye'deki yabancıların statüsü ve adli kapitülasyonlar konusunda bilgi verirken, yabancı konsolosluk mahkemelerinin yerine Türkiye'de karma mahkemeler kurulmasının istendiğini, sonunda adalet teşkilatımıza yabancı hukuk danışmanları alınmasına razı olduğunu söylemesi Meclis'te uzun süren bir tartışmaya neden olmuştur.

Rıza Nur'un dinlenmesi üç buçuk saat sürmüştü ve kırk beş kişi söz almıştır²¹⁶.

Barış konferansı, elli günlük bir aradan sonra, 23 Nisan'da yine Lozan'da çalışmalarına başlayan²¹⁷ Türk heyetinde, danışmanlardan Yahya Kemal, Nihat Reşat, Seniyüddin, Vili, Ruşen Eşref gibi isimlerin olmayışını, "*daha az ve daha iyi*" sözleri ile nitelendiren Rıza Nur, bu kez konferansın sönük geçtiğini, ilk devredeki heyecan ve kalabalığın olmadığını yazmaktadır. Ayrıca, Lozan'da Türk heyetinden Münir'in çok çalıştığını ve barıştan sonra kendisine hükümet tarafından para ödülü verilmesini İsmet Paşa'ya birçok kez söylediğini de belirtmiştir.

Türk heyetinin Yunanlılardan savaş tazminatı istemesi üzerine başlayan gerginliğin iyice tırmanması sonucu, Rıza Nur, tazminattan vazgeçmek gerektiğine karar verdiğini ve İsmet Paşa'nın da bu görüşü paylaştığını yazmaktadır. Sonuçta,

²¹⁶ Bilal N. Şimşir, a.g.e., II, s. XXIII- XXV.

²¹⁷ A.g.e., II, s.IX.

tazminattan vazgeçilmiş ve karar resmen konferansa bildirilerek gerginliğin önüne geçilmiştir.

İşler hafiflediği zamanlarda İsmet Paşa ve Rıza Nur, eşlerini de alarak tatil yapmaktadırlar. Lozan civarında otomobil ile orman gezintisi, *“jen de quille”*, bilardo, kütrek çekmek ve koşmak İsmet Paşa ve Rıza Nur’un tatil uğraşları arasındadır. Rıza Nur, bu boş zamanın bir kısmını da Türk Tarihi ve Ermeni Tarihi adlı çalışmalarına ayırmaktadır. Yine bu dönemde, İsviçre’deki çiftlikleri; süt, tereyağı ve çikolata fabrikalarını ve okulları gezmişlerdir. Burada köylü kızlarına çocuk bakımı ve yemekle ilgili eğitim veren bir okuldan etkilenen Rıza Nur, *“bizde de şimdilik şehirlerde yapılabilse”* dileğinde bulunmaktan kendini alamamıştır. Hükümet daveti ile gittikleri Bern’de, ilk kez uçağa binmiş ve anılarında da tüm heyecanı ile bu ilk uçuşu anlatmıştır. Öyle ki, dönüşlerinde sert rüzgardan dolayı kendilerine tren yolculuğu yapmaları önerilmiş, ancak Rıza Nur, İsmet Paşa ve *“Geldani Tevfik”* Lozan’a uçakla dönmekte ısrarlı davranmışlardır.

Lozan’da çalışmalara yeniden başlanmış ve bu sırada Polonyalılar bir heyet göndererek, Türk tarafı ile bir antlaşma yapma taleplerini bildirmişlerdir. İsmet Paşa’nın, Ankara’dan Polonya için yalnız kendisine selahiyetname getirttiğini duyan Rıza Nur sinirlenerek; *“Sen bu kadar arkadaşın ve hukukun olan Rıza Nur’a bir Polonya Muahedesine imza koymak şerefini kısıkanıyor musun?”* diyerek, önce Nice’e, oradan da İstanbul’a dönmeye karar verdiğini; ancak İsmet Paşa’nın ısrarı ile bu kararından vazgeçtiğini anlatmakta ve bu olaydan kendince bazı sonuçlar çıkarmaktadır: *“Bu vak’a galiba benim muahedelere imza koymak hevesinde olduğum fikrini vermiş. Çünkü muahededen sonra Ankara’da beni İstanbul’a Adnan’ın yerine Hariciye Murahhası tayin edip, benim kabul etmediğim zaman, şaşalamış, beni iknaa çalışmış, bu hususta çok söz söylemiştir.*

Bana nitekim sonra sıra ile ve ara ile İstanbul murahhaslığını, Berlin sefirliğini, Karantina tasfiyesini verdi. Derhal birer tekme ile suratına attım. Önce de Moskova sefirliğini vermişlerdi. Kabul etmemiştim. Yine birkaç defa vekillik tekliflerini de

reddettiğim gibi, vekil olduğum zamanlarda da vekillikleri rica ve minnetle kabul etmişimdir”²¹⁸.

Selahiyetnamelerin gelmesinden sonra Polonya ile antlaşma yapılmıştır.

Bir gün Rıza Nur’u kaldığı otele davet eden Montagna, birtakım sorunların Türk tarafının fedakarlık etmesi ile bitirilmesini söylemiş ve ayrıca, Anadolu’ya “yüz binlerce İtalyan muhaciri” yerleştirilmesine izin verilmesini istemiştir. Bunu yaparken de Türkiye’nin ekonomik durumunu, işçi ve usta yokluğunu gerekçe göstermiş; ancak Rıza Nur’un bu sözlerden etkilenmediğini görünce de tatlılığı bırakıp, tehdide başlamış ve aralarında şiddetli bir tartışma yaşanmıştır²¹⁹. Meşrutiyet öncesinde ve sonrasında sahillerdeki Selanik, İzmir, İstanbul gibi şehirlerdeki Katolik Rum, Katolik Ermeni ve de Yahudilerin gizlice İtalyan vatandaşlığına geçtiğini yazan Rıza Nur, bu halkı “Rum” diye mübadele kitlesine kaptırıp İzmir’den göndermek istediğini, ancak İtalyanlar’ın tepkisi ve bu kişilerin İtalyan vatandaşı olmaları nedeni ile mübadele kapsamı dışında bırakıldıklarını belirtmektedir.

Rıza Nur, bu konudaki tutumu nedeni ile Hüseyin Cahit’in, gazetesinde “*Bu mukaveleye girmek, medeni bir şereftir. Bu şerefi Rıza Nur attı*” diye yazdığına dikkat çekmekte, bunun kişisel düşmanlıktan dolayı yazılmış bir yazı olduğunu belirtmiştir²²⁰.

²¹⁸ A.g.e., I, s.418,419.

²¹⁹ Ayrıntı için bkz: A.g.e., s.419-420.

²²⁰ Rıza Nur ve Hüseyin Cahit anlaşmazlığına bir başka örnek de şöyle anlatılmaktadır: “Lozan Konferansı devam ederken İsviçre’de bulunan her millettten birtakım Müslümanlar Lozan Palas Otel’inin bir salonunda mevlit okutmuşlardı. Gayrı resmî olan bu mevlide Türk heyetinden bazı kimseler de gelmişlerdi.

Merhum Dr. Rıza Nur başta idi. Biz gazeteciler de orada idik. Hattâ birtakım yabancılar da bu İslâm dinî merasimini seyre gelmişlerdi. O vakit henüz memleketimizde şapka giyilmiyordu.

Mevlit okunan salonun kapısına birtakım madamlarla birlikte Hüseyin Cahit Bey de gelmiş, fakat bir iki dakika sonra onlarla beraber gitmişti.

Eskiden beri İttihatçı ve İtilâfçı kavgalarının iki düşman kahramanı olan Hüseyin Cahit ile Rıza Nur tabii bu mevlitten dolayı da birbirine zıddiyetlerini göstereceklerdi. Hüseyin Cahit’in mevlitten birtakım madamlar ile kaçtığını ve bir güzel hasır şapkası olduğunu vesile eden Dr. Rıza Nur gazetecilere ‘bakınız, Hüseyin Cahit dinî merasimimiz ile bir yabancı seyyah gibi alay edip hasır şapkası ile nasıl kaçtı gitti’ dedi. Tabii gazeteciler bu İttihatçı ve İtilâfçı kavgasının yeni cilvesini gazetelerine yazmadılar”. Suphi Nuri İleri, Yeni Adam, 404 (24 Eylül 1942), s.2. Aynı konuda bir başka örneği de Asım Us anlatmaktadır: “Hüseyin Cahit Yalçın, Birinci Lozan Konferansı’ndan dönüşünde Tanin gazetesinde şiddetli birkaç tenkit makalesi yazmıştı. Bu yazılarda ... Rıza Nur’u hayli hırpalamıştı. Anlaşılıyordu ki, ... İsmet Paşa bundan müteessir olmuş ve Tanin başyazarını kabul etmek istemiyordu”. Trendeki görüşmelerinde İsmet Paşa, konu ile ilgili olarak Asım Us’a; “Hüseyin Cahit Bey ile benim aramda hiçbir şey yoktur. Fakat, Cahit Bey gazetesinde Rıza Nur Bey’i tahkir etmiştir. Rıza Nur Bey de

Resmi görüşmelerde, “*edebiyat meselesi*”ne sıra geldiğinde Türk tarafını Uluslar arası Bern Sözleşmesi’ni kabule davet etmişlerse de, Rıza Nur girmeyeceğimizi söylemiş ve bizde alim, edebiyatçı yokluğundan dolayı çeviriye muhtaç olduğumuzu, bu sözleşme kabul edildiğinde ise çeviriler için yazara para verilmesi gerektiğini belirtmekte ve “*biz fakir bir milletiz*” demektedir²²¹. Bu konunun görüşmeleri sürerken Rıza Nur, General Pelle’ye, “*Türkçe’ye tercüme hakkını serbest bıraktırır*” cümlesini maddeye ilave ettirmiştir. Böylece Lozan Antlaşması’na göre, Türkiye’de çeviriler sadece Türkçe için serbest olacak, dolayısıyla da Rumca, Ermenice ve İbranice için serbestlik söz konusu olmayacaktı. Bu durumda, aydınlanma bakımından fakir kalacaklar; böyle olunca da Türkçe’yi öğrenmeye muhtaç ve mecbur olacaklardı. Ancak Rıza Nur’un bu düşünceleri gerçeğe dönüşemeyecek ve o tepkisini, “*Olmadı... Anlatamadık!.. Sonunda da bir çuval inciri berbat ettiler*” sözleri ile dile getirecektir.

Bu devrede idare, tek komisyon olan karantina işini istediği şekle getirmiştir.

Bulduğu boş zamanları ise bol bol uyumak, Türk Tarihi adlı çalışması ile uğraşmak, yemek ve gezmekle değerlendirmektedir.

Her devletin katıldığı, insani ve medeniyet levazımından birtakım uluslar arası sözleşmeleri Türk heyeti de kabul etmiş, yalnız “*Sihhi Paris Mukavelesi*”nin iki maddesi kapitülasyonu teyid eder nitelikte görüldüğünden, Rıza Nur bunları “*reserve*” bildirmiştir. Bunlardan Afyon Sözleşmesi’ni kabul ettiği için Türk heyetindeki bazı kişilerin kendisine itiraz ettiğini belirten Nur, bir doktor olarak, afyonun insan sağlığına önemli zararlar verebileceğini bildiğinden dolayı bunu yasaklamaya çalışan bu “*insani*

Türk murahhas heyetinin bir cüz’üdür. Onun için Cahit Bey ile temas etmeyeceğiz” demiştir. Antlaşmasının imzalanmasından sonra vedalaşmak için İnönü’nün odasına giden Us, odadan çıktıkları sırada, Rıza Nur’un, Hüseyin Cahit Yalçın ve Tanin gazetesinden bahsederek, “*O hain herif, Osmanlı Bankası’nın parası ile Tanin gazetesini çıkarıyor! Ecnebilere hizmet ediyor!*” dediğini, kendisinin ise bu sözler karşısında “*hayretten hayrete*” düştüğünü anlatmaktadır. Us, “*Rıza Nur Beyefendi, afedersiniz, ben Hüseyin Cahit Bey’i yakından tanıyorum. Vaktiyle onun gazetesinde çalıştım. Hüseyin Cahit Bey, Osmanlı Bankası’nın parası ile gazete çıkarıp yabancı menfaatlerine hizmet edecek bir adam değildir*” yanıtı karşısında Nur’un ne diyeceğini bilemeyip sustuğunu belirtmiştir. Asım Us, *Gördüklerim Duyduklarım Duygularım*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964, s.80-81,84.

²²¹ Rıza Nur, daha sonra yurtdışına çıkıp, anılarını kaleme alacak ve o günü de kastederek şunları yazacaktır: “*... Paris’e gelmiş bulunuyorum. Milli hareketin, bu şahısların içyüzünü yazıyorum işte ve bitirmek üzereyim. Yalnız onlar beni imha edemediler. Bana kurşun da attırdılar. Ama muvaffak olamadılar. Sade mevkiden atmış oldular. Bense ellerinden kurtulup, kendimi Avrupa’ya attım. Lüzumlu eşyayı, evrakımı, not defterimi de buraya getirdim. Bu hür memlekette senelerle çalıştım. Bu eseri yazdım*”. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, II, s.429.

konvansiyon”u kabul ettiğini yazmaktadır. Bunun gibi on beş-yirmi kadar daha sözleşme olduğunu ve bunların görüşmelerini de kendisinin yaparak, kabul ettiğini; kapitülasyonların kaldırılmasının devletler tarafından kabul edildiğine dair bir madde koydurduğunu ve yabancı devletlerin Türkiye’deki postanelerini kaldırttığını da bu bilgilere ilave etmektedir.

Lozan’da iken bir gün, eşleri ile birlikte bir sohbet sırasında İsmet Paşa’nın, daha önceleri okumuş olduğu Hürriyet ve İtilaf’ın İçyüzü’nden bahsederek kendisine; *“Birgün bizim de iç yüzümüzü yazarsın sen”* dediğini ve bu sözler karşısında birden irkildiğini anlatan Rıza Nur, İsmet Paşa’ya olumlu ya da olumsuz hiçbir yanıt vermediğini, ancak odasına çekilip *“geleceğe ait çok önemli ve anlamlı”* diye nitelediği bu sözleri defterine not ettiğini yazmaktadır²²².

Bir yandan da çalışmalar sürmektedir. Rıza Nur yeni bir proje hazırlamış ve *“ahbabım”* dediği İtalyan danışman Dr. Senini ile özel bir görüşme yapmıştır. Senini’nin de yardımı ile güzel bir şey meydana getirmişler ve Rıza Nur, sadece beş yıl süre ile üç yabancı doktor danışman almayı kabul etmiştir.

Karantina işinin genel oturumda tartışmasının biraz *“hararetli”* olduğunu belirten Nur, Türk heyetine, Türkiye’de doktor bulunmadığı, kolera salgınlarının *“kapı”* özelliğindeki Türkiye’den -İstanbul ve diğer sahiller yolu ile- Avrupa’yı istila ettiğinin söylenmesi üzerine Rıza Nur, Türkiye’deki doktorları Avrupalı doktorlarla sınav yaparak karşılaştırmaya hazır olduğunu ve bunu da cesaretle söylediğini belirtmiş ve *“hekimlerimizle iftihar ederiz”* demiştir²²³. İstanbul’da uluslar arası bir sağlık komisyonunun kurulmasını da Rıza Nur kabul etmemiştir. Karantina idaresinin paralarını, emekli maaşlarını tamamen tasfiye ederek, bu kurumun kökünden kaldırılmasına çalışmış ve sonuçta başarılı olmuştur. Senini’ye de hizmetlerine karşılık ödül olarak, İtalyan danışmanı olarak alınacağını söylemişse de, bu gerçekleşmemiştir²²⁴. Limanlara gelen vapurlardan sağlık vergisi alınmasını kabul

²²² Mısır’da İngiliz doktorlarını ve ayrıca Fransız doktorlarını da görmüş olan Rıza Nur, Türk doktorlarının onlardan aşağı değil, *“hatta bir derece yüksek”* olduklarını ve bunun da Gülhane Hastanesi ve Alman tebiyesi ile gerçekleştirildiği düşüncesindedir. A.g.e. , s.431.

²²³ Rıza Nur, Lozan’dan sonra Sıhhiye Vekaletinden çekilirken bunu ulusal ve resmi bir vaat olarak Sıhhiye Vekili Refik Bey’e söylediğini, söz verdiği halde yapmadığını anlatmaktadır. Ayrıca sözleşmeye aykırı olarak, danışman da alınmamıştır.

ettirmesini ve ayrıca karantina idaresini Sıhhiye Vekaletine bağı -bağımsız bütçeli- bir müdürlük haline getirmeyi kabul ettirmiş olmasını da Karantina işindeki diğer başarıları olarak anlatmaktadır.

Kabotaj meselesi de yorucu bir görüşme ile iki yıllık bir süre ve mahdud izin ile halledilmiştir. Rıza Nur bunu tatamen kesme olanağı bulunduğunu, ancak gemi yokluğu nedeni ile mal ve yolcuların haftalarca iskelelerde kalmaması için bu şekilde düşüldüğünü belirtmiştir. Rıza Nur'a göre bu öyle bir müddetti ki, işlere zarar vermeden bizim deniz ticaretimizin yürütmesine, vapurlar alınmasına ve denizcilik işletmelerinin düzenlemesine zaman verecektir ve öyle de olmuştur.

Bu sırada İtalya'dan gelen ve Montagna tarafından Rıza Nur'la tanıştırılan bir adam, Türkiye'deki denizcilik işletmelerini uzun bir süreyle ve bazı şerikler ile şirket için almak amacı ile Rıza Nur'a da "rüşvet" olarak bu şirketin başkanlığını teklif etmiş, reddedilmiştir.

Avrupalı ve özellikle de Amerikalılar'ın Türkiye'deki okullarında tarihi eser taharriyatına çok önem verdiğine değinen Rıza Nur, bunlar için de adeta "kapitülasyon" tarzında isteklerde bulunduklarını, ancak bunların kaldırıldığını yazmaktadır.

Bu sırada Lozan'daki Türk heyeti ile Ankara arasında bazı pürüzler de yaşandığını da Rıza Nur şöyle anlatıyor: "İsmet'in söylediğine göre Hükümet bize en ufak teferruata kadar, Ankara'dan emir veriyor ve bir kelimeyi kendine sormadan kabul etmememizi kat'i bir surette emrediyor. Bu ise olur iş değil. Uzaktan iş idare edilir mi?"²²⁵

Yazdığı yanıtı gösteren İsmet Paşa'ya, "Sizin orada müzakerata karışıp emir vermenizin Abdülhamid'in 93 Seferini Yıldız Sarayı'ndan idare etmesinden farkı yoktur" cümlesine eklemesini istediğini yazan Rıza Nur, İsmet Paşa'nın cümlede bazı değişikliklerle -Abdülhamid sözcüğünü çıkararak- bu cümleye yer verdiğini belirtmektedir. Rıza Nur'a göre, hükümet bu cümleye kızmış ve bu nedenle de aynı çizgide hareket etmeyi sürdürmüştür. Bu şartlar altında çalışma olanaklarının bulunmadığı gerekçesi ile İsmet Paşa, istifalarını bildiren bir telgraf göndermiş, ancak

²²⁵ A.g.e., s.443

istifaları kabul edilmemiştir. Rıza Nur, bundan sonra daha rahat çalıştıklarını, “Artık yakamızı bıraktılar. Bize güçlük vermediler” sözleri ile dile getirmiştir.

Nihayet Lozan Antlaşması imzalanacaktır. Rıza Nur, içerde ve dışarda büyük bir kalabalık olduğundan, fotoğrafçı ve sinemacıların da orada bulunduğu söz etmektedir. Anılarında şöyle yazmıştır: “İmzayı bastık. Artık hence buhranlarla yaşayıp bitirdiğimiz, bazen hayal olup elimizden uçan sulhu millete verdik. Hem de büyük bir kar ile, büyük bir şerefle. Türkiye’nin dokuz asırlık (Selçuklu ve Osmanlı) hesabını görmüş, tasviyesini yapmıştık. Bütün Avrupa ile uğraşıyorduk. Şimdi keyif duyduk.

Bu muahede şu suretle de mühimdir ki, Türkiye’nin padişah ve ricalinin altı-yedi asırdır gelen hatalarını, yığılmış, mülevves belalarını tasfiye etmiş, sırtından atmış, onu her kayıttan kurtarıp tamamıyla müstakil ve Avrupai yeni bir devlet yapmıştır.

Ancak bu mükemmel muahedenin bir kusuru vardır. Boğaz’a serbesti verdik, Garbi Trakya’ya muhtariyet veremedik, Yunanlılar’dan tamirat bedeli alamadık, İskenderun Türklerini hududumuz içine alamadık, Musul’un halli sonraya kaldı. Fakat bunları da yapmak mümkün değildi”²²⁶.

Lozan dönüşü, 23 Ağustos 1923 birleşiminde, “hizmetinden dolayı”²²⁷ Rıza Nur’a teşekkür eden İsmet Paşa, şunları söylemiştir:

“Heyet-i murahhasamız ki, her biri onun müngayünyakatın riyaseti ile mübahi idim. Hükümetimiz ve Meclisimiz taraftından itina ile intihap olunmuştu. Sizin huzurunuzda ve milletin muvacehesinde ve muvacehe-i âlemde, muharebe meydanında bir asker gibi gece gündüz samimi bir hiss-i vazife ile çalışmış, her guna müşkilâta gelebe için maddi ve manevi bütün kabiliyetlerini sarfetmiş ve şahsî her türlü endişeden âzade olarak sırf vatanın tevdi ettiği vazifeyi ifa etmek için bezl-i vücur etmiş Heyet-i Murahhasa arkadaşlarımı lisan-ı hürmetle yâd ederim. Dünyanın her yerinde bir çok muahedât yapa yapa yalnız ilimde değil, tecrübeleri sayesinde de mühim bir mevki kazanan murahhasalarla bizim murahhaslarımız ve müşavirlerimiz karşı karşıya geldiler. Fennî ve ilmî nokta-i nazardan dahi düşünülecek olursa bu ağır bir vazife idi. Murahhas olarak vazife almış olan Hasan Bey’i -ki kendisinden pek çok istifade ettim ve

²²⁶ A.g.e., s.445,447.

²²⁷ Türk Parlamento Tarihi, II, s.870.

samimi müzaheret gördüm- ve bilhassa murahhas olarak beraber çalıştığım Doktor Rıza Nur Bey'i kemâl-i tevkirle yâdetmek isterim.

Arkadaşlar! Guna gun tesirât altında yalnız ilim ve vukuf ve tecrübe kâfi değildir. Fevkalâde bir metanet-i âsap lâzımdır. Hakikaten bir ideale hizmet lâzımdır. Fevkalâde bir feragât-i nefis hissiyle yekdiğerine eklenmek ve yekdiğerine samimi bir müzaheret göstermek lâzımdır. Arkadaşlarımdan ve bilhassa Rıza Nur Bey'den bunu gördüm. Doktor Rıza Nur Bey, Türk Heyet-i Murahhasası içinde başlıca medar-ı muvaffakiyet olmuştur. Millete bunu söylemek vazifemdir”²²⁸.

Lozan'dan döndükten sonra, İsmet Paşa'nın mecliste yaptığı konuşmaya değinerek, “Muahedenin dörtte üçünün benim gayret, dirayet ve bilhassa mukavemetimle olduğunu söyledi” demektedir. Şikayeti ise, Mustafa Kemal Paşa tarafından tebrik edilmemiş olmasıdır²²⁹. Ancak yukarıdaki konuşma metninde de görüleceği üzere, İnönü konuşmasında “dörtte üç” veya benzeri bir ifade kullanmamıştır.

Rıza Nur'un diğer bir şikayet konusu da Lozan'da bulunduğu sırada kendisine vekalet eden Tevfik Rüştü Bey'dir. Tevfik Rüştü'nün, Sıhhiye Vekaleti'nin işlerini “alt üst” ettiğini yazmakta, vekalet yeni bir otomobil almış olmasını eleştirmektedir: “Ben Lozan'da iken Tevfik Rüştü Vekaletе gayet güzel, yeni bir otomobil almış. Bense böyle şeylerle hiç meşgul değildim. Ya kötü bir arabam vardı, ya yayan gidiyordum. Devlete masraf ettirmeye acıyordum”²³⁰.

Barış yapıldıktan sonra, görevinin sona erdiği düşüncesi ile birlikte, “Artık büsbütün gurur getirdiler. Kaplarına sığmıyorlar” diyerek, cumhuriyetin kurucu kadrosu ile -özellikle de Mustafa Kemal ve İsmet Paşalarla- geçinemeyeceğini gördüğünü belirtmiştir. Türk Tarihi'ni yayınlamak için çalışmalarına ağırlık vererek, Maarif Vekaleti'ne başvurmuş ve eserin basımına karar verilmiştir. Heyet-i Vekile'deki arkadaşlarının ısrarı ile istifa düşüncesini askıya alan Rıza Nur, yine de istifa için bir “bahane” aradığını yazmaktadır²³¹.

²²⁸ Hikmet Tanyu, “Tarih ve Hakikat - Lozan ve İnönü Kahramanları Kim?” ,Sevenlerinin Kalemiiyle Rıza Nur, Der: Ziya Yücel İlhan, Toprak Dergisi yay., İstanbul, 1962, s.13-14.

²²⁹ Rıza Nur, a.g.e., s.448-449.

²³⁰ A.g.e., s.450.

²³¹ A.g.e., s.453.

III- CUMHURİYET DÖNEMİ

Ankara'nın başkent oluşu ve Cumhuriyetin ilanı, Rıza Nur'un anılarında şu şekilde yer almaktadır: *“İsmet bir gün, bu işi yapalım, diye bana sordu. Vakit geçirmeden hemen Teşkilat-ı Esasiye'ye sokmak üzere Makarr-ı Hükümet Ankara'dır, diye bir maddeyi kanuniye çıkarmalarını tavsiye ettim. Derhal yaptılar. Keza, padişahlık lağvoldu. Mevki muhammeldir. Bu tehlikelidir. Muhammeli kapatmalı. Derhal Cumhuriyeti de ilan etmelerini söyledim. Bunu yaptılar. Meğerse ayrı yapacaklarmış”*²³².

Bir yandan da Hüseyin Cahit Tanin'de, Rıza Nur ve hükümete eleştiriler yöneltmektedir. Bu sıralarda yine çekilme kararı veren Rıza Nur, başta Fethi Bey olmak üzere Heyet-i Vekile'deki diğer kişilerin, *“Hepimiz beraber istifa edelim, biraz sabret!”* sözleri ile bu karardan vazgeçmiştir. Ancak çok geçmeden Darüleytamların Maarif Vekaletine devri ile ilgili olarak mecliste, Rıza Nur'a eleştiriler yöneltmiştir. Eleştirileri yanıtlayan Rıza Nur, muhaliflerin önerisini kabul etmemiş ve bu önerinin Heyet-i Umumiye tarafından kabulü durumunda istifa edeceğini söylemiştir. Sonuç olarak Meclis, Rıza Nur'u, İstanbul'da Darüleytamları teftişle görevlendirmiş ve güvenoyu vermiştir. Nur, bu oturumda Necati ve Vasıf tarafından, *“binlerce yetim öldürmekle”* itham olunduğunu yazmaktadır²³³. Teftiş görevi nedeni ile İstanbul'a giden Nur, Vaniköy'de bir eve yerleşerek, araştırmalarına başlamıştır. Ona göre, darüleytamların başlıca amacı, ulusun yetimlerini ölümden kurtarmak, ikincil amaçlar ise, onları *“talim ve terbiye”* etmektir²³⁴. Burada yetimler arasında birçok uyuz, kel ve özellikle de trahomlu çocuklar bulmuş ve bunları ayırarak Beykoz'da tecrit etmiş ve buraya bir göz doktoru getirtmiştir²³⁵. Haydarpaşa'da bir de *“Emraz-ı İntaniye”*

²³² Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, II, s.454.

²³³ A.g.e., s.458.

²³⁴ Rıza Nur, TBMM Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey'in Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'ne Müttekaddim Raporu. İstanbul'da Mülessesat-ı Sıhhiye ve Darüleytamlar, TBMM Matbaası, s.18.

²³⁵ Rıza Nur, a.g.e., s.460.

hastanesi açmıştır. Teftiş sonucunda sunduğu, “İstanbul’da Müessesat-ı Sıhhiye ve Darüleytamlar” adlı raporda Rıza Nur, vekaletin 1924 bütçesini hazırladığına da değinerek, “az masrafla iş görmek” prensibinden söz etmektedir. Vekaleti çağdaş bir hale getirmeyi amaçlamış, bir yandan birkaç il hakkındaki bilgileri bir sistem içerisinde toplayıp “Türkiye’nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası” adı ile yayımlanmış²³⁶ ve bir yandan da “yurdumuzun en büyük afeti” dediği “malarya” ile mücadeleye çalışmıştır²³⁷. Her şehir merkezinde her çeşit alet ve uzmanları ile yeni tarzda kargir hastaneler, her ilçe merkezinde dispanser yapmak, bataklıkları kurutmak, bit ile mücadele, frengi mücadelesi, yetenekli sağlık memurları yetiştirmek Rıza Nur’un diğer amaçlarından²³⁸. Sağlık memurlarına olan büyük ihtiyacı darüleytamlardaki (yetim yurdu) çocukları ilgili okullarda okutarak karşılamak düşüncesindedir. Ayrıca, bunun “en ucuz ve en kolay” yol olduğunu belirtmektedir²³⁹. Darüleytamlara gelir getirmesi için, Ankara’da bir otel (Ankara Palas) yapımına karar vermişse de, amacı bununla sınırlı kalmamaktadır. Avrupa’dan gelen konuklara kalabilecekleri iyi bir yer sağlamak, böyle bir bina ile “insanların nasıl yaşadıklarını, nasıl meskenlerde oturduklarını” göstererek halka bir örnek sunmak da onun için oldukça önemlidir. Bununla da kalmayıp, Türkler’den otel personeli yetiştirmeyi ve özellikle de yetimleri burada yetiştirerek onlara “karlı ve iyi bir san’at” kazandırmayı hedeflemektedir²⁴⁰. Bu sebeple de bu “işbilir eski profesör”, parlamentonun tam karşısındaki bir alana “Amerikanvari bir çabuklukla” yarım kargir bir otel ile bir lokanta kurmuştur²⁴¹.

²³⁶ Rıza Nur bu konuda şunları yazmaktadır: “Şimdiye kadar dokuz vilayet basdırılmışdır. İtiraf ederim ki bunun bir kısmı ... iyi tab’ edilememiştir. Ancak ile Sinob nüshası o vakit Ankara, matbaalarının en son yapabileceği bir mükemmeliyetle basılmışdır. ... resimleri, boyalı haritaları, grafikleri vardır. Bu eser her ne kadar zannımca ibtidai ise de her halde vesaitimize göredir ve Avrupa memleketlerinden bile talep edilmektedir. Devamı arzu olunur”. A.g.r., s.3.

²³⁷ A.g.r., s.3.

²³⁸ A.g.r., s.4.

²³⁹ A.g.r., s.5.

²⁴⁰ A.g.r., s. 6-7. Rıza Nur, otel yapımının kendisi için önemini ısrarla anlatmaktadır: “... bu otele şahsen verdiğim emek de pek çokdur. Planlarını bizzat kendi tertibim ve Avrupa’nın güzel otelleri tarzında olarak yaptırdım. Gaybubetim esnasında dört ayda yalnız temeli atılabildiği halde avdetimde iki buçuk ay zarfında çatıya kadar ... çıkarttım. Çinisine, kiremidine, elektrik dinamosuna kadar her şeyi ... hazırlamışdım. Her gün iki üç defa uğradım. Bu babda İstanbul, Sıhhiye Müdürü Sadreddin Bey’in gayretini de zikretmem lazımdır”. Ayrıca bkz: Rıza Nur, a.g.e., s.370-372.

²⁴¹ Dagobert Von Mikusch, Avrupa ile Asya Arasındaki Adam Gazi Mustafa Kemal IV, (Çev:Esat Nermi Erendor), Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2000, s.10.

Yine rapordan edindiğimiz bilgiye göre, 1924 yılı için, bir sanatoryum kurulması düşüncesi ile Rıza Nur, Dr. Reşat Rıza Bey ve bazı memurlarla birlikte Heybeliada'ya giderek, keşif yapmışlardır²⁴².

27 Ekim 1923'te istifa eden²⁴³ Fethi Bey'den, "*Biz istifa ettik*" yazan telgrafı aldıktan sonra, telgrafla Sıhhiye Vekaletinden istifasını bildirmiş ve dinlenmek için Sinop'a gitmek üzere izin verilmesini Millet Meclisi'ne yazmıştır. Ancak izin yazısının gelmesini beklemeden, aynı gün deniz yolu ile Sinop'a hareket etmiştir²⁴⁴.

A- SİYASİ HAYATTAN ÇEKİLİŞİ

Nur, Cumhuriyet döneminde milletin, devletin iyilik ve kötülüğüne dair hiçbir etkisi olmadığını belirtmektedir. Rıza Nur, Cumhuriyet'in, kendisinin padişahlığı kaldıran önergesiyle kendisi tarafından yapıldığını iddia etmektedir²⁴⁵. Osmanlı İmparatorluğu'nun kaldırılarak yerini yeni bir Türk devletinin aldığına dair Meclis'e bir önerge sunuyor; Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni ve diğer milletvekillerince de desteklenen bu önerge sonucunda, saltanatın kaldırılmasına yol açan bir kanun tasarısı kaleme alınıyor; 1 Kasım 1922'de Meclis'te oybirliğiyle kabul edilen kanunla saltanat kaldırılıyor; kişisel egemenliğe dayanan İstanbul Hükümet'nin 16 Mart 1920'den

²⁴² Rıza Nur, a.g.r., s.11.

²⁴³ Türk Parlamento Tarihi, II, s.870.

²⁴⁴ Rıza Nur, a.g.e., s.462.

²⁴⁵ Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, III, s.272. Bülent Tanör ise, "*Saltanatın kaldırılması sürecinde bir karar mı vardır, yoksa iki karar mı?*" sorusu ile konunun başka bir boyutuna dikkati çekmektedir: "*Düstur'da ve Kavanin Mecmuası'nda konuya ilişkin iki karar vardır: 'Osmanlı İmparatorluğu'nun İnkıraz Bulup, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair Heyet-i Umumiye Kararı' (No: 307-30.10.1922) ve 'Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuki Hakimiyet ve Hükümlerinin Mümessili Hakikisi Olduğuna Dair Heyet-i Umumiye Kararı' (No: 308-1.2.11.1922). 307 sayılı kararda da 'Osmanlı İmparatorluğu'nun münkariz', 'padişahlığın ma'dum ve tarihe müntakil' olduğu söylenmekte, yani saltanata son verilmektedir. 308 sayılı karar ise bu konuda daha açık ve ayrıntılı olup, hilafetin statüsüne de belirginlik getirmektedir.*"

Düstur hem 307 sayılı karara yer vermekte, hem de bunun kaynağı olarak Zabıt Ceridesi'nin ilgili sayfasını göstermektedir. Oysa, Zabıt Cerdesi'nin ilgili bölümlerinde ve sayfalarında, alındığı ileri sürülen böyle bir karar (No:307) yoktur! Gerçi Rıza Nur ve arkadaşlarının bu yolda bir önergesi oylanmıştır ama, oturum başkanı yeterli oy sayısına ulaşamadığından işlemin tamamlanmamış olduğunu bildirerek celseyi tatil etmiştir. Görüldüğü gibi, 30 Ekim 1922 günü alınmış bir karar yoktur. Üstüne üstlük, Rıza Nur ve 78 arkadaşının oylamaya sunulup yeterli çoğunluğu alamadığından kabul görmeyen önergesinin metni ile, 307 sayılı karar olarak Düstur'da ve diğer kaynaklarda yer alan karar metni de birbirlerinin aynı değildir! O zaman neden Düstur'da 307 sayılı karar yer almaktadır? İşte

itibaren tarihe karıştığı; halifelik Osmanlı hanedanına ait olmakla birlikte, bunun dayanak noktasının Türkiye Devleti olduğu ve bu makamı ancak BMM tarafından seçilecek bir şahsiyetin işgal edebileceği kesinlikle belirtiliyordu²⁴⁶. Avcıoğlu ise, bu konuda önceden, içlerinde Rıza Nur'un da bulunduğu “*muhalefet çevrelerinde etkin*” kişilerin desteğini elde ettiğini ve böylelikle saltanatın kaldırılmasına ilişkin önerenin, Gazi'nin de imzası ile Rıza Nur ve seksen iki arkadaş tarafından verildiğini yazmaktadır²⁴⁷.

Çoğunlukla İstanbul'dadır ve Cumhuriyet'in ilânından mebusluğunun sonuna dek Ankara'da bulunduğu sürenin üç-beş ay olduğunu yazmaktadır.

Cumhuriyet'in ilânını vapuru İnebolu'ya geldiğinde öğrenen Nur, burada İsmet Paşa'dan bir telgraf almış ve telgraftaki övgülerden dolayı kuşkulandıktan kendini alamamıştır:

“Sinop Meb’usu Muhterem Doktor Rıza Nur Beyefendi Hazretlerine,

Cumhuriyet'in terakkisi ve vatanın dahilen ve haricen selâbet ve itilâsı, Doktor Rıza Nur gibi nâdir evlâd-ı vatanın istinadına müftakırdır. Bu kanaatim, Lozan'da ve Hey'et-i Vekile'de arkadaşlığımız zamanından daha sağlam ve samimidir. Mezuniyetiniz zamanının hitamına muntazırım. Daima muhabbet ve müzaheretinize arz-ı ihtiyaç ederim. Bilhassa gözlerinizden öperim kardeşim.

*İsmet*²⁴⁸

Sinop'ta dinlendikten sonra Türk Tarihi ile uğraşan Nur, yıllardır hayalini kurduğu kütüphaneyi oluşturma çalışmalarına da başlamıştır. Ancak İstanbul'a döndüğünde bile, “*kendisini Heyet-i Vekile'den kimin attığı*” konusunu düşünmekten kurtulamamıştır. Bunu da öğrenmek amacıyla İsmet Paşa'ya bir mektup yazarak, Mustafa Kemal Paşa'nın neden, kutlamasına yanıt vermediğini sormuştur. Hem İsmet

kördüğüm budur. Bu soruyu herkesin, özellikle de hukuk tarihçilerinin dikkatine sunmak gerekir”. Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, 2. baskı, Çağdaş yay., İstanbul, 1998, s.169-170.

²⁴⁶ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, TTK Basımevi, Ankara, 1986, s.292-293.

²⁴⁷ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, IV, Tekin yay., İstanbul, 1991, s.1312-1313.

²⁴⁸ İnebolu'dan Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'ya Cumhuriyet ve yeni görevlerini kutlayan birer telgraf çektiğini, ancak Mustafa Kemal Paşa'dan yanıt alamadığını yazmaktadır. Rıza Nur, *a.g.e.*, s.270.

Paşa ve hem de Mustafa Kemal Paşa'dan yanıt gelmişse de, Rıza Nur'un düşüncesi değişmemiş görünmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın, Rıza Nur'a gönderdiği telgraf şöyledir:

"İstanbul'da Sinop Meb'usu Rıza Nür Bey'e,

İsmet Paşa hazretlerine olan mektubunuzu okudum. Muhabbet ve istifsarınıza teşekkür ederim. İnebolu'dan tarafınızdan telgraf aldığımı hatırlamıyorum. Sıhhatimiz iyidir. Gözlerinden öperim.

Gazi Mustafa Kemal"

İsmet Paşa'nın mektubunda ise özetle şunlar yazmaktadır:

"Kardeşim Rıza Nur,

Mektubunuzu aldım. Beni ihya ediyorsun. Çok teşekkür ederim kardeşim. Ankara'ya geleceğini yazdığına göre, yazmak istediğim birçok şeyleri yazmıyorum. Maahazâ, Adnan Bey'den sordum. Teehhür ederse mufassal yazacağım.

Gazi Paşa'ya mektubunu göstermiş idim. Çok üzüldü. Telgrafi arattı. Bulamamakla beraber, der'akap size bir telgraf çekti. Telgrafınız hem Sinop'a ve hem İstanbul'a gelmiş idi.

Hanımefendi hazretlerine arz-ı tâzimat ederim. Sıhhat ve afiyetinize daima duacıyım. Gözlerinden öperim sevgili kardeşim.

1 Kanun-u evvel sene 39 (1923)

İsmet"

Halifeliğin kaldırıldığını da İstanbul'da bulunduğu sırada öğrenmiştir. Ancak o, hilafetin kuvvetlendirilecek, modernize edilecek bir kurum olduğu inancındadır. Meclisteki bazı arkadaşlarının da talebi ile İkinci Meclisin ikinci yılında, eşi ile birlikte Ankara'da bir ev tutmuş ve Meclise devam etmiştir. Bu dönemde İsmet ve Mustafa Kemal Paşalarla arasının gittikçe soğuduğu gözlemini de aktarmaktadır. Ayrıca, kendisinin Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'ya, Meclis'te bir muhalefet partisinin oluşturulmasına engel olmamalarını söylediğini ve böyle bir partinin gerekliliğini gündeme getirdiğini de belirtmektedir.

Rıza Nur vekaletten istifa ettikten sonra, İsmet Paşa ona İstanbul Murahhaslığını teklif etmiş, ancak kabul etmemiştir. Nur, İsmet Paşa'nın sonraları da Berlin Sefirliğini sözlü olarak teklif ettiğini, ancak bunu da reddettiğini anlatmaktadır. Zaten birkaç aydır gazetelerde kendisinin bazen Berlin, bazen de Roma'ya sefir tayin edileceğini okumaktadır. İstanbul'da iken de İsmet Paşa bir mektupla bu kez Londra sefirliğini teklif etmiş ve teklif yine geri çevrilmiştir²⁴⁹. Rıza Nur'un bu konuda çok önceden beri taşıdığı bir şüphe, yine tüm düşüncelerini kaplamıştır: Kendisine yurtdışı görevlerinin teklif edilmesini, ülkeden uzaklaştırılma çabaları olarak nitelemektedir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programına "*dine hürmetkar olmaları*" kaydını koymaları ve fırkanın adına "*cumhuriyet*" sözcüğünün eklenmesi tavsiyesinde bulunduğunu yazan Nur, fırka kurucularına, "*cumhuriyet*" sözcüğü olmazsa, Mustafa Kemal Paşa'nın onlara "*padişah taraftarı*" diye hücum edeceği görüşünü de belirtmiştir. Basında Yusuf Kemal Bey ve kendisinin de bu fırkaya dahil olduğu haberi çıkmış, ortak bir telgrafla bunu tekzip etmişlerdir.

Şapka Kanunu'nu da eleştirmeden duramayan Nur, Türk Tarihi adlı eserinde, şapkanın günah olmadığına dair bir yazısının olduğunu belirtmekte ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu kanunu, Türk Tarihi'nde okuyup "*kendine büyük şeref ve inkılâp*" sanarak yaptığını ileri sürmektedir. Yapılanları "*elbise dolabı inkılabı*"²⁵⁰ olarak nitelemekte ve Şapka Kanunu'na tepkilere karşı İstiklal Mahkemesinin uygulamalarını da eleştirmektedir²⁵¹.

27 Mart 1926 günkü meclis oturumunda Başkan Kâzım Paşa'nın Meclis Genel Kurulu'nda okuduğu tezkere ile "*İstiklal Muharebatı esnasında bilfiil cephele hidemat-ı fedakâranesi sebkettiği anlaşıldığından hamil olduğu İstiklâl madalyası şeridinin yeşil-kırmızıya tebdilini arz eden tezkeresi oylanmış ve kabul edilmiştir*"²⁵².

²⁴⁹ A.g.e., s.293, 296. Londra sefirliği teklifini reddetmesinden sonra, "*İffet Hanım ile Mevhibe Hanım görüşmeyi kesmişler, Lâtfiye Hanım da İffet Hanım'ı artık aramamıştır*" diyen Nur, üç sayfa sonra, "*Lâtfiye'nin verdiği habere göre..*" ifadesini kullanmaktadır.

²⁵⁰ Bkz: a.g.e., s.395, 397.

²⁵¹ A.g.e., s.298; İstiklal Mahkemesinin bu konudaki çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ergün Aybars, a.g.e., s.342-348.

²⁵² TBMMZC, XXIII, devre:II, içtima senesi:III (1.3.1926-31.3.1926), TBMM Matbaası, Ankara,, (t.y.), s.356.

B- YURTDIŞINA ÇIKIŞI

1- Fransa

Şeyh Said Ayaklanması sonrasında Takrir-i Sükun Kanunu ile Türkiye'nin hayatının yeni bir safhaya girdiğini yazan Nur, bu dönemde baskı altında yaşamaktan şikayet etmektedir. Belki de bu düşüncesi ile bağlantılı olarak Avrupa'ya gitmeye yönelik para birikimi sağlamak için tütün ticaretine başlamıştır. Kısa bir süre sonra, yurtdışına çıkma kararı daha da belirginleşmiştir. Nitekim, kendisine Maarif Vekilliği teklif edileceği duyumunu alınca bir plan yapmış ve bu plan gereği, İsmet Paşa onu öğlen yemeğine davet ettiğinde, önce davranıp tütün ticaretine başladığını ve bu iş için de İstanbul'a gideceğini söylemiştir. Teklifi bu şekilde engellemeye çalışmasının nedeni, *"Türkiye'yi terk edinceye kadar Mustafa Kemal'le büsbütün fena olmamak"* tır. Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de yapılan suikast girişiminin ardından, *"Türkiye'de duracak vakit değil"* diyerek yurtdışına çıkma hazırlıklarını hızlandırmıştır. Suikast girişimi nedeniyle kendisinin de soruşturma kapsamına alınacağından korkan Rıza Nur, bunun yapılmamış olmasını *"tamamıyla arayı kesmeme gayreti"*ne bağlamaktadır. Şerafettin Turan, Nur'un muhalefete geçiş tarihi olarak suikast girişimi sonrası yurtdışına çıkışını almakta ve *"o, Mustafa Kemal'in öldürülmemesini üzüntüyle karşılamıştı!"* demektedir²⁵³.

Sinop'a giderek çiftlik işlerini düzenlemeye çalışmış ve kütüphane ile ilgilenmiştir²⁵⁴. Burada şüpheleri daha da artmış ve geceleri sokağa çıkmamaya

²⁵³ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, Bilgi yay., Ankara, 1996, 3. Kitap, ikinci bölüm, s.148. Farklı olarak, Rıza Nur'un, *"Lozan hakkındaki kanaatleri"* nedeni ile yurtdışına çıktığı bilgisine de rastlamaktayız. *Büyük Doğu*, yıl:24, devre:13 (25 Ekim 1967), s.7.

²⁵⁴ Sinop Şer'i Mahkemesi'nde vakfolunan Rıza Nur Kütüphanesi'nin 1 Nisan 1340 (1924) tarihli vakfiyesinde Rıza Nur, vakfı, *"Türklüğün yükselmesi için"* kurduğunu bizzat belirtmektedir. Sinop Valisi Nizamettin Bey'in mahzarında vakfiyeyi düzenleyen Sinop Kadısı Mahmut Celalaettin Efendi, vakfı yaparı şöyle sunmaktadır: *"Sinop ahalisinden ve medine-i mezkurede şeref-mukim etibba-yı hazika-i meşhureden ve Türkiye Büyük Millet Meclisi aza-yı kiramından ve sabıkan Umur-u Maarif Vekili ve mütevelliyen Umur-u Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili ve Moskova ve Lozan'da sulh murahhası sahibül-hayrat ve ragibül-hasanat İmamzade devletlü Rıza Nur Beyefendi İbni Mahmut Efendi Hazretleri. Validesi merhume Cemile Hanım"*.

başlamıştır. Buradaki notlarını ve gerekli evrakı alıp İstanbul'a geçmiştir. Şüphe uyandırmadan Avrupa'ya geçmek için de, eşinin sağlık durumunu ileri sürerek Meclis Başkanından izin almayı başarmıştır. Hareketlerinden iki gün önce de İstanbul Hariciye Murahhaslığına gidip, eşinin rahatsızlığından bahsetmiş ve diplomatik pasaport almıştır.

Böylece on yıldan fazla sürecek yurtdışı hayatı başlayan Rıza Nur'un ilk zamanlarda dikkatini çeken şey, görüştüğü bazı kişilerin, onu Türkiye'ye dönmesi için ikna çabalarıdır. Nitekim, Cenova İktisat Kongresi'nden sonra Paris'e gelen Pazarola Hasan ile görüşmüş ve Hasan ona İstanbul'a dönmesini söylemiştir. Bu adamı Mustafa Kemal Paşa veya İsmet Paşa'nın gönderdiğinden şüphelenen Rıza Nur, altı ay sonra da Lehistan(Polonya)'da sefir olan Yahya Kemal'in Paris'e gelerek Türkiye'ye dönmesi için kendisini ikna etmeye çalıştığını yazmaktadır.

Birgün, dönemin Maarif Vekili Necati Bey ile elçilikte karşılaşmış ve ondan Türk Tarihi'nin son iki cildini de bastırmasını rica etmiştir. Ancak bu rica, sadece rica olarak kalmıştır.

Avrupa seyahatine çıkan Afganistan Kralı Amanullah Han şerefine Paris'te yapılan resmî kabule katılan Rıza Nur, burada Kral ile konuşma olanağı da bulmuştur.

Nur'un Paris'te görüştüğü kişilerden biri de Ahmet Süheyl adındaki genç bir doktordur.

8 Nisan 1340 (1924) tarihli vakfiye zeylinde ise Rıza Nur, kendisini şöyle tanıtmaktadır: *"Ben Sinop şehri kadim ahalisinden ve ecadı hem ana ve hem baba tarafından iki yüz yıldır Sinoplu ve daima Türk olan İstanbul, Tıp Fakültesi Profesörlerinden Rıza Nur..."*

Bu vakfiye ile Sinop'ta varoş mahallesinde deniz kenarında, Kandilibahçe mevkiinde -1943'te yapılan teklif ve yayın üzerine Sinop Belediye Meclisi kararı ile adlandırılan- Dr. Rıza Nur Caddesi'nde her biri onar odalı, birbirine bitişik, bir çatı altında iki kısımdan oluşan bahçeli iki ev *"Rıza Nur Kütüphanesi"* olarak vakfedilmiştir. Fethi Tevetoglu, *"Örnek Bir Vakıf"*, *Türk Kültürü*, 12 (Ekim 1963), s.45.

Kütüphane çalışanlarından aldığımız bilgilere göre, 1999 yıl sonu sayımına göre, kütüphanede 47.448 adet kitap bulunmaktadır. Kullanım alanını daha iyi hale getirmek amacı ile odalar arasındaki duvarlar kaldırılmış durumdadır. Kütüphane, oldukça bakımlı görünmektedir ve Rıza Nur'un özel eşyaları için bir oda ayrılmıştır. Bu binanın önünden geçen ve 1943'te yapılan öneri ve yayın üzerine Sinop Belediye Meclisi kararı ile *"Dr. Rıza Nur Caddesi"* olarak adlandırılan caddenin adı şu an *"Gazi Caddesi"*dir. 1982 yılında kütüphanenin adından *"Dr. Rıza Nur"* kaldırılmış ve *"İl Halk Kütüphanesi"* olmuştur. 1996'da yeniden *"Dr. Rıza Nur İl Halk Kütüphanesi"* adı verilmiştir.

Son olarak da bir sağlık merkezine, Rıza Nur'un adının verilmesi kararlaştırılmıştır. 2000 yılı sonlarında, dönemin Sağlık Bakanı Osman Durmuş, yirmi altı ildeki altmış yedi hastanenin adını değiştirmiş ve bu uygulama sonucu Beydağı Sağlık Merkezi'nin adının, Dr. Rıza Nur Sağlık Merkezi olması kararı alınmıştır. *Sabah (Egeli Sabah)*, 14 Aralık 2000.

Bir karşılaşma sonrasında, Ref'i Cevat'la görüşmeye başlamıştır. Ancak çok geçmeden Ref'i Cevat ve -Kâmil Paşa'nın torunu- Fuat İlyas tarafından iki bin frank dolandırılmıştır. Nur, Ref'i Cevat'ın, kendisini Ankara'ya "*jurnallediği*"ni de yazmaktadır.

Kendisini ziyarete gelen Reşid Saffet de ona İstanbul'a gitmekten bahsetmiştir. Ancak Nur Paris'e geleli üç yıl olmuştur.

Paris günlerinde, çalışmaktan bıkan Rıza Nur, şehirdeki sergileri takip etmiş ve hemen hemen hiçbir sergiyi kaçırmamıştır. Artık sadece gündüzleri masa başında çalışmaktadır. Denize girmiş, İspanya'ya gidip boğa güreşi seyretmiştir. Evliliklerinin en başından beri bitmeyen kavgalar sonucu boşanmaya karar vermeleri de bu döneme rastlamaktadır. Rıza Nur, eşinin kendisini zehirleyeceği ya da yazdıklarını çalıp Mustafa Kemal Paşa'ya göndereceği korkusuna kapılmıştır. Bu nedenle de yazılarını banka kasasına götürmüş ve bir otele yerleşmiştir. Eşinin, Sinop'taki kütüphaneyi yakmak, onu da öldürtmek veya öldürmekle tehdit ettiğini yazmaktadır. Eşine ait olan berber dükkanı da, İffet Hanım'ın İstanbul'a gitmesiyle kendisine kalmıştır ve bir yandan da burada çalışmaktadır. Bu koşuşturmaca yüzünden on kilo veren Rıza Nur, sonra da morfin alışkanlığından dolayı geceleri uyuyamayan eşi ile haftada üç-beş defa geceleri sinema veya tiyatroya gitmek zorunda kalmıştır. Bu duruma da iyi geleceği düşüncesiyle 5-15 Ağustos'ta, Bercline Plage'de tatil yapmışlardır.

Tüm bunlar olurken Rıza Nur, gelecekle ilgili planlar yapmayı da ihmal etmemiştir: Kütüphane işlerini bitirip, yazdıklarını yayınlamadan ölmesi olasılığına karşı, "*Mustafa Kemal'in eline geçmemesi için*" yazılarını Paris Bibliyotek Nasyonal'ine vakfetmek istiyordu. Bu işlemleri notere yaptırdıktan sonra, Paris civarında bir yere gidip hiç okumaksızın bir yaz geçirmeyi ve böylece, yıllardan beri yorgun olan beynini ve gözlerini dinlendirmeyi düşünmektedir. Yine bu plana göre, kış başlarken de Mısır'a gidecektir.

Daha önce Ankara'da müzayededen aldığı bağların satılmasını sağlamış, ancak bu dönemde yaşanan ekonomik kriz nedeniyle hükümet Türkiye'den para çıkmasını yasakladığından bu parayı alamamıştır. Üç yıllık emekli maaşını istemiş, ancak elli iki lira gönderilmiştir. Bu dönemde kazancının büyük bir kısmını sünnetçilikten

sağlamıştır. Öyle ki, bir sünnet için bazen 3000 Frank aldığını ve bunun da o dönemde 30 İngiliz lirasına eşit olduğunu belirtmektedir. Fransa'da sünnet edilecek çocuk bulmasını ise şöyle açıklamaktadır: *"Fransa'da çocuğun bademcik, kör bağırsak (apandis) ve gulfesini kaldırmak (hitan) doktorların ve aile babalarından münevverlerin düşündükleri şeydir. Paris'de 1930 yılında tanıdığım bir Fransız doktoru benim sünnet üzerine 1908'de yazmış olduğum Fransızca bir eserimi okumuş imiş. Kendisi Fransız çocuklarına sünnet yaparmış. Bir çocuğa sünnet yapmamı istedi. Kendi icad ettiğim aletler ve usül ile yaptım. Beğendi. Bu sefer kendi oğlunu sünnet etmemi istedi. Bir hastanede yaptım, birkaç doktoru da davet etmişdi. Onlar da beğendiler. Bundan sonra Fransızlardan arada bana sünnet yaptırın olurdu. Ecnebler Paris'de tababet yapmağa mezun olmadıklarından dostum doktorun mesuliyeti altında yapardım"*²⁵⁵.

22 Kasım 1930'da Rıza Nur anı defterine, bilimsel araştırmalarının tümünün, *"Paris'te dört yıl süren müthiş bir çalışma"* sonucu bittiğini ve artık sağlığı, giyimi ve benzeri şeylerle ilgilendiğini yazmış ve eşini yeniden hastaneye yatırdığını da belirtmiştir.

12 Ocak 1931'de, emekli maaşını alabileceğini öğrenen Rıza Nur'un maaşı, yeni yasa gereğince, 154 Liradır.

Aynı ayın 16'sında ise *"Larousse de XX é siecle"* için kendisinden, ünlü Türklerle ilgili yazı istemişlerdir.

Davet edilmiş olduğu kongreler için tebliğler de hazırlayan Nur, 20 Şubat'ta Nice'e gitmeye karar vermiş ve 28 Şubat'ta da burada bir otele yerleşmiştir. Burada İkdamcı Ahmed Cevdet ve Reşid Beylerle de görüşmüştür. Eşinden, Paris'e dönmesini isteyen bir telgraf almasıyla tatili yarıda kalmıştır.

1931 Nisanında Sefir Münir Bey ile görüşen Rıza Nur, Ankara'nın memuriyetini kabul etmeyeceğini söylemiş ve -belki de kararlılığının daha inandırıcı olması için- Paris'te ölmeyi yeğlediğini belirtmiştir. Temmuz ayında da, iki yıl önce kendisinin büstünü yapan heykel sanatçısıyla görüşmüştür. Ağustos'ta hastaneden çıkan İffet

²⁵⁵ Rıza Nur, "Büyük Bir Sosyal Derdimiz", Tanrıdağ, I/9 (Temmuz 1942), s.4.

Hanım ise, daha eve döndüğü ilk günde morfin almıştır. Rıza Nur da anı defterine, artık çaresinin de tahammülünün de kalmadığını yazmaktadır.

7-13 Eylül tarihleri arasında 18. Uluslararası Müsteşrikler Kongresi için Leiden’de bulunmuş²⁵⁶, 21 Eylül’de Paris’te başlayan 15. Uluslararası Antropoloji ve Etnografi Kongresi’ne katılarak, iki konferans vermiştir. Sosyete Aziyatik ve Hitit Cemiyeti toplantılarına da devam eden Rıza Nur, 1931’de, Hitit Cemiyeti üyeliğinden ayrılmıştır.

5 Mart 1932’de aldığı telgrafla kayınpederinin ölümünü haber alarak, Nice’e gitmişlerdir. Dönüşte -İffet Hanım’ın bir süredir satın alma hastalığına yakalanmış olmasının da etkisiyle- boşanma konusu bir kez daha gündeme gelmiştir. Bunun üzerine Rıza Nur, İffet Hanım’ı İstanbul’a göndermiş, kendisi de 29 Haziran’da Londra’ya gitmiştir. Temmuz ayında Paris’te, tedavi görmekte olduğu İstanbul’dan gelen eşi ile bir kez daha görüşmüş ve İffet Hanım sonra yine geri dönmüştür.

Mısır’a gidip, orada bir matbaa açarak tüm eserlerini bastırmaya kesin karar veren Rıza Nur, matbaa makinelerinin harfleri için fabrikaları dolaşp, bu konuda bilgi almaya çalışmıştır. İstanbul’a dönme zamanı geldiğinde, orada da bir gazete çıkarmayı planladığından, büyük bir matbaa makinesi almayı düşünmüş, ancak Mısır’dan aldığı bir mektupta oraya matbaa götürmenin doğru olmayacağı belirtilerek, bu düşünceden vazgeçmesi sağlanmıştır. Eserlerini yayınlamadan önce ölmesi durumunda, kaybolmalarını engellemek amacıyla bunları çoğaltıp, Paris Bibliyotek Nasyonal’ine ve Berlin Prusya Kütüphanesi’ne göndermeyi tasarlamaktadır.

Bu dönemde eşinden aldığı bir mektupla, on dokuz yıllık evlilikleri de sona ermiştir. Mektupta özetle şunlar yazmaktadır:

“... bu son senelerde ... her gün birbirimizi üzüyorduk. Ben kendime bir hayat arkadaşı buldum. Kendisi sizin kadar yüksek değilse de ahlâkımız zannederim birbirimize uyacaktır. Siz orada bahtiyar olunuz. Bütün kabahatler bendedir. Sizi son

²⁵⁶ Müsteşrik: Doğu topluluklarının tarihini, dilini, edebiyatını ve folklorunu araştırmakla meşgul olan âlim. (fr. Orientaliste). Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Haz: Aydın Sami Güneşal, 15. baskı, Aydın Kitabevi yay., Ankara, 1998, s.751.

derece namuslu ve şerefli bir insan olarak tanıyorum. Bunu başkasından duyarak üzülmene imkan bırakmıyorum...”

Paris’te kaldığı sürece İstanbul’dan kendisine gönderilen gazeteleri okumayı sürdüren Rıza Nur, Türkiye’deki olayları abonesi olduğu Milliyet’ten takip etmiştir. Bunun yanı sıra İkdâm, Vakit, Cumhuriyet, Yarın, Son Posta ve yabancı basından da Journale, La Presse, Temps, Ami de Peuple ve Le Matin gazetelerini de -düzenli olarak takip etmemekle birlikte- okumuştur²⁵⁷.

2- Mısır

Uzun süredir planlanan Mısır yolculuğu, sanki evliliklerinin sona ermesini beklemiş gibidir. Rıza Nur, 27 Ocak 1933 tarihinde Marsilya’dan vapura binerek, gittiği İskenderiye’de, bir ev tutmuş ve eşya almıştır.

Rıza Nur’un buradaki çalışmaları Türkbilik Revüsü üzerinde yoğunlaşmıştır. 1931-1938 yılları arasında sekiz sayı yayımlanan ve ilk sayısı 1931 Şubatında “*Alexandrie, Société de Publications Egyptiennes*” tarafından Fransızca olarak çıkarılan Türkbilik Revüsü’nün tek yazarı, dergiyi çıkarmakta olan Rıza Nur’dur. Başlangıçta bilimsel araştırmalara ağırlık veren derginin, son bir iki sayısında bazı sert polemik yazılarına da rastlanmaktadır²⁵⁸. Türk tarihi ve edebiyatı üzerindeki çeşitli inceleme ve araştırmalarını “*Batı dünyasına sunmak*” amacıyla çıkardığı bu dergi, Rıza Nur’un aynı zamanda geçim kaynağı olduğundan ilk sayılar tamamıyla Fransızca yayınlanmış; Fransa ve Mısır’daki satışı böylece sağlanmıştır²⁵⁹. Yazmayı uzun süredir düşündüğü Oğuz Kağan Destanı’na da ancak 1937’de başlayabilmiştir²⁶⁰. “*Hayat ve Hatıratım*” adını verdiği anılarını, “*Türkiye’nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı*” ve “*Şiirlerim ve Nesir ve Makalelerimden Birkaçı*”nı elyazısı ile birkaç nüsha çoğaltmış, birtakım adamlar bulup, onlara para ile eserlerini temize çektirmiş ve ciltletmiştir.

²⁵⁷ “Bir Mützmin Muhelif, Bir Yalnız Adam: Doktor Rıza Nur” adı altındaki ekte Rıza Nur’un Paris günlerine de değinilmiştir. Bkz: Tefik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi yay., Ankara, 1995, s.435-438.

²⁵⁸ Türkbilik Revüsü’nün dizini için bkz. Fethi Tevetoglu, “Türkçü Dergiler XII”, *Türk Kültürü*, yıl:XXVIII/321 (Ocak 1990), s.25-26.

²⁵⁹ A.g.m., s.24-25.

²⁶⁰ Bozkurt Zakir Avşar, *Bir Muhelifin Portresi Dr. Rıza Nur*, Belgesel Kitaplar, İstanbul, 1992, s. 187.

Şiirleri, anıları ve Türkiye'nin İhyası Programı'nı -güvenlik nedeniyle- eve bir ciltçi getirip ciltlettikten sonra Avrupa'ya götürerek, emin yerlerde saklatmayı düşünmektedir.

Bu düşüncesini gerçekleştirmek amacıyla Sir George Hill'e yazdığı ve yazmalarla birlikte British Museum'a sunduğu 4 Haziran 1935 tarihli mektuptan, konu ile ilgili şartlarının şunlar olduğu anlaşılmaktadır:

- 1- Hiçbir kimse varisleri bile, yazmaları hiçbir pahayla geriye satın alamayacak.
- 2- British Museum bu yazmaları, bağışlayanın mührü ile paketlenmiş olarak saklayacak.
- 3- Adı geçen yazmalar 1960 yılına kadar okuyuculara sunulmayacak.

Sözü edilen dört yazma eser ise şu adları taşımaktadır:

a - Birinci Şiir Kitabına Dercedilmemiş Olan Şiirlerim, İskenderiye 1936. 119 yaprak. Bu ciltte 3 eserle 2 ek bulunuyor:

Şiirler, Ziya Paşa'nın Zafernamesi (1935'te Roma'da yazılmış), Topal Osman, gülgülü opera (1935'te yazılmış)²⁶¹.

Ekler: Rıza Nur'un vasiyetnamesi (17 Ocak 1936'da, İskenderiye'de yazılmış), Rıza Nur'un eserlerinin listesi.

b - Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı, Paris 1929. 63 yaprak.

Bu ciltte Altındağ adıyla kurmayı tasarladığı "*ilmi ve edebi bir cemiyet*" hakkında bilgi ve işbirliği yapmayı düşündüğü kişilerin listesi bulunan bir ek de vardır.

c - Şiirlerim ve Nesir Makalelerimden Birkaçı, Paris 1929. 135 yaprak. Bu ciltte şiirleri, Cehennemde Bir Celse (1932'de yazılmış) adlı iki perdelik manzum bir oyunu, Moskova Türk Büyükelçiliği aleyhine yazdığı Zühre Mabedi adlı bir manzumesi, bazı makaleleri, Namık Kemal'e öykünerek yazdığı Rüya adlı yazısı bulunuyor.

²⁶¹ 1935'te, Roma'da toplanan Müsteşrikler Kongresi'ne Rıza Nur, Kaygusuz Abdal konusundaki çalışması ile katılmıştır. *İş Mecmuası*, XVII/121, No.9 (1 Eylül 1951), s.170.

ç - Hayat ve Hatıratım, Paris 1929. 908 yaprak²⁶².

Rıza Nur'un, eserleri ile ilgili şartları olduğu gibi, cenazesi ile ilgili şartları da vardır. Nitekim 17 Ocak 1936'da, İskenderiye'de yazdığı vasiyetnamesinde bulunan *"Eğer Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar sağ ise cenazem İskenderiye'ye gömülsün; onlar öldükten sonra Sinop'a dediğim yere nakledilsin"* satırları oldukça dikkat çekicidir²⁶³.

C- TÜRKİYE'YE DÖNÜŞÜ VE ÇALIŞMALARI

Bu vasiyetnamenin yazılmasından iki yıl kadar sonra, 1938 Kasımında Mustafa Kemal Atatürk'ün ölüm haberi üzerine dönüş hazırlıklarına başlayan Rıza Nur'un Türkiye'ye dönüşü, özellikle *"Türkçülük ve Turancılık'la uğraşanlar"* tarafından törenle karşılanmaya vesile olmuştur²⁶⁴. Dönüşünü bir mektupla bildirdiği Nihal Atsız ve eşi Bedriye Hanım da, yolculuğun sonunda, rıhtımda kendisini karşılayanlar arasındadır²⁶⁵. Nihal Atsız, kendisiyle yapılan bir röportajda o günü şöyle anlatmaktadır: *"Mısır'dan geldiği gün... Zevcemle birlikte karşılamaya gitmiştik. Vapur rıhtıma yanaştığı zaman önce o beni görmüş. Nihâl diye seslendi. Yalnız resimlerimizden birbirimizi tanıyorduk. Görür görmez teşhis ettim. Tahminime çok benziyordu. Orta boylu, toplucaydı. Saçları dökülmüştü. Aramızdaki tanışma Oğuzname vesilesiyle oldu. Dr. Rıza Nur'un İskenderiye'de Oğuzname'yi neşrettiğini duymuş ve bir tane edinmek istemiştin. Caferoğlu, kendisine yaz kardaşım, iyi adamdır, gönderir, demişti. Bir mektupla Oğuzname'den istedim. Gönderdi. Tanışıklığımız böyle başladı ve devam etti"*²⁶⁶.

²⁶² Cavit Orhan Tütengil, Dr. Rıza Nur Üzerine Üç Yazı-Yankılar-Belgeler, Güven Matbaası, Ankara, 1965, s.10; Cumhuriyet, 9 Mart 1964, s.2; Turgut Özakman, Dr. Rıza Nur Dosyası, Bilgi yay., Ankara, 1995, s.7-8.

²⁶³ Bozkurt Zakir Avşar, a.g.e., s.186.

²⁶⁴ Fuat Süreyya Oral, Türk Basın Tarihi, II (1919-1965), Ankara, 1970, s.342.

²⁶⁵ Rıza Nur ve Nihal Atsız burada birbirlerini ilk kez görmüşlerdir. Daha önce mektuplaşıyorlardı ve bu da Nihal Atsız'ın, Oğuzname'yi edinebilmek için o sırada Mısır'da bulunan Rıza Nur'a mektup yazmasıyla başlamıştır.

²⁶⁶ "Atsız, Dr. Rıza Nur'u Anlatıyor", Röportaj: Murat Gençoğlu, Milli Yol, yıl:1/32 (1962), s.8.

O sıralarda başbakan olan Refik Saydam, Rıza Nur'un emekli maaşı ile ilgili sorununa çözüm getirmiş ve hattâ birikmiş bütün alacaklarının da ödenmesini sağlayarak para sıkıntısı çekmemesini sağlamıştır²⁶⁷. Tevetoğlu, İsmet İnönü'nün, Fethi Okyar'ı göndererek Rıza Nur'a "milletvekilliği, bakanlık veya büyükelçilik" gibi bir görev isteyip istemediğini sordurduğunu yazmaktadır. Rıza Nur ise bu dönemde, Kopuz dergisine yazılarını vermiş²⁶⁸ ve "özel çevresi" dışında kimseyle muhatap olmamaya, iç politika ile ilgili polemiklere girmemeye çalışmış, ancak bu konuda pek başarılı olamamıştır. Bunun nedeni ise Büyük Larousse Ansiklopedisi'nin Fransızca baskısını Rıza Nur'un yazmış olması ve daha da önemlisi ne şekilde yazdığı tartışmalarının basında geniş yer bulmasıdır. Refik Halid Karay, bu konudan dolayı Rıza Nur'u şiddetle eleştirenlerden biridir ve şunları yazmaktadır: "*Meşhur Larousse müessesesi 20. Asır Ansiklopedisi Türkiye faslını hazırlarken o devletin sabık bir maarif vekili Paris'tedi diye haber alıyor ve Türkiye ile alâkalı kısımları ve isimleri ona yazdırıyor. Bir maarif vekilinden daha salâhiyet sahibi kim bulunabilir ki? Müessese haklı, doğru şeyler yazacağına ve gerçekten dışarı çıkmayacağına inanır.*"

İşte o maarif vekili de ansiklopediye Mustafa Kemal için sadece 33 satır yazıyor, kendi ismi olan Rıza Nur için 27. Bütün ansiklopedide hiçbir Türk politikacı ve fikir adamı için 27 satırlık bir yer ayrılmamıştı, zira hiçbirisi kendi ismi hizasındaki yazıyı kendisi yazmamıştı. Yazsa bile bu derece bencilliğe kapılacak ve fırsattan faydalanma küçüklüğünü gösterecek olanı yoktur. Peki, eski neslin pek az, yeni nesillerin hemen hiç tanımadığı bu 27 satırlık büyük adam kim imiş, ne imiş, ne yapmış ki koca Millî Mücadele'yi tasarlayıp başaran, sulh muahedelerini yapan, inkılâblar gerçekleştiren, dünya çapında şöhrete erişen bir zattan ancak 6 satır eksik icraatta bulunmuş, eserler meydana getirmiştir? (Hoş, Türk edebiyatı tarihi bahsinde kendisine o altı satırdan fazlasını da eklediği için Atatürk'ü de geçmiştir!)

²⁶⁷ Nihal Atsız, bu paranın ayda 150 Lira kadar olduğunu söylemiştir. Bkz: A.g.m. , s.9.

²⁶⁸ Fethi Tevetoğlu, a.g.m., s.27.

Hadsiz ve hesapsız!"²⁶⁹

Vâ-Nu, 25 Ocak 1941 tarihli Akşam'da, pek çok kişinin bu ansiklopedide yer alan satırlardan, Rıza Nur'la ilgili olarak, kendileri için bilinmeyen bir takım bilgiler edineceklerini ve bazılarının da "acaba inkılâplarımızın yarısını o mu yapmış?" diye şaşırabileceklerini yazmıştır. Ayrıca, bazı kişilerin de, ansiklopedinin Türkiye ile ilgili bölümlerinin kim tarafından yazıldığı konusunda tereddüde düşeceklerini ifade etmektedir.

Bu yazıyı Tan'da, Naci Sadullah şu satırlarla aydınlatıyor ve tamamlıyor: "Larousse müessesinin vaktiyle kendisine de yöneltilen bu dikkate değer soruya verdiği yanıt şudur: Eserimizin Türkiye'ye taalluk eden bahisleri Sayın Rıza Nur tarafından yazılmıştır!"²⁷⁰

Rıza Nur, yoğunlaşan eleştirilere önce Tasvir-i Efkar'da yanıt vermeye çalışmış, daha sonra da bu yazılarını Hücumlara Cevaplar adlı kitapta toplayarak, yayınlamıştır.

Vâ-Nûnun eleştirilerine verdiği yanıtta, Larousse'un kendisi ile ilgili olarak yazdıklarını birer birer doğrulamış ve ayrıntılı açıklamalara girişmiştir. Bunlar arasında yer alan konular şöyledir: Sinoplu, gazeteci, tarihçi, siyaset adamı ve İstanbul Tıp Fakültesi'nde Çocuk Cerrahisi Profesörü olduğu; meşrutiyet hareketinde etkin şekilde yer aldığı, ilk Meclis'e milletvekili seçildiği, İttihatçılarda ayrılarak muhalif bir parti kurduğu, hapse girmiş ve sürgün edilmiş olduğu, mütareke öncesinde Sinop milletvekili seçildiği, Cumhuriyet hükümetinin kuruluşuna katıldığı, Padişahlığı kaldıran ve din ile devleti birbirinden ayıran önerinin kendisine ait olduğu, bir çok kültür müessesesi kurduğu, Türk dilinin saflaştırılması için emirnameler çıkardığı, Sıhhiye ve İctimai Muavenet ve Hariciye Vekili olduğu. Tüm bu konuların ayrıntılarını aktararak, Larousse'un eksiği olarak saymakta ve Vâ-Nûnun bunların hiç birini bilmediği sonucuna ulaşmaktadır. Ayrıca, bir defa Maarif Vekili, üç defa Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili ve üç-dört defa da Hâriciye Vekâletine vekil olduğunu vurgulamış, elli iki eser yazdığının belirtilmesi ile ilgili olarak, "seksen kadar eser yazdım. Ancak bu kadarını bastırabildim" sözleriyle Larousse'un "eksiği ve yanlışları"nı gidermiştir.

²⁶⁹ Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, İletişim yay., İstanbul, 1990, s.272.

²⁷⁰ A.g.e., s.275-276.

“Millî cidalde millî devlet 9 muahede yapmışdır. Bunların beşinde delege pilenipotansiyer (délégué plénipotentiaire) sıfatı ile imzam var. Ermeni muahedesinde fikirlerim vardır. Diğer üç tanesinde fikir ve imzam yoktur. Bu üç muahedenin de birine beni göndermek istediler, gitmemişimdir” sözleriyle de Larousse’un, *“Rıza Nur 1921 Tür-Rus Rus-Ukrayna ve Türk-Polonya muahedelerini yaptı”* satırlarına itiraz etmektedir. Tüm bu düzeltme ve açıklamaların ardından Rıza Nur şu sonuca gitmektedir: *“Larus’un bana aid yazısını benim yazdığımı iddia ediyorlar. Onu ben yazsam, öyle yazmaz, işte böyle yazardım”*²⁷¹. Larousse’a yazı yazmadığını ısrarla vurgulamıştır. Ali Seyidî’nin Resimli Kamus’una bir çok yardımda bulunduğunu ve Leiden’de üç dil üzerine yayınlanan *“Encyclopédie de l’İslam’ın isteği üzerine”* onlara da, *“hilale dair”* Fransızca bir yazı gönderdiğini belirterek, *“Ömrümde sade iki lügate yazmışım”* iddiasını dile getirmektedir. Nur, Larousse’un makale sahiplerinin adlarının bir liste halinde ansiklopedinin sonunda verildiğini ve kendisini eleştirenlerin, buradan, *“Turquie”* makalesini dört Fransız’ın yazdığının öğrenilebileceğini de belirtmiştir²⁷².

Ancak bu konunun Rıza Nur’un ölümünden sonra da kapanmamış olduğunu görmekteyiz. Bunu doğrular nitelikteki yazılardan biri, Refik Halid Karay tarafından yazılmış ve *“Geçti Bunun Pazarı, Sür Eşeğini Dışarı”* başlığı altında 23 Mayıs 1944 tarihli Tan gazetesinde yayınlanmıştır.

Karay, şunları yazmaktadır: *“Göçmüşler arasında en çok hatırladığım, istemeyerek hatırlamak zorunda kaldığım adamlardan biri Rıza Nur’dur. Elimi Larousse’un XX. Asır ansiklopedisine ne zaman atsam, hattâ odamda kitap raflarına baksam karşımda bu eski politikacı - Türk fikir hayatına dünya pazarlarında yaptığı suikastten dolayı- bir suçlu gibi belirir”*. Bu antipatisinin nedenini, Rıza Nur’un Larousse’taki yazılarına dayandıran Karay’a göre, ansiklopedide en verimli Türk aydını, en ünlü Türk inkılâpçısı, Türk inkılâbının temel taşı Rıza Nur’dur. Çünkü Rıza Nur, eline geçen fırsatı, tarihin, gerçeklerin aleyhine olarak kendisini övmekte kullanmış, olayları lehine değiştirmiş ve ulusal çıkarı hırsına, kinine alet etmiştir. Buna karşılık, ansiklopedide, İsmet Paşa’nın, *“İnönü zaferlerinde bile”* adı geçmemektedir. Özellikle

²⁷¹ Rıza Nur, *Hücumlara Cevaplar*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1941, s.5-13. Tartışmaların kapsamı oldukça geniştir. Ayrıntı için bkz: Karay, a.g.e. , s.272-286.

²⁷² Rıza Nur, a.g.e., s.24.

de devrim hareketlerindeki yerini tamamıyla “Rıza Nur’a bırakmıştır”. Ömer Seyfettin, Yakup Kadri ve Falih Rıfkı’nın ismi anılmazken, Rıza Nur’un kendisi, hem gazeteci hem yazar hem de politikacıdır. Saltanatı kaldıran, lâik yönetimi kuran, dil devrimini yapan ve ilk öztürkçe yazan da kendisidir. Karay, ansiklopedide yer alan bu bilgilere tepkisini şöyle dile getirmektedir:

“İşte bugünkü fesadın dış elemanına akıl hocalığı etmiş, mecmualar çıkartmış, hattâ denildiğine göre servetinden hisse bile ayırmış koca ırkçının eline geçen ilk ve tek fırsatta memlekete, tarihe, millî irfana değil, sırf özüne ettiği hizmet... nefsine ayırdığı pay!”

Ona göre Rıza Nur, bir “irfan talancısı”dır ve “çömezleri ömrü vefa etmeyen şeyhlerinin ancak ansiklopedi sayfalarında başladığı yağmacılığa çömezler en geniş, en kanlı, en yıkıcı ölçüde bütün vatanda yapacaklardı”²⁷³.

Rıza Nur’un ölümünün beşinci yıldönümü için kaleme alınan başka bir yazıda, Karay’ın bu yazısına da değinilmektedir. Burada en çok dikkatimizi çeken nokta, tarafların birbirlerine karşı kullandıkları dilin giderek sertleşmesi, iğneleyici, alaycı ve hatta hakarete varan ifadelerin sıklaşmasıdır. Örneğin, Karay’a da yanıt verilen bir yazıda şöyle denmektedir: *“Bu yazı, yavuz hırsızların ev sahibini bastırdıkları, gerçek hainlerin gerçek milliyetçi kesilip Türkçülüğü vatan ihaneti olarak ilân ettikleri, korkakların ve iğfal edilen budalaların bizlerden vebalı gibi kaçtıkları kara günlerde yazılmıştı. Tabii hiçbir yerde yayınlamak mümkün olamadı. Ulu Tanrı bir numaralı melunu cezalandırmaktadır. Diğerlerinin de mukadder âkıbetleri uzak değildir”*.

Yazıda Karay’dan, *“şerefsiz ismini bir daha karaya bulayan yazı sahibi”, “soysuz”, “muhteşem dalkavuk”*; yazılanlardan, *“bir avuç saçma”* ve yazmakta bulunduğu gazeteden de *“Türkçülüğü alçak emelleri önünde tek mânia olarak bulan ve 19 Mayıs’tan beri büsbütün kuduran bir gazete”* sözleri ile bahsedilmektedir. Karay’ın, af ile ülkeye döndüğü de vurgulanarak, şunlar yazılmıştır:

“Larousse’un yazmadığı bir noktayı da ben ilâve edeyim: Hür vatanın hür havasını murdar ciğerleriyle kirletmeye hakkı olmayan köpek ruhlu, köle yaradılışlı Sevrçiler sürüsünü sürdüren de o büyük adamdı.

²⁷³ Tan, 23 Mayıs 1944.

Ansiklopedi, senden de bahsetseydi ne diyecekti biliyorsun değil mi? Yüzelliliklerden...”

“Kapkara alnınla bu memleketin meseleleri hakkında söz söylemek hakkın değildir senin. Ya haddini bil, ya -senin tabirinle- sür eşeğini dışarı”²⁷⁴.

Tüm bu tartışmalara noktayı koyacak olan ise yine Rıza Nur’un kendisidir. Çünkü anılarında; *“Bir Fransız aliminden neşrolunmakta olan Larousse de (XX) é siecle kamusuna konmak için Türk recül-i devlet, şair ve meşhur adamları istemişler. O da benden yardım istedi. Yazıyorum”* demektedir ve bu satırların yazılış tarihi de 16 Ocak 1931’dir²⁷⁵. Kısacası, Larousse Ansiklopedisinin Türkiye ile ilgili yazılarını Rıza Nur kaleme almıştır ve gerek Rıza Nur’a bu konuda cephe alanlar gerekse Rıza Nur’un bu konuda doğru söylediğini savunarak bu tartışmaya katılanlar gerçeği ancak Hayat ve Hatıratım yayınlandığında öğrenebilmişlerdir.

Daha önce yurda gönderdiği hasta, morfinman eşini Bakırköy Hastanesi’nde tedavi altına alarak, ölümüne kadar bakmış bulunan Profesör Dr. Mazhar Osman Uzman, yakın dostu ve meslektaşı Rıza Nur’a da Taksim’de, Şehit Muhtar Caddesi’ndeki Sülün Palas Apartmanı’nda 5 numaralı daireyi tahsis etmiştir²⁷⁶. Rıza Nur, bu üç odalı mütevazı dairede dört yıl kadar yaşadı. Refik Saydam’ın yardımıyla, birikmiş olan üç yıllık emekli maaşını aldıktan sonra yakın çevresindekilere; *“Ömrümün son günlerinde Tanrıdağ adlı bir dergi çıkarıp genç Türkçüleri bu dergi çevresinde toplamak vazifesi en yaşlınız olduğuma göre bana düşüyor”* diyen Rıza Nur, 8 Mayıs 1942 Cuma günü Tanrıdağ’ın ilk sayısını çıkarmıştır²⁷⁷. Derginin iç kapağında *“Bildirge”* başlığı ve *“Rıza Nur”* imzası ile, *“Hepsi de Türk ve Türkçü arkadaşlarla Tanrıdağ dergisini yazıyoruz. Emelimiz en küçüğünden en büyüğüne kadar menfaat ve mevki düşüncelerinden uzak olarak sırf Türk’e hizmetdir. Dileğimiz sade bu hizmete*

²⁷⁴ Osman Yüzbaşıoğlu, “İki Yıldönümü ve Bir Cevap”, Altın Işık, (25 Eylül 1947), s.12. Bu tartışmalar, İlhami Soysal’ın Kurtuluş Savaşı’nda İşbirlikçiler ve 150’likler kitabında yer verdiği bir tanıklığa göre Atatürk’ün; “Ben onları affediyorum... Fakat göreceksiniz ki onların içinde beni affetmeyenler bulunacaktır” sözlerini ve kitabında bu sözlere yer veren Konur Ertop’un; “Atatürk’ü gerçekte affetmeyenlerin 150’likler kadar dahi ceza çekmemişler içinden çıkması ise tarihin çelişkilerindendir” yorumunu bir kez daha akıllara getirmektedir. Konur Ertop, Pir Sultan Abdal’dan Onat Kutlar’a (Edebiyat Tarihimizden), Çağdaş yay., İstanbul, 1997, s.159.

²⁷⁵ Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, III, s.487.

²⁷⁶ Fethi Tevetoğlu, a.g.m., s.27.

²⁷⁷ A.g.m., s.27. Rıza Nur’un, zamanının büyük bölümünü ayırdığı Tanrıdağ’daki “Tevfik Fikret” adlı makalesi (sayı:19,1942), ölümünden dolayı yarıda kalmıştır.

nail olmakdan ibaretdir. Halis Türk yaratılmak iftiharını bize yetiyor” ibaresine yer verilmiştir²⁷⁸. 1941 Kasımında; “Ben mecmua çıkarırken sizi de yanımda görmek, bir baba-oğul gibi olmak, iftiharına vesiledir” diye yazdığı Fethi Tevetoğlu, derginin Rıza Nur’u çok yordüğünü belirterek, birçok arkadaşından teknik işlerde ona yardım etmelerini istemiştir²⁷⁹. Nihal Atsız, Tanrıdağ’ın çıkışı ile ilgili olarak şunları yazmaktadır: “Doktorluğu bırakmıştı. Bu mecmuayı çıkaramazsam benim için ölümdür, diyordu. Merhum Mükrimin Halil’de onu bu fikrinden vazgeçirmeye çalışıyordu. Fakat mecmuayı çıkardı. Tanrıdağ’ı çıkarmasına sebep, hem Türkçülüğü yaymak ve hem de Türkbilik Revüsü’nde neşrelemediği ilmi makaleleri neşretmekti”²⁸⁰. Tanrıdağ, aynı zamanda Rıza Nur’un kendisine yöneltilen eleştiri ve suçlamaları yanıtlama alanı olmuştur. Nitekim ölümünden iki ay önce “Artık Yeter” başlığı ile kaleme aldığı yazısında, kendisinin “Yüz ellilik” olduğu iddiasına sert bir biçimde karşılık vermektedir: “Yüz ellilikler milli savaşta Ankara Hükümeti aleyhine devlet ve millet düşmanları ile birleşen kimselerdir. Bense milli savaşta defalarca Ankara’da vekillik eden biriyim. Lozan muahedesi yapılırken Yüz ellilikleri cezadan kurtarmak için var gayretiyle çalışan ecnebi devlet murahhası ile uğraşa uğraşa, çekişe çekişe müzakereyi yapan, yüz elli kişinin cezaya çarpılması için muahedeye bir madde koyduran ve o muahedeye imza koyan adamım. Hayret içinde soruyorum: Lozan muahedesine imza koyanlar bir gün Yüz ellilik mi yapılacaktı? Ve o gün geldi mi? Bu ne namussuzluk...”

²⁷⁸ Tanrıdağ, I/1 (Mayıs 1942), s.2.

²⁷⁹ Fethi Tevetoğlu, “Rıza Nur’a Ait Hatıra ve Vesikalar”, Sevenlerinin Kalemile Rıza Nur, (Haz.: Ziya Yücel İlhan), Toprak Dergisi yay., İstanbul, 1962, s.70.

²⁸⁰ “Atsız, Dr. Rıza Nur’u Anlatıyor”, Röportaj: Murat Gençoğlu, Milli Yol, I/32 (1962), s.9. Tanrıdağ’ın ilk sayısının iç kapağında dergi ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “TANRIDAĞ, I/1 (8 Beşincay- Mayıs 1942). 10 Kuruş. Cuma günleri çıkar.

İlmî, Edebi, Türkçü

Bu Türklerin dergisidir.

BİLDİRGE

Hepsi de Türk ve Türkçü arkadaşlarla Tanrıdağ dergisini yazıyoruz. Emelimizin küçüğünden en büyüğüne kadar menfaat ve mevki düşüncelerinden uzak olarak sırf Türk’e hizmetdir. Dileğimiz sâde bu hizmete nâil olmaktan ibaretdir. Halis Türk yaratılmak iftiharını bize yetiyor.

Rıza Nur

Tanrıdağ Ortaasya’da eskidenberi Türklerin kutlu saydıkları bir dağın adıdır.

Bu dergide ayrı bir imlâ tâkib olunacaktır. İlerde imlâ, yazı ve dil hakkında fikirlerimizi yazacağız.

Tanrıdağ’ın mesleğine muvâfık olmayan yazılar kabul olunmaz. Kabul olunmayan yazılar iade edilmez.

Abone: Yıl 450, altı ay 250. Ecnebi : Yıl 800 kuruş.

Yazı, idare ve hesap işleri için : İdarehanede Sâhib ve Umumî Neşriyat Müdürü Rıza Nur’e müraccat oluna. Mektublar Rıza Nur’un adına ve ev adresine gönderile. İdarehane : Cağaloğlu Yokuşu 27/6.

Ev adresi : Rıza Nur. Taksim Şehidmuhtar Caddesi. Sülûn Palas, 23/5 İstanbul.

Basıldığı matbaa Ülkü Basımevi”.

1926'da "sürgün" olarak yurtdışına çıktığı ve şimdi de hükümet tarafından takip edildiği iddiaları için ise şunları yazmaktadır: *"Cumhuriyet Hükümeti beni sürmedi. Mebus bulunduğum halde ben kendiliğimden mebusluğu bırakarak Paris'e gidip on iki yıl ilmi tedkikatla uğraşdım. Hükümetin beni takip etmediğine de eminim. Fikirlerimi ise Hükümet de, hemen herkes de bilir. Öğrenmeye, istese Tanrıdağ'ı kapatmak için beklemeye de ihtiyacı yoktur.fikirlerim de muzır değil, bu ... millet için hayırlı ilmi şeylerdir. Zaten ilim sahasından da dışarı çıkdığım yok.*

*Biz böyle tezvirat çok gördük. Hepsi sabun köpüğü gibi sönmüşdür"*²⁸¹.

Ancak, dergi ile uğraşmak onu fazla yordu ve çok üzdü ²⁸². Rıza Nur'un bu yorgunluğu, özellikle yakın çevresinin gözünden kaçmamıştır. *"...ancak bir doktor olarak hissettiği son günlerinin dayanılmaz hicranı içinde"*²⁸³ Türkiye'ye döndüğü söylenirken, yine yakın çevresinden İzzettin Şadan, bu konuda şunları yazmaktadır: *"...ben ona sıhhatine ait şeyler sormaktan çekinirdim. Zira bu hususta pek ketum idi. Yalnız bir defa idrarından külliyyatlı kan geldiğini söyledi. Ve haftalarca Gureba Hastanesi'ne gitti geldi. Ben evvela bir kanserden şüphelenmiştim. Çünkü rengi bariz surette solmuştu, fakat sıhhati düzeldi, biraz kaybolmuş olan neşesi avdet etti ve işte o sıralarda da Tanrıdağ işi baş gösterdi ve Rıza Nur, hummalı bir faaliyetle çalışmaya başladı. İstikbalden hiç bahsetmiyordu, yeni bir hayata atılmıştı... Bir kere yalnız kendisine hipertansiyon olduğunu söyledi"* ²⁸⁴. Büyük bir titizlikle derginin bütün yükünü taşımaya çalışan, iyi olmayan sağlık durumuna aldırmadan, bu ağır işi güçlükle sürdüren Rıza Nur, 21 Haziran 1942 tarihli mektubunda Fethi Tevettoğlu'na şunları yazmıştır: *"...İsmet Rasin imtihanlarla meşguldü. Birkaç güne kadar bitirecek, yardıma gelecek. Eğer ben teknik işleri üstümden atamazsam mecmuayı zaruri kapatacağım. Bu yaşta tahammül imkanı yok. Ben yalnız yazıya kalmalıyım. Yoksa bu, her halde beni öldürür"*²⁸⁵. Ancak, Nur'un manevi oğlu Nihal Atsız, tüm bunlardan farklı olarak, ölümünden önce hiçbir rahatsızlığı ve şikayetinin olmadığını belirterek, *"sapasağlamdı"* demektedir ²⁸⁶.

²⁸¹ Tanrıdağ, I/9 (Temmuz 1942), s.2.

²⁸² Nihal Atsız, "Rıza Nur", Çınaraltı, II/52 (19 Eylül 1942), s.12.

²⁸³ "Lozan'da İsmet Paşa-Rıza Nur İhtilafının Sebepleri", Tarih Konuşuyor, I/2 (Mart 1964), s.129.

²⁸⁴ İzzettin Şadan, "Rıza Nur'un Son Günü", Altın Işık, I/8 (25 Eylül 1947), s.11.

²⁸⁵ Fethi Tevettoğlu, a.g.m., s.29.

²⁸⁶ "Atsız, Dr. Rıza Nur'u Anlatıyor", Röportaj: Murat Gençoğlu, Milli Işık, yıl:I/32 (1962), s.9.

D- ÖLÜMÜ VE ÖLÜMÜNÜN BASINDAKİ YANKILARI

8 Eylül 1942, saat 00:20'de birden rahatsızlanan Rıza Nur, yanında çalışan hizmetçi kızı alt kattaki Dr. Semih Sümerman'a göndermiştir. Sümerman bir iğne yapmışsa da, ciğere kan hücum ettiği için kurtarma olanağı kalmamıştır²⁸⁷.

Ölümünden iki gün önce görüştüğü Dr. İhsan Unaner, yorgun ve zayıflamış görüldüğünden bahsederek, Tanrıdağ ile ilgili çalışmalarını bırakmasını önermiş, ancak *"İmkânı yok, benim için artık bir izzet-i nefis meselesi oldu. Hem biz başladığımız hiçbir işi yarıda bırakmaya alışmadık"* yanıtı ile karşılaşmıştır. İki gün sonra, Bandırma İstasyonu'nda iken Rıza Nur'un ölüm haberini gazeteden okuyan Unaner, *"keşke dilimin döndüğü kadar onu acil bir istirahat lüzumuna inandırmaya çalışsaydım, belki kurtulurdu"* sözleriyle, o an sessiz kalışının verdiği *"azabı"* dile getirmektedir²⁸⁸. Yine doktor yakınlarından biri olan İzzeddin Şadan da, ölümünden bir gün önce her zaman olduğu gibi yine Beyoğlu'ndaki pastanelerde oturduklarını ve Rıza Nur'un biraz dalgın görüldüğünü belirtmektedir²⁸⁹. Şadan, o günün ayrıntılarını şöyle anlatmaktadır: *"Ölümünden bir gün evveldi ve pazardı. Öğle üstü oturmakta olduğum pansiyondan çıkıp dolaştım. Her vakit olduğu gibi aklıma ona gitmek gelmedi. Halbuki komşu idik. Bir müddet sonra Tanrıdağ'da yazılmak üzere başladığım bir makaleyi bitirmek üzere çalıştım. Ve bitirdim. Saat bire doğru biraz dolaşmaya başladım. Ve Ağacamii karşısında Rıza Nur'a rastgeldim. Bermutad yavaş yürüyor, önüne bakarak ilerliyordu. Derhal bir yerde oturalım dedi ve Nisuvaz kahvesine girdik, arka masalardan birisine oturduk. O benden daima makaleler isterdi. Fakat yeni hastalıktan kalktığımdan pek yardım edemiyordum. O da serzenişlerde bulunuyordu. Makaleyi aldı ve okudu... Hafif buldu. Şiddetli bir milliyetçilik istiyordu. Korkma canım mahkemeye gidersek beraber gideceğiz, dedi, gülüştük. Fakat bütün bu muhavere esnasında onu biraz durgun ve dalgın gördüm. Hiç bir hissikablelvuku bana meş'um akıbeti hissettirmedi. Saat beş kadar olmuştu. Sıkılmıştık, kalktık ve biraz yürüdükten sonra doktor Mustafa Hakkı'ya*

²⁸⁷ Bozkurt Zakir Avşar, a.g.e., s.190; bazı kaynaklarda Rıza Nur'un öldüğü yıl, yanlış olarak "1943" şeklinde gösterilmiştir: *Yeni Hayat Ansiklopedisi*, V, Doğan Kardeş yay., s.2742; *Ünlü Kişiler Sözlüğü*, (Haz: Tanju Gökçöl-Teoman Tunçdoğan), I, Gelişim yay., 1978, s.701; *Meydan Larousse*, X, Meydan yay., 1990, s.575; İ. Alaattin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, 1949, s.327; Nursen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, Dilmen yay., İstanbul, 1984, s.127 (dipnot).

²⁸⁸ İhsan Unaner, "Rıza Nur ve Cesareti", *Sevenlerinin Kalemile...*, s.52.

²⁸⁹ İzzeddin Şadan, "Meçhul Rıza Nur", *Sevenlerinin Kalemile...*, s.47.

rastgeldik. Cemiyetimiz tekrar canlandı. Çünkü yeni mevzular çıktı. Rıza Nur'un teklifi üzerine o zaman mevcut olan Petrograd Pastahanesi'ne girip solda oturduk...

O bize artık son vasiyetlerini ediyormuş. Çok şeylerden bahsetti. Ben onların bir çoğunu unuttum. Yalnız iki şeyi hatırlıyorum. Birincisi, Rıza Nur'un bir pişmanlığı idi. Keşki siyaset hayatına atılmayıp, tabip kalsaydım, dedi. Ben de kendisine hayatının böyle belki daha müfit olmuş olacağını söyledim... Onda biraz evvelki dalgın halden eser kalmamıştı. Bize hatıratından bahsetti. Bunların dört yerde olduğunu , birisinin Paris umumi kütüphanesinde, diğerinin Berlin'de Ştads Bibliotek'de olduğu hatırımda, diğer ikisi nerededir unutmamışım. Bunlar el yazısı ile yazılmış, ciltlidir ve evine Mısır'da iken ciltçi getirterek yaptırdığını hatırlıyorum.

Bu hatırat Meşrutiyet'e ait olanlar değil, Millî Mücadele'ye ait olanlardır. Bunu katiyetle biliyorum. Fakat onları burada neşretmek istemiyordu. Sebebini söylemedi. Söz uzadı, tükendi. Nihayet ayrıldık, akşam olmuştu.

Pazartesi akşamı aynı Petrograd Pastahanesi'ne geldim. İzzettin Mete orada idi. Müteheyyiç bir halde, bana ,ne büyük ziya, dedi. Ben anlamadım ve o bana ölüm haberini verdi. Kalktık beraberce, Beyoğlu Zükur Hastahanesi'ne gittik. Ceset apartmandan oraya kaldırılmıştı. Sorduk, kimse bir şeyler bilmiyordu. Ben nöbetçi hekimi ile arkadaşlarının yemek yedikleri salona koştum. Akşam yemeğini yiyorlardı. Meseleyi anlattım ve Rıza Nur'un cesedini sordum. Genç bir asistan arkadaş, lâkaydane çorbasını içerek; evet, öyle bir ceset getirdiler... Gasilhaneye bakınız, orada olacaktır, dedi ve yanındaki hemşire hanımla konuşmaya başladı. Ben derhal bahçeye fırladım. Tarhların arasından, alacakaranlıkta beyaz bir huşunetle yükselen cenazeliğe yürüdüm. Doktor olmama rağmen onun cesedinden korkuyordum. Yanına giremedim, pencereden baktım. Ceset şişmişti. Üstündeki pijama vücuduna yapışmıştı. Hayatta iken beyaz olan şehresi simsiyahtı. Adeta tanıyamadım, yalnız bırıkları belli oluyordu... Çehre tamamen mütegayyir idi. Ağzında hafif bir sızıntı sezdim. Ve anladım: Ree Ozimasi'ndan ölmüştü (Oedeme Pulmonaire). İlk teşhisi galiba ben koydum. Zira tedavi eden arkadaş, sektei kalb düşünmüştü.

Rıza Nur hiç sıhhatinden bahsetmezdi. Ben de hastalanmışım. O pek vefakâr bir insan olduğundan ta yattığım hastaneye kadar gelip beni yoklamıştı. Ben endişe etmiyor

değildim. Fakat ne söyleyeyim gazetenin hummalı hayatı içinde ben de onu ikazı unuttum. Halbuki ikimiz de doktor idik.

Pazartesi akşamı -görüştüğümüzün ertesi günü- beni aramış, bulamamış ve civardaki kahvehanede gazoz içtikten sonra evine gitmiş ve bermutad yemeğini yemiş olduğunu öğrendim. Esasen, perhize hiç riayet etmiyordu. Hattâ, birkaç kere bizimle beraber içki bile içmişti.

İşte o pazartesi gecesi, birdenbire hastalanmış ve yirmi dakika içinde, bir buhran geçirerek ölüvermişti”²⁹⁰.

Öğrenciliğinden beri tanıdığı Yusuf Kemal, Rıza Nur’un son günlerini şöyle anımsamaktadır: “Bir ara bir tarafından kan geldiğine dair Ankara’da bir mektubunu aldım. Hemen cevap vererek kendisine iyi baktırması için yalvardım. Bu hastalığı geçirdiğini söyledi. Tanrıdağ tabı işlerinin kendini çok yorduğunu bana anlatırdı. Sıhhati için endişe ediyordum. Refikamın tedavisi için Viyana’ya gitmiştim. Dönüşümde kayınbiraderim ağlayarak kara haberi verdi. Dünya başıma yıkıldı. Çamlıca’ya geldiği vakit, Kemal’e çok et yedirmeyin, diye refikama tavsiyelerde bulunarak beni koruyan Rıza içten hasta imiş de ne kendi ne biz bilmiyormuşuz”²⁹¹.

4 Eylül 1942 tarihli mektupta, “... Tanrıdağ meşguliyetinden dolayı zamanım pek kıt, istirahatata bile vaktim yok” diye yazan Rıza Nur, bu mektup Fethi Tevetoğlu’na ulaştığı gün, toprağa verilmiştir bile²⁹².

9 Eylül 1942 tarihli Tasvir-i Efkâr, “İrfan ve Fikir Âlemi İçin Pek Büyük Bir Ziya Dün Gece Rıza Nur’u Ansızın Kaybettik” başlığı ve büyük boy bir fotoğrafı ile Rıza Nur’un ölüm haberini ilk sayfadan vermiştir.

“Rıza Nur, dün gece bu fani hayata ansızın gözlerini yummuştur. Bu çok kıymetli, çok vefalı vatan evladının bu kadar ansızın ufulünü işittiğimiz vakit duyduğumuz teessürün derinliğini tarife imkan yoktur.

²⁹⁰ İzzeddin Şadan, “Rıza Nur’un Son Günü”, Altın Işık, I/8 (25 Eylül 1947), s.11.

²⁹¹ Yusuf Kemal Tengirşenk, a.g.m., s.5.

²⁹² Fethi Tevetoğlu, “Rıza Nur’a Ait Hatıra ve Vesikalar”, Sevenlerinin Kalemile..., s.71.

Rıza Nur Bey, Türk vatanına Türk akide ve mefkuresine ruhile, kalbile, bütün varlığı ile, fikrile, kalemiyle, en ziyade hizmet etmiş olanların biri, hatta birincisi idi.

Kendini bildi bileli sağlam bir akide, sarsılmaz bir kanaat, eğilmez bir metanetle hayata atılmış Türke ve Türklüğe her sahada, her suretle hizmet için durmadan, yorulmadan çalışmayı kendine gaye itihaz etmişti. Fıtraten istiklal-i fikir sahibi olduğu için hangi idarede olursa olsun kanaat ve mefkuresine muvafık ve mutabık görmediği her hale, her harekete, her gidişe itirazdan nefsinı men edeme, bu yüzden de hemen daimi surette menkûb olu, o kadar sevdiği bu güzel Türk vatanını terk ederek gurbet ellerinde yaşamak mecburiyetinde kalırdı. Fakat vatanından uzaklaştığı vakitlerde asla boş durmaz, Türklük için çalışmanın güçlüklerine rağmen eserler neşreder, mecmualar çıkarır, hayatının en zevkli gayesi olan Türklüğü yükseltmek emeline fikren ve kalemen hadim olurdu.

Rıza Nur Bey'in Türklük fikir ve akidesine hizmet için her vadide yüzlerce risalesi, kitabı, makaleleri, mecmuaları vardı. Fakat bunların hepsinin fevkinde olan eseri on iki ciltlik Türk Tarihi idi. Bu tarihi, Türklüğü menşeinden alarak bugüne kadar getirir. Türklüğe hizmet davasıyla ortaya çıkmış bir hayli kalem sahiplerimiz vardır. Bunlardan hiç biri şimdiye kadar bu yolda tamam bir eser yazabilmek değil, hatta yarım kalan eserler bile telif ve tahririne muvaffak olamamışlardır.

Rıza Nur, hür fikirliydi. Fakat samimi itikada ve itikad sahiplerine hürmet etmeyi bilirdi. Bu da imanlı bir babanın, çok temiz sütlü bir ananın oğlunda müzmer bıraktığı itikadın bir bürhanı idi.

Rıza Nur Bey'in siyaset ve vatan uğrunda fiilen cidal sahalarında büyük hizmetleri vardır. Nitekim İstiklal Harbi'ne ilk iltihak edenler arasında bulunarak bu harbin muhtelif sahalarında kuvvetli seciyesi, azmi, siyasi bilgisi ve olgunluğu ile çok mühim vazifeler ifa etmiştir. Bu vazifelerin en değerlilerinden biri de muhterem devlet reisimiz riyasetleri altında Lozan'a giden sulh heyetimizde ikinci murahhaslık vazifesi idi. Bu vazifeyi Rıza Nur Bey büyük bir isabet-i fikir ve metanetle ifa eylemiş, Muhterem İnönü'ye her hususta yar ve yaver olmuş, çok defalar metanet ve celadetiyle

karşımızdaki frenk murahhasları susturmaya ve Türkün hakkını kabul ettirmeye muvaffak olmuştur.

İstiklal Harbi esnasında ve sonrasında bir kaç defa muhtelif vekaletlerde bulunmuş, murahhas olarak Rusya'ya giderek Stalin ile görüşmüştür. Son zamanlarda yine Türklüğe hizmet emeliyle Tanrı Dağı mecmuasını çıkarmaya başlamıştı. Bu mecmuanın hemen bütün yazı işlerini kendi ifa ettiği cihetle fazlaca üzölmüş ve yine bu yüzden uğradığı taabı dimağı neticesinde evvelki gece bir ihtikamı dem dimağı ile ansızın irtihal eylemiştir.

Telaşisi kabil olmayan bu büyük ziyadan dolayı Türk vatanı ve Türk alemi ne kadar matem tutsa yine teessürünü tadil edemez. Cümlemiz taziyete muhtacız”²⁹³. Gazete, Rıza Nur’un hayatını anlatan bir yazı yayınlamış ve “...dürüst ahlaklı, haşin mizaçlı, bilhassa son derece cesur, kültür sahibi, tababetle ve edebiyatla tanınmış bir simadır. Fransız ansiklopedisinde kendisinin liyakatı hakkında hemen her Türkten ziyade takdir yazılışı son zamanlarda yine bazı tehditlere sebep olmuş ve merhum bunlara uzun uzun cevaplar vermiştir. Gayet müfrit bir milliyetperver ve Türkçü idi. Son zamanlarda Türkçölük davasıyla alakadar Tanrı Dağı isimli bir mecmua neşretmekteydi” denilmekte ve bir gün önce Beyoğlu Zükur Hastanesi’ne kaldırılan cenazenin, 9 Eylül günü toprağı verileceğı belirtilmektedir²⁹⁴.

Gazetede, “Türk Kültür Birliğı’nden” başlığı ile yer alan yazı ise şöyledir: “Rıza Nur merhumun cenazesi bugün ikindi namazından evvel Beyoğlu Zükur Hastahanesi’nden kaldırılacaktır. Bütün azaların son vazifelerini yapmak üzere hastahane de bulunmaları rica olunur”²⁹⁵.

Aynı güne ait Vatan gazetesinde “Doktor Rıza Nur Vefat Etti” başlığı ile verilen haberde, “Eski sayıavlardan müverrih ve edip Rıza Nur’un ölüm haberini öğrendik. Dün gece saat 24’te ani bir kriz geçiren Rıza Nur’a felç gelmiş ve birdenbire ölümüne sebep olmuştur.

²⁹³ Tasvir-i Efkar, 9 Eylül 1942.

²⁹⁴ Tasvir-i Efkar, 9 Eylül 1942. Gazetede yanlış olarak, cenazenin ikindi namazından önce toprağı verileceğı yazmaktadır. Doğrusu, “İkinci namazından sonra” şeklinde olmalıdır.

²⁹⁵ Tasvir-i Efkar, 9 Eylül 1942.

Beyoğlu Zükur Hastahanesine kaldırılan merhumun cenazesi bugün, ikinci namazını müteakip mezkur hastahanedan kaldırılacaktır.

Merhuma Tanrıdan rahmet diler, ailesine taziyelerimizi sunarız” denilmekte; yazıda ayrıca, Rıza Nur’un hayatı ve eserlerine de yer verilmektedir²⁹⁶.

Cumhuriyet gazetesinde “Acı Bir Kayıp” başlığı ile üçüncü sayfadan verilen haberde küçük bir fotoğraf da kullanılmıştır: “Dr. Rıza Nur evvelki gece ansızın vefat etti.

Teessürle öğrendiğimize göre, eski Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur, evvelki akşam Taksim’de, kira ile oturduğu apartmanda kalbinden bir buhran geçirmiş ve doktor çağrılarak tedaviye çalışılmasına rağmen vefat etmiştir.

Rıza Nur, memleketimizin siyasî hayatına karışmış bir sima idi. 1879’da, Sinop’da doğmuştur. Meşrutiyet inkılâbından sonra Sinob’dan mebus seçilen Rıza Nur, aradan çok zaman geçmeden, İttihat ve Terakki Fırkası’ndan ayrılarak muhalefet safında yer almış ve bu fırkaya karşı şiddetli bir mücadelede girişmiştir. Uzun zaman menkub kalarak bir çok siyasî maceralar geçiren Rıza Nur, muhtelif tarihlerde hapis cezalarına da uğramıştır. Millî zaferi müteakib Büyük Millet Meclisi’ne Sinob’dan mebus seçilen merhum, bir aralık Sıhhiye Vekilliğine kadar yükselmiş, 1921’de Moskova, 1922’de Ukrayna ile yapılan muahedelerin müzakereleri sırasında murahhas sıfatile hazır bulunmuştur.

Lozan muahedenamesinde ikinci murahhas sıfatile Dr. Rıza Nur’un da imzası vardır.

1924’den sonra siyasî hayattan çekilerek uzun zamanlar Avrupa’da kalmış, bundan bir kaç sene evvel anavatana avdet etmişti.

Son zamanlarda Tanrı Dağ adile millî bir mecmua çıkarmakta idi. Bu işin kendisini pek yorduğunu söylüyordu.

Memleketimizde yazılan ilk büyük Türk Tarihi, Dr. Rıza Nur’un eseridir. Kendisi gayet çalışkan, kuvvetli kültür sahibi bir zattı. Ölümü hakiki bir kayıbdır. Merhumun

²⁹⁶ Vatan, 9Eylül 1942.

cenazesi bugün Beyoğlu-Zükur Hastahanesi'nden kaldırılarak ikindi namazını müteakib namazı kılınarak aile kabristanına gömülecektir.

*Merhuma Allah'dan rahmet, kederli ailesine başsağlığı dileriz*²⁹⁷.

Rıza Nur'un cenaze töreni ile ilgili olarak basında yer alan yazılarda cenazeye katılan isimler ve mezarı başında yapılan konuşmalar üzerinde de durulmaktadır. 10 Eylül tarihli Vatan gazetesinde konu ile ilgili olarak şunlar yazmaktadır: *"Evvelki gün vefat ettiğini bildirdiğimiz eski Sinop mebusu Dr. Rıza Nur dün gömülmüştür. Rıza Nur'un cenazesi dün saat 16.30'da Beyoğlu Belediye Hastahanesi'nden alınarak Teşvikiye Camii'ne götürülmüş, orada namazı kılındıktan sonra tabut Harbiye'ye kadar eller üzerinde taşınmıştır. Tabut burada cenaze arabasına konulmuş ve Merkez Efendi makberesine getirilerek ebedi istirahatgâhına tevdi edilmiştir.*

Kabri başında eski konsoloslardan Fahreddin Hayri ile Tıbbiye Talebesinden bir genç birer nutuk söylediler.

*Merasimde Vali Dr. Lütfi Kırdar, Riyaseti Cumhur yaverlerinden Cevdet, Basın Birliği İstanbul muntakası reisi Hakkı Tarık Us, eski münakalat vekili Cevdet Kerim İncedayı, Türk Kültür Birliği azaları, dostları, akrabaları hazır bulundular. Cenazeye bir çok çelenk gönderilmiştir*²⁹⁸.

Tasvir-i Efkar bu haberi, "Vefatını dün haber vermiş olduğumuz Doktor Rıza Nur, dün öğleden sonra kendisini ve mefkuresini sevenlerin elleri üzerinde taşınarak ebedi medfenine tevdi edilmiştir.

Merhumun cenazesi saat 16.30'da Beyoğlu Belediye Hastahanesi'nden alınarak Teşvikiye Câmî'ne götürülmüş, namazı kılındıktan sonra Türk bayrağına sarılı tabutu eller üstünde Harbiye'ye kadar taşınarak oradan Merkezefendi kabristanına nakledilmiştir. Merasimde vali ve belediye reisi Doktor Lütfi Kırdar, riyaseticumhur yaverlerinden Cevdet, şehrimizdeki bazı mebuslar, merhumun dost ve akrabaları, Türk Kültür Birliği azaları ve bir kısım Tıbbiye talebesi ve bir polis müfrezesi hazır bulunmuştur.

²⁹⁷ Cumhuriyet, 9 Eylül 1942.

²⁹⁸ Vatan, 10 Eylül 1942.

Rıza Nur'un mezara tevdiinden sonra Tıbbiyeliler namına söz söyleyen bir talebe, 'Rıza Nur'un hiç bir güçlük karşısında eğilmeyen azim ve iradesinden' sitayişle bahsederek tıp gençliğinin yorulmak nedir bilmeyen bu insanı kendisine timsal edinmesi icab ettiğini tebarüz ettirmiştir" satırları ve cenaze törenine ait iki fotoğrafla vermekte ve Rıza Nur'un dostlarından B. Fahreddin'in yaptığı konuşmaya değinmektedir. Fahreddin konuşmasında, Rıza Nur'un mücadelelerle dolu hayatında yalnız ve yalnız memleketi için çalıştığını, İsmet İnönü'nün başkanlığındaki delege heyetinde ikinci delege sıfatı ile Avrupa devletlerinin binbir fitne hazırlayan diplomatları karşısında azim ve iradesi ile *"Milli Şef"*e yaptığı yardımlarını saydıktan sonra, Türklük ve memleket sevgisi uğruna her türlü zorluğa seve seve katlandığını, hiçbir dönemde doğruluktan şaşmadığını, doğruluğuna inandığı herhangi bir şeyin uğrunda hiçbir fedakarlıktan kaçmadığını, dalkavukluk nedir bilmediğini ve bu şaşmaz doğruluğu uğrunda arzularını ve mevkii seve seve feda ettiğini belirtmiş ve *"Gençlerin ve kendini sevenlerin elleri üzerinde taşınan bu tabutun ve mezarın etrafında yalnız bir avuç vatanperver genç değil bütün tıp talebesi, bütün üniversite gençliğini görmek isterdik. Fakat ona kaniim ki bugün bu mezarın başında bulunmayı ihmal eden bu gençliğin, istikbalde bu Türk evladının ve bu Türkçünün mezarını bir gençlik ziyaretgahı haline getirecek. Ben bu müstakbel nesil namına senin önünde eğiliyorum"* sözleri ile konuşmasını tamamlamıştır²⁹⁹.

Peyami Safa ise, Rıza Nur'un ölümü hakkında şu yazıyı yazmıştır: *"Milletler arasında tarihi düşmanlıkların kökünde yalnız tarih değil, coğrafya da vardır. Açık denizlere çıkmak isteyen bir memleket, bitişik komşusunu yoluna dikilmiş bir engel sayar ve onu kabilse devirmek, değilse içinden kemirmek için nöbetleşe, bütün kuvvetini ve fitne dehasını kullanır. Başka bir memleket, imparatorluk yollarının selameti hesabına, bunların üstünde bir tek kuvvetli devlet bırakmamak için zaman zaman dost ve düşman hüviyetleriyle, maskeli ve maskesiz, emperyalist ihtiraslarına engel saydığı, memleketin mezarını kazar.*

Bu düşmanların dostlukları, düşmanlıklarından daha tehlikelidir; çünkü yutmaya karar verdikleri memleketin tarihini dostluk haşhaşları yutturarak uyutmaya çalışırlar.

²⁹⁹ Tasvir-i Efkâr, 10 Eylül 1942.

Tarih şuuruna sahip milletler, coğrafyanın piçleri olan bu düşmanlıkları asla unutmadıkları için kötü oya zaruri politika zikzaklarının külllediği mukaddes kini yüreklerinde candan aziz bir miras gibi taşırlar. Bilirler ki, milli birliklerini yapan da, milli mukavemetleri yaratan da bu büyük tarih şuurudur.

İşte dün iki üç mangalık bir dost kalabalığı ve ölümden dahi hazin bir tenhalık sessizliği içinde Allah'ın rahmetine bıraktığımız Rıza Nur, bu şuura sahip, fakat onu içinde yaşadığımız nazik politika şartları altında yalnız müsbet kanaldan diri tutmaya çalışmakla kalan sayılı ve sayıcı vatanperverlerden biriydi. Namık Kemal, İsmail Safa, Tevfik Fikret, Mehmet Âkif ve benzerlerinin soyundandı: Mat altın gibi, kıymetinden hiç bir şey kaybetmeden parıltısız yaşadı ve öyle öldü”³⁰⁰.

13 Eylül 1942 tarihli Ulus gazetesinde “Olaylar-İnsanlar” başlığı altında Rıza Nur’a yer ayrılarak, hayatı özetlenmiştir³⁰¹.

Türk Yurdu adlı dergide de Rıza Nur’un ölümü dolayısıyla şu yazı yer almıştır: “... Türkçülüğü, bir kan ve ruh meselesi bilen, kan ve ruh itibarıyla Türk olanların dil ve kültür bakımından yekpare bir millet teşkil ettiğine, bu bütünlük ve birliğin bir gün tam olarak tahakkuk edeceğine candan ve gönülden inanan büyük bir Türkçü idi. Merhum, bu fikirlerin en çok taraftar kazandığı bir sırada yine bu yolda çalışırken hayata gözlerini kapadı. Bu fikirler, onun ölümünden sonra, hayatındakine göre, daha büyük bir hızla ve daha çok gelişerek yaşayacağından, Rıza Nur da, daha çok ölümünden sonra yaşayacaktır. Ruh ve kan milliyeti şiarı, beynelmilelci kozmopolit şiarları süpürüp atacağı gün, Rıza Nur daha çok anılacak ve anlaşılacaktır.

12 ciltlik büyük bir umumî Türk tarihi vücuda getiren bir tarihçi, fikirlerini çok beğenip kendilerini de çok sevdiği Namık Kemal, Alişir Nevai ve Babur ile Türk aruz ve şiir bilgi üzerine büyük eserler yazan bir edebiyatçı, Türklere ait Şehname rivayetlerini inceleyip çıkaran ve Türk damgalarıyla bayraklarını ietkik eden bir Türk etnoğrafya ve folklor bilgini olup, Türklerin Orta Asya’daki anayurtlarının merkezini teşkil eden Tıyanşan Dağları’nın Türkçe adı Tanrıdağ’ı unvan edinen haftalık bir Türk kültür dergisinin nâşiri ve başmuharriri olarak ölmüştür.

³⁰⁰ Tasvir-i Efkar, 10 Eylül 1942.

³⁰¹ Ulus, 13 Eylül 1942.

... *Türk Yurdu'nun eski yazıcılarından*dır. O, bu derginin ikinci serisinde *Türk Takvimi'ne dair yazdığı makalesiyle*, *Türk milletine milâdî takvim ile birlikte eski Türk takvimini de kullanmayı tavsiye ettiği gibi*, cuma yerine de pazarın tatil günü kabul edilmesini teklif etmiş; başka bir makalesinde de, bu devletin adının *Türkiye* olması icap ettiği hakkında *Büyük Millet Meclisi'nde söylediği fikirlerini delilleriyle ileri sürmü*ş; bir başka makalesinde de *Türk Yurdu'nun okuyucularını Babur Mirza'nın divanı ile tanıştırmıştır*. Rıza Nur'un en kuvvetli tarafı, onun öz Türk ve samimi bir Türkçü oluşu, metanetli, azimli ve iradeli, son derecede iffetli, cesaretli ve doğruyu söyleyen olması idi. O, hakikati açıkça ve cesaretle söyleyebildiğini, yalnız millî kültürümüze ait eserlerinde değil, bütün siyasî hayatında ve Lozan Konferansı sırasında Türk istiklâli tezini şiddetle müdafaa ederken de göstermiştir.

... *Türk tarihi ve Türk etnoğrafya ve edebiyatı meseleleriyle*, bunların mektebini görmüş ve bunun için usûlünce hazırlanmış bir alim sıfatıyla değil, bunların samimi bir muhibbi olarak meşgul olmuştur. O, ilim meseleleriyle, ilim için değil, çok candan sevdiği milletin kültürünün bilinmemiş olan taraflarını idrak etmek ve bunu başkalarına da tanıtmak için elinden geldiği kadar fedakârlık ve feragatle uğraşmıştır. Onun haşin tabiatı ve fazlaca hassas oluşu, kendisine saygı ve sevgi gösteren arkadaşlarını, ortaya koyduğu eserleri kendisi hayatta iken tenkit etmekten alıkoymuştur. Diğer taraftan Rıza Nur daha çok, Avrupa ve Mısır'da son yıllarda tetkikatla uğraştığı sırada tekamül etmiştir. Merhumun Türkiye dışında yaptığı neşriyattan birçoğu, yurdumuzda henüz gereği gibi yayılmamış bulunuyor. Şimdi ise, ruh ve kan Türkçülüğü fikri ilerledikçe, Rıza Nur'un eserleri ve bilhassa Türk Tarihi lâyıkıyla tetkik olunarak, onun eserlerinin kemal ve noksanları, millî kültürümüzün tarih ve edebiyat mütehassısları tarafından tenkit ve tahlil edilecektir. Fakat bizce şurası muhakkaktır ki, merhum Rıza Nur, dünyanın bellibaşlı taraflarında gerek toplu ve gerekse dağınık bir halde yaşayan Türklerin tarihini, sevgi, duygu ve bu milletin icad kudretine sarsılmaz bir inanışla toplamış ve bunu Türk evlâdına ilk defa toplu olarak vermiş ve okutmuştur. Bunun gibi, edebiyatımızın en büyük üstadlarından ve çağımızda da yurt ve hürriyet hakkındaki sevgi ve fikirlerimizde çok müessir olan Namık Kemal'in de hayatı hakkında bilinenleri ve onun manzum ve mensur eserlerini tahlil ederek ve toplu bir halde ilk defa tanıtan Rıza Nur olmuştur. İşte bu bakımlardan ve çok değerli

kıdemli bir Türkçü oluşundan Rıza Nur, tarihimizde sarsılmaz bir mevki sahibi olarak kalacaktır.

... Türk milletinin büyük bir âşığı, Türkçülüğün hakiki bir mümini idi. Şiirlerinde de aynı Türk aşkını tebarüz ettirir.

*Hakiki ve candan Türkçü olan Rıza Nur'un ruhu şad olsun*³⁰².

Çınaraltı'nın taziye yazısında, "Türklük için çalışan çok kıymetli ilim adamlarımızdan birisini daha kaybettik. Doktor Rıza Nur, ateşli bir Türk milliyetçisi idi. Türklük sevgisini yaymak için senelerden beri her yolda eserler verdi. En ziyade Türk tarihi ve Türk edebiyat tarihi ile uğraşıyordu. Türk milletini sönmez bir aşk ile seviyor, onun yolunda çalışmaktan usanmıyordu. Son zamanlarda Tanrıdağ dergisini çıkarmaya başlamıştı. Kendisini yoran bu mecmuayı neşretmek için didiniyor, bütün zahmetlere, güçlüklerle katlanıyordu. 1924'den sonra siyasi hayattan büsbütün çekilmiş, bütün emeğini Türkçülüğe hasretmişti. Eserleri çoktur. Bunların içinde 14 ciltlik Türk Tarihi, Türk milletini tanıtan, sevdiren, millî duyguları uyandıran çok kıymetli bir tarihtir. Bu kitap, ilmî değer ile beraber açık, heyecanlı bir lisanla yazılmış telkinî bir eser sayılır. Rıza Nur'un başka hiçbir kitabı olmasaydı, yalnız bu tarih bize onun adını unutturmamaya kâfi gelirdi.

Öldüğü güne kadar çalışmasını, enerjisini hiç kaybetmemişti. Kendisinden daha çok kıymetli eserler bekleyebilirdik" denmektedir³⁰³.

Rıza Nur'un ölümünü "çok acı ve beklenmedik bir darbe" olarak niteleyen Nihal Atsız, ölüm haberini ancak ertesi gün -o zaman öğrenci olan- Dr. Külahlıoğlu'ndan alabilmiştir³⁰⁴. Atsız, belki de "manevi evlat" olmanın getirdiği farklı yakınlığı nedeni ile oldukça duygusal bir yazı kaleme almıştır: "Türkçülük ülküsünün bugünkü en büyük şahsiyeti Rıza Nur artık dünkü şahsiyet oldu. 63 yıllık çetin ve metin bir hayattan sonra vatan toprağına karışırken onu son defa selâmlayanlar dinmiş bir kasırğa için duyulan neyse onu duydular.

7 Eylül'ü 8 Eylül'e bağlayan gece, gece yarısından beş dakika sonra kendisinde bir fenalık duyarak uyandı. Aynı apartmanda oturan ahababı Doktor Semih Sümerman

³⁰² *Türk Yurdu*, XXVI/2 (15 Eylül 1942), s.33-36.

³⁰³ *Çınaraltı*, II/51 (12 Eylül 1942), s.2.

³⁰⁴ "Atsız Dr. Rıza Nur'u Anlatıyor", (Röportaj: Murat Gençoglu), *Milli Yol*, yıl:I/XXXII (1962), s.9.

hemen gelerek bir iğne yaptıysa da iş işten geçmişti. Ağzından kan geliyordu. Gece yarısını yirmi dakika geçerken artık Rıza Nur yaşamıyordu.

Onun hakiki dostları ölümünü pek geç haber aldılar. Biz, 8 Eylül'de kendisini Beyoğlu hastanesinin bir kıyısında, tabuta konmuş olarak bulduğumuz zaman şaşırдық. Yanında kimse yoktu. Onu bir kalabalığın ortasında mı bulacağımızı umuyorduk, bilmem. Çok hazin ve çok manâlı bir yalnızlığın içinde Rıza Nur, ertesi günü ikindiye kadar orada yattı. Belki bu, onun, toprak üzerindeki ilk rahat yatışıydı. Ömrünün yirmi yılı, yani üçte biri gurbette geçen Rıza Nur, hapslere atılan Rıza Nur belki artık dinlenecekti.

9 Eylül günü öğleden sonra Beyoğlu hastanesine tek tük vefalı kalb sahipleri gelmeye başladı. Rıza Nur'un yaşıt akranları arasında birkaç üniversite ve lise talebesi de bulunuyordu. Çoğu birbirini tanımayan bu insanlar burada hangi duygu ile birleşmişlerdi? Şu iki Azerbaycanlı ve şu tek Türkistanlı burada ne arıyordu? Burada resmiyet ve gösteriş bağları yoktu. Burada bir tek bağ vardı. O da Türk ırkının ve kanının bağı idi. Manzaranın en hazin tarafı birtakım yaşlı insanların gelip sessiz ve mütevekkil beklemeleri idi. Türk milletinin tevazuuna pek yakışan asker kumaşından elbise giymiş olan yarbay rütbesindeki şu ak saçlı askerî doktor kimdi? Niçin bu kadar sessiz ve durgundu? Rıza Nur'un eski bir dostu olduğunu bildiğim şu yaşlı eczacı ne zaman gelmişti ve neden onun sükutu en belâgatli bir hitabet kadar tesirliydi? Burada her şey hazindi. Doktor Mazhar Osman'ın büyük bir değerbilirlikle gönderdiği çelenk, dışarı Türklerinin çelengi, Ülkü ve Arkadaş Basımevleri sahiplerinin sessizce gelişleri, liseli, üniversiteli, Güzel Sanatlı, eski elçi, eski başkonsolos, eski paşa, profesör bana hep hazin ve manâlı geliyordu. Daha tanımadığım birçok dostları bu hazin manzaraya daha çok hüznü katıyorlardı. Gençler Rıza Nur'un tabutunu Türk bayrağına sardırıyorlardı. Teşvikiye Camisi'nden Harbiye'ye kadar eller üstünde gelen Rıza Nur'un bütün hayatında olduğu gibi ölümünden sonra da yüreği mi kanıyordu? Değilse tabuttan aşağı sızan o kan damlaları neydi? Tullu on polis tabutun iki yanında yürüyor. Riyaseti Cumhur yaveri ve İstanbul Valisi de arkasından geliyordu. Bu hazin alay Harbiye'ye kadar yavaş yavaş geldi. Sonra mezara doğru hızlı bir gidiş başladı. Cenaze arabasının arkasından giden iki otobüs ve birkaç otomobil, Peyami Safa'nın bahsettiği iki üç mangayı götürürken yanlış bir tesadüfle Bayezit'te toplanmış olan diğer bir iki

manga da orada boşuna beklediler. O makberin yolunu gösteren tabut, yürüyen bir heykel olan tabut, o dilsiz ve sağır hatip arkasında bir avuç insanla mezara doğru koşuyordu.

Hiçbir gömme töreni bu kadar sade ve samimi olmamıştır. O gün hafızların seslerinde yanık bir eda mı vardı, göğün bulutlu ve serin havası mı elemliydi? Her halde bir başkalık gönüllere kadar işliyordu. Mezar kapanırken oradakilerin hepsinin gözleri yaşlıydı. Etrafta çevre çevre kardeşi, Ebüzziyazade Velid, Avukat Mehmet Ali, Orhan Seyfi, Yusuf Ziya, Peyami Safa, eski Sivas mebusu Rasim, Avukat İffet, İsmet Rasin, Azerbaycanlı Sadık ve Ali Ekber, Türkistanlı İlhan, Ülkü Basımevi sahibi Muharrem, Arkadaş Basımevi sahibi Şemseddin, Doktor Mustafa Hakkı Akansel, Doktor İzzeddin Şadan, eski elçi Tevfik Kâmil, Şeyhislâmezade Muhtar, eczacı Vedat, eski başkonsolos Fahrettin Hayri Beyler; edebiyat, tıp, mimarî ve lise talebeleri, tanımadığım vefakâr arkadaşlar ve gençler, nihayet oradaki tek kadın Tolunay Atsız, sessiz duruyorlardı. Mezar kapandıktan sonra o yaşlı dost, o candan insan irticalen büyük Türk Rıza Nur, bütün hayatında dimdik kalan, kanaatlerini her yerde açıkça söyleyerek nikbetlere katlanan büyük Türk Rıza Nur, Türk milletinin nuru Rıza Nur için ne güzel sözler söyledi. Bugünkü tenhalıktan yarın bu kabri bir ziyaretgâh haline getirecek kalabalıklar doğacağını anlattı. Sonra gökten birkaç damla yağmur düştü ve biz, ölen değil, vatan topraklarına karışan Rıza Nur'u orada yalnız bıraktık"³⁰⁵. Cenaze töreninde bulunanlardan İzzettin Şadan da, Rıza Nur'un toprağa verildiği günü şöyle özetlemektedir: "9 polis ve 6 otomobil bir cenazeyi takip ediyorlar. Cenaze Lozan Konferansı'ndaki ikinci murahhas ve Millî Mücadele devrinin Vekili Rıza Nur. Teşvikiye'nin arka sokaklarından Merkezefendi'ye götürülüp gömülüyor. Mezarın başında ancak 51 kişi var"³⁰⁶.

Nihal Atsız, mezar taşına "Türklük için yaşadı, öldü" yazılmasının Rıza Nur'un vasiyeti olmadığını, "ona en yakışan mezar taşı bu olmalıdır" düşüncesi ile bu yazıyı kendisinin yazdığını belirtmekte ve sormaktadır; "Bütün ömrü boyunca Türklük için yaşamış ve ölümü de o uğurda olmuş bir Türk'ün kabrine başka ne yazılabilir ki?"³⁰⁷.

³⁰⁵ Nihal Atsız, "Rıza Nur", *Çınaraltı*, II/52 (19 Eylül 1942), s.12.

³⁰⁶ İzzettin Şadan, "İnkılâp Nevrozu", *Orkun*, 3 (20 Ekim 1950), s.6.

³⁰⁷ "Atsız, Dr. Rıza Nur'u Anlatıyor", (Röportaj: Murat Gençoğlu), *Millî Yol*, yıl:I/32 (1962), s13.

Rıza Nur'un mezar taşının en üst kısmında, adının Orhun Türk yazısı ile yazılmış olması da dikkat çekici bir noktadır³⁰⁸.

Rıza Nur'un ölümünden sonra kendisi ile ilgili belki de ilk tartışma, aşağıdaki yazının Yeni Adam dergisinde yayınlanmasının ardından, Tasvir-i Efkar gazetesinin bir yazarı ile Yeni Adam'ın yazarlarından Yunus Kazım Köni arasında yaşanmıştır: *"Dr.Rıza Nur 62 yaşında toprağa düştü. ...çok yazı yazmış bir adamdır. En hacimli eseri Maarif Vekilliği tarafından basılan on iki ciltlik Türk Tarihi'dir. Bu eser şahsî görüşler ve bir tarih kitabına girmeyecek tafsilât ile doludur. İlmî ve ölmez bir değer taşıdığına şüpheliyiz. Mısır'da iken Namık Kemal hakkında bir eser hazırlamış ve bastırmıştır. Son günlerde Tanrı Dağ adlı haftalık mecmuasını çıkarıyordu. 19'uncu sayısını basılmış olarak göremeden gözlerini fânî dünyaya yumdu. ...koyu Türkçüydü. Büyük Türklüğe inanmış bir adamdı. Fransız ansiklopedisinde kendinden çok bahsetmesi matbuatımızda çok fena karşılanmıştı. Böyle olmakla birlikte azı çok gösteren bir adam değildi. Çalışkandı, mahsulü bereketliydi, görüşleri orijinaldi ve çok şey biliyordu. Bütün bu fikrî meziyetlerine rağmen sistemsizdi, methodsuzdu. Onun için eserleri ilmî ve felsefî değerden ne yazık ki mahrumdur.*

*Şahsî ve içtimaî ahlâkı tertemiz bir insandı. Atılgan, pervasız, şahsî menfaatini hiçe sayan bir adamdı. Saplandığı bir kanaat uğruna her şeyi fedadan çekinmezdi. Bir politika adamına zarar verecek kadar alıngandı. Son nefesine kadar Türklüğe faydalı olmak istemişti"*³⁰⁹.

Köni, bu yazıdan dolayı kendilerini eleştiren Tasvir-i Efkar çalışanına şu yanıtı vermektedir: *"Tasviri Efkar gazetesinde bir muharrir, Doktor Rıza Nur'un ölümü üzerine yazdığımız yazı vesilesiyle bir şeyler demek istemiş. Bu muharririn yazısından bir mâna çıkarmak ve maksat aramak için boşuna kendimizi sıkıntıya soktuk, en sonunda anlayabildik ki, bu yazı da, birçokları gibi, yazmış olmak için yazılmıştır. Gazetemiz Türk fikir hayatıyla sıkı ilgisi yüzünden Doktor Rıza Nur'un ölümü üzerinde durdu. Fikir ve politika alanında yeri olan böyle bir şahsiyetten hiç bahsetmeseydik veya tarafgirlik ederek ve kötüleyerek bahse kalksaydık ... Tasviri Efkar muharririnin tarizine haklı olarak kendimizi maruz bırakmış olurduk. Nitekim matbuatımız bu fikir ve*

³⁰⁸ Orhun, sayı:10 (1 Birinciteşrin 1943), s.21.

³⁰⁹ Yunus Kazım Köni, "Dr. Rıza Nur", Yeni Adam, 403 (17 Eylül 1942), s.6. Tasvir-i Efkar'da yayımlandığı belirtilen yazıya rastlayamadık.

aksiyon adamının kaybını oldukça duygusuz karşılamıştır. Tasviri Efkâr yazarı böyle bir kayıtsızlığa kızmayıp da Rıza Nur'dan okurlarına bahsetmeye çalışan bir fikir gazetesine çatması bu zatta görülen tersliklerdendir. Hal böyle olmakla beraber bir bahsediş tarzı vardır ki susmak gerçekten bir altın değerinde olabilir.

Bu bahsediş tarzı ya körü körüne bir medih veya esassız bir zem olduğu besbelli. Yahut da ne söylediğini bilmeyen bir kalem tarafından abuk sabuk, savrukça bahsedilsin. Yazımızda söz gösterişine ehemmiyet vermeksizin, çığlak bir tasvir ve tahkiye yapılmıştı. Rıza Nur'un mavi gözlerinden bahsettiğimiz kadar siyasî karakteri ve yazdığı kitapların önemlileri hakkında da fikir yürütmüştük. Maksadımız Türk okurlarına bu kaybettiğimiz adamın hayatını ve hayatı dokuyan eserlerini kısa bir yazı çerçevesi içinde hatırlatmaktı. Eğer bir adamın ferdiyetini veya şahsiyetini belirtmek için yediği yemeklerin nevinden bahsetmek lüzumlu olsaydı, Tasviri Efkâr muharririnin güya yazımızı tehzil için ileri sürdüğü ıvır zıvırdan da bahsederdik.

Bu zat, kıymet takdirinde tam hakkını veren kalem sahiplerinin azlığından şikayetçi. Tam hakkını vermek ne demek? Gerek meziyetlerini ve gerekse kusurlarını olduğu gibi görmek, objektif, objektif bir ölçü (kriteriyum) kullanarak hüküm vermek, değil mi? Öyleyse şahsî ahlâkı pek yüksek olan bir adamın ilmî hayatı üzerinde dururken şahsî ahlâkının tesiri altında kalmamak ve methodsuz çalışmış ve eseri sistemsiz ise bunu görmezlikten gelmeyip olduğu gibi belirtmek icap etmez miydi? ”³¹⁰

³¹⁰ Yunus Kazım Köni, “Tasvir-i Efkâr Muharririne”, *Yeni Adam*, 405 (1 İlkteşrin 1942), s.6-7.

IV- RIZA NUR HAKKINDAKİ TARTIŞMALAR

A-“HAYAT VE HATIRATIM”IN YAYINLANIŞINA KADAR

1- Ardından Yazılanlar

Ölümünün ilk yıldönümünde, Rıza Nur’un mezarını ziyarete gidenlerden Yusuf Kadıgil, duygularını dile getiren bir yazı kaleme almıştır. Yazı şöyledir: “*Rıza Nur’u geçen yıl eylülün sekizinde ebediyetin koynuna verdik. Hatırasını anmak istediğimiz Rıza Nur kimdi? Biz onu neden bu kadar değerli tanıyoruz?*”

Şu satırlarla ne onun hayatını anlatmaya, ne de büyüklüğünü belirtmeye çalışacak değilim. Ben yalnız onun büyük ve mümtaz bir Türk olduğu hakikatini bir defa daha tekrar edeceğim. Onun büyüklüğü, bütün vicdanı ve varlığı ile Türklüğe hizmet edişindedir. Onu yakından tanımak mazhariyetine eriştiğim ve eserlerinin çoğunu okuduğum içindir ki cesaretle bu satırları yazabiliyorum.

Rıza Nur’un bugün tattığı yer, Merkez Efendi kabristanının âsude bir köşesidir. Mezarın başında zarif bir mermer sütun olup üzerinde şunlar yazılıdır:

Dr. Rıza Nur 1879-1942 Türklük için yaşadı, öldü.

Acaba hangi veciz cümle Rıza Nur’u bize bundan daha güzel tanıtabilirdi? Bu zarif mezar Türklük şehidi Rıza Nur’a ödenen ilk şükran borcudur. Halbuki biz ona daha çok şeyler borçluyuz.

Rıza Nur’un ölüm yıldönümünde bir tören yapılmadı. Hatırasını anmak kadirşinaslığını da yalnız Tasvir-i Efkâr gazetesi gösterdi.

Mezarı ziyaret ederken yanıma gelen mezarcı sordu: Hani burada intifal yapılacaktı beğim? Bu, ne acı bir tarizdi! Biz dünün değerlerini bugün hiç anmayacak kadar unutkan mıyız? Galiba... Rıza Nur, geçen yıl eylülün sekizinde Süleyman Paşa, Namık Kemal, Ziya Gökalp gibi büyüklerin yazılı olduğu Türklüğün iftihar listesine

katıldı. Bugün ben Rıza Nur'un kabrinin başında bütün Türk büyüklerinin önünde saygı ile baş eğerken Tanrıdan ona rahmet diliyorum"³¹¹.

Kopuz dergisi Rıza Nur'un ölümünün birinci yıldönümü dolayısı ile özel bir sayı hazırlamıştır. Fethi Tevetoğlu bu özel sayı ile ilgili şunları anlatmaktadır: *"Büyük ilgi gören ve 10.000 adet basılan Rıza Nur Özel Sayısı, az kalsın başımıza yine bela açacaktı.*

8 Eylül 1942'de vefat etmiş bulunan Dr. Rıza Nur Bey'in birinci ölüm yıldönümünde Kopuz'un Eylül-Ekim 1943 tarihli 5-6. Sayılarını bir arada büyük Türkçü Rıza Nur'un yüce hatırasına ayırmıştık. Derginin kapağında ise çerçeve içinde ve İsmet İnönü imzalı şu yazı vardı:

Dr. Rıza Nur Bey, Türk Hey'et-i Murahhasası içinde başlıca medâr-ı muvaffakiyet olmuştur. millete bunu söylemek vazifemdir.

İsmet İnönü

Bu özel Dr. Rıza Nur sayısı ve kapağındaki yazı, Çankaya'da ilk büyük kâbusu yaratmıştı.

Cumhurbaşkanı İnönü, Hıfzırrahman Raşid Öymen ve Osman Ocak Beylerin de dahil bulundukları üç milletvekilinden oluşan bir özel soruşturma heyetini Samsun'a beni sorguya çektiirmek üzere göndermişti. Üç milletvekilinin Sümer Oteli'nde bana yönelttikleri, yani, Lozan kahramanı Millî Şefimiz İnönü değil de Dr. Rıza Nur Bey mi demek istiyorsunuz sorusunu, Meclis tutanaklarından noktası değiştirilmeden alınmış bir yazıyı ölmüş bir Türk büyüğünün hatırasına çıkardığımız derginin kapağına koymak suç mu diye karşılamıştım"³¹². Tevetoğlu, yayınlarının, *"başkalarına ait tarihi hizmet ve şerefleri de şahısları hesabına gasbetmeği huy edinmişler"* tarafından hoş karşılanmadığına ve üç milletvekilinin, konuyu araştırmak üzere *"sivil polis memuru gibi"* Samsun'a gönderildiğine, yıllar sonra yazdığı bir açık mektupta yine değinecek ve ayrıca; *"... ölmüş Türk büyüğü Rıza Nur'a yakınlık derecemizin, hapse getirilirken 22*

³¹¹ Yusuf Kadıgil, "Rıza Nur'un Kabrini Ziyaret", *Orhun*, 10, (1 Ekim 1943), s.21.

³¹² Fethi Tevetoğlu, "Türkçü Dergiler X", *Türk Kültürü*, yıl:XXVII/311 (Mart 1989), s.58-59.

günlük bıraktığım çocuğuma Nur adını koyuşumun birer suç mevzuu haline sokulup zapta geçirildiğini kaydetmek isterim” diyecektir³¹³.

Ölüm yıldönümü nedeni ile yazdığı yazıda, Rıza Nur’un Türk milletine en büyük hizmetinin, Türk Tarihi’ni yazmak olduğuna değinen Akansel’e göre, onun, bu tarihi yazma amacı, *“Türk milletine, kendi tarihinin büyüklüğünü, emsalsizliğini hatırlatmak ve mazisinden aldığı emniyet ve itimatla, istikbaline güvenç uyandırmak ve bu sayede, Türk milletinin uyanmasına, kalkınmasına, ilerlemesine hizmet etmek”* tir. Bu eserin bilimsel olmadığı yönündeki eleştirilerin bir *“moda”* olduğunu savunan Akansel; *“Onlara, Ernest Renan’ın, Fransız müverrihi Augustin Thierry hakkındaki şu fikri ile cevap veririm”* diyerek, şunları yazmaktadır: *“Tarih, eski çağların Umbratiles adını verdiği tetkiklerden biri değildir. Bu isim altındaki tetkikler için , çalışan ve sakin bir zekaya malik olmak yeter. Tarih ise, insan ömrünün en derin meselelerine dokunur. Tarih yazmak için, bütün ihtiraslarıyla beraber, tam insan olmak lazımdır. Tarih yazmak için, bir şiirde veya bir sanat eserinde lazım olduğu kadar ruh lazımdır.*

O halde, millî bir Türk tarihi meydana koymak, on dört büyük ciltten ibaret, Türk mazisinin şan ve şerefine bir anıt dikmek ve bu uğurda gece gündüz çalışıp göz nuru dökmek için millî Türk ruhu ile en ziyade dolu olmak gerekti.

İşte, Rıza Nur’da bu millî Türk ruhu en son haddine kadar vardı. Onun için, durmadan, dinlenmeden, bütün kalbini, kafasını Türk milletinin emrine koydu ve o emsalsiz Türk milletinin şan ve şeref anıtını, bin zahmet ve güçlkle meydana koydu. Aynı zamanda, kendi adını da ebedileştirdi”³¹⁴.

Türkan Türk ise, *“Ne yapalım ki Allah gülü dikensiz yaratmamış”* sözleri ile Rıza Nur’u anmak amacı ile yazılmış bir yazıda, neden Hasan Ali Yücel’den de bahsettiğini açıkladıktan sonra, *“asıl mesele”* olarak nitelediği konuyu şöyle aktarmaktadır: *“Türk için, Türklük için çalışa çalışa ezilen, didine didine yıpranan Rıza Nur Beğ, Tanrının rahmetine kavuşur. Kadirşinas Cumhurbaşkanı cenazede kendisini temsil için yâverlerini İstanbul’a gönderir. Büyük doktor, vatan toprağının sıcak kucağına verilir.*

³¹³ Fethi Tevetoglu, “Dr. Rıza Nur’un 9. Ölüm Yılı Dolayısıyla: Kadirbilir Sinop Halkına Mektup”, Zafar, 1 Eylül 1951.

³¹⁴ Mustafa Hakkı Akansel, “Rıza Nur’un Türk Tarihi”, Orhun, 10, (1 Kasım 1943), s.2-3.

Pek kısa bir zaman sonra 19 Mayıs 1944'tür. 5-10 gündür Türk milliyetçiliği, tarihinin en acı ve karanlık günlerini yaşıyor. Resmî makamlar şiddetle Türkçüleri takip ediyorlar. Türk'ün kara gününü isteyen kundakçılar büyük ölçüde muvaffak olmuşlardır. Birisi radyo ile bütün dünyaya hitap ediyor. Haykıran Sayın Bay İsmet İnönü'dür. Bir aralık kulaklarınıza inanamayacağınız geliyor. Fakat hayır, parazit yoktur. Radyodan gelen ses, isim zikretmeden, şiddetle Rıza Nur Beğ'in aleyhinde konuşuyor. Şaşırp kalıyorsunuz!

Bir müddet sonra aylar, yıllar süren askerî bir mahkeme başlıyor. Neticede yaşayan Türkçüler'in yüzü ak, alnı açık çıkıyor. Şehid olan Türkçüler'in de ruhu şâd oluyor.

Derken bir davaya başlanıyor. Büyük bir avukat, bir millete tercüman olarak Sayın Bay İsmet İnönü'nün, 19 Mayıs 1944 nutkunu Bay Hasan Ali'nin tesiriyle söylediğini bütün dünyanın huzurunda mahkemeye arz ediyor. Böylece mâhut vesikamın hakiki sahibi meydana çıkıyor. Sayın Bay İnönü de temiz hüviyetiyle tekrar karşımızdadır. Yanılmasına kimlerin sebep olduğu anlaşılmıştır.

Nihayet bugün biz Büyük Rıza Nur'un mübarek hatırasını hürmetle yâd ediyor ve diyoruz ki:

Ah Hasan Ali! Kırdığın cevizlerin haddi hesabı yok! Seni Mussolini gibi tersine asmalı. Fakat öldürmeden. Bilâkis kıyamete kadar o şekilde yaşamını temin etmeli! Her taşın altından sen çıkıyorsun. Yoksa Sayın Bay İnönü, hiç Rıza Nur Bey'in aleyhinde bulunur mu?! Sen, bugünkü Bay İnönü dünkü İsmet Paşa değil mi sandın?!"³¹⁵

Altın Işık'ta yayınlanan bir yazıda, doğunun sevasını temsil eden Leylâ ve Mecnun'a karşılık, "Türklük ile Rıza Nur ise bizim büyük sevdamızın mümessilleridir" denmekte ve Türklüğe "büyük Leylâ" ve Rıza Nur da "onun en büyük Mecnunu" olarak adlandırılmaktadır. Yazı şöyle devam etmektedir: "Fatih nasıl en büyük hükümdarımız, Fuzulî nasıl en büyük şairimiz, Barbaros nasıl en büyük denizcimiz, Sinan nasıl en büyük mimarımız, Namık Kemal nasıl en erkek sesli vatanperverimiz ise Rıza Nur da öylece en büyük sevdalıımızdır.

³¹⁵ Türkân Türk, "İki Yüzlü Bir Vesika", Altın Işık, I/8 (25 Eylül 1947), s.2.

Onun çok büyük hizmetlerle dolu bütün hayatını tetkik edin. Milletimize karşı olan ilâhi düşkünlüğünden başka bir şey bulamazsınız.

Meslekte, siyasette, tefekkürde, ilimde, külden nereden görürseniz görünüz, Rıza Nur karşınıza daima, ama daima milletimizin en büyük sevdalısı olarak çıkar. Mecnun, Leylâ der, başka bir şey demez, Rıza Nur da bütün ömrünce Türklük demiş, başka bir şey dememiştir.

İşte Rıza Nur budur. İşte Altın Işık, o büyük Türk oğlunu bunun için anıyor. ... milletimizin, bu en büyük sevdalısının fena fittürk mertebesine eriştiği günün ilerdeki yıldönümlerini çok daha büyük ölçüde karşılayacağını düşündükçe ferahlıyoruz”³¹⁶.

Öğrencilik yıllarından beri Rıza Nur’u tanıyan Yusuf Kemal o günlere dönerek kaleme aldığı 16 Eylül 1947 tarihini taşıyan yazısında, onun “*çalışkanlığını, vatanperverliğini, millî hakları, millî gururu korumadaki gayretini, titizliğini*” gösterir birkaç örnek vermek ve bunları anlatırken ona karşı olan “*hudutsuz sevgi*”sini bu münasebetle de göstermek istediğini belirtmekte ve şunları anlatmaktadır: “*Ben 313 (897) ’de Tıbbiye’den çürüğe çıkarıldım. Hukuk’a girdim. Bitirdim, avukat oldum. Rıza Tıbbiye’yi ikmal etti, doktor oldu. Mektebine hoca tayin edildi.*

Meşrutiyet ilânının ilk günleriydi. Merhum Manyasîzade Refik Bey’in o zaman İttihad ve Terakki’nin İstanbul Heyet-i Merkeziyesinin toplandığı Galata’da bugünkü Bankalar Caddesi’ndeki bir handa bulunan, yazıhanesinden elimde halka dağıtılacak bir tomar beyanname ile sokağa, caddeye çıktığım zaman Tıbbiye Mektebi’nin bütün talebelerinin muntazam sıra ile Beyoğlu’na doğru gitmekte olduklarını gördüm. Rıza bir zabıt gibi yanlarında yürüyordu. Sevincimden gayri ihtiyarî, yaşasın Hürriyet, yaşasın Tıbbiyeliler, diye haykırdım. Onlar da, yaşasın Hürriyet, diye mukabelede bulundular. Rejim aleyhinde bulunduğu için Tıbbiyeli’nin bacağına pıranga takılır, Camialtı zindanına atılırdı. Fakat Tıbbiyeli genç, yanında askerler olduğu halde, istintaktan Camialtına götürülürken avluda zincirlerini şakırdatarak; “Hey arkadaşlar! Bu zinciri hürriyet için taktılar, yaşasın hürriyet” diye bağırır, dershanelerde çalışmakta olan bütün mektep talebeleri, o gence yüksek sesle; “Yaşasın hürriyet!” diye cevap

³¹⁶ Kemalolu, “Türklüğün En Büyük Sevdalısı”, Altın Işık, I/8 (25 Eylül 1947), s.6-7.

verirlerdi. Kuru ekmekle ot minder üstünde günlerce locada yatmak, her akşam istintakta yirmişer, otuzar sopa yemek ve nihayet Fizan'a sürülmek, Tıbbiyeli için zevk verici şeylerdi.

Meclis-i Meb'usan için intihap hazırlıkları başladı. Rıza ile beraber aynı vapurda Sinob'a gittik. Sinob'a çıkıncaya kadar, hemen hiç uyumadık. Vapurun ikinci kamara salonunda, memleketin istikbali için neler neler konuştuk, düşündük. Genç kalblerimiz ümidlerle doluydu.

Başka başka intihap dairelerinden ikimiz de meb'us seçildik. Böylece 324 senesinde siyasi hayata atıldık. Bir sene sonra, ben ikmal-i tahsil için Paris'e gittim. Beş sene kaldım. Rıza bu arada dalkavukluğa, idare-i maslahata karşı isyan, doğruluğuna kâni olduğu fikri hiçbir şeyden çekinmeden beyan gibi hareketlerinden dolayı o zamanın hükümetiyle çarpmış, hapsolünmüş, memleket haricine çıkmaya mecbur edilmiştir.

Birinci Dünya Harbi'nin sonunda, Rıza ile ikimiz de meb'us olarak, Fındıklı sarayındaki Mecliste tekrar buluştuk.

Bizim için artık İstanbul'da yapılacak iş yoktu. Osmanlı Devleti inkıraz bulmuştu. Yeni Türk Devleti'ni kurmak için çalışmak icab ediyordu. Rıza ile beraber Ankara'ya gittik. Büyük Millet Meclisi'nde çalışmaya başladık. Meclis ikimizi de vekil seçti. Ben Bekir Sami Bey merhumla Moskova'ya gittim. O gidişte Bolşeviklerle tam bir muahede yapamadan vazife ile memlekete geldim. Biz giderken seferber olmuş olan ordumuz harekete geçerek, vaktiyle harb tazminatı yerine zapt edilmiş olan topraklarımızı geri aldı. Ermenistan'dan Sosyalist Federatif hükümet in bizim hükümet nezdindeki elçisi, Lenin'den ve Stalin'den almış olduğu bir telgrafname üzerine Türk murahhas heyetini istedi. Hükümet bu defa reisliğe beni tayin etti ve arkadaşlarımin intihabını bana bıraktı. Rıza'dan benimle beraber Moskova'ya gitmesini rica ettim, kabul etti. Heyetimizin öbür âzası olan ve yolda bulunan Ali Fuat Paşa ile de birleşerek Moskova'ya vardık. Istiklâlini devletlere yeni tanıtmış olan Efganistan'ın orada merhum Mahmud Veli Han riyasetinde bir fevkalâde murahhas heyeti vardı. Bu heyetle, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ilk akdettiği muahede olan, bir dostluk muahedesi akdettik. Efganistan'ın Türkiye'yi âlem-i İslam'a ettiği hizmetlerden dolayı

muktedâbih tanıdığını gösteren bu ahitnâme baştan başa Rıza'nın kaleminden çıktı ve kelimesi değiştirilmeksizin iki taraf murahhaslarınca imza edildi.

16 Mart 921 Muahedesi'nin konferansını açarken Hariciye Komiseri Çiçerin'in söylediği; Erzurum kalelerinin önüne gidenler, Rus milleti değildi, Çar ordularıydı. Bunun için Rus milleti Türk milletine tarziye verir, sözlerini Rıza ile beraber dinledik.

Çiçerin'le olsun, Stalin'le olsun, yapılan müzakerelerde Rıza'nın millete hizmetleri çoktur.

Rıza bazı endişelerinden dolayı bir müddet için memleketten çıkmaya karar verdi, Avrupa'ya gitti. Ve orada sırf ilmî tettebbuatla meşgul oldu. Mısır'da iken de Paris'te iken de tabii mektuplaşırdık. Son defa memlekete döndüğü zaman bu millet fedaisinin mavi gözlerinde, beyaz yüzünde çok zahmet ve sefalet çektiği okunuyordu. Millete bu kadar hizmetler etmiş olan Rıza Nur, hakkı olan müterakim tekaüd aylıklarını alabilmek için hakimden hüküm almaya mecbur edildi. Rıza hiç kimseden, hattâ çocukluğundan beri arkadaş olanlardan ödünç para kabul etmezdi.

Rıza Nur demokrasi cereyanlarının bizde de yol aldığı şu sırada Türk milletine çok lâzımdı. Onun milletin ilerlemesi, milliyet duygularının kuvvetlenmesi için pek çok tasavvurları vardı, zamanını bekliyordu. Ne yazık ki, felek onu bu zamana yetişmekten alıkoydu.

Bu hususta bir cihet belki bizi teselli edebilir:

Bizim idealimiz çok yüksektir. Ona hele bugünkü şartlar altında, kolaycacık ulaşamaz. Yalnız bu ideali yolunda mahrumiyetlere katlanarak ve büyük emekler sarfederek bu mertebeye ilerlemiş yoldaşlarımız var. Geride kalanlar, bu mertebeye çıkanlara ermiş nazariyle bakarlar. Onları erenlerden sayarlar.

İşte Rıza Nur, bin türlü mahrumiyetler, güçlükler içinde millet, milliyete ettiği hizmetlerle bizim erenlerimizden olmuştur.

Türk gençliğinin, Türk münevverlerinin hattâ diyebilirim milletin büyük bir kısmının sevgisine, hürmetine mazhar olmuş olan Rıza Nur, müslümanca deyişle de sosyolojik ifadeyle de, nur içinde yatmaktadır.

Millî ve içtimâî hayatımızda bu mertebeye erişmiş olanların hatıralarına karşı kalblerimizde sakladığımız sevgi ve hürmet duygularını zaman zaman böyle açıklamak davamızı kazanmak için bir vazife, bir borçtur”³¹⁷.

“Türk ırkının büyük ve temiz oğlu Rıza Nur, Tanrının esirgenliğine kavuşalı beş yıl oluyor. Birçok gerçekten büyük insanlar gibi hayatında iken değeri bilinmeyen, yahutta bilindiği halde inkâr olunan Sinob’un bu mert çocuğu, Türklük şuurunu yükselmiş yarınki Türkiye’de muhakkak ki adı ve namı her yerde saygı ile anılacak ve heykeli dikilecek nadir kimselerden birisi olacaktır. Bugün bu halin milletçe niçin idrak edilmemekte olduğunun üzerinde duracak değilim. Fakat Rıza Nur’u gerek şahsı ve gerek eserleri ile tanıyanlarca bilinen bir keyfiyettir ki, son çağlar tarihimizin en namuslu, en temiz, en yiğit, en şuurulu, en milliyetçi Türklerinden biri ve hattâ birincisi sayılması lâzım gelen merhumu, yirminci yüzyıl Türk Tarihi’nin baş adamı yapacak hususların başında ondaki bitmez, tükenmez, sönmez ilâhi Türklük sevgisi gelir.

Rıza Nur’un bütün hayatını kaplayan tek sevgi, hiç tereddütsüz söylenebilir ki, Türklük sevgisi idi. Ömrünün büyük bir parçasını her şeyi ile bağlı bulunduğu yurdundan ayrı, gurbetlerde geçirmesi; hayatını tehlikeye atarak hürriyet ve Türklük düşmanları ile yıllarca boğuşması; kafasını ve kalemını bu ırkın ve bu yurdun hizmetine vakfetmesi; hattâ beklenmeyen bir zamanda yurdun topraklarına kavuşması hep bu ilâhî sevgidendir.

Altın Işıkçı gençlerin büyük bir kadirbilirlikle onun büyük adına ayırdıkları sayı için bir yazı hazırlamam icap edince, Rıza Nur’u önce eserleri ile ve sonra bizzat tanımak bahtiyarlığına ermiş bir kimse olarak aklıma ilk gelen merhumun bu cephesi oldu. Ve bana ayrılan ve düşen vazifeyi onun bu husustaki bazı düşüncelerini belirtecek bir hatıramın nakli suretiyle yapmayı uygun buldum.

1938 yılı yazı idi. Bir gün merhumu Taksim’deki apartımanında ziyarete gitmiştim. Bütün gerçek Türkler gibi konuksever olan Rıza Nur’un kendi eliyle pişirdiği çayı içmek talihine erdiğim gün, birkaç saat hep Türklük meseleleri üzerinde konuşmuştuk.

³¹⁷ Yusuf Kemal Tengirşenk, “Rıza Nur”, *Altın Işık*, I/8 (25 Eylül 1947), s.4-5.

Rıza Nur Beğ'i, Türklük meseleleri üzerinde konuşurken dinlemenin pek zevkli bir şey olduğunu merhumu tanıyanlar bilirler. Yazı ifadesinde kendine has bir dağınıklık bulunan Rıza Nur, konuşurken, hele mühim ve ciddi mevzular üzerinde konuşurken, kudretli ve inandırıcı bir hassaya malikti. Ben o gün onun bu hususiyeti ile saatlerce karşı karşıya kaldım.

Büyük Türklük meselesi hakkında ne düşünmekte olduğunu sorduğum zaman verdiği cevaplar, bana, vaktiyle Türk Tarihi'nde tesbit etmiş olduğu fikirlerinde öyle esaslı bir değişiklik olmadığını anlatmıştı. Bu husustaki düşüncesinin hülâsası şuydu:

Türk âleminin balı ve gövdesi Türkiye'dir. Binaenaleyh bu yolda yapılacak ilk iş Türkiye'nin her bakımdan mükemmel bir hale gelmesine çalışmaktır. Türkiye'nin iç davalarını halledip onu tehlikelere karşı garantilemeden gözlerimizi dışarı çevirmek doğru değildir. Bu takdirde Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olunabilir. Fakat bu asırda, ne kadar güçlü ve kuvvetli olursa olsun, on beş yirmi milyonluk -hele Türkiye gibi düşmanı çok- bir devletin rahatça yaşaması mümkün değildir. Türk, ancak 'Büyük Türkiye' kurulursa tehlikesiz ve yarınından emin yaşayabilir. En az 50 milyon nüfuslu, kalkınmış, büyük sanayie malik ve ordusu kuvvetli Büyük Türkiye! Böyle bir Türkiye'yi, 150-200 milyonluk diğer nüfusu çok devletler ayarında saymak mümkündür. Bu da iki şey ile temin olunabilir: Nüfus artması ve toplanmak...

O gün üzerinde durduğumuz ve verdiği izahatı büyük bir zevkle dinlediğim bahislerden birisi de, Türk ırkı için en büyük düşman ve en büyük tehlikenin kim ve ne olduğu meselesi idi. Merhum, bu meseleyi hem bir Türkiyatçı, hem de bir doktor olarak ele alıyordu. Fikirlerini birçok misallerle süsleyerek izah eden merhumun bu husustaki düşüncelerinin özü de şuydu:

Türk ırkının en büyük düşmanı mikroplardır. Bu mikropların dışarda bulunanlarının en büyüğünün ve en tehlikelisinin adı Moskof'tur. Eğer Moskofluk bu asırda yıkılmaz ve kendi tabii sınırlarına çekilmezse, 21. Asır için bir dış Türkleri meselesi kalacağı şüphelidir. İçerdeki mikropların en tehlikelilerinin ikisinin adı ise verem ve gayrı Türk'tür. Bu iki mikrop Türkiye'nin yarısını tehdit eden iki belâdır. O halde Türk ırkının baş düşmanları Moskof, gayrı Türk ve veremdir. Ve binaenaleyh Türklüğün geleceği bunların halline, yani yok edilip edilemeyeceklerine bağlıdır.

Türkiye'nin ana davalarının ne olduğu bahsı üzerinde anlattıkları da o gün istifade ile dinlediğim meselelerdendi. Bu husustaki konuşmalar sözü ister istemez günün bazı hadiselerine ve şahsiyetlerine getiriyordu. Rıza Nur Beğ, yakından tanıdığı bu kimseler için hiç de iyi şeyler söylemiyordu. Fakat burada bunları değil, doktorun bu husustaki umumi fikirlerinden bazılarını hulâsa edeceğim:

Türkiye için iç davaların başı hürriyettir. Hürriyet olmadan hiçbir şey yapmaya imkân yoktur. Diktatörce idarenin bir memleketin bazı tehlikeli anlarında -ve bu tehlike büyüyünceye kadar- faydası olsa bile, onun ilânihaye devam ettirilmesi bir cinayettir. Türkler, bütün hürriyetlerine malik olarak tam demokratik bir iradeye kavuşmadıkça, Türkiye'nin hiçbir ana davası ciddiyetle ele alınıp yürütülemez.

Türkiye'nin büyük davalarının başında maarif ve sağlık davaları vardır. Türkiye'yi manen ve maddeten ayağa kaldırmak için tamamen millî birer maarif ve sağlık plânı lâzımdır. Bunun için de bu iki bakanlığın mühim mevkilerine -hattâ mümkün olursa bütün mevkilerine- milliyetçi, zeki, kabiliyetli, ahlâklı Türkler getirilmelidir.

O gün konuştuğumuz meseleler arasında merhumu en çok heyecanlandıran bu mevzu olmuştu. Halk Partisi'nin diktatörlüğüne karşı ateş püskürtüyor, 'böyle giderse ortada ne devlet ne de millet kalacak!' diyordu. Ben; o günkü şartları mütalâa ederek, Türkiye'yi tek parti belâsından kurtarabilmek imkânını görüp görmediğini sorunca:

- Bu muhakkak ki güç bir iştir, demişti, müstebitleri rahat koltuklarından kaldırıp atmak hiçbir zaman kolay olmaz. Fakat işi olurluna bırakmak da günahdır. Mücadele lâzım. Mücadelesiz ve kurban vermeden hiçbir zafer kazanılamaz.

Rıza Nur Beğ, bu mücadelenin bayrağını belki de bizzat kendisi kaldıracaktı. Çünkü Türkçü bir parti kurmayı düşünüyordu. Buna izin verilip verilmeyeceğini ve sonra verilse bile sayısı az olmayan siyasî düşmanlarının bu fırsattan istifade ederek kendisine karşı bir oyun oynamaya kalkışıp kalkışmayacaklarını sorduğum zaman da şöyle demişti: Bu talihsiz memlekette Türklük davası gütmek şüphesiz çetin ve tehlikeli bir iştir. İnsanın karşısına ne ahlâksızlar, ne namussuzlar dikilir ve insanı ne şarlatanlıklar ve demagogilerle vurmaya kalkarlar. Beni Arnavutçuluk yapmakla itham

eden Arnavutlar'ı bilmiyor musunuz? Fakat başka çare var mı? Ben eli kolu bağlı oturamam. Yaşım altmışa geldiğine göre normal ömrümü yaşadım sayılır. Bugüne kadar birkaç kere tehlike atlattım, hepsinden kurtuldum. Bundan sonra ne olacak? Onu Allah bilir. Benim bildiğim Allah'ın bana ihsan ettiği vasıta ve imkânlarla Türklük için çalışmaktır.

Merhum, Türkçülük partisi üzerinde hassasiyetle duruyordu. Parti işlerinde büyük tecrübesi olduğu için şüphesiz bunda haklı idi. Böyle bir partiye aza olabilmek için aradığı şartlar arasında Türk, namuslu, iktidarlı, feragatlı cesur, Türk'e âşık, mütevazı ve haddini bilir olmak vasıfları vardı. Türkçülük partisinin bir yandan siyasî sahada çalışmak, bir yandan da bilhassa gençliğe lâzım olan doyurucu eserler temin etmek vazifeleri üzerinde bilhassa duruyordu. Sözün ayağa düşmesinin zarar getireceğini, şahsî kazanç kazanlarını kaynatmak isteyen kimselerin bu mübarek ideolojiye büyük zararlar verebileceklerini söylüyordu.

Rıza Nur, o gün daha birçok şeyler anlatmıştı. İstiklâl Savaşı sıralarında geçen birtakım vakalar, Lozan'a gidecek heyetin seçilişi hikâyesi ve Lozan'dan birçok hatıralar bunlar arasındadır. Fakat bunların naklini şimdilik bırakıyorum.

Rıza Nur'u Türk topraklarına verdiğimiz ayın yıldönümünde, onun büyük hatırasını anarken, bir nokta üzerinde durmak istiyorum:

Muhakkak ki onu tanıyan ve seven herkes, bu acı ölüm haberini aldığı zaman "erken ve vakitsiz" hükmünü vermişti. Aynı düşünceyle ölüme lânet edenler arasında ben de vardım. Fakat 1944 yılı baharında başlayan Türk milliyetçiliği aleyhindeki malum sistemli hareketten sonra kanaatım değişir gibi oldu. Çünkü düşündüm ki onu Tanrı almasaydı, şeytanlar alacaktı. O da diğer birçok milliyetçi ve namuslu Türkler gibi hürriyetinden edilecekti. İhtimal o da Zeki Velidi Togan gibi aç bırakılacak, ihtimal o da Atsız gibi yerin altındaki o feci höcrelerde hapsedilecek, ihtimal o da -bugün mevcudiyetleri şaşılacak bir cesaretle inkâr olunan- tabutluklara sokulacaktı. Türk Rıza Nur, Türk'ün âşığı Rıza Nur, hayatta birçok felâketler görmüş Rıza Nur şüphesiz bunlara da göğüs gerecekti. Fakat onun mübarek şahsiyetine altmışından sonra reva görülecek olan bu hareketler ölümden daha beter bir facia olmayacak mıydı?

Ben, onun bazı fikirlerini Altın Işık dergisinin sayfalarından tarihe bırakırken, bu yıldönümünde, kaybettiğimiz büyük Rıza Nur'un ölümüne karşı tek teselli olarak bunu buluyorum.

Nur içinde yatsın ve Tanrının esirgenliği üzerine olsun”³¹⁸.

Sekizinci sayısını Rıza Nur'a ayıran Altın Işık dergisi, ona ait en canlı “hatıra ve tahassüsleri” toplamak amacı ile, Lozan’da ve T.B.M.M’de Rıza Nur ile çalışma arkadaşlığı etmiş olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Hasan Saka’ya yapılan başvuru, yanıtsız kalmış ve sadece dönemin Turing ve Otomobil Kurumu Başkanı Reşit Safvet Atabinen ile bir görüşme yapılabilmıştır. Atabinen, Rıza Nur’u kendisi ile bacanak olduğu 1917 yılında tanımış, bu tarihten sonra ilk önce haberleşmek suretiyle ve sonrasında da sık sık görüşerek Türkçülük incelemeleri hakkında yardımlaşmışlar ve 1931’de, Leiden şehrinde toplanan müsteşrikler kongresinde Türkiye’yi temsil etmişlerdir. Türk Tarihi adlı eserin, düzeltme ve tamamlamaya gereksiniminin Rıza Nur tarafından da dile getirildiğine değinen Atabinen, bu eserin, Türkçülük bakımından şimdiye kadar toplanan en zengin malzemeyi içerdiğinin iddia edilebileceğini belirtmekte ve “Rahmetli bana, bu eserine -medeniyet ve dil bakımından- mühim notlar ekleyeceğini söylemiş ve bu notları manevî evlâdı Atsız’a bırakacağını ilâve etmişti” bilgisini vermektedir.

Lozan Konferansı’nda Türk heyetinin genel sekreterliğini yapan Reşit Safvet Bey, Rıza Nur’un Lozan zaferindeki hizmetini de; “Lozan müzakerelerinde Türk tezini en kuvvetli şekilde müdafaa eden murahhasımız Rıza Nur’dur. Bilhassa kapitülasyonlar meselesinde İtalyan murahhası Montagna ile -müzakereleri inkitaya uğratacak derecede- münakaşalarda bulunmuş; Yunanlılar’a karşı tazminat meselesinde şiddetle ısrar etmiş ve Musul hadisesinde Lord Curson’un noktai nazarına muhalefet ile işin talikine karar verdiren başlıca amil olmuştur. Hulâsa Başmurahhas İsmet Paşa’nın T.B.M.Meclisi’nde beyan ettiği gibi Lozan Konferansı’nda Rıza Nur’un çok büyük ve kat’i rolü olmuştur” sözleri ile belirtmiştir. Rıza Nur’un siyasi düşüncesi hakkındaki soruyu ise şöyle yanıtlamıştır: “Ben İttihat ve Terakki ricaliyle (Maliyede ve Hâriciyede) çalışıyordum. Halbuki o, Hürriyet ve İtilâf Fırkası’ndandı. Bu yüzden

³¹⁸ Nejdet Sançar, “Rıza Nur ve Türklük Meseleleri”, Altın Işık, I/8 (25 Eylül 1947), s.6-7.

fikirlerimiz uymazdı. Maamafih münakaşalarımız medenî çerçeveyi hiçbir zaman aşmamıştır.

Doktor, Türkçülük hususunda milliyetin kültür cihetinden ziyade etnik esaslara bağlı oluşunda ısrar ederdi. Aynı asabiyeti memleketi idare edenlerin Türklüğü hakkında da gösterirdi”.

Atabinen’e göre Rıza Nur’un bütün hayatını kucaklayan üç özelliği şunlardır:

“1 - Rıza Nur Türklüğe âşıktı, Türk yurduna ve milletine taassub derecesinde muhabbeti vardı.

2 - Mutaassıp bir yanaşmalar aleyhtarı idi.

3 - Üçüncü bir taassubu da, İttihat ve Terakki aleyhtarlığıdır”³¹⁹.

Ölümünden bir yıl öncesinden itibaren çeşitli vesilelerle ve özellikle Tanrıdağ dergisi dolayısıyla tanışıp görüştüğü Fahrettin Kırzioğlu için Rıza Nur, eser ve yazılardan daha çok, “açık ve samimi konuşmaları ve mutalâalarıyla” bir aydınlatıcıdır. Yazısında da, aydınlatıcısının “milli siyaset, kültür görüşü ve ülküsü”nü “kendi ağzından duyulan ifadeler” şeklinde aktarmayı amaçlamaktadır:

“1- Siyaset: Uzun müzakere ve münakaşalardan sonra 16 Mart 1921’de imzalanan Moskova Muahedesi’ne ait hatıralarını anlatırken şöyle derdi: Ruslar, Akdeniz ve Basra Körfezi’ne çıkma emelleri uğrunda halâ Ermeniler’den istifadeyi düşünüyor ve bu vesile ile Dicle başlarına hakim olmak istiyorlardı. Bunun için, Van ve Bitlis vilâyetlerinin Ermenistan’a bırakılması hususunda ısrar ediyorlardı. 93’ten önceleri olduğu gibi bugün de Kars hududu içerisinde bulunan Arpaçayı’nın sağ kıyısındaki meşhur Anı şehir harabelerinin Revan (Erivan) arazisine bırakılması için de ısrar ediyordu. Çetin münakaşa ve müzakerelerden sonra inandırıcı ve keskin delillerle Ruslar’ın bu yersiz iddiaları çürütüldüğü gibi, Anı ve yakın köylerdeki Türkler’in burada cuma namazını kılmaya devam ettiği bile tarafımızdan hatırlatılmıştı.

Moskova’dan dönüşünde hey’etimiz Kars’ta asırlık millî bir mesele ile karşılaşmıştı. 1829’daki Edirne Muahedesi’yle terketmek felâketine uğradığımız Ahıska,

³¹⁹ “Reşit Safvet Beğ ile Bir Mülâkat” (Konuşan: Koloğlu İhsan), Altın Işık, I/8 (25 Eylül 1947), s.8.

Hirtis ve Ahılkelek kazalarının yeni muhacirleri, 1918 baharından beri Kars ve Ardahan'daki millî mücadeleye katılan ve Gürcüler'le çetin savaşlar yapmış olan Kars'taki Millî Şurâ Hükümeti hudutlarına dahil olan ve ahalisi kâmilten (360 köyü) Türk ve Müslüman olan bu kazaların neden Sovyetler'e bırakıldığını soruyordu. Rıza Nur Beğ, çoğu ümmî olan bu Ahıska muhacirleri mümessillerine; Misakı Millî hudutları haricinde ve Ardahan'a komşu olan Ahıska, Hirtis ve Ahılkelek kazalarında bu kadar Türk bulunduğunu ve Türklüğün buralarda bu kadar köklü ve canlı olduğunu, maalesef, hiç bilmiyorduk! Allah yardımcınız olsun. İnşallah yine fırsat düşer de, Anadolu'nun bu eski Çıldır Eyaleti topraklarının esir kalan parçasıyla beraber sizleri de kurtarırsınız, yolunda sözler söylemişti. Fakat Moskova'dakinden yedi ay sonra imzalanan Kars Muahedesi'nde bu mesele nazari itibara alınamadığı gibi, Millî Misak'a dahil bulunan Batum vilâyeti de, limanı serbest olmak şartıyla Sovyet Gürcistanı'na bırakılıyordu.

Lozan'da ikinci murahhas olan Rıza Nur Beğ, cenup ve garp hududumuzun tayininde büyük gayretler gösterip, unutulmaz hizmetlerde bulunmuştur. Rumeli Türkleri'nin mukadderat ve muhaceretini esaslıca düşündürücü şartların konulmasına bilhassa dikkat etmiştir. Merhum bu hususu anlatırken şunu da ilâve ederdi: Biz, kaç asırdır memleketimize felâket getiren dönmeleri ve soyca Türk olmayan Balkan anasını memlekete sokmamak için çok çalıştık. Fakat, Arnavut ve Boşnak gibi bize yabancı anasının muahedenin tasdikinden sonra Evlâdı Fâtihân namıyla Türkiye'ye sokulabileceğini, doğrusu, düşünüp hesaba katmamıştık. Bunu o zaman kestirseydik, sarîh bir madde ile derhal buna mâni olacak esaslar koyardık. Ne yazık ki biz, o zaman bunu düşünemedik. Fakat bugünde memleketin en verimli ve iyi yerleri, en müsait şartlarla bu teşkilâtî ve zümreleşmiş şekilde himaye gören, bugün olduğu gibi gelecekte de Türk'e hor bakıp onun başına belâ kesilen anasıra iskân yeri olmaktadır...

2- Kültür: Merhum, dil bahsinde, Türkçe'ye mahsus ahenk kaidesine uymadan dilimize giren yabancı kelimelerin düşmanı idi. Anadolu köylüsünün 'müdür' i 'müdür' yapıp ona Türk damgası vurması gibi, böyle (şarktan garbden alınan) kelimelerin Türk dili bünyesine uydurulmasını temenni ediyordu, o, uydurma kelimelerin ve Dil Kurumu'nun kültürümüzü baltalayıcı faaliyetinin şiddetle aleyhindedir: 'Bir veya birkaç şahsın hele ekseriya kıymetsizce uydurdukları bir kelimeyi 18 milyon bir halka

kabul ettirmek istemesi tahakküm ve cüretten başka bir şey olamaz. Bir dil bir iki kişinin oyuncağı ve keyfinin aleti olacak bir nesne olmaktan uzaktır'. Halk dilinde yaşayıp yazı dilimizde olmayan kelimeler münevverlerce de benimsenip, yazı diline geçirilmelidir. Seçüklular'dan beri muhtelif Türk memleketlerinde yazılan Türkçe eserlerdeki, bugün unutulmuş veya az kullanılır olan kelimeler canlandırılmalıdır. Nasıl ki iki bin yıllık mazisi olan ve ancak birkaç hahamın konuşup anladığı İbranice, bugün Yahudiler tarafından Filistin'de benimsenip canlandırılmıştır. Türkçe'nin ıstılahları da eski metinlerden ilmi bir surette alınıp işlenmelidir.

Aile adı hususunda Tanrıdağ'daki bir yazısında şöyle diyordu: 'Birtakımlarının zannettikleri ve Türk'ü küçük düşürmek için propaganda yaptıkları gibi Türkler'de aile adı yok değildir. Eskiden beri vardır. Bizde aile adı 'oğlu' ve 'gil' ile yapılırdı. Bunu resmen ihmal, dönmelerin, devletin tepesine çullanan müslüman olmuş kölelerin işidir. Onlar, çünkü, müslümanlığa sarılıyor, Türk'ün millî şeylerine saldırıyorlardı. Bunlardır ki Türk'ün bütün millî varlığını yıkmışlardır. Soy adı tabiri yanlış, aile adı denmelidir. 1935'te çıkan soy adı kanunu ile aile adının küçük adın (göbek adı veya öz adın) sonuna getirilmesi, Frenkleri taklit etmek ve hüviyetimizi kaybetmek demektir. Bu bir gramer meselesidir. İmamoğlu Ali denir, Ali İmamoğlu denmez; Hindu Avrupalı milletlerde ise aile adı sona getirilir, bizim gramerimiz ise bunun aksinedir. Bundan başka, uydurma soyadları ve taklitçilik de bizim millî hüviyetimizi belirsiz ediyor, 'er' ve 'men, man' ekleriyle yapılan Alber, Sümerman misalinde olduğu gibi. Hüviyetimizi töremiz ve ananemize göre millîleştirmeliyiz.

3- Ülkü: Tanrıdağ'ın ilk sayısındaki Türk Nasyonalizmi yazısında milliyetçilik bahsinde şöyle diyordu: 'Milliyet asla kültür meselesi değildir. Milliyet ırk, kan meselesidir. Dil, zihniyet, edebiyat ve emsali gibi kültür unsurları milliyet binasının ikinci derece malzemelerindendir. Milliyetin bünye ve yapısı böyledir. Onun fizyolojik ve biyolojik selâmet unsurlarının sosyal ifadesi ise ahlâk ve fazilettir. Türklerde hayret ve takdire lâyıktır ki, İslâmlaşmadan evvel milliyet duygusu vardır. Bunun misali çok bariz bir surette Göktürklerdedir. Türklerde yeniden milliyetçilik bir iki asırdan beri türeme eserleri göstermiştir. Fakat yarım asır, bilhassa 1908 yılından itibaren ki Türkler milliyet bakımından yeniden uyanmaya başlamışlardır. Türk nasyonalizminin

munhasıran Türkçülük kelimesiyle ifadesi lâzımdır. Esef onlara ki Türkçülüğü milliyetçilik ile birleştiremezler’.

Merhumun en büyük ülküsünü, Tanrıdağ’ın 3. sayısındaki Oğuz Kağan’ın Duası başlıklı yazısında tebellür etmiş görüyoruz. Bu yazının sonunda Kağan’ın dilinden şöyle yalvarıyor: ‘Tanrım! Türkçe konuşulan, Türk’e yurtluk etmiş olan yerleri kıyamete kadar Türk’ün hükmü altında bırak!’³²⁰

Rıza Nur’un ölümünden sekiz yıl sonra, Necati Tanrıkulu, Kubilay İmer, Ömer Öztürkmen, Şadi Pehlivanoglu, Gökhan Evliyaoğlu, Galip Erdem ve Metin Ören gibi “genç üniversiteli Türkçüler”in oluşturduğu bir kadro, 5 Kasım 1950’de Tanrıdağ dergisini aynı adla yeniden çıkarmaya başlamışlardır³²¹. Bu ilk sayıda, dergi ve ilk kurucusu Rıza Nur hakkında bilgi de verilmektedir:

“Dr.Rıza Nur merhumun 1942 yılında 18 sayı yayınlatabildiği Tanrıdağ mecmuası, bugün, mukaddesatçı ve milliyetçi gençlerin elinde tekrar neşir sahasına girmiş bulunuyor.

Eski Türklerce mukaddes bilinen Tanrıdağ’ı’nı mecmuasına isim olarak koyan Türkçü Rıza Nur, karakter bakımından örnek bir insandır. Cumhuriyetin ilk yıllarında milletvekili ve bakan olarak devlet hizmetinde bulunmuş, bilâhare Mustafa Kemal’e muhalefetinden yurt dışına çıkmıştır. Uzun yıllar Paris’te ve Mısır’da kalan ve buralardaki neşriyatıyla bir çok tarihî hakikatleri daha o yıllarda ifşadan çekinmeyen bu kıymetli zat, yurda dönüşte Tanrıdağ mecmuasını neşre başlamış ve hayatının son günlerine kadar bu dergi ile meşgul olmuştur. Kıymetli pek çok kalem sahibini mecmuasında toplayan Rıza Nur Bek’in neşriyatı son yılların Türkçülük cereyanında ehemmiyetli bir yer tutar. Rıza Nur merhumun elinde münhasıran ilmî Türkçülüğe hasredilen Tanrıdağ, bugün koyu ve şuurlu bir Türkçülükle beraber, Türkçülük aleyhtarı bütün cereyanlarla mücadele ve şuurlu bir din havasını kendine şiar edinmiştir.

³²⁰ Fahrettin Kırzioğlu, “Rahmetli Rıza Nur Beğ’in Millî Siyaset, Kültür Görüşü ve Ülküsü”, *Altın Işık*, I/8 (25 Eylül 1947), 9-10.

³²¹ Fethi Tevetoglu, “Türkçü Dergiler XII”, *Türk Kültürü*, yıl:XXVII/321 (Ocak 1990), s.30.

Sekiz uzun yıldan sonra tekrar yakılan Tanrıdağ meşalesi, bugün memleketin pek çok temiz evladını sinesinde barındıran Türk Gençlik Teşkilatı'nın yakından tanıdığım üç kıymetli elemanı elindedir. Bu, üç temiz memleket evlâdının Tanrıdağ'ın neşri için gösterdikleri azim ve irade, onların büyük davamız yolunda her zoru yeneceklerinin peşin misalidir. Allah korkusu ve millet sevgisiyle hareketlerini ayarlayan bu gençlerin muvaffakiyetine dua, her Müslüman Türk'ün borcudur.

Her şey Türklük ve Ebedi Hakikat için, gerisi hep boş”³²².

Tevetoğlu, dokuzuncu ölüm yıldönümü dolayısı ile yazdığı ve “Aziz Sinoplular!” diye başlayan mektubunda, kendisine daima “fikrimin ve ruhumun oğlu” diye hitap etmiş olan Rıza Nur’un “sihriyle” Sinop’a ve Sinoplular’a sonsuz bir sevgi ve bağlılık duyduğunu belirtmekte ve şunları yazmaktadır: “Nasıl Tekirdağ denince Namık Kemal, Diyarbakır denince Ziya Gökalp, Süleyman Nazif veya İshak Sukuti, Erzurum denince Emrah ve Bayburt denince Zihni akla geliyorsa, Sinob’un da bize hatırlattığı büyük Türk evladı, inkılap ve milliyetçilik tarihimizin şerefli simalarından Doktor Rıza Nur’dur.

İşte size bu açık mektubu, 8 Eylül’de ölümünün 9. yılını saygıyla anacağımız açık alınlı, nur yüzlü ve nur adlı bir rahmetli hemşehriniz için yazıyorum.

Türk İhtilali’nin devlerinden biri Rıza Nur’dur. Türk için fedakarlık istenince en ileri atılmış, rütbe ve mükafat dağıtılırken en geri kalmış bütün bir ahlak ve eşsiz bir nefis feragatine sahip yüce vatan evladı. Bir manga Türk’ün uğurladığı, fakat haklarında eserler yazdığı Babür, Yavuz Selim, Namık Kemal gibi bir tümen Türk’ün karşıladığı mütevazı ve muhteşem yolcu. Tarihimizin feragat faslının meşhur, menfaat faslının meçhul siması. Türklüğün kara gün dostu”.

1950 yılının 8 Eylül gecesi “ilk defa olarak” Ankara Radyosu’nda, Rıza Nur’u anma fırsatını bulduğunu da yazan Tevetoğlu, radyoda yaptığı bu konuşma üzerine, 16 Eylül 1950 tarihinde Sinop Belediye Başkanı Şevket Şekeroğlu’ndan bir teşekkür yazısı

³²² Mustafa Müftüoğlu, “Rıza Nur ve Tanrıdağ”, Tanrıdağ, yıl:I/I (5 Kasım 1950), s.1.

aldığını bildirmektedir³²³. Yazı şöyledir: “Bugün faniye kavuşmuş olan çok değerli eserleriyle kendini tanıtırmış kıymetli hemşehrimiz Doktor Rıza Nur Beyefendi’nin hayatı hakkında radyo ile yayınlanan sözlerinizi dinlemekle memnun ve bahtiyar olan hemşehrilerimin içten gelen teşekkürlerini size iletmeği bana vazife verdiler. Size candan saygı ve teşekkürlerimi arz ederken sıra ve fırsat düştükçe bu husustaki güzel sözlerinizi tekrarlamanızı istirham ediyoruz”.

Tevetoğlu’nun yazısı, bir sonraki 8 Eylül’de Rıza Nur’un adını cadde veya meydana vermek, mezarının İstanbul’dan Sinop’a kütüphanesi önüne naklini karar altına almak dilekleri ile son bulmaktadır³²⁴. Aynı gazetede yayınlanan bir başka yazısında da aynı dileğine değinerek; “Sinob’da da büyük Türk evladı Dr. Rıza Nur’un sahildeki millete bağışlayıp, çiftliğini de masrafına karşılık bıraktığı kütüphanesinin önünden geçen caddeye Rıza Nur Caddesi veya bu caddenin sonlandığı büyük meydana Rıza Nur Meydanı denmek zamanı gelmiştir” demektedir ve şunları aktarmaktadır:

“O asil Rıza Nur ki, sağken, büyük mevki sahibiyken, bu caddeye adının verilmesi için Şeref Kayaboğazı tarafından Sinob Gazetesi’nde belediyeye yapılan teklifi öğrenince, (Aralık 1943’te vesikalar arasında Kopuz dergisinde yayınladığım, Şeref Kayaboğazı’na yazılmış mektupta) şunları söylemiştir:

‘Temiz yüreğiniz aşikar. Temiz hislerle yürekten gelen bir sesle vicdan akisi olarak Diyojen’in ve benim adlarımın orada parka ve sokağa verilmesi teklifiniz hakkında benim bir şey demeğe hakkım yoktur. Ancak samimiyetle söylerim ki, adım Diyojen’in yanına konacak kıymetten uzaktır. Hem de müsaadenizle ben bunlara taraftar değilim. Bir adam öldükten sonradır ki hesabı kapanır. O vakit erbabı bu hesabı görür, adı yazılması ve heykeli dikilmesi lazımsa yazar ve yaparlar. Biz esasen dünyaya metelik vermeyen bir derviş meşrebindeyiz. Sizi çok takdir ederim ve aynı zamanda çok rica ederim ki, bizim fani adımız için yorulmayınız’ ”³²⁵.

³²³ TRT Ankara, Radyosu’nun arşivinde bu konuşmanın kaydına rastlayamadık.

³²⁴ Fethi Tevetoğlu, “Dr. Rıza Nur’un 9. Ölüm Yılı Dolayısıyla: Kadirbilir Sinop Halkına Mektup”, *Zafer*, 1 Eylül 1951.

³²⁵ Fethi Tevetoğlu, “Ölümünün 9. Yıldönümü/ Dr. Rıza Nur’dan Hatıralar”, *Zafer*, 9 Eylül 1951.

Rıza Nur'un ölüm yıldönümü sebebi ile Orkun dergisi, okurlarına *"samimi bir anı"* için çağrıda bulunurken³²⁶, Sinop Gençlik Teşkilatı tarafından da, 8 Eylül 1951 tarihinde Rıza Nur'un dokuzuncu ölüm yıldönümü dolayısı ile bir gece düzenlenmiştir. *"9. Ölüm yıldönümü Rıza Nur Tertip Heyeti"*, *"bir çok mahrumiyete katlanarak"* meydana getirdikleri bu gece hakkındaki bilgileri bir dosyada toplayarak Sinop'taki Rıza Nur Kütüphanesi'ne vermişlerdir. Bundaki amaçlarının ise, her ölüm yıldönümünde Dr. Rıza Nur'un kıymet ve değerinin belirtilmesi ve gelecek anma törenleri için bir *"rehber"* bırakmak olduğunu vurgulamışlardır. Adı geçen dosyadaki bilgilerden öğrendiğimize göre, Çocuk Kütüphanesi öğretmeni Hüseyin Karagülle, Rıza Nur'un hayatı, kişiliği ve eserleri hakkında bir konuşma yapmış ve *"Yurdu ve milleti uğrunda sayısız hizmetlerde bulunan ve fedakarlıklara katlanan çok kıymetli hemşehrimiz, merhum Dr. Rıza Nur, bu hizmet ve eserleri ile Türk milleti ve biz Sinopluların kalbinde ebediyen yaşayacaktır"* sözleri ile konuşmasını noktalamıştır. Gecede, Rıza Nur'un iki şiirine de yer verilmiştir. Davetli oldukları halde, Türk Milliyetçiler Derneği Ankara şubesinin, dernek merkezinde düzenlediği Rıza Nur'u anma toplantısında bulunacakları için Sinop'taki geceye katılamayan Fethi Tevetoğlu ve Türk Milliyetçiler Derneği Genel Başkanı Haluk Karamağaralı da *"Rıza Nur gecesi tertip heyetine"* birer telgraf döndermişlerdir. Tevetoğlu telgrafta şunları yazmaktadır:

"Rıza Nur gecesi tertip heyetine"

Milletimizin ve Sinop'un büyük evlatlarından biri olan Türkçü ustam rahmetli Rıza Nur'un anılacağı geceye beni çağırışınıza sonsuz şükranlarımı arz ederim. Bu yıl imkansızlık yüzünden yetişemiyorsam da gelecek onuncu ölüm yılında aranızda bulunmayı şeref bileceğim. Sinop'un yiğit çocuklarının bu aziz hemşehrimizi örnek alarak kendilerini milletimizin büyük davalarına bağlayan birer Rıza Nur olarak yetişmeleri dileğimle kadirbilir Sinoplular ve müteşebbis heyetinizi saygı ile selamlarım.

Dr. Tevetoğlu" .

³²⁶ Orkun, 49 (7 Eylül 1951), s.6.

Türk Milliyetçiler Derneği Ankara Şubesi'ndeki toplantıda ise, merhumun “*yeğeni ve damadı*”³²⁷ da bulunmuş, Prof. Hüseyin Namık Orkun, Rıza Nur'un “Türkçülük uğrunda katlandığı fedakârlıkları, uğradığı haksızlıkları” ve sonrasında söz alan Fethi Tevetoğlu da kişisel anılarını anlatan birer konuşma yapmışlardır. “*Çok samimi bir hava içinde devam eden*” bu toplantının ardından, Sinop'ta Dr. Rıza Nur'u anma komitesine dernek adına aşağıdaki telgraf çekilmiştir:

“Rıza Nur Gecesi Tertip Komitesine

Sinop

Büyük Türkçü Rıza Nur Bey'i anmakla onun Sinop'a olan tasannusuz sevgisinde haklı olduğunu gösteren aziz hemşehrileri arasında bulunamamaktan mütevellit üzüntümüzü belirtirken, o büyük adamın manevi huzurunda toplanan üyelerimizin takdir ve tebriklerini ulaştırırız.

Türk Milliyetçiler Derneği Umumi Başkanı

Karamağaralı Haluk”.

Türk Milliyetçiler Derneği Kütahya Şubesi binasında da bir anma toplantısı yapılmış, çevreden büyük bir ilgi gören ve “*Büyük milliyetçi ve ekmel insanın aziz ruhaniyeti ile ülküdaşların gönülleri meşbu olarak*” devam eden bu toplantıda, şube başkanı Cemil Tuğcuoğlu Rıza Nur'un yaşam öyküsü ve “hayatının her safhasında, ülkü uğrunda gösterdiği ölçsüz feragat” üzerine konuşmuş, ardından söz alan Sakıp Sezen, Türk nasyonalizmini anlatmış ve Bekir Avlupınar tarafından Tanrıdağ dergilerinden seçilmiş parçalar okunmuştur³²⁸.

Nihal Atsız, Rıza Nur'un en kuvvetli yanının Türkçülüğü olduğunu vurguladığı yazısında, onun, doktor olarak, özellikle Kurtuluş Savaşı'nda, milletine değerli hizmetler yapan, sünnetçiliği bilimsel bir şekle koyarak bu alanda orijinal eserler veren; “*siyasî hayatımızda ilk muhalif*” olarak ömrü tehlikelerle ve çarpışmalarla geçen; geniş halk yığını ve gençler için yazdığı büyük Türk Tarihi'yle Türkiye'de “*milliyetçilik, Türkçülük ve ırkçılık duygu ve düşüncelerini alevlendiren*”; Lozan'da ikinci murahhas olarak -başmurahhas İsmet Paşa'nın dediği gibi- “*en büyük hizmeti yapan*” ve ondan sonraki bütün çalışmasını Türklüğe, Türkçülüğe verdiğine işaret ederek, “*meziyetleri ve*

³²⁷ Rıza Nur'un çocuğu olmadığından dolayı, “*damadı*” sözcüğü ile kimin kastedildiği anlaşılamamıştır.

³²⁸ Mefkure, Yıl:I/I (20 Ekim 1951), s.2.

eksikleri ile birlikte büyük çapta bir adamdı” demektedir³²⁹. Yine Atsız’a göre; “eğer Cumhuriyetin ilanından sonra başbakanlığa İsmet İnönü değil de Rıza Nur gelseydi millileşmek, Türkleşmek ve kuvvetlenmek bakımından Türkiye büsbütün başka bir manzara gösterir, bu gün başımıza bela olan birçok davalar tamamıyla ve kökünden tasfiye edilmiş bulunurdu”³³⁰.

Ölüm yıldönümü dolayısıyla yazılan bir başka yazının duygusal satırları ise oldukça dikkat çekicidir: “Yıllar geçtikçe ve geçen her yıl bize insanların, bu arada zaman zaman sevdiğimiz ve güvendiğimiz bazı insanların da çirkin ve zayıf taraflarına ait binlerce misal getirip bıraktıkça ve her bize Türk milletinin öksüzlüğünü daha acı acı tattırdıkça, koca Rıza Nur’un kıymetini daha iyi anlıyoruz ve o günümüzde daha çok büyüyor.

Rıza Nur, hangi cephesinden bakarsak bakalım, kudretlidir. Keskin zekalıdır; tükenmez enerjilidir, son derece kuvvetli irade sahibidir. Bunları her türlü imtihanda ve yıllar boyunca üst üste sayısız kereler ispat etmiştir. Ve hepsinin güzeli, her şeyi ile ve her zaman, ‘Türklük için’ yaşamıştır.

Milletimizi kurtarmak ve korumak için nasıl kişiler olmalıyız konusunda, nazari olarak meziyetleri sıralamak yolunu tutmamız değil de, çevremizde yaşamış adamlardan en uygununu aynen örnek olarak sunmamız gerekirse, içime öyle geliyor ki, Rıza Nur’u iyi tanıyan ve Türklüğü iyi seven 1000 kişiyi alsak, bunların en az 995’i düşünüp eninde sonunda örnek olarak Rıza Nur’u seçecektir. Tanrıdan Türk milleti için istenebilecek en büyük lütuf, ‘Bizi Rıza Nur’a benzeyen kişilerden mürekkep bir millet kıl, Tanrım’ olsa gerek.

Rıza Nur’un elbette kusurları da vardı. Başlıcası, belki yalnız başına çalışan, yalnız olarak çalışmaktan biraz da hoşlanan bir yaratılışı olmasıydı. Şüphesiz yalnız çalışmasının baş sebebi çevresinde onunla işbirliği edecek duyguda ve o kabiliyette insanları çağının ve çevresinin ona bol bol vermemiş olmasıdır. Fakat tek sebep bu değildi. Bu sebep olmasaydı da, tahmin edebiliriz ki, takım halinde çalışmak için gerekli

³²⁹ Nihal Atsız, “Büyük Türkçü Doktor Rıza Nur (1879-1942)”, *Orkun* (Dr.Rıza Nur Sayısı), 49 (7 Eylül 1951), s.2-5.

³³⁰ Nihal Atsız, “Rıza Nur’un Türkçülüğe En Büyük Hizmeti”, *Kopuz*, 1/5-6 (Eylül 1956), s.3.

uysallığı ve kıvraklığı göstermekte o zorluk çekecekti. Milletin Rıza Nur gibilerden olmasını Tanrıdan dilerken, şüphesiz, umumi hatlarıyla onun kudretini ve onun Türklüğe bağlılığını kastediyorum, yoksa teferruatına kadar hepimiz onun ikinci nüshası olalım demiyorum.

Ben bu satırları yazarken Rıza Nur'un "Uğuz Kağan Destanı"nı bağlayanşu mısraları bir türlü aklımdan çıkmıyor:

Uğuzun şairi saf Türk Rıza Nur

-Tanrıya bin kere şükür olunur-

İstanbul'da, Taksim, Sülünpalas'ta

Yalnız, perişan ve hasta

Tamamladı. Etti Türk'e armağan...

Ben bu mısraları ilk okuduğum zaman kendim de aşağı yukarı ona benzer bir durumda ve öyle bir ruh haleti içindeydim ve buna rağmen yazmam gereken bir yazıyı, kendimi zorlayarak, yazmak ve bitirmek tecrübesine giriştim. Bunun zorluğunu kendi üzerimde tecrübe ederek iyice duydum. Rıza Nur'u daha iyi anladım, daha çok hayran oldum. Rıza Nur'un adı her geçtikçe, hayranlık ve diğer duyguların yanında, benim gözümün önünde 'yalnız, perişan, bezgin ve hasta' olan ve buna rağmen kendini zorlayıp Türklük için yapmaya giriştiği işi tamamlayan bir adamın hayali ve onun duyguları belirir.

Rıza Nur'a ait içimdeki duygu ve hatıra izlerinden biri daha: Rıza Nur'un ölümünden sonra onun notlarını bıraktığı bir eserin ortada bulunmayan bir kısmının ne olduğu üzerinde konuşuyor, muhtelif ihtimalleri tartışıyorduk. Bu arada içimizden biri, Rıza Nur'u şahsen tanımamış bir genç Türkçü, 'Belki aslında o kısım eksikti!' dedi. Hazır bulunanlardan bir, zannedersem Atsız'dı, 'Hayır, Rıza Nur yaptığı her işi tamam yapardı' cevabını verdi. Bu cevap orada bulunan ve Rıza Nur'u tanıyan bütün Türkçüler tarafından o kadar tabii ve o kadar münakaşa kaldırmaz bir hakikatın ifadesi olarak kabul edildi ki... Rıza Nur'u tanıyanlar her ihtimali düşünüyorlardı ve fakat onun yaptığı işi eksik yapmış olması ihtimalinin üzerinde bir an için bile durmamakta kolayca

ve derhal ittifak ediyorlardı. Eksik kısmın neden eksik olduğu konusunda münakaşa devam edip giderken, ben dalmıştım, artık münakaşayı takip etmiyor, 'yaptığı her işi tam yapan' adamın içimdeki hayalini hayran hayran seyrediyordum.

İnkıraz bulmamak için, evvela gaflet uykusunu, sonra da her yönden çevremizi saran tehlikeleri, silkip üzerimizden atmak üzere milletçe mucizevi bir hamle göstermek zorunda olduğumuz her gün daha iyi anlaşılıyor. Tanrıdan dileyelim ki, o mucizeler gösterme zamanının geleceği çağda Rıza Nur gibi 'yaptığı her işi tamam yapan' Türk oğulları bulunsun ve bunlar Rıza Nur gibi 'yalnız' kalsınlar, saf saf olsunlar"³³¹.

Rıza Nur'un yirminci ölüm yıldönümü nedeni ile Milli Yol dergisi, "İstanbul'daki Türkçüler"e, "8 Eylül 1962 Cumartesi günü, saat 14:30'da Milli Yol idarehanesinde" buluşma ve topluca Merkezefendi Mezarlığı'na gitme çağrısında bulunmaktadır³³²

Yakın Tarihimiz adlı dergi, Dr. Rıza Nur'u, "kendisinin de ömrünün en heyecanlı ve mesut günleri saydığı ilk hürriyet mücahitleri arasında geçirdiği gençlik çağlarının hatıralarına vefakarlıkla sadık kaldığını güzelce belirten 1910 tarihli bir yazısı ile" anma yoluna gitmiş ve Rıza Nur'un İshak Sukuti ile ilgili bir yazısına yer vermiştir. Dergide ayrıca, Rıza Nur ile ilgili şunlar yazmaktadır: "Rıza Nur, devrinin kendi alanında iyi ve yetkili bir hekimi olduğu kadar doğuştan denebilecek bir hürriyet aşığı ve idealist mücahit idi de. Meşrutiyetten önce Jön Türkler arasına samimiyetle katıldığı günden, son nefesine kadar insanlık haliyle zaman zaman politika akıntıları tesiri ile ifrata kaçışlar yüzünden uğradığı çeşit çeşit sademelere rağmen hep böyle kaldı e bu arada yorulmak bilmez bir gayretle çalışarak, memleket irfanına, başta on dört ciltlik Türk Tarihi olmak üzere ciltlerle kıymetli eserler hediye etti"³³³.

Bir başka anma yazısında Rıza Nur'un neden "mensup bulunmakla övündüğü soyu için meçhul bir insan" olduğu sorusuna yanıt aranmakta ve onun "milliyetçi, ülkücü, devlet adamı, diplomat, operatör, ahlakçı, çalışkanlık ve zekilik" yönleri üzerinde de durularak; "Türk göklerinin güneşi" Rıza Nur'un, "o hain, o yıkılası kıskançlık ve düşmanlık ... kara örtüsü altında, Türk Milletinden gizlenmekte" olduğu öne sürülmektedir. Yazı şu satırlarla son bulmaktadır: "Lâkin milliyetçi Türkler ve hele

³³¹ İsmet Tümtürk, "Dr. Rıza Nur", Kopuz, I/5-6 (Eylül 1956), s.4-5. Ayrıca bkz. Sevenlerinin Kalemile Rıza Nur, (Haz: Ziya Yücel İlhan, Toprak Dergisi yay., İstanbul, 1962, s.6-9.

³³² Milli Yol, yıl:I/32 (7 Eylül 1962), s.11.

³³³ Yakın Tarihimiz, III/31 (27 Eylül 1962), s.155.

gençler, Türk soyunun bu büyük bu büyük evlâdını bugünden öğrenmeye, tanımaya çalışmaldırlar. Çünkü Rıza Nur'u tanımadan Türk milliyetçiliği öğrenilemez. Rıza Nur'u bilmeden Türkçülük eksik kalır.

Rıza Nur'u meçhullükten kurtarmak bir Türklük vazifesidir. Bütün Türk milliyetçileri onu önce öğrenmeyi, sonra da çevrelerine öğretmeyi ve tanıtmayı bir vazife bilmelidirler. Çünkü Rıza Nur'u meçhullükten kurtarmak bir vazifedir. Çünkü meçhul Rıza Nur, Türklük için büyük bir ayıp, büyük bir günahdır”³³⁴.

Murat Gençöğlü'nun, Nihal Atsız ile yaptığı röportajda bir kez daha, Rıza Nur'un kişiliğinin en kuvvetli yanı Türkçülüğü olduğu belirtildikten sonra, yazar olarak en kuvvetli tarafının özel mektupları olduğuna değinilmiştir. Atsız, Rıza Nur'un güzel yazdığını, ancak yazdığından daha da güzel konuştuğunu aktarmakta ve şunları söylemektedir: “Herkes konuştuğundan daha güzel yazar. Umumi kaide budur. Rıza Nur, bu kaidenin istisnasıydı. Mektuplarının kuvvetli oluşu da herhalde çok samimi ve açık sözlü yazılmış olmasındandır.

Mektuplarından sonra en kuvvetli eserinin Türk Tarihi olduğunu söylemeliyim. Türk Tarihi millî heyecan verici olması bakımından çok mühimdir. Bir milliyetçi nesil yetiştirmiştir. Ben Türk Tarihi'ni okuduğum zaman 20 yaşındaydım. Çok beğenmiş ve heyecanlanmışım. Kardeşim Nejdete (Nejdete Sançar) o zaman on beş yaşlarındaydı. Onunla bahse tutuştuk. Türk Tarihi'nin her cildi için, okuduktan sonra, eğer okuyabilirse, ben ona beş kuruş verecektim. Biliyorsun, Türk Tarihi on iki cilttir ve bir hayli de hacimlidir. Bahsi Nejdete kazandı ama parayı almadı. Türk Tarihi'ni o kadar beğenmişti ki, on iki cildi de arka arkaya okudu ve kitabın verdiği büyük heyecanla bahsi kazanmasına rağmen, altmış kuruşu benden almak istemedi”.

“Vasat bir şair” olan Rıza Nur için şiir, “Türkçülüğün yayılmasında bir vasıta”dır. Rıza Nur'un anılarını yazıp yazmadığı sorusuna Atsız'ın yanıtı; “Evet. Yazdığı hatıralarını Paris'te ve Berlin'de iki kütüphaneye vermiştir. Bunların ilerde basılması düşünülebilir” olmuştur.

³³⁴ Nejdete Sançar, “Meçhul Rıza Nur”, Millî Yol, yıl: I/32 (1962),s.5.

Rıza Nur'un kişiliğine ilişkin soruları da yanıtlayan Atsız, onun, özel konuşmalarında ve davranışlarında gayet nazik, fakat prensip meselelerinde çok sert olduğunu, düşüncelerinde ısrar ve inat ettiğini, haklı gördüğü zaman da kabul ettiğini anlatmıştır. Rıza Nur'un hiçbir aşırılığını görmediğini, arasıra içki ve pek nadiren de sigara içtiğini belirterek; *"Hatta Mısır'daki bir alışkanlığını burada da terk etmedi. Orada bulaşıcı hastalıklar çok olduğu için, bütün sebze ve meyveleri permanganat içinde temizledikten sonra yemiş. Birçok arkadaşım bu yüzden öldü, benim sağ kalmam bu ihtiyatım sayesinde, derdi. Burada da sebze ve meyveleri permanganat içinde mikropsuz hale getirip yemekten vazgeçmedi"* demektedir³³⁵.

"Bir gün ölmek, her canlı varlık için değişmez tabii bir kanundur. Hakikat böyle olduğu halde insanoğlu, bazı hallerde ölümü, bazı müstesna şahsiyetler için kabul etmek istemiyor. Daha yaşasaydı, milletine daha üstün hizmetler ifa etseydi... diye düşünüyor. Üstün şahsiyetlerin daha çok yaşamasında ve daha tesirli şekilde millete hizmet etmesinde sayısız millî faydalar görüyor. Ne yazık ki bu hakikatı çok kere ölümden sonra idrak ediyor!" sözleri ile başlayan bir başka yazıda, Rıza Nur'un da *"sağken bazı çevrelerce kıymeti bilinmemiş; çeşitli iftira ve ithamlara maruz bırakılmış"* olduğu görüşünün ardından onun, Bolşevikliğin ilerde *"Rus milliyetçiliğinin bir maskesi"* haline geleceğini matematiksel bir kesinlikle anladığını, *"Gürcü asıllı olan müşir Stalin'in ölümünden sonra, Rus asıllı olan ferik Kuruşçef"*in başa geçmesinin de bu uzak görüşlülüğünün bir göstergesi olduğunu savunulmakta ve son söz olarak da, *"Büyük ülkücü Rıza Nur; Türk milleti var oldukça ve millî hasretlerini korudukça sen unutulmayacaksın. Tekmil milliyetçi ve vefakâr gönüller, izinde olmanın verdiği manevi hızla seni yine rahmetle anarlar. Nur içinde yat büyük üstad..."* denilmektedir³³⁶.

Milli Yol dergisi, ölüm yıldönümü nedeni ile okuyucularına Rıza Nur'un mezarını ziyaret çağrısında bulunmaktadır: *"Büyük Türkçü Dr.Rıza Nur'un 20. ölüm yıldönümü vesilesiyle, 8 Eylül Cumartesi günü merhumun kabri ziyaret edilecektir. İstanbul'daki*

³³⁵ "Atsız, Dr.Rıza Nur'u Anlatıyor", (Röportaj: Murat Gencoğlu), *Millî Yol*, yıl: I/32 (1962),s.8-9.

³³⁶ Yörükvelibeyoğlu, "20'nci Ölüm Yıldönümü Vesilesiyle Rıza Nur Beg", *Millî Yol*, yıl: I/32 (1962), s.11.

Türkçüler, 8 Eylül 1962 Cumartesi günü, saat 14.30'da Millî Yol idarehanesinde buluşarak topluca Merkezefendi Kabristanı'na gideceklerdir"³³⁷.

Ölüm yıldönümlerinde çeşitli yayın organlarında çıkanların yanında, Rıza Nur'un kişiliğine bakışların yer aldığı bazı yazılarda ise onun, çeşitli vesilelerle Clemenceau'dan Süleyman Nazif'e, Ziya Gökalp'ten Evliya Çelebi'ye dek farklı kişilere benzetildiğini görmekteyiz. Bunların çoğu duygusal yaklaşımların sonucu ortaya çıkmış yazılardır. Rıza Nur'un kaderinin, "ölmeden unutulmak" olduğunu belirtmekte³³⁸ ve kişiliği şöyle anlatılmaktadır: "*Bugün Dr. Rıza Nur Bey'in karakteri ancak karanlık bir devrin içinde parlayan bir ışık olarak bize gelmektedir. Dr. Rıza Nur Bey'in karakteri, yirminci asrın Ergenekon'u olmuştur*"³³⁹. Bir başka yazıda ise, Rıza Nur ile Clemenceau karşılaştırılarak şöyle denilmektedir: "*Tıpkı Clemenceau gibi inatçı ve kavgacıdır. ... tıpkı onun gibi kaleminden tenkit ve hücum bir zehir şelalesi halinde akar. ... tıpkı Clemenceau gibi hiçbir fırkadan değildir. Tıpkı onun gibi liberaldir. Tıpkı onun gibi memleketine en buhranlı devrelerde en parlak hizmeti etmiş ve muhayyile onun gibi bir odacıkta kimsesiz, bakımsız, bakımsız ölmüştür. Aile cihetinden de Rıza Nur, Clemenceau'ya benzer. Aile rabitaları gevşek kalmıştır. Fransızlar Clemenceau'ya 'ihtiyar kaplan' dediler. Gönlüm ister ki, Rıza Nur da bizim arslanımız olsun, bu ona çok değerlidir*"³⁴⁰. Bu gibi benzetme ve karşılaştırmaların yanısıra Rıza Nur'un, ülkede en ileri fikirleri büyük bir "pervasızlıkla" ortaya atan "*koyu cumhuriyetçi bir yurtsever*" olduğunu savunanlar da bulunmaktadır³⁴¹.

Rıza Nur ile Süleyman Nazif'in kişilikleri arasında çok yakın benzerlikler olduğunu saptayanlardan biri, bu benzerliği; "*Süleyman Nazif'in kendisine sözlü ve yazılı olarak saldırmadığı kimse yoktur*" diyerek açıklarken³⁴², bu iki kişi arasında bir benzerlik olduğuna işaret eden bir başkası ise Rıza Nur adının, ona daima Süleyman Nazif'in mezar taşındaki "*Şimşek mürekkep olmalıdır, yıldırım kalem / Tahrir için kitabe-i seng-i mezarını*" beyitini anımsattığını belirterek şöyle devam etmektedir:

³³⁷ Millî Yol, yıl: I/32 (1962), s.11.

³³⁸ M. Zeki Sofuoğlu, "Dr. Rıza Nur Beğ", Kopuz, I/5-6 (Eylül 1956), s.6.

³³⁹ Erhan Löker, "Dr. Rıza Nur'un Karakteri", Sevenlerinin Kalemile..., s.30.

³⁴⁰ İzzettin Şadan, a.g.m., s. 48.

³⁴¹ İhsan Unaner, a.g.m., s.51.

³⁴² Rohat Alakom, Şerif Paşa Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları (1865-1951), 2. baskı, Avesta, İstanbul, 1998, s.73.

“Çünkü bu beyit Süleyman Nazif’in de, Rıza Nur’un da müthiş seciyesini çok keskin bir şekilde ifade etmektedir”³⁴³.

Hayat ve Hatıratım’daki abartılı anlatımının ona, “bir Evliya Çelebi sevimliliği ve canayakınlığı” verdiğini savunanların yanında³⁴⁴, Türk Tarihi’ni yazarken Ziya Gökalp gibi “intuition” ile hareket etmemesi ve bu işe “metodsuz” olarak giriştiği için abartmalara gitmesini “ileri milliyetçiliği” ile açıklayamaya çalışanlar da vardır.

2- “Hayat ve Hatıratım”ın Bilim Dünyasına Tanıtılması

Doktorun “fırtınalı ve duygusal kalemi”³⁴⁵ ile İngiltere’de, British Museum’da karşılaşan Cavit Orhan Tütengil, Rıza Nur’un, yazma eserlerinden bir kısmını Berlin Devlet Kitaplığı ile Paris’teki Bibliothèque Nationale’e de gönderdiğini ve eserlerinden bazılarını, British Museum’a yazmalarını verirken öne sürdüğü benzer koşullarla, Leiden Üniversite Kitaplığı’na da vermiş bulunduğunu belirtmektedir.

“British Museum’daki buluşumuz tarihe ve fikir hayatımıza yeni bir ışık getirebilirse, bazı çevreleri uyarırsa bunun memnurluğu bize yeter”³⁴⁶ sözleri ile belgeleri yayınlamaktaki amacını dile getiren Tütengil, Rıza Nur’un Atatürk ve yakın arkadaşları için yazdıklarını yayın dışı bıraktıklarını da vurgulamaktadır.

Çağdaşımız olan bir yazarın yazma eserlerinden söz etmenin ilk bakışta şaşırtıcı görünebileceğini, ancak Rıza Nur’un “siyasi hayatı ve eserlerinin mahiyeti” göz önünde tutulursa, Türkiye dışında hazırlanmış ve belirli bir zamandan sonra okuyuculara sunulması istenmiş olan bu eserlerin niçin yazma halinde bulunduğunun kolaylıkla anlaşılacağı açıklamasının ardından Tütengil, British Museum’un Şark Yazmaları Kataloğuna 1961 Mayısında kaydedilmiş olan dört eseri, “kısaca mahiyetine

³⁴³ M. Mehmet Ateşoğlu, “Türkçü Rıza Nur Aynı Zamanda Bir Şair İdi”, *Sevenlerinin Kalemiyle...*, s.30. Rıza Nur’un, kendisine benzetilmekte olan Süleyman Nazif ile ilgili eleştirilerinin onun, muhalefet ve İttihatçılık arasındaki gel-gitleri üzerine odaklanması oldukça çarpıcıdır. Bkz: Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, I, Yayına Hazırlayan: Abdurrahman Dilipak, İşaret-Ferhat Ortak yay., İstanbul, 1991, s.321.

³⁴⁴ *Milli Işık*, 8 (Aralık 1967), s.15.

³⁴⁵ Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi yay., Ankara, 1995, s.438.

³⁴⁶ Cavit Orhan Tütengil, *Dr. Rıza Nur Üzerine Üç Yazı-Yankılar-Belgeler*, Güven Matbaası, Ankara, 1965, s.41.

de işaret ederek, okuyuculara duyurmak” amacı ile yazmalar hakkında özet bir bilgi sunmaktadır:

OR.12.588

Birinci Şiir Kitabına Dercedilmemiş Olan Şiirlerim

İskenderiye,(1936) (119 yaprak)

Bu cilt 3 ayrı eserle 2 ayrı ek’i kapsamaktadır. İlk eser bu cildin adını taşıyor ve şiirlerden meydana geliyor. İkinci eser,1935 yılında Roma’da yazılmış olan Ziya Paşa’nın Zafernemesi olup Atatürk’ü konu alan bir hicivdir. Üçüncü eser Topal Osman adlı bir opera-komik’tir.1918-1923 yıllarında geçen olaylar bu eserin konusu olmuştur. Yazarın belirttiğine göre, “*Bu vak’a tarihi ve hakikidir. İçinde değiştirilmiş bir şey yoktur*”.

Eklerden ilki Vasiyetnamem adını ve İskenderiye,17 Kanunusani 1936 tarihini taşımaktadır. Vasiyetnamenin dikkate değer cümlesi şudur: “*Eğer Mustafa Kemal ve İsmet Paşa’lar sağ ise cenazem İskenderiye’ye gömülsün, onlar öldükten sonra Sinop’a dediğim yere nakledilsin*”.

İkinci ek ise Eserlerimin Listesi’dir. Listenin tetkikinden, 1936 yılının Ocak ayına kadar Doktor Rıza Nur’un Türkçe ve Fransızca olarak 35 eser yayınladığı, “*Henüz basılmamış olan*” eserlerinin sayısının da 36 olduğu anlaşılmaktadır.

OR.12.589

Türkiye’nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı

Paris, (1929) (63 yaprak).

Başlangıç adlı önsözündeki şu satırlar bu eserin özellikleri ve önemi hakkında bir fikir verebilir: “*...Türk millet ve devletinin ihyası için görgülerimiz ve ilimle öğrendiklerimizden istifade ederek bu husustaki fikirlerimizi bu kitapla tesbit ediyoruz.*”

Tanrı fırsat verirse bunları bizzat yapıp esasları kuracağız. Yok olmazsa...malumat bari kafamızla mezara gidip heba olmasın. Belki istifade edenler olur”.

Bu eserin önsözü yukarıdaki tarihi taşısa da zeylin daha sonraki yıllarda yazıldığı Üniversite Islahatından söz edilmesinden anlaşıyor.

Türkçü adlı Fırkanın programından sonra, Alınacak Tedbirler iki ayrı başlık altında incelenmektedir:

1-İlk tedbirler

2-İkinci ve esaslı tedbirler.

Bundan sonra da Millet Meclisi’nden başlanarak çeşitli bakanlık ve dairelerin meseleleri,tedbirler kısmında öne sürülen esaslar dahilinde ortaya konulmaktadır.

“Mustafa Kemal Paşa’nın ıskatı ve cezalandırılması” maddesiyle başlayan ilk tedbirler arasında Meclisin ve Cumhuriyet Halk Fırkası’nın feshi ile birlikte “Heyeti vekile ve emsalinin tevkifi”nin de varlığına dikkat çeken Tütengil’e göre, bir “karşı-devrim” mihveri etrafında toplanan fikirlerin tutarlı olduğunu söylemek güç, bazı düşünceleri ciddiye almak olanaksız olsa da, “Türkçü bir partinin ideolojisini ve temel fikirleri yanında ayrıntıları göstermek bakımından” çok önemli bir belgeyle karşı karşıya olduğumuz muhakkaktır. Anıların yayınlanmasının ardından milliyetçi çevrelerin de tepki ile karşıladığı ve yadırgadığı bir konu, Tütengil’i de şaşırtmıştır: “Bizim için anlaşılması güç olan bir taraf da Altın Dağ adında ilmî ve edebî bir cemiyet teşkil edeceğim, diye yazan Doktor Rıza Nur’un, üyeliğini düşündüğü şahıslar listesinde Zeki Velidî adı ile Nâzım Hikmet adının bir arada bulunmasıdır”³⁴⁷.

OR.12.590

Şiirlerim ve Nesir ve Makalelerimden Birkaçı

Paris,(1929).(135 yaprak)

³⁴⁷ A.g.e., s.5-6.

Başlangıç yazısında deniliyor ki: “...Ara sıra şiir yazardım. Son yıllarda çokça yazdım. nihayet şiirlerimi, yazıldıkları tarih sırasıyla, kitap halinde neşretmeyi tasavvur ettim. Buna edebî eserlerimden, diğer siyasî makalelerimden de mevcut bir kaçımlı ilâve edeceğim”.

Aruzlu şiirler ve Hece vezninde şiirleri, Cehennemde Celse adlı iki perdelik manzum piyes, Nesirlerim başlığı altında bazı makaleler ve Rüya adlı yazı izlemektedir.

İlk yazı 1929 tarihini taşımakta ise de, 1933 tarihine kadar yazılmış şiirlerle karşılaşmak olasıdır. Hayat hikâyesinin bazı çizgilerini vermesi bakımından, İffet’e adlı şiirine eklediği not çarpıcıdır: “İffet zevcem idi. Kendisine Ankara’dan 1 Mayıs 1919 yılında gönderdiğim mektuptur. O vakit henüz hükümeti teşkil etmemiştik. Bu kadın sonra bana hiyanet etmiştir. Ayrıldık”.

OR.12.591

Hayat ve Hâtıratım

Paris, (1929) (908 yaprak)

Başlangıç’tan sonra eser, yazarın hayatını anlatmasıyla başlamakta ve ardından da Hekimlik Hayatım, Siyasî Hayatım, Millî Kıyam-İçyüzü, Lozan Konferansı, Mustafa Kemal’in Nutkunun Mahiyeti gibi bölümlerle devam etmektedir. Mustafa Kemal ile Abdülhamit ve Mussolini arasında yapılan karşılaştırmalardan sonra Cumhuriyet devrinin belli başlı şahsiyetleri, “Mustafa Kemal ve İsmet Paşa’lardan Muhtelif Simalar”a kadar, ayrı ayrı ele alınmakta ve sonunda da yazar “Şimdi bizzat kendim kendimi tarif edeyim” diyerek kendisini anlatmaktadır. 7 Ağustos 1930 tarihinde Claude Farère’e yazdığı 7 sayfalık mektubun Fransızca bir kopyasının da eklendiği eser şu cümlelerle sona ermektedir: “Dört beş aydır da hatıratımı kendim kopye kâğıtlarıyla müteaddit nüshalar olarak yazdım. Bugün yani 12 Mart 1935 Cuma günü bu da bitti. Hâtıratım’dan evvel şiirlerimi de, Türkiye’nin İhyası Programı’nı da müteaddit nüsha olarak yazmıştım. Bunları başkasına yazdırmak mümkün değildi. Kendim yazdım. Şimdi bunları eve bir mücellit getirip ciltleteceğim. Alıp Avrupa’ya götüreceğim. Emin yerlerde saklayacağım. Bunu da yaptığım gün gönlüm büsbütün rahat olacak”.

Hemen bu aşamada okuyuculara, “*Cumhuriyet Türkiyesine ve onun kurucularına çok başka bir açıdan bakan bu eserin, kin ve garaz dolu satırları dışında kalan hakikat payı, herhalde ciddiyetle incelenmeye muhtaçtır*” uyarısında bulunan Tütengil, bu eserlerin British Museum’a nasıl geldiğine dair şunları yazmaktadır: “*Mr. G.M.Meredith-Owens’in bizi minnettar eden yardımları burada da işimizi kolaylaştırdı. Onun aracılığı ile Doktor Rıza Nur’un Sir George Hill’e yazdığı mektubun muhtevassından haberdar olabildik. Yazmalarla birlikte British Museum’a takdim ettiği 4 Haziran 1935 tarihli mektubunda Doktor Rıza Nur’un ileri sürdüğü şartların şunlar olduğu anlaşılıyor.*

1-*Hiçbir kimse, vârisleri bile, yazmaları hiçbir pahayla geriye satın alamayacak.*

2-*British Museum bu yazmaları, bağışlayanın mühürü ile paketlenmiş olarak saklayacak.*

3-*Adı geçen yazmalar 1960 yılına kadar okuyuculara sunulmayacak*”³⁴⁸.

Yazmalardan ikincisinde yer alan otuz dört maddelik Fırka Programının ilk maddeleri şunlardır:

1- Fırkanın adı Türkçü’dür.

2- Hükümet şekli Cumhuriyettir.

3- İdare sistemi lâik ve içtimaidir. Din ve devlet ayrılığı esastır.

Bu maddelerin yanısıra 6. maddede “*Türkiye’nin resmî dini vardır. Bu da Müslümanlıktır. Bunu Teşkilât-ı Esasiye Kanununa koyacaktır*”, 31. maddede “*Eski yazıya ric’at edilecek ve Lâtin harfiyle de yanlıssız bir yazı yapıp ikisi beraber yürüyecektir*”, 32. maddede “*Tekkeler ıslah edilip onlara misyoner teşkilâtı verilerek ikmal edilecek, bunlar Türklük için çalışacaklar ve Türklüğü bilfiil yapacaklardır*” gibi görüşler öne sürülmektedir. “*Avrupa’nın ilim, teknik, metod, teşkilât ve intizamı*” ile “*dans ve emsali*” arasında bir ayırım yapan Fırka Programı, sosyalistliği de, komünistlik, enternasyonellik ve kozmopolitlik gibi “*içtimai nizamın birer mikrobi, milletlerin birer felâketi*” sayarak şiddetle aleyhine hareket edileceğini belirtmektedir.

³⁴⁸ A.g.e., s.8.

Sendika ile loncaları “*iċtimai ve iktisadî teşkilât*” olarak birlikte ele alan program, Türkiye’nin bir sanayi ülkesi halini almasını doğru bulmamaktadır.

Alınacak Tedbirler adını taşıyan ikinci bölümde ise, iki ayrı başlık altında ele alınmıştır:

1- İlk tedbirler

2- İkinci ve esaslı tedbirler.

Doksan altı madde halinde üzerinde durulan İlk tedbirler ile ilgili olarak, bir zihniyeti belirtmek bakımından şu maddeler ilgi çekicidir:

1. Mustafa Kemal Paşa’nın ıskatı ve cezalandırılması.

2. Mustafa Kemal’in ve onun aleti olup sırf mevkide kalmak ve servet yapmak için her kötülüğü kabul ve icra eden İsmet Paşa’nın cezalandırılması. Bütün fenalıklardan kanun huzurunda İsmet mesuldür.

3. Erkân-ı Harbiye Riyasetinden Fevzi Paşa gibi şerre istinatgâh olan birinin kaldırılması.

6. Meclis feshedilip yerine yeni bir Meclis intihabı.

7. Cumhuriyet Halk Fırkası’nı feshedip yerine Türkçü Fırkayı koymak ve Halk Fırkası emvalini bu fırkaya vermek.

14. İlk hamlede Mustafa Kemal, İsmet, Heyet-i Vekile ve emsali tevkif edilecek.

20. Mustafa Kemal’in heykelleri kâmilten imha ve bunları yapanlar mesul edilecek.

21. Mustafa Kemal ve emsaline izafeten konan şehir, sokak, köy ve emsali adlar kaldırılacak.

66. Eski yazının iadesi.

68. Muhtelit mekteplerin ilgası.

İkinci ve esaslı tedbirler arasında şunlar anılmaya değer:

17. Cumhuriyette birçok bayramlar yapıldı. Bunlar kaldırılmalı.

29. Türk olmayan zabıt, memur, muallim; bir kanunla çıkarılacak.15 yıl çalışmış olanlarına tekaüdiye verilecek.

30. Türkler'den Rumelililer de memuriyete, zabıtlığe, muallimliğe Anadolulular'a mukabil nüfusları nisbetinde alınacaktır.

35. Bize yalnız fennî ve sistemli bir ziraat, ufak sanayi, ihtiyacımız kadar fabrika sanayii ve serbest ticaret lâzımdır. Memleketimizi sanayi memleketi yapmak büyük bir felâkettir.

Rıza Nur'un, Millet Meclisi başlığı altında ele aldığı meseleler arasında ise şunlar bulunmaktadır:

1. Mebuslar vilâyetlerin iki göbek yerli ahalisinden olacaktır.

4. Mecliste muhtelif fırkalar olmalıdır.Bu fırkalar, ırk üzerine müesses olamayacağı gibi henüz Türkiye'de fabrika ve amele hayatı tesis edecek derecede fabrikalar olmadığından komünist ve sosyalist fırkaları da olamaz.

"Hilâfetin yeniden tesisi hayatî bir ihtiyaçtır", "Bütün Türkler'den konfederasyon halinde büyük bir devlet teşkili", "Resmî vazîfelerde Anadolu evlâtlarının bulunması", Başbakanlığa bağlı bir Irk Müdürlüğü'nün kurulması", "Kadın sokaktan eve", "şehirlerden hariç olarak taaddüdü zevcata müsaade edilmesi", "ırsî hastalıklara müptelâ olanların kısırlaştırılması" ilkesi bu yazma eserde yer alan düşünceler arasındadır³⁴⁹.

Rıza Nur tarafından birinci yazmanın son sayfasına "18 Teşrinievvel 1935, İskenderiye" tarihiyle eklenen bilanço özeti şöyledir:

Eserlerimin sayısı 71

Boyum 1 m. 69 cm.

Kitaplarımın boyu 1 m. 37 cm.

³⁴⁹ A.g.e., s.12-13.

Kitaplarımın ağırlığı 35 kgr. 350 gr.

Eserlerimin sahife adedi 17147

Şiirlerimin adedi 600

Şiirlerimin mısra adedi 11967

Altın Dağ adı ile kurmayı tasarladığı cemiyet için düşündüğü isimlerin listesi ise şöyledir: *“Mehmet Ali, Mükrimin Halil , Zeki Velidî, Doktor Süheyl, Fikret Çeltikçi, Nihal, Ağaoğlu Mehmet, Hâmit Zübeyr, Vâlâ Nurettin, Nâzım Hikmet, Peyami Sefa, Reşat Nuri, Kutsi, Rahmeti, Aziz, Robert Kolejden Hüseyin”*.

3- Tepkiler

Tütengil'in yazı ve açıklamaları çeşitli yankılar uyandırmıştır. *“Görüp duyduğumuz yazıları, bir ayırma yapmadan, kronolojik sıra içinde biraraya getirerek okuyuculara sunmak istedik”* diyerek, konu ile ilgili yazılara *“Dr. Rıza Nur Üzerine Üç Yazı-Yankılar-Belgeler”* adlı kitapta yer vermiştir.

11 Mart tarihli Cumhuriyet gazetesinde Ecvet Güresin şunları yazmaktadır: *“Türkiye’de ümmetçiliğin, şariatçılığın ırkçılık akımlarıyla atbaşı yürüdüğü, hattâ aralarında bir işbirliğinin bulunduğu çok zaman reddedilmiş, aksine iki akım yürütücülerinin birbirlerine düşman olduğu kanaâti yayılmak istenmiştir.*

Adalet Partisi içinde geçen yıl olagelen mücadelelerde iki akım savunucularının birleşmesinin bir nefsi müdafaa zarureti şeklinde gösterildiği hatırlardadır. Oysa Türkiye’de iki akım Cumhuriyetten beri işbirliği halinde ve gayeleri birleştirilmiş olarak yürümektedirler. Nitekim Sayın Doç. Cavit Orhan Tütengil’in British Museum’da bulduğu Rıza Nur ‘a ait el yazması parti programında bu gerçek apaçık görülüyor.

Bir zamanların Bakanı ve Lozan Murahhas Heyeti Üyesi Dr. Rıza Nur’un 1935’ten önce hazırlayıp British Museum’a verdiği Türkiye’nin geleceği hakkındaki

düşüncelerle parti programında ırkçılık ve din anlayışına dayanan bir devlet kuruluşu öngörülmüştür. Her ne kadar tekkelerin misyoner teşkilâtı haline getirilip Türkçülük için çalışacakları, dolayısıyla lüzumsuz müesseselerden faydalanılması ileri sürülmüş gibi görünüyorsa da Anayasaya konulması istenen din ve lâiklik konularıyla ilgili ve hayli çelişik olan maddeler ırkçılıkla şeriatçılığın sarmaş dolaş hale geldiğini ortaya koyması bakımından pek ilgi çekicidir. Bunların ilerisinde asıl önemli olan Atatürk'e ve O'nun devrimlerine karşı belirmiş kin'in Dr. Rıza Nur'un programında olduğu gibi aksetmesidir. Dr. Nur'un istediği, Atatürk'ün ıskatı ve cezalandırılması, İsmet İnönü ve Mareşal Fevzi Çakmak'la o zamanki bakanların , Atatürk'ün etrafındakilerin temizlenmesidir. Doktor aynı zamanda Atatürk heykellerinin imhasını; şehir,sokak ve köylerden isimlerinin kaldırılmasını istemektedir. Rıza Nur programında hilâfetçidir,aynı zamanda ırkçıdır ve Türkiye'yi federatif bir devlet halinde düşünmektedir.

Ekonomi bakımından üzerinde durulmayacak kadar saçma olan fikirler bir yana, fakat 1960'tan sonra başlayan Atatürk heykellerine tecavüzler, hilâfet,şeriat isteyen hareketlerle Dr. Rıza Nur'un programı arasındaki yakın ilişki gerçekten üzerinde durulmaya değer. Zaman zaman "Büyük Türkçü Rıza Nur" başlığı altında yayınlanan ve hattâ Lozan delegesi doktorun Atatürkçü olduğunu ileri süren makalelerle ortaya çıkan belge karşılaştırılınca ırkçıların bir taraftan kendilerini nasıl maskeleye çalıştıkları, öte taraftan liderlerinin işaret ettiği yolda nasıl yürüdüklerini açıkça görüyoruz, ki bu da olayları ve gerçekleri yakından tanımaya kâfi fikir veriyor.

1960'tan sonra aynı akımı yazılarıyla ve sözleriyle destekleyenlerin iç yüzleri Dr. Rıza Nur'un 35 yıl önce hazırladığı programda çirkin çirkin sırtmaktadır. Hele bir zamanlar başka hüviyette görünüp de, ellerine geçen kuvvetten faydalanarak Rıza Nur'u takip etmeye çabalayanların maskeleri Sayın Doç. Tütengil'in açıklamasıyla düşüveriyor. Doç. Tütengil'in makalesi bu açıklama dolayısıyla bize aynı zamanda, Türkiye'nin geçirmekte olduğu çalkantıların nedenlerini bulmak için faydalı bir anahtar olmuştur. Açıklamalardan bir kere daha anlaşılıyor ki, Atatürk devrimlerine karşı kâh sinsi sinsi devam eden, kâh açığa çıkan hareketlerin gerisinde birtakım cahilleri ve cahillikleri yüzünden ümmetçi olanları değil, kökü eskiye dayanan ve 2. Dünya harbi

içinde faşizmle beslenen ırkçı akımların yürütücülerini aramak gerekir. Zira Nurcularıyla, ticanîleriyle, serbest kalmak isteyen tarikatçılarıyla, derebeyi artıklarıyla bütün geri unsurlar Dr. Rıza Nur'un programında birleşmektedirler ve bu programın savunucuları bugün yasama meclislerine kadar girebilmişlerdir"³⁵⁰.

12 Mart 1964 tarihli Kim dergisindeki imzasız yazı ise şöyledir: "Türkiye'nin yeniden kurulması üzerine Dr. Rıza Nur'un şimdiye kadar gizli kalmış bir projesinin ana hatlarını belirten bir yazı geçen hafta içinde günlük gazetelerimizden birinde (Cumhuriyet) yayınlandı. Dr. Cavit Tütengil'in geçen yıl Londra'da bulunduğu sırada British Museum'un Türkçe yazmalar bölümünde görerek okumak ve not almak fırsatını bulduğu bu eserin yalnız yakın çağ tarihimizin gerçeklerine eğilecekler için değil, günümüzün meseleleri ile ilgilenenler için de büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Atatürk'ün ölümünden bu yana Türkiye'nin içinde çalkalandığı iç politika akıntılarını iyice anlayabilmek için yakın tarihimizde rol oynamış kişilerin temel düşüncelerini, onların genç nesiller üzerinde sürüp giden tesirlerini, yer yer ortaya dökülen olayların bu tesir ve düşüncelere hangi noktalardan bağlandıklarını iyice araştırıp öğrenmek zorundayız. Dr. Rıza Nur'un ortaya çıkarılıp tanıtılan bu yeni kitabının alacakaranlıkta el yordamı ile kavramaya çalıştığımız meseleleri anlamakta büyük faydalar sağlayacağına inanıyo

Sahibi tarafından 4 Haziran 1935 tarihinde mühürlü bir paket halinde British Museum'a sunulan eserler arasında çıkan bu kitap, Türkiye'nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı adını taşımaktadır. Kitaplığa 1960 yılına kadar okuyuculara sunulmaması ve paketin mühürü açılmaması şartı ile verilen bu kitap artık kataloğa geçirilmiş, okumaya açılmış bulunmaktadır. Yazarın gizlilik şartının 1960 yılına kadar devamını istemesinin sebepleri ne olabilirdi diye düşününce, ilk akla gelen husus kendisine tabii ömür olarak 80 yaşı yeter görmüş olmasıdır. Fakat yazar bu haddi dolduramadan 63 yaşında göçmüştür. Akla daha yakın gelen bir başka husus, yazarının iktidarı elde etmeyi demokratik yoldan tasarlar görünmekle birlikte, Cavit Tütengil'in de kapalı olarak belirttiği gibi İlk Tedbirler bölümünde birtakım arka düşüncelerin de varlığıdır. Dr. Rıza Nur, Türkiye'ye döndükten sonra gelişen olayların, kendi

³⁵⁰ A.g.e., s.17-18.

tasarladığı 'Aşırı Türkçü' partinin İlk Tedbirlerin hazırlayacağı imkânlardan faydalanarak gizli olarak teşkilâtlanabileceğini, 1960 yılına kadar da artık iktidara giden yolların tavsiye ettiği usullere önlerinde açılacağını, kitabının da okunmak üzere mühürlerinin açılabilceğini düşünmüş olabilir. Eseri bize tanıtan Cavit O. Tütengil de 1946'dan bu yana çok partili hayat içinde, ister iktidarda bulunsun, isterse muhalefette kalsın, bazı partilerin genel tutum ve davranışları ile söz konusu edilen maddeler arasında bazı ilişkiler"in kurulabileceğine inanmaktadır. Aslına bakılırsa, bu politika, projesindeki maddelerin bir kısmıyla olsun 1946'dan bu yana partiler ve derneklerce uygulanmak istenmiş, bu siyasî vasiyetname etkilerini siyasî hayatımızda hissettirmiş olmalıdır kanısındayız. Bu demektir ki, eserini mühürlü olarak British Museum'a emanet eden Dr. Rıza Nur, prensiplerini Türkiye'ye getirmiş, kendine inananların aracılığı ile uygulama alanına sokmuş olabilir. Yoksa bu projedeki temel düşüncelerle 1946'dan sonraki siyaset akımları arasındaki aynılık derecesindeki benzerlikler başka türlü açıklanamazdı. Eseri Londra'da idi ama sahibi Türkiye'de idi, üstelik de bu düşüncelerini kabul ve yaymaya hazır bir ortam Türkiye'de günden güne gelişmekteydi.

Dr. Rıza Nur'un Türkiye'yi yeniden kuracak olan siyasî vasiyetnamesindeki başlıca temel düşünceleri birkaç grupta gözden geçirebiliriz. Gerçi bazı maddeleri paravana gibi kullanılmış, bu yüzden birbirlerini tutmayan düşüncelerin çelişmeleri içinde bir düzensizliğin varlığı ilk başta belli oluyorsa da bu projenin başından sonuna kadar tek bir amaca yöneldiği de belli olmaktadır: Türkiye Devleti'ni yalnız Cumhuriyet şeklini muhafaza ederek ırkçı, mukaddesatçı, aşırı milliyetçi esaslar üzerinde yeniden kurmak, buna karşı olan müesseseleri ve insanları ortadan kaldırmak.

1. Din ve devlet anlayışı: İdare sistemi şeklen lâik ve içtimâî olacak. Fakat Türkiye'nin remî dini Müslümanlık olarak Anayasaya yazılacaktır. 1946'dan bu yana Anayasadaki lâiklik prensibinin zaman zaman nasıl zedelendiğini devlet adamlarının Müslüman Başbakan adıyla halka nasıl methedilmeye çalışıldığını hatırlayanlar, Dr. Rıza Nur'un programındaki bu maddenin uygulanmasında nasıl büyük adımlar atıldığını kabul edeceklerdir. Demokrat Parti programındaki halka mâl edilmemiş devrimleri tadil etmeyi teklif eden madde ile Ali Fuat Başgil'in ammenin vicdanında yer

etmemiş devrimleri değiştirmek isteyen yazılarını bu maddenin ışığı altında yeniden hatırlayınca, Dr. Rıza Nur'un anlayışından bazı politikacıların anlayışının pek o kadar uzak bulunmadığının farkına varılacaktır. Menderes 'Siz isterseniz hilâfeti bile getirebilirsiniz' demişti parti grubunda.

Bu birinci prensibe eklenecek başka maddeler arasında da, yeniden organize edilerek açılacak olan tekkeler üzerindeki teklifler bulunmaktadır. Tekkelere misyoner teşkilâtına benzer yeni bir kılık verilecek, gezginci dervişler de Türklük propagandası için çalışacaklardır. Bu arada 'hilâfetin yeniden tesisi hayatî bir ihtiyaçtır' diyen Rıza Nur, tarikatları halifelîğe bağlamakta, din ve vakıf teşkilâtına büyük bir önem vermektedir. 1946'dan bu yana yapılan çalışmalarla Nakşibendiliğin ve Nurculuğun yayılmaları Mevlevî âyinlerine izin verilmesi, imam-hatip okullarının çevrelerinde kümelenen İlim Yayma Derneklerinin çalışmaları, ortaya çıkan olaylar bu maddenin ışığı altında yeniden incelenmelidir. Dört milyon lira sermayeli bir matbaacılık şirketinin dinî yayınlar konusunda çalışması, 1962 yılında din ve ilâhiyat konusunda 13 gazete çıkarken 1963 yılında bu sayının 23'e yükselmesi; bizde kitap ve gazete yayınlarının hiç bir dalında göze çarpmayan bir gelişme olarak dikkati elbette çekmelidir.

2. Millî eğitim ve kültür anlayışı: Lâtin alfabesi bugünkü şekliyle yanlıştır, düzeltilecek ve eski yazıya da dönülerek iki alfabeli bir eğitime geçilecektir. 1946'dan bu yana sayıları 18.000'i aşan Kuran kursları ile 22 imam hatip okulu ve kontrolden uzak kalmış bir çok eski yazı dershanelerinde yapılan öğretim de Türkiye'yi yavaş yavaş iki alfabeli bir memleket haline getirmek üzeredir. İstanbul Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde eski yazı ve Osmanlıca'nın dört yıl okutulması, yalnız kitap okuyabilecek bir seviye ile yetinilmeyip yanlış yazmanın da ısrarla öğretilmesi yalnız bilime hizmet amacını mı gütmektedir?

3. Bu grupta toplayacağımız teklifler, devlete verilecek ırkî düzene ait olanlardır. Türk olmayan subay, memur, öğretmenlerin işlerine son verilecek. Rumelili Türkler de memurluk, öğretmenlik ve subaylığa Anadolu ile nisbet edilerek nüfus miktarına göre alınacaktır. Yani devlet kadrolarındaki Anadolu miktarı çoğunlukta bulunacaktır. Başkaları ırk esasına göre parti kuramayacaklar, ama devlet ırk esasına göre yeniden

teşkilâtlanacaktır. Milletvekilleri de vilâyetin iki göbekten terlisi olacak, dışarıdan gelenler namzet gösterilemeyeceklerdir.

4. Rıza Nur bu grupta toplayacağımız teliflerinde, liste halinde verdiği ünlü kimselerin alaşağı edilmesini ve cezalandırılmalarını teklif ediyor. Başta Mustafa Kemal Paşa, ona alet olanların hepsi, mevkide kalmak ve servet yapmak için her kötülüğü yapan İsmet Paşa, şerre dayanak olan Fevzi Paşa, Vekiller Heyeti ve benzerleri ilk fırsatta tevkif edilecek ve cezalandırılacaklardır. Meclis feshedilecek ve Türkçü Fırka kurulacak, yeniden seçimlere gidilecektir.

5. Bu grupta Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Atatürkçülüğü hatırlatan ne varsa hepsinin kaldırılmasına değinen maddeler toplanmıştır. Her şeyden önce Cumhuriyet Halk Partisi feshedilecek yerini Türkçü Fırka alacaktır. Halk Partisi'nin bütün malları bu fırkaya verilecektir. Atatürk'ün adı ile ilgili bütün yer, kasaba, sokak ve cadde isimleri kaldırılacaktır. CHP malları ile ilgili kanun ve meşhur Tahkikat Komisyonu'nun kuruluş maksatlarını bu açıdan değerlendirmekte fayda vardır.

6. Türkiye'nin bir endüstri ülkesi olması doğru değildir. Bize yalnız fennî ve sistemli bir tarım, ufak endüstri, yeteri kadar fabrika sanayii ve serbest ticaret gereklidir. Memleketimizi endüstri memleketi yapmak büyük bir felakettir. Zira o takdirde içtimâî nizamın mikrobi olan aşırı görüşler de Türkiye'ye girebilir.

7. Başbakanlığa bağlı bir Irk Müdürlüğü kurulacaktır.

Bu projenin ışığında Nurculuk bir bakıma 'Rıza Nurculuk'la elele yürümektedir denilebilir³⁵¹.

22 Mart 1964 tarihli Dünya gazetesinde Falih Rıfkı Atay'ın yazısı, "Bir Hasta" başlığını taşımaktadır: "İngilizler o meclisten bir takımını Malta'ya sürmeleri üzerine Ankara'ya giderek Mustafa Kemal'e sığınanlar arasında idi. Bize o tefrikayı yazdıktan sonra İstanbul iktidarındaki eski kafadarları ile anlaşmasına ve onlardan bir kötülük görmeyerek yahut yardım umarak İstanbul'da kalmasının ihtimali yoktu. Bakanların Mecliste milletvekilleri tarafından seçildiği rejimde o da ikinci grup bozguncularını

³⁵¹ A.g.e., s.19-22.

işbirliği ile hükümet koltuklarından birine oturdu. Birinci Kuvayi Milliye Meclisi'nin menfilerinden ve Mustafa Kemal'in tenkitçilerinden idi. Rıza Nur, eski arkadaşları arasında ahlaksızlığı ile, arasına hırsından gösterişçi atılganlıklarda bulunuşu ile, deli saçması fikirler ortaya atması ile, hiç kimse ile uyusmalığı ile tanınmıştır. Doğrusunu isterseniz bu bir ruh hastası idi.

O vakitler Lozan'a gitmesi konuşulan ve adı bir savaş kahramanlığı ile Türk tarihine geçen bir şahsiyet için; 'O Çerkes'tir, Türklüğü temsil edemez' diye gürültü çıkardığını duymuştuk.

Birinci Kuvayi Milliye Meclisi'nde 'Beş yıl Türkiye'nin bir şehrinde oturmayan, milletvekili olamaz' teklifi ile Atatürk'ün bile milletvekilliği hakkını almak isteyen ve Ziya Gökalp'le beraber Türkçülüğü, Türkçeciliği kuranları bile yabancı sayan, medresecilerle elele tuhaf bir ırkçılık o günlerde kendini göstermiştir"³⁵².

24 Mart, 30 Mart ve 5 Nisan 1964 tarihli Ulus gazetesinde Agâh Sırrı Levend'in yazılarında, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi'nin Balkan Harbi'nden sonra 1331'de (1912) yayımladığı "Muhalefetin İflası" adlı kitaptan yola çıkarak anlattıkları ise şunlardır: "Çeşitli yönleriyle tanıdığımız Dr. Rıza Nur'u tarihî belgelerin ışığı altında daha iyi görebilmek için, eski anıları, acı da olsa tazelemekten kendimi alamadım.

Cumhuriyet'teki yazı ile ortaya çıkan gerçeğin, muhalefetle ne ilgisi olduğu sorulabilir. Hemen söyleyelim ki, o zamanın birçok gençlerini hayatları boyunca serüvenden serüvene sürükleyen, kötü politika ihtirası olmuştur. İhtirasın baş döndürücü çarkına kendini kaptıran politikacı, iktidarda yurdu nasıl felakete sürüklüyorsa, muhalefette iken de iktidar dışında kalmayı itibardan düşme (menkubiyet) sayarak doğru yoldan sapıyor ve muhalefeti bir âfet haline getirebiliyor. Artık ne yurt ve ulus derdi onu uyarabiliyor; ne de sağdan soldan gelen tehlikeler, saplandığı korkunç uçurumdan çekip kurtarabiliyor.

Dr. Rıza Nur, Meşrutiyet devrindeki politika hayatını şu 4 eseriyle açıklamaktadır. Meclis-i Mebusanda Fırkalar Meselesi, Cemiyet-i Hafiye, Gurbet Dağarcığı, Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?

³⁵² A.g.e., s.23.

O, Balkan Harbi'nden sonra Ahrar Fırkası'nı dağıtmak zorunda kalmış, şüpheli ve zararlı olduğunu bildiği kişilerle Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı kurmuş, Türk düşmanlarıyla işbirliği yapmıştır. Daha sonra da Cemiyet-i Hafiye işinde kurucularla temasta bulunmuş, Arnavut ayaklanmasında bu hareketin liderleriyle mektuplaşmış, Halâskâr Zabitan Grubu'nun harekete geçmesine öncayak olmuştur.

Bunlar, milliyetçi geçinen bir Türk gencinin yapabileceği işler değildir. Hele Rus Çarı'na çektiği telgrafi geçen yazımızda kaydettiğimiz Sadık gibi adamlarla aynı muhalif partinin çatısı altında çalışması, asla bağışlanamaz.

Dr. Rıza Nur , Gurbet Dağarcığı'nda, Babîâli baskınından sonra yurt dışına çıkarıldığını söylüyor. Ancak bu sürgün, kendinin de itiraf ettiği gibi, Bu tarihten sonra Paris'te ve Birinci Dünya Harbi sıralarında Mısır'da, yedi yılı hükümet parasıyla geçiren Rıza Nur, mütarekede yurda dönüyor.

İşte bizim kuşak, Dr. Rıza Nur'u önce bu yönüyle tanır.

Millî Mücadele yıllarında, onu Ankara'da ilk mecliste mebus olarak buluyoruz. Birinci devre albümünde şu satırlar kayıtlıdır: Murahhas olarak Moskova ve Ukrayna'ya gönderilmiş, Maarif ve Sıhhiye Vekâletlerinde bulunmuş, Hariciye Vekâleti Vekilliği etmiş, Lozan Sulh Konferansı'na İkinci Murahhas olarak iştirak etmiştir.

Bunlar Rıza Nur için geçmişi unutturacak önemli görevlerdir. Rıza Nur, bu devirde Türkçü ve milliyetçi olarak görünür.

Türk Bilik Revüsü adı altında Paris'te kurduğu yıllık Türkoloji dergisini 1931'de Mısır'da yayımlamaya başlamış ve 1937'ye kadar yedi sayı çıkarmıştır. Bundan başka, 1924-26 yıllarında yayımlanan 12 ciltlik Türk Tarihi de vardır. 1942'de de Tanrıdağı dergisini çıkarmıştır. Bütün bu çalışmalar, bilimsel değeri ne olursa olsun, sürekli bir uğraşının ürünleridir.

Eğer ortaya çıkan son belgeler olmasaydı, biz bu çalışmalarla, onu eski günahlarından sıyrılmış, ihtida etmiş sayardık; nitekim son günlere kadar öyle saymıştık. Bu belgeler bize çok yanıldığımızı gösterdi.

Onun Türkçülük akımında samimi olmadığını gösteren bir çok deliller vardır ve bunların hepsi de kendi itiraflarına dayanmaksızın Meclis-i Mebusan'da Fırkalar Meselesi başlıklı eserinde, siyasal hükümrancılık i.in dil birliği gerektiğinden bahsederken bakınız ne söylüyor: 'O halde Türk dili yerine lisan-ı Arap kabul edilmiş olsaydı, bugün vatan-ı Osmanî dahilinde zannımca herkesin lisan-ı mâderzadı Arapça olacak ve umum efrad-ı millet bir lisana malik bulunacaktı. Mazide vaki olan böyle bir teşebbüsün akim kalmış olmasına müteessif olmalıyız. Ne olacak, bir vatan ehlinde lisan vahid-i müstterek olsun da, Türkçe olacağına varsın Arapça olsun'.

Bu, çok korkunç bir itiraftır. Ben, bunu söyleyebilen adamın Türkçülüğüne ve milliyetçiliğine asla inanmam"³⁵³.

1 Nisan 1964 tarihli Forum dergisinde, Ömer Sâkıp'ın "Üç Konuda" başlıklı yazısında da konu Rıza Nur'un hatıralarıdır: "9 Mart 1964 günlü Cumhuriyet gazetesinde, Doç. Dr. Cavit Orhan Tütengil, gizli kalmış önemli bir belgeyi gün ışığına çıkardı. Yazıyı ve ertesi gün Ecvet Güresin'in aynı belge üzerinde düşüncelerini Forum okuyucularından çoğunun görüp okuduklarını sanıyoruz.

Son günlerde siyasal alandaki, sinema ve sanat alanındaki olayları dikkatle izleyip yorumlayan Kim dergisi (12.3.1964 gün ve 295 sayılı) bunu kaçırmamış: Tarih bölümüne belgenin önemine yaraşır bir yorumlama koymuştu.

Belge, Dr. Rıza Nur'un Türkiye'yi yeniden kurma yollarını araştırır nitelikte, "hiç bir paha ile geriye satın alamayacakları" şartını koyduğu 4 Haziran 1935 günlü bir mektuptur. (Yazarın, mektubu belge sanmak gibi bir yanılmaya düştüğü görülüyor.)

Burada, konuya, yazıyı okuyanları hesaba katıp kısaca, okumayanları düşünüp duyurmak amacıyla, değinmek istiyoruz.

1-Siyasal yaşantımızda olduğu denli Türkçü akım içinde de belli bir yeri ve önemi olan Dr. Rıza Nur, Lozan Konferansı'na Murahhas aza olarak katılanlar arasında. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye Maarif Veziri, sonra Sıhhiye Veziri.

2-Atatürk'ün yanında çalışmış bu 'Vezir'in istekleri şunlar:

³⁵³ A.g.e., s.26-33.

- a. Mustafa Kemal Paşa'nın ıskatı ve cezalandırılması.
- b. Mustafa Kemal'in ve onun aleti olup sırf mevkide kalmak ve servet yapmak için her kötülüğü kabul ve icra eden İsmet Paşa'nın cezalandırılması. Bütün fenalıklardan kanun huzurunda İsmet mesuldür.
- c. Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nden Fevzi Paşa gibi şerre istinatgâh olan birinin kaldırılması.
- ç. Meclis feshedilip yerine yeni bir meclis intihabı.
- d. Cumhuriyet Halk Fırkası'nı feshedip yerine Türkçü fırkayı koymak ve Halk Fırkası emvalini bu fırkaya vermek.
- e. İlk hamlede Mustafa Kemal, İsmet, Heyet-i Vekile ve emsali tevkif edilecek.
- f. Mustafa Kemal'in heykelleri kâmilten şmha ve bunları yapanlar mesul edilecek.
- g. Mustafa Kemal ve emsaline izafeten konan şehir, sokak, köy ve emsali adlar kaldırılacak.
- h. Eski yazının iadesi.
- ı. Muhtelit mekteplerin ilgası.
- i. Cumhuriyette birçok bayramlar yapıldı. Bunları kaldırmalı.
- j. Türk olmayan zabıt, memur, muallim bir kanunla işten çıkarılacaktır.
- k. ...memleketimizi sanayi memleketi yapmak büyük bir felakettir.
- l. Hilafetin yeniden tesisi hayati bir ihtiyaçtır.
- m. Mebuslar vilayetlerin iki göbek yerli ahalisinden olacaktır.
- n. Kadın, sokaktan eve. Şehirlerden hariç olarak taaddüdü zevcata müsaade edilmesi. İrsî hastalıklara müptela olanların kısırlaştırılması.
- o. 'Biz, şiddetli Türkçü nasyonalistiz'.

1- Dr. Rıza Nur Bey'in saçmalıklarının önemi nerede? Bugün dileklere omuz silkerek gülüp geçemeyişimiz. Ecvet Güresin'in dediği gibi: Zira, nurcularıyla, ticanîleriyle, serbest kalmak isteyen tarikatçılarıyla, derebeyi artıklarıyla bütün geri unsurlar Dr. Rıza Nur'un programında birleşmektedirler ve bu programın savunucuları bugün yasama meclislerine kadar girebilmişlerdir"³⁵⁴.

Mustafa Ekmekçi, "Patrikhanenin Türkiye'de Kalmasına Rıza Nur Sebep Olmuş" başlıklı yazısında şunları anlatmaktadır:

"Lozan görüşmeleri sırasında 'Rum Patrikhanesinin İstanbul'da kalmasına' Doktor Rıza Nur'un görüşmeler sırasındaki tutumunun sebep olduğu açıklanmıştır.

Lozandaki İngiliz heyeti başkanı Lord Gürzon'a Rıza Nur, 'Bu meselenin Türk hükümetinin bir meselesi olmadığını, İsmet Paşa'nın kendi ısrarı olduğunu' söylemiş ve bunun sonucunda, Patrikhanenin İstanbul'da kalması sonucu doğmuştur.

Delegasyon başkanı İsmet Paşa, görüşmeler sırasında 'Patrikhanenin Türkiye'den mutlaka nakledilmesi' konusunda ısrarlı isteklerde bulunduğu sırada bu istek karşı tarafta yankı yapmış ve Aynaroz'da Patrikhane için yer bile hazırlanmıştır. Bunu İnönü ve Venizelos bilahere itiraf etmiştir.

Tam görüşmelerin hararetli sırasında Lord Gürzon'un bir davetine giden Türk delegasyonundan Doktor Rıza Nur'a Gürzon, 'Patrikhanenin nakli ısrarından vazgeçmelerini' söylemiş, ... Rıza Nur da, 'bu meselenin Türk hükümetinin ısrarla üzerinde durduğu bir mesele olmadığını, İsmet Paşa'nın kendisinin bunu mesele yaptığını ve ısrar ettiğini' söylemiştir"³⁵⁵.

Aynı yıl, 4-10 Ekim tarihleri arasında, Yeni İstanbul gazetesinde yeniden yayınlanacak olan, Mayıs 1964 tarihli Tarih Konuşuyor dergisindeki "Vur! Fakat Dinle! Dr. Rıza Nur ve Gerçeklerden Selam!" başlıklı imzasız yazının Rıza Nur ile ilgili kısmında şunlara yer verilmektedir: "Yirmi bir yıllık ölü Dr. Rıza Nur'un ne sıhrı, ne fikrî bir yakını, kendisini müdafaa edemeycek halde iken, daima hakim kuvvetlerin ilham ve izinde yürümek hayat usaresi olan malum gazeteler; Prof. Enflasyonunun yeni

³⁵⁴ A.g.e., s.34-35.

³⁵⁵ Milliyet, 9 Nisan 1964.

adaylarına, Patrikhane çıbanının debreştiği şu günlerde, Lozan Hatıraları'nın suçlusu olarak onu gösteriverdiler: Mahiyeti halâ meçhul bir rejim planının, hattâ hükümet darbesi, ihtilâl, zecrî tedbirler safhaları içinde, şahsiyet ve fikirleri vatan kurtuluşu için teminat olan kişileri yok etme bahasına yepyeni bir devlet idare sistemi kurmanın hazırlayıcısı olarak!.. Böylesine bir ittihamın ilk şartı, iddia edilen planın mucib sebepleri ve gerekçesiyle, metin halinde neşredilmesi idi: Mevcudiyeti iddia sahiplerince zamanlardır malum olduğu anlaşılan bu beklenilmeyen ve umulmayan hazırlığın tarih ve amme vicdanı önüne çıkarılması için neden Dr.Rıza Nur'un Lozan'da, baş murahhasamız ile olan fikir ayrılığının bir safhacığına temas eden yazının elinizdeki mecmua sahiflerinde çıkması beklenilmiştir? Bu zamanı seçiş Lozan'ın fikir ve politika yapısının gerçek muhasebesi, Türk Milletinin önüne o gün bu gün çıkan hadiselerin emrivakii haline geldiği günlere mi saklanılmıştır? Neden?.. Kimi ve neyi müdafaa duygusu ile? ”³⁵⁶

25 Temmuz 1964 tarihli Tercüman'da, Ahmet Kabaklı'nın, “Rıza Nur Fobisi” başlığını taşıyan yazısı, Tütengil'in bilimsel kişiliğine hakaretle başlamaktadır: “İlkin , ilim adamı maskesine bürünmüş birisi açtı bayrağı. Dr. Rıza Nur'un Londra'da saklı hatıralarından birkaç yaprağı, maksada uygun şekilde yayınlayıverdi. Büyük Türkçü Rıza Nur'u da 'gericiler' listesine yazdı. Aşkolsun adama.

Sonra lâf ayağa düştü. İptidaî yazıcıların kirli yorumlarına kadar dolandı durdu”.

Kabaklı, Dil Kurultayı'nın olağanüstü toplantısında konu, bir daha “patlak verdi”ğinden dolayı da tepkilidir: “Tarihini, milletini ve dilini sever bir adam, konuşmaya başlarken; ‘Işıklar içinde yatsın Rıza Nur’ demiştir. Ne var bu sözde kızacak? Büyüklerimizin hepsi ‘ışıklar içinde yatsın!’ değil mi...

Hayır... Bu sözü duyan bir alay ‘dilmaç’ öfkeler içinde salonu koyup çıkmıştır. Ve tabii bu hal, yeniden, o en ilkel sütun dolduruculara, Rıza Nur düşmanlığı sermayesi vermiştir”.

Bu yurttta Türkçülük için en çok çalışan, milliyetçiliğimize tarihî ve ilmî temeller atan, Türk dilini o zamanki herkesten daha açık ve sade yazan, yetmiş cilt eser ile

³⁵⁶ Tarih Konuşuyor, I/4 (Mayıs 1964), s.325.

birlikte en değerli Türk Tarihi'ni kazandıran,³⁵⁷ Abdülhamit'le mücadele edip Mısır'a sürülen, sonra İttihat-Terakki diktasına karşı geldiği için tutuklanıp işkence gören, Balkan Harbi ve Büyük Harp yıllarında, Türklüğe ait yazıları en ciddi dünya gazetelerinde çıkan, mütareke ve Kurtuluş Savaşı günlerinde, Paris'teki kazancını bırakıp gelen, Moskova ve Harkov barış görüşmelerinde Millî Hükümeti temsil eden, Sakarya Cephesi'nin ön saflarında, yaralı askerlerimizi tedavi eden, ilk hükümetlerde Sıhhat, Maarif ve Hariciye Vekillikleri yapan, Lozan'da ikinci delege olarak bulunan kişinin Rıza Nur olduğunu bildikleri halde "Rıza Nur düşmanlığı" yapanlara da; "Öyle ise çok ayıp ediyorsunuz efendiler" diye seslenmektedir³⁵⁸.

Mahir İz'in, 24 Ağustos 1964 tarihli Yeni İstanbul gazetesinde yazdığı yazının Rıza Nur ile ilgili kısmında şunlar anlatılmaktadır: "Geçen günkü Cumhuriyet gazetesinde Rıza Nur'un Kişiliği başlıklı bir yazı okudum. Muhterem yazar Tütengil, üç devre adı karışmış bir zâtın İngiliz Millî Müzesi'ne vakfettiği hâtıratından bahsetmektedir.

İçtimaî bir cereyana önderlik etmek isteyen bu zat hakkında ileride yazılacak Meşrutiyet ve Cumhuriyet tarihlerine pek küçük birkaç mülâhaza arz etmek istedim.

Dr. Rıza Nur Bey'in ilmi kişiliğini meslektaşları daha iyi bilir. Biz herkesin bildiği siyasî ve içtimaî şahsiyetini gözden geçirelim.

Rıza Nur Bey, saltanat devrinde Ahrar'dan, meşrutiyet başlangıcında İttihatçı, daha sonra Hürriyet ve İtilâfçı, Millî Mücadele başlarken Maarif Vekili ve Lozan'da Türkiye Devleti'nin murahhası olarak görünüyor, sonra siyasî hayattan siliniyor.

Bu parti değiştirmeleri veya partiler prensiplerine sadık kalmadığı için ayrılması sebepleri, hâtıratı bütünüyle yayınlandıktan veya birlikte çalıştığı zevatın hatıraları neşredildikten sonra iyice anlaşılacaktır.

Bizce bu siyasî ve içtimaî toplumlarda bir mevki alamaması saplandığı Türkçülük inancının keskinliğindendir. Nitekim mutedil olmayan bütün emsali ideolojilerle baş başa kalmışlardır. Rıza Nur Bey de kendini o kadar yalnız hissetmiştir ki, emanetini,

³⁵⁷ Cavit Orhan Tütengil, a.g.e., s.37-38.

birbirleriyle esaslı hiç bir fikir ve kanaat yakınlığı olmayan zevata tevdi etmek zorunda kalmıştır.

Değil Osmanlı idaresinde, Millî Türkiye Devleti'nde bile onun kurucusu Mustafa Kemal, Türk Ocakları'nı zararlı gördüğü için lağvederek yerine Halk Evleri'ni ikame etti. Bu ne güzel, ne tabii ve ne halktan gelen bir isim idi. Fakat iktidar partileri bu ismi istismara kalktılar. Siyasî maksatlarına her teşekkülü olduğu gibi, bunu da alet ettiler. İktidar değişti. Kabahat isimde zannedilerek adına Kültür Ocakları dendi. Mücevher kutusuna çakıl doldurmak isteyenler araştırılmadı”³⁵⁹.

Rıza Nur'un yaşam öyküsüne de yer verilen başka bir yazıda, onun siyasî hatıralarının günün birinde yayınlanmasının olay yaratacağından şüphe duyulmadığı da belirtilmektedir³⁶⁰.

“Murahhas heyetimizin nasıl intihap edildiği uzun bir mevzudur. Fakat, heyetin içinde söz ve fikir sahibi olarak bulunmasına bütün karşılıklı düşüncülerin ve şahsiyetlerin toplandığı bir tek isim vardı: Doktor Rıza Nur!..

Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Yusuf Kemal Bey'in istifası ile boşalan Hariciye Vekilliğine getirilmiş ve Türk murahhas heyetine reis olmuştu. Mustafa Kemal Paşa ile İcra Vekilleri Heyeti, yani Başvekil Rauf Bey arasındaki görüş ayrılığının bir temel noktası burada belirmişti. Meclisin içinde de de derinden duyulan bu ayrılığın bağlayıcı ve uzlaştıracı şahsiyeti de yine, o tarihte sıhhat vekili olan Doktor Rıza Nur'du. Dr. Rıza Nur'un son çeyrek asırlık hadiselerin içine girebilmiş, fikir hürriyeti, ilim, prensip sahipliği, bilhassa ve bilhassa tarih bilen insan olarak, karşımıza başka çehrelerle ve maskelerle çıkacak meseleleri gün ışığına çıkarmaktaki yeterliğine inanılmıştı.

Doktor Rıza Nur'la İsmet Paşa arasındaki en büyük görüş ayrılığı, sulh anlaşması ile millî hudutlar dışında kalan Türklerin akibet ve haklarında belirmişti. Dr. Rıza Nur, Garbî Trakya (Yunanistan), Hatay (Fransız sömürge idaresi), Irak (Kerkük Türklerinin Arap vesayeti altında İngiliz sömürge idaresi), Bosna-Hersek (Sırp, Hırvat, Sloven idaresi), Kıbrıs (İngiliz sömürge idaresi), Rodop ve Deliorman Türkleri (Bulgar idaresi), Dobruca ve Gagavuz Türkleri (Rumen idaresi) altında, olduğu gibi ve kendi kaderlerine terk edilmesine itiraz etmiş ve böyle bir siyasetin kısa zamanda oralarda

³⁵⁹ A.g.e., s.39-40.

³⁶⁰ “Dr. Rıza Nur Kimdir?”, Tarih Konuşuyor, I/2 (Mart 1964), s.129.

bırakılmış Türklüğün yok olmasına sebep olacak acı ve feci hadiselerle geber olduğunu, tarihten misaller vererek müdafaa etmişti: Lozan'ın birinci defa yarıda kalmasında, Rıza Nur'un bu tutum yolunun umumî olarak benimsenmesinde hissesi büyüktü.

Fakat, Lozan'ın ikinci safhası başlarken vaziyet değişmişti. Birçok ana davalarda büyük fedakârlıklar yapılması kararı, maalesef, verilmişti. Nitekim, Lozan'ın hükümlerinin Birinci Büyük Millet Meclisi'nden tasvip alması ihtimalinin çok az olması, seçimlerin yenilenmesinde esaslı sebep olmuş, Halk Fırkası listelerinin büyük çoğunlukla kazanmasına rağmen, Lozan, İkinci Büyük Millet Meclisinde, ağır tenkitlerle kabul edilmiş ve tenkitler bilhassa, sınırlar, vatani harabeye çeviren Yunan zulmüne karşı bir tek kurş tazminat almamak garabeti ve bilhassa hudutlarımız dışında kalan Türklerin müdafasız ve garantisiz, kendilerini her an ezmeye ve yok etmeye kararlı kindar ve insafsız hakim kuvvetlerin eline müdafasız bırakma gafletine tevcih edilmişti. İkinci Büyük Millet Meclisinde o müzakereler sırasında bir muhalif kuvvet ve hareket olmamakla beraber, yapılmış olan tenkitlerin ağırlığı ve söylenen sözlerin acılığı, bugün bile ibretle okunmaya değer.

Dr. Rıza Nur'la bilhassa İsmet Paşa arasındaki görüş ayrılığı, işte bu münakaşalar sırasında ortaya çıktı. Rıza Nur, muahede hakkında kendisine sorulanlara cevaplar verirken, millî sınırlar dışında kalan Türklüğün kaderine de temas etti ve bu hususta alınan tedbirlerin müzakereleri yarıda bırakmamak iyi niyetinde toplandığını, yakın gelecekte bütün ilgili devletlerle bu konuların daha derinden ve oradaki Türklerin hayat ve haysiyetlerini teminat altına alacak şekilde halledilmesi zaruretine işaret ederek dedi ki; 'Bu Türklük tabii böyle başıboş ve avare bırakılamaz...'

Doktor Rıza Nur bu beyanatı, Lozan sulh müzakereleri sırasında, gazetesi Tevhid-i Efkâr adına Lozan'da bizzat bulunmuş ve Millî Mücadelenin en karanlık günlerinde en cesur mücadeleyi yapmış olarak Malta'ya sürülmüş Ebüzziyazade Velid Bey'e şahsen vermişti. Velid Bey, Dr. Rıza Nur'un bu beyanatını, Garbî Trakya Türk ve müslümanları namına Gümüllüce'den kendisine gelen bir feryat mektubuna ekleyerek, başyazısına da mevzu yaptı ve daha muahedenin mürekkebi kurumadan, Yunanlıların giriştikleri sistemli, planlı, hattâ şuurlu denilebilecek kadar zamana ve şartlara hakim sabotaj ve tahriklerin Türklüğe nefes aldırmayacağını ve eğer süratli tedbir alınmayacak olursa, bizdeki hususî ve resmî alâkaların ve heyecanların sabun köpüğü hüviyetini çok iyi

bilen düşmanlarımızın sinsi ve hain usüllerle kendi hudutları içinde Türklüğü muhakkak imha edeceklerini ileri sürdü.

Yazıları ve fikirleri iktidara rahatsızlık veren Velid Bey'in, Dr. Rıza Nur'un beyanatına dayanan bu tenkitleri, Lozan'ın bazı hükümlerinin ancak sulhü kurtarmak için kabul edildiğinin, konferansta ikinci murahhaslığımızı yapmış kimse tarafından söylenilmiş olması ile birleşince, hücumlar, Dr. Rıza Nur'un şahsına teksif edildi. Nitekim, bu yazımızın içindeki klişeler de, Velid Bey'in sahibi olduğu Tevhid-i Efkâr gazetesinin 9 Kasım 1924 tarihli sayısında çıktı. Şu başlıkla: Dün nasıl idiler, bugün nasıl oluyorlar?

Doktor Rıza Nur, memleketi terk ettikten sonra, Hatay'ın anavatana kavuşmasına kadar sesini duyurtmadı. Mısır'da doktorluk yaptı, kitap yazdı. Bilhassa tarih...

Hatay, Atatürk'ün milletine hayatının son devresinde şeref armağanı olarak millî varlığına kavuşunca, Dr. Rıza Nur, Lozan'daki boşluklardan birisinin tasfiyesinin de huzuru ile olacak konuştu ve kalbini ve kafasını daima yakından meşgul etmiş, hattâ alınmış tedbirleri yeter bulmayarak, bir çeşit kefaret halinde vatanını terk etmesinin ana sebebi olan, millî hudutlar dışında kalmış bahtsız ve masum Türk halkında bahsedilmek, onların mukadderatı ile daha yakından ve ciddi olarak meşgul olma temenni ve duasını yine yükseltti.

1923'ten beri Balkanların çeşitli yerlerinde, müstakil devletler kurmuş Arap ülkelerinde, Kıbrıs gibi vesayet sistemi devam etmiş yerlerde kalmış olan Türklüğün başına gelenler, Dr. Rıza Nur'a ne geniş ölçüde hak verdi, meydanda... Kızıl istibdat altında kıvranan, ezilen, kitle kitle yok edilen, Türklüğünü kaybetmeleri için dünya tarihinin kaydetmediği zulüm ve baskılarla karşı karşıya bırakılmış anavatan Türklüğünden bahsetmiyoruz. Bu, gücümüzün üstünde kalmış olan büyük dava... Fakat Rıza Nur, bu temel davayı yetişen nesillerin kafasında ve gönlünde yaşatmak için de elinden geleni yaptı: On iki ciltlik koskoca bir tarih yazdı. Çevremizde yaşayanların ise Türkiye Cumhuriyeti hudutları içinde toplanmalarını, bu olmazsa varlıklarını kaybetmemeleri için iktidarların milliyetçi ölçü ve şuurları, diğer politika akımlarının üstünde olan millî bir siyaset takip etmelerini istedi: Lozan'da kararlaşan esasların, sulhü kurtarmak için yapılan fedakârlıklar dolu olduğunu, bu gerçeklerin cesaret ve açık yürekle anlatılmasını savundu. Bu ikazında da, hiç, asla şüphe yoktur ki, yeni

yetişen nesillerin millî sınırlar dışında kalma bahtsızlığına uğramış ırkdaşlarının alâka ve himmet beklemekte oldukları yolundaki acı hakikate karşı vicdanlarını ve mantıklarını kapamamalarını istedi.

Dr. Rıza Nur, bugün, ne ölçüde haklıdır, hadiseler meydanda... Kâşki o, haksız çıksa idi, kâşki söyledikleri birer vehim, onu susturmak isteyenler birer gerçekçi olsa idiler. Sorunuz bakalım... Sorunuz: Biz Lozan anlaşması ile Yunanlılara Garbî Trakya'yı bıraktığımız zaman Türk nüfusu, milletlerarası tahkik komisyonunun tesbitine göre, yüzde 68 idi. Bugün kaç? Musul meselesi Milletler Cemiyeti'ne gittiği zaman, Kerkük Türkleri, yaşadıkları bölgede ezici çoğunlukta idiler. Bugün ne hale geldiler? Bulgaristan'da öz ve halis bir milyon sekiz yüz bin Türk vardı. Bugün ne kaldı? Ya Kıbrıs? 1955'e kadar kilise ve yeni Etniki Eterya hazırlığı Kıbrıs için Enosis, Yunanistan'a ilhak hazırlığını tamamlayıp, ateş bacayı sarmadan Kıbrıs kimin hatırında idi?

Doktor Rıza Nur hayatta olsaydı, söyleyeceği çok şeyler vardı. Dava, kaybedilmiş olanın ardında didişmek ve suçlu aramak değildir... Dava, kalanları kurtarmaktır. Rahmetli Ömer Seyfettin'in, Tuhaf Bir Zulüm hikâyesi masal değildi. Ömer Seyfettin, Balkan Türklüğü içinde yeşermiş görebilen bir göz, yazabilen bir kafa olarak, bizzat şahit olduğu o „tuhaf bir zulüm“ü bizlere anlattı. Zulümler, öylecesine çeşitli ve çoktu ki, ve bizler öylecesine onları unutmuş, kaybolmuş saydık ki, Dr. Rıza Nur, Lozan'ın bu mevzu üzerindeki hükümlerinin sulhü kurtarmak için yapılmış bir fedakârlık olduğunu samimiyetle söyleyince, gafletlerimizin değil de, hakikati haykıranın üstüne çullandık.

Neden şimdi başka suçlu arıyoruz? ”³⁶¹

“Lozan sulhü görüşmelerine dünya basını, en tecrübeli ve en değerli kalem sahiplerini göndermişlerdi. Bunlar arasında, ünlü Fransız muharriri Stephan Lausanne da vardı. Bu zat, Balkan Harbinde de İstanbul'a gelmiş ve bütün dünyada büyük alâka uyandıran şu eserini neşretmişti: Mağlubun Başı Ucunda.

Aradan on yıl geçmişti. Fransız yazarı şimdi, dünya yüzünde yeni bir devir açan Türk zaferinin eserini verecekti: Galibin Başı Ucunda.

³⁶¹ “Lozan'da İsmet Paşa - Dr. Rıza Nur İhtilâfının Sebepleri”, Tarih Konuşuyor, I/2 (Mart 1964), s.128-132.

Ve, 1912'de mağlup Osmanlı Devleti'nin acısını satırlara sığdırırken, yine karşısında Dr. Rıza Nur'u bulmuş, onunla konuşmuştu. Ayrılıklar ve fikir kavgaları içindeki o günün siyasetçilerinden kalabilenler, 1922'de, son varlığını ortaya koyan genç Türk devletinin yaratıcıları idiler ve Dr. Rıza Nur bu hareketin muzaffer delegeleri içindeydi.

Fakat Rıza Nur, 1912'de Fransız muharririne, o gün, yenilmiş ve başı eğik millet ve devletin acılarını nasıl samimi anlattı ise, 1922'de Lozan sulh anlaşması için de aynı açık yüreklilikle konuştu: 'Daha çoğu hakkımızdı. Hakkımızdan çok azını aldık. Lozan, Türk millî mücadelesinin bahası ve bedeli değildir' dedi.

Ve gözlerini kapayınca kadar aynı hakikati söyledi"³⁶².

Derso adlı sanatçının Lozan görüşmeleri sırasında çizdiği karikatürlerden birinde de Rıza Nur ve Venizelos'a rastlamaktayız. Bir boks ringinin sağ köşesindeki Türk bayrağının altında, üzerinde ay-yıldızlı armalı boksör, Türkiye'yi temsil eden Rıza Nur ve karşı köşede yere serilmiş olan da Yunan Başvekili ve baş delegesi Venizelos'tur. İsmet Paşa, Venizelos'u yere seren yorgun Rıza Nur'un başına soğuk su serperek serinletmektedir. Venizelos'un arkasında ise İngiliz, Fransız, İtalyan heyetleri bulunmakta ve Lord Cruzon, elinde saat, Venizelos'un nakavt olmasının saniyelerini saymaktadır. Tarih Konuşuyor adlı dergi, bu karikatüre yer verdikten sonra, sormaktadır: *"Daha sonra neler oldu, neler oldu da Dr. Rıza Nur, vatanını terk etti, gurbet ellerine çekildi ve ancak ömrünün sonu geldiğini, bir hekim olarak hissettiği anda, ölüsünü de vatan dışında bırakmamak çaresizliği içinde yurda döndü? Bir ferdin kaderi ki, uğruna oluk gibi kanlar dökülmüş, hayatlar harcanmış millî ümitlerin bilançosu var!"*³⁶³

Ölümünün yirmi ikinci yıldönümünde, *"genç Türkçülerden bir grup Merkezefendi'deki mezarına giderek saygı duruşunda bulunmuş ve hatırasını anmışlardır"*³⁶⁴.

Anıların, Tütengil tarafından kamuoyuna sunulan parçaları hakkındaki *"dedikodular ve yankılar"* 1965 yılının ilk aylarında da devam etmektedir:

³⁶² "Bir Eski Hesap", Tarih Konuşuyor, I/2 (Mart 1964), s.132.

³⁶³ "Lozan'da Derso'nun Çizgisiyle Rıza Nur", Tarih Konuşuyor, I/2 (Mart 1964), s.131.

³⁶⁴ Ötüken, 9 (12 Eylül 1964), s.12.

“Yakın çağlar ve hele hele yaşanılmakta bulunan devirlerin olayları hakkında tarafsız kalabilmenin zorluğu bilinmeyen bir şey değildir. Lehte ve aleyhte olan duygular, insanları, olaylar üzerinde çok kere yanlış hükümlere götürür. Buna, belirli fikirlere hizmet kaygusu da eklenirse o zaman hükümler, gerçeklikten daha da uzaklaşır.

Dr. Rıza Nur meselesinde de aynı şey görülüyor. İstiklal Savaşı sırasında ve cumhuriyetin ilk yıllarında büyük hizmetleri geçen, ayrıca eserleriyle Türk milliyetçiliğine sağladığı faydalarla yakın çağlar tarihimizin belli başlı isimlerinden biri olan merhumu, birbirinden farklı görüşlerle sevenler de, sevmeyenler de vardır. Rıza Nur’u saran sevgi halesi, onun, Türk milliyetçiliğine yaptığı büyük hizmetin sonucu ve eseridir. Rıza Nur aleyhtarlığı ve düşmanlığı ise, şahsi ihtiraslarına dayananlar bir yana bırakılırsa, genellikle, sinsi Türk düşmanlığından ileri gelenlerdir.

Türkiye’de böyle bir düşmanlığın açıkça yapılamayacağı şüphesizdir. Birtakım bahaneler yatarmak ve meseleyi bu açıdan kurcalamak suretiyle harekete geçmek bir zarurettir. Rıza Nur’un Avrupa kütüphanelerine bıraktığı eserlerinde rastlanan Atatürk hakkındaki bazı fikirler, belli çevreler için, mükemmel bir fırsat olmuştur. Bir müddetten beri yaratılmaya çalışılan hava, işte böyle bir temele dayandırılmaktadır.

Rıza Nur, Milli Mücadelenin yöneticileri olan asker-sivil seçkin heyetin mensuplarından birisidir. Gerek bu büyük ve tarihi mücadele sırasında, gerek zaferden sonraki yıllarda, bu üst kademe yöneticileri arasında anlaşmazlıklar, geçimsizlikler ve dargınlıklar olmuştur. Bu gibi aksaklıklara dünyanın her yerinde ve her devirde rastlanır. Atatürk ile Rıza Nur arasındaki anlaşmazlığı, bu bakımdan tabii karşılamak gerekir. Tıpkı Atatürk ile Kazım Karabekir, Refet Paşa veya İsmet Paşa arasındaki anlaşmazlıklar ve dargınlıklar gibi...

Bu anlaşmazlıklar, kırgınlıklar ve dargınlıkların hangisinde, kimin, ne dereceye kadar haklı olduğunu bugün kesin olarak tespit etmek kolay ve mümkün değildir. Artık bu işi tarihe bırakmalıdır. Tarihin hükmü, en doğru hüküm olur.

Kusursuz insan düşünülemez. En büyük insanların bile kusurları, hem de büyük kusurları vardır ve olmuştur. Koca Yavuz’un, Koca Fatih’in, Koca Kanuni’nin kusurları az mı? Onlar gibi Atatürk’ün de, Karabekir’in de, Rıza Nur’un da kusurları, elbette, olacaktır. Biz istesek de, istemesek de tarih bunları tam bir tarafsızlıkla tespit edecektir.

Millet fertlerinin millet büyüklerine karşı duydukları sevgi, onların olumlu yönlerine dayanır. Rıza Nur sevgisi, değerli fikir adamımızın Türkçülüğe ve dolayısı ile Türkçülüğe yaptığı unutulmaz hizmetin neticesidir. Bu bakımdan, son aylarda Rıza Nur'a yapılmakta olan saldırıların bir değeri olamaz. Hele moskofçu takımdan gelen saldırıların hiçbir önemi yoktur. Aksine moskofçuların saldırıları, merhum için bir şeref sayılabilir. Bu saldırıların Atatürk sevgisine dayandırılması ise, adi bir oyundur. Çünkü onlar, aşırı bir milliyetçi ve şuurlu bir komünist düşmanı olan Atatürk'ü hiç utanmadan sosyalist ve hatta marksist göstermeye cesaret edecek kadar küstahlaşmış kişilerdir. Bu alçaklığa başvuranların, Atatürk'e koruyucu melek postuna bürünerek Rıza Nur'a saldırmalarında bunun için en küçük bir samimiyet aranamaz.

Rıza Nur, son çağların, en büyük fikir ve ülkü adamlarından birisidir. Kendisini bu yönü ile sevenler, birtakım zibidilerin maksatlı saldırılarından çekinerek, bu sevgilerinden elbette ki ne vazgeçerler, ne de gerçekleri söylemekten geri kalırlar.

Maksatlılar bu gerçeği kafalarına sokmaladırlar”³⁶⁵.

B- “HAYAT VE HATIRATIM”IN YAYINLANMASI VE SONRASI

1-Yankılar ve Tepkiler

1967 senesinde Rıza Nur'un anıları, Altındağ Yayınevi tarafından Hayatım ve Hatıratım ismiyle “*çok kötü bir şekilde*” basılmıştır. Fakat hatıralarda Atatürk kanununa büyük ölçüde muhalefet bulunduğu için eser toplatılmış ve ancak el altından satılabilmektedir.

O zamanlar, bu hatıralar bir manada büyük bir gürültü koparmışsa da, Dr. Rıza Nur bakımından da pek sevimli olmamıştır. Zira Dr. Rıza Nur anılarında, belki de gerçeğe sadakatini kanıtlamak için kendisi aleyhinde de hemen her şeyi yazmış bulunmaktadır. Bu ise onu sevenlerde ve Türkçü çevrelerde bir “*burukluk*” meydana getirmiştir. Ayrıca hatıralarında cinsellikle ilgili konularda da “*perdesiz*” yazışı, siyasi rakiplerine eleştirilerinde çoğunlukla “*galiz ifadeler*” kullanmış olması da bunda etkilidir.

³⁶⁵ A. Okçuoğlu, “Rıza Nur Meselesi”, *Ötüken*, 15 (22 Mart 1965), s.4.

*“Hatıraların ve Rıza Nur’un lehinde de yazılar yayınlanmıştır. Ama bunların da çoğu duygusal ve çalakalemdir. Hiçbiri ciddi ve titiz bir inceleme ürünü değildir”*³⁶⁶. Özakman, Abdurrahman Dilipak’ın sunuş yazısında, hatıralar için yaptığı, *“bilgilenme kaynağı”, “tarihi vesika”, “büyük değer taşıyan bir kaynak”, “ilk sivil belge”* değerlendirmeleri eleştirerek, bu *“vakti az yazarlar”*ın hatıraları gereken dikkat, titizlik ve özenle okumadıklarını vurgulamaktadır³⁶⁷.

Yayınlanmalarından önce bu anıların varlığından haberdar olduğunu belirten Mahir İz, bu süreci ve konu ile ilgili görüşlerini şöyle anlatmaktadır: *“Hatıralarımın yazılmasını ısrarla takip eden küçük kardeşim Fahir İz bana yazdığı bir mektupta, Londra’daki Müze Kütüphanesi’nde Rıza Nur’un 1500 sahifelik orijinal nüshasından hatıralarını okuduğunu yazmış ve bazı parçalarını göndermişti. Aradan birkaç sene geçtikten sonra basılmış olduğunu işittim. Sonra da bu hatıratın toplatıldığını söylediler. Ben hatıratı okumadım.*

*Benim Ankara’da gördüğüm Rıza Nur Bey, tatmin edilmemiş bir ruhun timsali idi. İstedliğini elde etmek için maneviyat ve karakter fedakârlığından çekinmeyeceği kanaâti bende hasıl olmuştu. Bence Rıza Nur Bey’in şahsının tahlili ayrı bir husustur. Tarihe hediye ettiği hatıraları ise başka bir değer teşkil eder”*³⁶⁸.

Anıların yayınlandığı yıl, ölüm yıldönümü nedeni ile kaleme alınan bir anma yazısında, *“Ben Türk’e aşkımdan aklımı yitirdim”* mısrasının, *“Rıza Nur’un hayatını dolduran o büyük ateşin, kendine has ifadesi”* olduğuna işaret edilerek, onu *“sürgünlere, felâketlere, hattâ ölüm tehditlerine rağmen, devler gibi çarpışmaktan vazgeçirmeyen”*in *“bu ülkü”* ve *“bir hayat boyunca bir adım dahi geriletmeyen”*in de *“bu ateş”* olduğu vurgulanmaktadır. Ölümünün yirmi beşinci yıldönümünde onu anmak, *“Türklük için çarpan kalplerin vazifesi”* ve aynı zamanda *“tesellisi”*dir de³⁶⁹.

Büyük Doğu adlı dergi ise, dört sayı boyunca, *“Vesikalarla Büyük İşşalarımız”* başlığı altında ve *“Dedektif X Bir”* imzası ile, *“Rıza Nur’un Hatıra ve Notları”*nı yayınlamıştır. *“Rıza Nur’un gizli hatıraları”*nı ele geçirdiğini iddia eden, ancak okuyucuya *“çeşnilik bir kısmı”* sunan dergiye göre bu, *“bu zamana kadar Türk*

³⁶⁶ Turgut Özakman, a.g.e., s.162.

³⁶⁷ A.g.e., s.163.

³⁶⁸ Mahir İz, *Yılların İz*, 2. baskı, Kitabevi, İstanbul, 1990, s.122-123.

³⁶⁹ Nejdet Sançar, “Yirmi Beşinci Ölüm Yıldönümünde Dr. Rıza Nur”, *Millî Işık*, 6 (Ekim 1967), s.7-8.

basınında görülmüş ifşaların en büyüğü ve bütünüyle en muazzamı"dır³⁷⁰. Ancak ilki 1 Ekim 1963'te olmak üzere, Tütengil'in bu konuda üç yazısı yayınlanmış, dolayısıyla da bu "*büyük ifşa*"dan dört yıl kadar önce kamuoyu Rıza Nur'un anılarından haberdar edilmiştir. Ekim 1967'de Yazıda şu bilgi ve yorumlara da rastlamaktayız: Anıların, Rıza Nur'un uzun "*siyasî mücadelelerden sonra sürgünde bulunduğu bir sırada*" yazıldığına dikkat çekilerek, "*Kanaatlerindeki isabet derecesi bizim konumuz değildir*" denmekte ve bu satırların Rıza Nur'un içinde bulunduğu "*ruhî ve hissî sebepler çerçevesinde*" değerlendirilmesi gerekliliğine değinilmektedir. Yazıda, Rıza Nur'un kurmayı planladığı cemiyete üye olarak almayı düşündüğü isimler arasında Vala Nurettin ve Nazım Hikmet'in de bulunması ve anılarında Abdülhamid'e karşı olumsuz duygular beslemesi eleştirilip, bunlara Rıza Nur'un yanılgıları gözü ile bakılırken, Hayat ve Hatıratım'da Atatürk hakkında yazılanların eleştirinin ötesinde, bazen hakaret ve küfüre dönüştüğü görmezden gelinerek, bu satırların yerine, Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun eleştirisi yapılmakta ve şöyle denilmektedir: "*Dr. Rıza Nur'un "Hayat ve Hatıratım" adlı eserinde, şimdiye kadar alışılmamış bazı kısımların bulunduğu apaçıktır. Bunlar, daha ziyade dokunulmazlığı bulunan bazı konulardır. Mesela, Atatürk hakkında, doğru da olsa, bazı hususların yazılması veya söylenmesi menedilmiştir. Bu konuda kanun bile çıkarılmıştır. Atatürk aleyhinde bulunmak suçtur. Tabii ki, Türkiye'de, vatan ihanetinin bile açıkça müdafaa edildiği ve takibata uğramadığı bir devirde, bu kanunun antidemokratik olduğunu iddia edecekler çıkacaktır.*

Mühim olan husus, şahısların, kim olursa olsun, millet nezdindeki itibarlarıdır. Bir kimse milletin teveccühünü kazanmamış ise, o kimsenin hatırasını kanunla korumak imkânsızdır. Ama, millet için büyük hizmetler görmüş kimselerin esasen böyle kanunlara ihtiyaçları yoktur. Hattâ, bu çeşit kanunlar, o zevatın ruhlarını incitecek mahiyettedir. Şurasını da kaydedelim ki, biz bu sütunlarda, böyle bir meselenin tartışmasını yapmak niyetinde değiliz. Ancak, Rıza Nur'un, Atatürk de dahil olmak üzere bazı kimseler hakkındaki his ve kanaatlerini açıkça yazmış bulunması bugün için bile alışılmamış bir davranış gibi gözükmektedir.

³⁷⁰ Büyük Doğu, "Rıza Nur'un Gizli Hatıraları", yıl:24 13. Devre (11 Ekim 1967), s.6. Ayrıca bkz: Büyük Doğu, yıl:24 devre:13 (18 Ekim 1967), s.6-7,18; yıl:24 devre:13 (25 Ekim 1967), s.6-7; yıl:24

Merhumun, hatıralarını dört büyük kütüphaneye tevdi ve bu hatıraların, yakın tarihimiz bakımından pek mühim açıklamaları ihtiva ettiği bazı kimseler tarafından bilinmekteydi. Fakat, hatıraların mahiyeti hakkında kesin bir bilgi elde mevcut değildi. Hele teferruat hiç bilinmiyordu. Ancak, Dr. Rıza Nur'un İskenderiye'de iken neşrettiği, Türkbilik Revüleri'nde, İstiklâl Harbi'ne ait bazı hatırat parçaları yayınlanmıştı. Türkbilik revülerinin, bilhassa yeni harflerle basılmış 7. ve 8. nüshalarında, çok ilgi çekici açıklamalar, bu nüshaları okuyanların malumuydu. Fakat şimdi Altındağ Yayınevi tarafından, British Museum, Şark Yazmaları kısmında OR. 12591 numara ile kayıtlı aslından, yeni harflere çevrilerek yayınlanmış bulunan "Hayat ve Hatıratım" bize Dr. Rıza Nur'un hayatı ve çeşitli meseleler hakkındaki görüşlerini çok yakından iletmektedir.

Dr. Rıza Nur, son asır Türk tarihinin en renkli ve dikkate değer simalarından biridir. Bugünkü genç nesiller tarafından hemen hemen hiç tanınmamaktadır. Ancak bazı milliyetçi dergilerin, onun hakkındaki neşriyatı, Dr. Rıza Nur'un milliyetçi çevrelerde tanınmasını sağlamıştır. Buna mukabil, sol temayüllü bazı araştırmacılarla, siyasî rakiplerinin aleyhindeki yazı ve beyanları, merhumun, umumî esfârda yanlış şekilde tanınmasına yol açmıştır.

Dr. Rıza Nur, muhakkak ki, her şeyden önce büyük bir milliyetçi, vatan ve millet sevgisiyle dolup taştan bir Türk'tür. Fikrî temayüllü ve siyasî inancı ne olursa olsun, insaflı bir kimse bu gerçeği reddedemez.

Dr. Rıza Nur'un çok akıcı, temiz bir Türkçesi var. Yazdıkları hiç sıkıyor. En basit bir hadiseyi anlatırken dahi dikkatlerin dağılmasını, bu sade üslup önüyor. Kısa, bazen, iki üç kelimelik cümleler. Ehemmiyetsiz bir hadiseden bahsederken, birden çok umumî bir neticeye vardığı görülüyor.

Hayat ve Hatıratım'ın yalnız ilk cildi yayınlanmış bulunuyor. Eserin aslı 1798 sahifedir. Sırasıyla çocukluk hayatı, hekimlik hayatı, siyasî hayatı (meşrutiyet, mütareke), millî kıyam (içyüzü), Mustafa Kemal'in nutkunun mahiyeti ve Lozan Konferansı bölümlerini ihtiva etmektedir. Bu ilk kitapta yer alan bahisler, siyasî hayatının ilk yıllarına kadar olan kısımdır. Bundan sonraki ciltlerde, günümüz şartları bakımından asıl ilgi çekici olan kısımların neşredileceği anlaşılıyor. Bununla beraber,

bu birinci cilt dahi bilinmeyen pek çok hususu açıklığa kavuşturmakta veya hadiselerle bakış zaviyesini genişletmektedir. Mesela, bazı şahıslar hakkındaki kesin kanaatler çok ilgi çekici bulunmaktadır. Tanınmış hekimlerin yakınında bulunmak, müşahedelere dayanarak bunlar hakkındaki görüşlerini ifade etmek Rıza Nur'un kaçınmadan yaptığı bir iştir. Esasen, kendisi çok açık sözlü, doğruluktan şaşmaz ve doğru bildiği yoldan ayrılmaz bir karakterde olduğu için, bu kesin hükümler fazla şaşırtıcı sayılmamalı. Bununla beraber, bazı şahıslar hakkındaki kanaatlerinde Dr. Rıza Nur'un yanılmış olduğunu görüyoruz. Bunda, bu şahısların daha sonraki hayatlarını bilip görmeden eserini tamamlamış olmasının da rolü bulunmaktadır. Mesela, İlmî ve Edebî Cemiyet bölümünde, Rıza Nur, Altındağ adında bir cemiyet teşkil edeceğini ve cemiyete üye olarak şu zevatı alacağını belirtmektedir:

Mehmet Ali, Mükrimin Halil (Yınanç), Zeki Velidî (Togan), Dr. Süheyl (Ünver), Fikret Çeltikçi, Nihal (Atsız), Ağaoğlu Mehmed, Halil Zübeyr (Koşay), Vâlâ Nureddin (Vâ-Nu), Nâzım Hikmet (Ran), Peyami Safa, Reşat Nuri (Güntekin), Kudsî (Tecer ?), Rahmetî (Arat), Aziz, Robert Kolej'den Hüseyin.

Millî ruhu yeni baştan inşa etmek üzere kuracağını açıkladığı bu cemiyete dahil edilecek zevat arasında gerçekten milliyetçi ve ilim adamı olanlar vardır.

Burada adı geçenler arasında bulunan Halil Zübeyr, Hamid Zübeyr olacaktır. Müsveddede de eski harflerle Hâmid yazılıdır. Fakat Ağaoğlu Mehmed, herhalde Ağaoğlu Ahmed olacaktır ki, müsveddede eski harflerle yine Mehmed yazılıdır. Bir dalgınlık eseri olsa gerek. Bunlar iyi, fakat listede bulunan Vâlâ Nureddin ile Nâzım Hikmet'e ne demeli? Hele Vâlâ Nureddin, Rıza Nur'un Türkiye'ye dönüşünden sonra aleyhinde en şiddetli yazılar yazmış bulunan bir muharrirdir. Hattâ, Dr. Rıza Nur bu yazılara karşılık, 1941'de Hücumlara Cevaplar adı ile 45 sahifelik bir broşür neşretmek zarureti duymuştur. Nâzım Hikmet ise malum. Bu iki şahıs, daha evvelden de fikrî istikametlerini belli etmişler, mesela Türk milleti Millî Mücadeleyi yaparken, birlikte Moskova'ya kaçıp orada proleterya türkûleri söylemişlerdi. Bütün bunları Dr. Rıza Nur o vakitler bilmiyor idiyse dahi, vefatından önce, hayat ve hatıratına bir ilave yapmış olsaydı, ilerde doğacak yanlış anlamaların önüne geçmiş olurdu.

Dr. Rıza Nur, bir de günlük gazete neşredecğini ve adını Altındağ koyacağını, yine bu arada zikrediyor. Rıza Nur'un düşüncesine göre bu gazetede başmakaleleri

kendi yazacak, ilk sahifede solda bir kısım ayırıp orada edebî, ilmî eserlerinden makaleler ve şiirler neşredecek, yine birinci sahifede bir bülten kısmı ayırıp orada opera ve emsali eserlerini neşredecektir.

Rıza Nur bu tasavvurunu gerçekleştirebilmiş olsaydı herhalde çok orijinal bir gazete tipi ile umumî efkarın karşısına çıkmış olacaktı. Birinci sahifede, Rıza Nur'un başmakalesi, şiirleri ve operaları yer alacak, diğer sahifelerde Nihal Atsız, Nâzım Hikmet, Peyami Safa, Vâlâ Nureddin ve Reşad Nuri'nin yanyana imzaları konulacak, yazıları yayınlanacaktı.

Bu tasavvurlarda, Dr. Rıza Nur'un çok hareketli bir hayat geçirmiş olması, bilhassa çok değişik sahalarda çalışmış olmasının tesiri olsa gerektir. Esasen, hatıralarında da anlattığı gibi, çabuk karar veren, karar verdiğini hemen tatbik eden, şahıslar hakkındaki görüşlerinde yanılma payı olan bir şahsiyettir. Sert mizacı, çok kimse ile bozuşması ve lüzumsuz yere pek çok düşman kazanması neticesini vermiştir. Rıza Nur, gazeteciliği de, yaptığım diğer işler gibi yapar ve başarırım, şeklinde düşünmüş olmalıdır. Bu işin ayrı bir tekniği, ayrı bir görüş zaviyesi olduğunu takdir edememesi, gazetecilik mesleğine uzak olduğu düşünülürse, yadırganacak bir husus değildir.

Hayat ve Hatıratım kitabında bazı istinsah yanlışları olduğu görülüyor. Eski harflerden yeni harflere geçilirken yapıldığı anlaşılan bu küçük yanlışlar, bazı yerde ters manâ vermektedir. Mesela 264. sahifede 'Buna karşı İttihatçılar Abdülhamid'den ziyade merkeziyyete saldırdılar...' cümlesindeki 'saldırdılar' kelimesi 'sarıldılar' olacaktır. Yine 184. sahifede 'Işık bakmıyorum' cümlesi 'Işık yakmıyorum' şeklinde olmalı. 193. sahifede '... hem de buna manâsız iş...' cümlesindeki 'buna' kelimesi 'bu ne' olmalı. 105. sahifedeki 'Tıbbiyede on kadar Yahudi talebe vardı. Kaşer yemeleri için hükümet bunlara Yahudi aşçı tutmuş, etleri Yahudi kasaptan gelirdi' cümlesindeki 'kaşer' kelimesinin de yanlış okunmuş olması muhtemel. Mamefih, bunların eserin hacmine göre (kitap 288 sahifedir) büyük bir yekun tutmadıkları görülüyor.

Dr. Rıza Nur'un hatıratında dikkate çarpan ilk hususiyet engin bir samimiyet ve duygululuktur. Kendi aleyhinde olan bazı hatıraları dahi yazmaktan kaçınmamış. Bu bakımdan, okuyucu, yazılardaki samimi havaya kapılınca, hatıratın tamamındaki sıhhat derecesinden şüphe edemez hale gelmektedir. Bu husus, genellikle hatırat nevinden

yazılarda pek rastlanmayan bir cihettir. Otobiyografler umumiyetle yazarının şahsı ve indî görüşlerini aksettirir. Hatalı olduğu yerlerde de bir nevi müdafaname mahiyetini alır. Halbuki, Dr. Rıza Nur'un kitabında bu yok. Hadiseler çok açık, hattâ bazen teferruatlı şekilde anlatılıyor. Bu hadiselerin, müellif üzerinde, hayatının daha sonraki devirlerinde yaptığı tesirlere de sırası geldikçe işaret ediliyor.

Hayat ve Hatıratım'da dikkati çeken bir husus Sultan II. Abdülhamid hakkında yazarın duygularıdır. Genellikle, II. Abdülhamid'in aleyhinde bir kesinlik gösteren bu tutum Dr. Rıza Nur'un son asır tarihini müdekkik görmemesinden ileri gelmiş olsa gerektir. Rıza Nur yüzyılın başından başlayarak hadiselerin içinde bizzat yaşamış, duyguları, düşünceleri buna göre istikamet almıştır. II. Abdülhamid'e karşı olan husumet, o devir inkılâpçıların ve siyasîlerinin hemen hepsinde müşahede edilir. Halbuki, bugün tarafsız tedkiklerde bulunanların, II. Abdülhamid hakkında verdikleri hüküm çok değişiktir. Milliyetçi vasıfları bulunan tarihçilerin hemen hepsi de II. Abdülhamid'in bir kıvılsultan veya kanlı cani olmayıp, vatansever bir zat olduğu hususunda ittifak etmektedir. Muhtemeldir ki, Dr. Rıza Nur da , ömrü vefa etmiş olsaydı, bu görüşe katılacaktı.

Hayat ve Hatıratım, bilhassa bundan sonra yayınlanması düşünülen ciltlerle, son yılların herhalde en fazla ilgi çeken kitabı olmaya namzettir. Hatıraların yayınlanması zamansız mı olmuştur? Bu, üzerinde tartışılacak bir konudur. Hatıraların neşri isabetsiz mi olmuştur? Milliyetçiler zaviyesinden, elbette bu da münakaşa edilebilir. Biz, şimdi bunlara temas etmek istemiyoruz. Zira, bu hususlar bir anatomi yazısının sınırları dışında kalır. Sadece işaret etmek istediğimiz nokta, bu kitabın çevresinde birtakım gürültüler kopmasının pek de uzak bulunmadığıdır³⁷¹.

“Yayınevi Rıza Nur'un British Museum'a verdiği dört yazmanın tamamını değil, yalnız Atatürk aleyhinde olanları seçip yayınlamıştır.

İlk iki cilt, 5816 sayılı Atatürk'ü Koruma Kanunu'na aykırı görülerek, İstanbul 8. Sulh Ceza Mahkemesi'nin 1968/36 sayılı kararıyla toplatılmıştır. O sırada yayınlanan üç ve dördüncü ciltler de aynı sebeple toplatılacaktır³⁷².

³⁷¹ Millî Işık, 8 (Aralık 1967), s.13-15.

³⁷² Turgut Özakman, a.g.e., s.8.

2- Süregelen Tartışmalar

Rıza Nur'un, anılarını yazma kararını, Paris'te bulunduğu dönemde Atatürk'ün Nutuk'unu okumaya başladıktan sonra verdiği ve *"gittikçe artan bir kin, kıskançlık ve gazapla"*³⁷³ da yazmaya başladığı iddiası dikkat çekicidir. Ayrıca, yansıttığı psikolojik durumlar, bazı davranış örnekleri ve özellikle de cinsellikle ilgili kısımları nedeni ile Hayat ve Hatıratım'ın, Rıza Nur'a büyük bir saygı duyan ve onunla aynı siyasi düşünceyi paylaşanların bazılarında hayal kırıklığı yarattığını gözlemlemekteyiz. Yukarıdaki iddiaya da paralel olarak bir başka kaynakta şu yorum yapılmaktadır: *"Buhranlı bir öfke durumunun sevgiyle 1929'da, Paris'te kaleme aldığı ... Hatırat'ı, hasta bir ruhun alçalış ve yükselişlerinin tezahürleri ve tenakuzları (çelişkileri) ile doludur. Herkesi küçültmek istediği bu hatıralarda galiba en çok küçülttüğü kendisi olmuştur"*³⁷⁴. Hikmet Tanyu da, Bozkurt Zakir Avşar ile yaptığı görüşmede, Rıza Nur'un Hayat ve Hatıratım'ının, onu küçülttüğü ve hissiliğinin dehşetengiz boyutlarını ortaya koyduğu görüşünde olduğunu belirtmiştir.

Özakman'a göre, hatıralarını yazarken Rıza Nur'u iki amaç güdülemiştir: *"Kendini yüceltmek; başkalarını, özellikle Mustafa Kemal Atatürk ile Milli Mücadele kadrosunu ve Lozan kurulunu küçültmek, aşağılamak, karalamak. Böylece sahte bir tarih yaratmaya yeltenmiş ve hatıralarının, başlıca tanıkların hayatta olmayacağını tahmin ettiği bir tarihe (1960 yılına) kadar açıklanmaması için de önlem almıştır"*³⁷⁵. Anıların yayınlanmasına *"kayda değer bir tepki"* olmamış, *"bir hastanın hezeyanları"* olarak görülmüş, üzerinde durulmamış, genellikle önemsenmemiştir³⁷⁶ diyen Özakman, *"Benim kuşağım Rıza Nur'a da, vatanı dişleri ve tırnaklarıyla uçurumun kıyısından çekip kurtarmış bütün Kıvıya-yı Milliyecilere duyduğu saygıyı duyardı. Çünkü onların arasında yer almıştı. Hatıraları yayınlanınca şaşırdık. Rıza Nur'un normal biri olmadığı açıktı"* yorumunu yapmaktadır³⁷⁷.

1973 yılında yapılan ve Ötüken dergisinde yayınlanan röportajda Nejdett Sançar, *"Hesaplaşma"* adlı kitabının çıkışının iki buçuk yıl kadar gecikmesini, baskı işinin tamamlanmasına az bir zaman kala, sıkıyönetimin basılmasını ve dağıtılmasını

³⁷³ A.g.e., s.19.

³⁷⁴ Yeni Türk Ansiklopedisi, VII, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 1985, s.2700.

³⁷⁵ Turgut Özakman, a.g.e., s.19.

³⁷⁶ A.g.e., s.159.

³⁷⁷ A.g.e., s.153.

yasakladığı kitaplardan birisinden, bu kitaba bazı parçalar almış olması ile açıklamaktadır. Bu yasaklanmış eser, Dr. Rıza Nur'un "*Hayat ve Hatıratım*" adlı eseridir. Kitabın yasaklanma sebebi ile ilgili olarak; "*Atatürk aleyhindeki parçalar olduğunu sanıyorum*" diyen Sançar, kitabın "*İnönü ve Lozan*" başlıklı bölümü için, Rıza Nur'un hatıralarından bazı parçalar aldığını, bu hatıralar, Lozan'a ait "*ana kaynaklardan*" olduğu için, onları ihmal edemeyeceğini belirterek; "*İnönü'nün Lozan kahramanlığının nasıl bir masal olduğunu tespit etmek üzere*" oradan bazı kısımları aynen aldığını söylemektedir³⁷⁸.

Yine aynı dergide, 1974 yılının Eylül ayında, ölüm yıldönümü nedeni ile Rıza Nur'un hayatını konu alan bir yazıya yer verilmiştir³⁷⁹

Şevket Süreyya Aydemir 1975 yılında yapılan bir röportajda Atatürk'e ve onun düşüncesine olan düşmanlığa değinirken sözü Rıza Nur' getirmekte ve Atatürk'ü "*halka indirmenin ipinin ucunu bıraktığımız günden sonra*", Atatürk'ün isminin arka plâna gittiği, heykellerin kırıldığını belirtmektedir. Atatürk düşmanlığı ile dolu yayınların çoğalmasına da Rıza Nur'un Hayat ve Hatıratım adlı eserini örnek gösterekte ve "*kendi de yazılarında ifade eder, dikkatli okursak, kendisi bir ruh hastasıdır*" demektedir³⁸⁰.

Rıza Nur'un, içindeki Atatürk düşmanlığını bin sayfalık bir kitapta kustuğunu ve bu kitabında bir "*gerici*"nin Mustafa Kemal'i neden sevmeyeceğini gösterdiğini³⁸¹ yazan Mehmet Arif Demirer de, 1976 yılındaki durumu açıklarken Rıza Nur'un bundaki etkilerine değinmekten kendini alamamıştır: "*Fikir Özgürlüğünün bu denli geniş ve yaygın olduğu 76 Türkiyesinde Selahaddin Eş'le, Affan Gençosman'lar Rıza Nur'dan aldıkları ilhamla işin içine dini de karıştırarak şariat propagandası yapacaklar, 'halifelik geri gelsin' diyeceklerdir*"³⁸².

Bir başka yazar da, Necip Fazıl Kısakürek'i anlatırken, Rıza Nur'dan da bahsetme gereği duymakta ve Necip Fazıl-Rıza Nur karşılaştırmasına gitmektedir: "*Necip*

³⁷⁸ "İsmet İnönü ile Hesaplaşma Hakkında Nejdet Sançar'la Konuşma", *Ötüken*, 11-12 (119-120) (Kasım-Aralık 1973), s.11.

³⁷⁹ "Dr. Rıza Nur", *Ötüken*, 9 (129) (Eylül 1974), s.4-5.

³⁸⁰ Her Hafta Bir Sohbet, Hazırlayan: Abdi İpekçi, Konuk: Şevket Süreyya Aydemir, *Milliyet*, 10 Kasım 1975.

³⁸¹ Mehmet Arif Demirer, a.g.e., s.42.

³⁸² A.g.e., s.24.

Fazıl, Mısır'da Türkbilik Revüsü'nce yayımlanan Rıza Nur'un tarihinden parçalar yayımlayarak Atatürk'ü küçük düşürmeye çalışır. Rıza Nur'la kendisi arasında, Türkçülük ve milliyetçilik hududu ölçüsüyle gayet ince farklar vardır. Ama, memlekete sokulması yasaklanmış eserinden davasına ve amacına yüzde yüz uygun bulduğu anı parçalarını yayımlıyor"³⁸³.

Nur'un, hatıralarında İsmet Paşa'yı kötülediği satırlardan bol bol alıntılar sunulan bir eserde onun, *"diğer birçok çağdaşı politikacılar gibi, istikrarsız bir hayat" yaşadığı, "düşüncelerini hemen açıklayan, samimi bir insan" olduğu belirtilerek şöyle denilmektedir: "Menfaatinin kölesi değildir. Ne var ki, doğru bildiği fikirleri, bilhassa da Türkçülük idealinde tavizsizliği onu hiçbir fırkaya yâr etmemiştir. ... ölünceye kadar ateşli bir Türkçü olarak kalmıştır. kendisi dinsiz olduğunu söylemiş ise de, dinsiz millet olmayacağını candan kabullenmiş"tir*³⁸⁴. Yazara göre bu anılar, *"yer yer hissî ve indî görüşlere, yanlış ve isabetsiz hükümlere dayanırsa da; Meşrutiyet, Mütareke, İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet dönemlerinin bir Türkçü aydın tarafından nasıl değerlendirildiğini göstermesi bakımından mühimdir*"³⁸⁵.

Aktüel dergisi, Rıza Nur'un anılarına dayanarak, *"Kurtuluş Savaşı'nın Öteki Hikayesi"* konulu bir yazı dizisi yayınlamıştır³⁸⁶. İlginç olan, hatıralar 1967'de yayınlanmasına ve daha sonra yasaklandığı halde bazı çevrelerde el altından satışlarının sürdüğü bilinmesine rağmen, Aktüel'in, sanki Rıza Nur'un hatıralarından hiç kimsenin haberi yokmuş gibi, yer yerinden oynayacak tavrı ile bahsetmesidir. Dergi bir yandan, *"Bunları yazma yürekliliğini sadece Atatürk'ün Sıhhiye ve Maarif Vekili Dr.Rıza Nur gösterdi. Ama uzunca bir süre ortaya çıkmadı bu anılar, çıkar çıkmaz da yasaklandı. Aktüel, bu anıların üzerindeki örtüyü kaldırıp, başta Ali Şükrü Cinayeti olmak üzere birbirinden çarpıcı iddiaları gün ışığına çıkartıyor*"³⁸⁷ diye yazmakta, diğer yandan da *"Oysa, Rıza Nur'un anılarındaki kimi bilgiler, doğrudan Atatürk hayranı yazarlar*

³⁸³ Vecihi Timuroğlu, *Yazınımızdan Portreler*, Başak yay., Ankara, 1991, s.102.

³⁸⁴ Vehbi Vakkasoğlu, *Bu Vatanı Terk Edenler*, Timaş yay., İstanbul, 1989, s. 101.

³⁸⁵ A.g.e., s.102.

³⁸⁶ "Kurtuluş Savaşı'nın Öteki Hikâyesi Dr. Rıza Nur'un Anıları", (Haz: Sefa Kaplan), *Aktüel*, 3 (25-31 Temmuz 1991), s.24-33; 4 (1-7 Ağustos 1991), s.86-91; 5 (8-14 Ağustos 1991), s.54-58. Ayrıca bkz: Rıza Nur, a.g.e., II, s.376-387. 1992 yılında, dönemin Refah Partisi İstanbul, Milletvekili Hasan Mezarıcı, Rıza Nur'un Ali Şükrü Olayı'na dair iddiaları ile ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Hakları Komisyonu'na konunun araştırılması için başvuruda bulunacağını açıklamıştır. Rıza Nur, a.g.e., s.376 (dipnot).

³⁸⁷ *Aktüel*, 3 (25-31 Temmuz 1991), s.25.

tarafından da kaleme alınmış, ancak her nedense pek o kadar dikkat çekmemiştir. Sözgeşi, Falih Rıfkı Atay, Çankaya adlı kitabında açık açık şunları yazmıştır: ‘... Topal Osman da en sonunda, nizamlı ordunun kıta komutanlıklarından İsmail Hakkı (Tekçe) tarafından ve Mustafa Kemal’in emriyle Çankaya sırtlarında vurulmuştur. O Topal Osman ki, Rıza Nur’un iddiasına göre, Atatürk’ün direktifiyle Ali Şükrü’yü ortadan kaldırmıştır”³⁸⁸ satırları ile bu bilgileri ilk kez Rıza Nur’un hatıralarından okumadığımızı yine kendisi ortaya koyuyor. Dolayısı ile de bunları yazması Rıza Nur’un “yüreklilik” gösterdiği anlamına gelmiyor.

Yazı şöyle devam ediyor: “İttihat Terakki’den başlayarak bütün bir Kurtuluş Savaşı’na, Cumhuriyet’in kuruluş yıllarına tanıklık eden, Lozan’daki Türk delegasyonunun ateşli üyesi Dr.Rıza Nur’un anıları ilk kez kamuoyunun önüne çıkıyor. Böylece Milli Mücadele yıllarına ilişkin olarak, Mustafa Kemal’in Nutuk’unun dışında birinci el bir başka kaynaktan da bilgilenme imkânı doğmuş bulunuyor. Cumhuriyet’in kuruluşunda önemli katkıları bulunan Rıza Nur, Mustafa Kemal’in Nutuk’ta yazdıklarının büyük bir kısmının yalan olduğunu, Mustafa Kemal’in olayları işine geldiği gibi aktardığını, işine gelmeyenleri de çarpıttığını söylüyor. Bununla da kalmayıp katil olduğunu iddia ediyor...”

Aynı yazı dizisinde, Rıza Nur’un hatıralarının ortaya çıkışına da şu şekilde yer verilmiştir: “Rıza Nur, hatıratını emin ellere teslim ettikten sonra, bir parça rahatlar. Atatürk’ün ölümü üzerine de 1939 yılında Türkiye’ye döner. Çok değil, bu tarihten itibaren üç yıl daha yaşar Rıza Nur ve 1942 yılında ölür. Atatürk öldüğü halde ağzını tutmuş ve yazıp kütüphanelere teslim ettiği anılardan bir tek kişiye bile söz etmemiştir. Bu nedenle, uzunca bir süre anıların varlığından hiç kimsenin haberi olmaz...”

1963 yılında British Museum’da araştırma yapan genç bilimadamı Cavit Orhan Tütengil, Şark Yazmaları Bölümü’nde bu el yazması anılarla karşılaşınca, işte bu nedenle bir defa değil iki defa şaşırır. Bu, o güne kadar kimsenin adını sanını duymadığı, varlığından haberdar olmadığı bir kaynaktır ve ilk kez Tütengil’in eline geçmiştir. Bilim dünyasını hop oturup hop kaldıran bir haberdur bu. Ama bir de vahim tarafı vardır işin. Rıza Nur’un tanımladığı Atatürk, Cavit Orhan Tütengil’in bildiği,

³⁸⁸ A.g.y.d., s.26.

öğrendiği Atatürk'e hiç mi hiç benzememektedir. Bu durum adamakıllı sinirlendirir genç bilimadamını.

Ancak bir bilimadamı olarak, bu anıları görmemezlikten gelmez Tütengil. Birbirini tamamlayan üç makale yazıp, bilim çevrelerini bu anılardan haberdar eder. Bu makalelerde Rıza Nur'u, özellikle Atatürk hakkında söyledikleri için kıyasıya eleştirir. Ne var ki, eleştirmek için olsa bile, Rıza Nur'un anılarından alıntı yapması gerekmiş, bu alıntılar ise dananın kuyruğunu kopartmıştır.

Cavit Orhan Tütengil'in yazılarından sonra, anıların tamamını okumak isteyen meraklılar, yurt dışındaki dört büyük kütüphaneye taşınmaya başlarlar çok geçmeden. Dedikodular kulaktan kulağa, dilden dile yayılır kısa sürede. Ancak bir yandan Atatürk'ü Koruma Kanunu, bir yandan da kamuoyu tepkisi yüzünden, eski yazı ile kaleme alınmış anıları, Latin harflerine çevirip basacak yürekli bir yayınevi bulunamaz. Nihayet, 60'lı yılların sonunda, bir yayınevi tüm cesaretini toplayacak ve önsözde birbiri ardından özürler sıralayarak anıları altı cilt halinde basacaktır. Kolayca tahmin edilebileceği gibi, basılmasıyla yasaklanması da bir olacaktır... Aktüel, o gün bugündür yasaklı olan anıları ilk kez yayımlayarak yakın tarihimizde olup bitenlere dikkat çekmeyi amaçlıyor³⁸⁹.

Dergi, bu yayınının kamuoyunda ve tarihçiler arasında yeni tartışmalar açması beklentisi taşıdıklarını ifade ettikten sonra; "Bu tartışmaların ülke gündemine yeni olgularla birlikte, yeni bir perspektif getireceği de düşünülebilir. Belki de böyle böyle, tabulardan arındırılmış, herşeyin rahatlıkla tartışılabilirdiği bir ortama geçmek mümkün olabilecek" yorumunu yapmaktadır³⁹⁰.

Bu yazı dizisi kapsamında Rıza Nur ve hatıraları ile ilgili olarak görüşleri alınanlardan biri olan Mete Tunçay; "... Hatırat'ın yasaklanmasının nedeni, Atatürk'ün cinsel hayatına ilişkin bölümler olmalı. Ama Rıza Nur çok antika bir adam. Mesela Abidin Nesimi ondan büyük bir övgüyle söz ediyor. Öyle ki, neredeyse Rıza Nur'u solcu diye tanımlayacak. Benim kendisine fazla bir sempatiyim yoktur ama hakkı yenilmiş bir adamdır. Söylediklerini ise tahkik etmek gerekir" ve Mim Kemal Öke, "Bu konuda arşiv belgeleri ortaya çıkartılmadan bir şey söylenemez. Rıza Nur'un söyledikleri,

³⁸⁹ A.g.y.d., s.26.

³⁹⁰ A.g.y.d., s.26.

bugüne kadar olan resmî yada resmîleştirilmiş görüşün karşısındaki görüştür. Farklı bir yaklaşım getirmektedir. Gerçeğin ortaya çıkartılabilmesi için tezin ve anti-tezin iyi araştırılması yani belgelere gidilmesi gerekir. Siz bana şahsî kanaatimi soruyorsunuz. Bilimde şahsî kanaat olmaz. Tarihçi belgesiz konuşmaz. Ama, Rıza Nur Lozan hakkında doğru şeyler söylüyor” sözleri ile bu konudaki düşüncelerini dile getirmektedir. Cemal Kutay, “... ben Rıza Nur’u yakından tanıdım. O, ben ve Atsız beraber Sinop’a gittik. Çok tutarsız bir adamdı” demektedir³⁹¹.

Rıza Nur’un Lozan hakkında yazmış olduklarının ne derece güvenilir olduğu sorusuna yanıt vermeye çalışılan bir başka kaynakta da, onun kişilik yapısı gözardı edilememiştir: *“Hissiyatı kuvvetli, mağduriyet psikolojisi içindeki bu adamın söylediklerinde elbet birtakım subjektiflikler vardır. Lâkin konferans, zabıtları ve mevcut eserler Doktor’un çok da haksız olmadığını gösteriyor. Küfürleri bir kenara bırakılırsa, söylediklerinin kahir ekseriyeti doğrudur”³⁹².*

Yine 1991 yılında Hasan Pulur, Rıza Nur’u iki yazısına konu etmiştir. 7 Ağustos tarihli Miliyet’teki yazı şöyledir:

“Şimdi yeni bir merakımız var; yakın tarihimizi aydınlatacağız, resmî tarih dışına çıkacağız... İyi, güzel; konuşulmadık, anlatılmadık, tartışılmadık bir şey kalsın bu dünyada... Peki, bunu nasıl yapacağız? Belgeler bulacağız; mesela Rıza Nur’un anıları gibi...

Kimdir Rıza Nur? Rıza Nur’un resmî kişiliğini, hayat hikâyesini merak edenler, ansiklopedilere bakıp öğrenebilirler, bizim bugün anlatmak istediğimiz o değil... Ya ne?

Anılarında baştan sona, Atatürk’e, İsmet Paşa’ya, Cumhuriyet’i kuran kadroya söven Rıza Nur’un kim olduğunu, karakterini, ruh yapısını, akıl sağlığını da bilmek gerekmez mi? Bunları nasıl öğreneceğiz? Kolay; Rıza Nur; o baş tacı edilen anılarında, kendisi hakkında çok önemli ipuçları verir; bunlardan birkaçını okursanız, sanırsınız bir değerlendirme yapabilirsiniz...

³⁹¹ A.g.y.d., s.27. Bozkurt Zakir Avşar ile yaptığı görüşmede de, 1940’larda Nihal Atsız ile birlikte Rıza Nur tarafından Sinop’a davet edildiklerini, ancak kendisinin gitmediğini ve Nihal Atsız’ın da Sinop’tan *“umduğunu bulamamış ve kırgın”* olarak döndüğünü söyleyen Kutay’a karşılık, Nihal Atsız’ın yakın çevresi ve Rıza Nur’un yakınları tarafından bu sözler doğrulanmamıştır. Bozkurt Zakir Avşar, a.g.e., s.13.

³⁹² Hüseyin Yılmaz, *Yakın Tarihimizin Anlatılamayan Hikâyesi 1-İnkılâb Kurbanları*, 3. baskı, Timaş yay., İstanbul, 1993, s.53.

Rıza Nur, rüştiye (ortaokul) öğrencisidir, kendisinden bir-iki yaş büyük arkadaşının evine yatıya gider, raka içip yatarlar. Rıza Nur, sonrasını şöyle anlatır: “Uyumuşum. Bir aralık birden uyandım. Anladım ki karanlıkta biri yatağımda donumu çekiyor ve kesiyor. Yataktan fırladım. Adam da derhal kaçtı. Baktım ki donum kesilmiş. Artık uyuyamadım. Giyindim. Bu işi yapan o çocuktu’.

Nedense, bu gibi işler hep Rıza Nur’un başına gelir. Bir kere de, okul tatilinde memlekete gider, birkaç arkadaşıyla ava çıkarlar, kıyту bir yerde başkalarıyla karşılaşır, bunlar birdenbire Rıza Nur’un üzerine çullanırlar: ‘Sonra yaşlı adam, tabancasını çekti ve bana, çöz, yoksa öldürürüm, dedi’. Fakat Rıza Nur, anlattığına göre kolay kolay çözmez, boğuşur: ‘Nihayet, bayılıp yere yıkılmışım, ağzımdan köpükler fışkırmış, cansız kalmışım. Kendime baktım, bende hiçbir şey, hiçbir fena alâmet yoktu’.

Anılarında bu olayları çok daha ayrıntılı anlatan Rıza Nur, konuya bir de sosyal yorum getirir. ‘Görülüyor ki bir genç için, namuslu kalmak şu bizim memlekette ne güç şey! Bu fena âdet, bu namussuzluk, bu vahşilik Türkiye’nin her şehrinde daima olmaktadır’.

Rıza Nur, gençliğinde bir ara edebiyata merak sarar ve âşık olur. Kime mi? 17 yaşında bir delikanlıya!.. Anlatır: ‘Bu çocuğu herkesten daha ziyade sevmeye başladım. Görmesem aklımdan hiç çıkmıyor, görsem yüzüne bakamıyor, içimde helecan duyuyordum. O bana melek gibi geliyordu; fakat bundan bir şey anlamıyordum. Gündüzün aklımda, keza gece uykumda o idi. Bir gün kalktım, bir ispinoz ötüyordu. Bir ilham ile elime kâğıt kalem aldım, içine birşeyler yazdım ve bir zarfa koyup ona gönderdim’.

Fakat, Rıza Nur’un gençliği hep böyle sapık ilişkilerle geçmez, kızlara da ilgi duyduğu olmuştur; bir gün evde yalnız otururken, teyzesinin kızı gelir; kız içeri girer girmez Rıza Nur üzerine saldırır: ‘Kız kaçmaya başladı. Yakaladım. Uğraşıyordum. Kız şiddetle mukavemet ediyordu. Nihayet aklım başıma geldi; bıraktım’.

Rıza Nur’un kadınlarla ilgili değerlendirmesi de ilginçtir: ‘Ben sade şehvet ihtiyacı sebebiyle kadınlarla münasebetteyim. Fakat kadınlar hem istediğim şeyler değildir. Hatta bu sebepten gençliğimde bir aralık kadın olmak fikrine düşmüştüm. Fakat o da erkeği kadın gibi yapıyor. Hadımağaları malum. İşin içinden çıkamadım’.

Rıza Nur'un evlilik hayatı da bir hayli ilginçtir... Paris'te, berber dükkânı açan karısının, bir Fransız şoförle düşüp kalktığını öğrenir: 'Bir müddettir, bir Fransız şoför ile ami (dost) imiş. Bu adam bunu bedava otomobilde gezdiriyormuş, bu da onu bedava tıraş ettiriyormuş. Haber alınca çıldırır gibi oldum'. Karı-koca boşanmaya karar verirler. Zaten kadın daha önce de, Rıza Nur'a 'bir Fransız madamla ortak, kerhane açmayı' teklif etmiştir. Fakat kadın yalvarır yakarır, ağlar Rıza Nur da yumuşar: 'Daha önce kanaat haline gelmiş olan zannımı zayıflattı. Sesimi çıkarmadım. Boynuma sarıldı, yine ağladı. Bu başımıza gelen nedir diye, ben de sonra ağladım'.

Aradan birkaç yıl geçer, kadın Paris'ten İstanbul'a döner, bir başka erkekle yaşamaya başlar, sonunda kadının isteği üzerine boşanırlar. Rıza Nur bunu da şöyle anlatır: 'Karının başımdan def'ine memnun oldum. Fakat bu aynı zamanda bana fena tesir etti. Boynuz takmak gücüme, arıma gitti. Bu tesir her gün daha ziyade arttı. İçimi, beynimi yedi durdu. Hazım bozdu, uykumu aldı. Beni müthiş keder ve hiddet kapladı'.

İşte Rıza Nur budur.

Bazılarına göre, Rıza Nur'un anıları, yakın tarihimizi aydınlatacakmış... Bu karakterde, bu kişilikte, bu ruh yapısında bir insanın anıları ne kadar doğru, güvenilebilir sayılabilirse, tarihimiz de o kadar aydınlanır herhalde... Anılarında baştan sona, Atatürk'e, İsmet Paşa'ya ve Cumhuriyet'i kuran kadroya söven Rıza Nur'un anılarını okuyanlar, onun kişiliğini de bilmelidirler... Bilmelidirler ki, bu kişilikteki bir insanın, çoğu belgesiz olan anılarını, doğru değerlendirebilsinler"³⁹³.

19 Ağustos'ta, öncekinin devamı niteliğinde bir yazıya rastlamaktayız. Pulur, Rıza Nur ile ilgili başka konuları da tartışmaya açmaktadır: "Madem onun anılarıyla, tarihi aydınlatacaksınız, tabuları yıkacaksınız; o halde Rıza Nur denilen bu adamın kim olduğunu da bilin, dedik. Adam 'Beni iki defa becermeye kalktılar!' diyor. Adam, 17 yaşında bir delikanlıya âşık olup, aşk mektubu yazıyor. Adam, evine gelen teyzesinin kızına saldırıyor. Adam, bir Fransız şoförle, düşüp kalkan karısını sineye çekip, koynuna alıyor... İşte, adamın bu sapıklıklarını, kendi yazdığı kitaptan aktardık diye bozuldular. Niye? Çünkü, tartışılan, adamın cinsel tercihleri değilmiş...

Evet ama, ruh sağlığı, mizacı, karakteri böyle olan bir adamın, kendi el yazısıyla yazdığı bu itiraflara bakıp, onun Atatürk, İnönü ve cumhuriyeti kuran kadroya kustuğu iddia ve itiraflar hakkında bir yargıya varılamaz mı? Fakat maksatları cinsel tercihi

³⁹³ Hasan Pulur, *Olaylar ve İnsanlar/6* (1991-1992), Bilgi yay., Ankara, 1994, s.88-90.

tartışıp tartışmamak değil; oyun bozuldu, Rıza Nur'un ne mal olduğu ortaya çıktı, onun sıkıntısı var! Oysa, tabuları yıkıyoruz diye, Rıza Nur'un hezeyanlarını ne güzel kullanacaklardı, olmadı... Madem cinsel tercihler tartışılmazmış, o halde Rıza Nur'un cinsel tercihleri sizin olsun, buyurun siyasi ve sosyal tercihlerine...

Rıza Nur'un Türkiye'nin yeni baştan ihyası ve fırka programına bakalım. Türkiye'yi yeni baştan ihya etmek için kurulacak partinin programında, alınacak tedbirler ikiye ayrılıyor, ikinci ve esaslı tedbirlerden birkaçını görelim:

'Türk olmayan zabıt (subay) memur, öğretmen, bir kanunla çıkarılacak'. Peki, kim Türk, kim değil? Rıza Nur'un elinde bir ölçek, kafatası ölçecek, Türkler içeri, Türk olmayanlar dışarı... Peki, bunu yaptı, yetti mi? Hayır yetmez, Türkleri de ikiye ayırıyor, Anadolu Türkleri o yana, Rumeli Türkleri bu yana...

'Türklerden, Rumeliler de memuriyete, zabıtlığa, muallimliğe, Anadolu'lulara mukabil, nüfusları nisbetinde alınacaktır'. Yani sizin anlayacağınız, Türk dahi olsalar Rumeli'den gelmişlerse, nüfus bakımından azınlıkta oldukları için, onlara sayıları oranında görev verilecek...

İşte, Rıza Nur, İlhan Selçuk'un deyimiyle, sadece 'kodoş, nonoş, liboş' değildir; cinsel tercihleri öyle, siyasi ve sosyal tercihleri de böyledir.

Ve heyhat, 1991 Türkiye'sinde bu adama, kimler sahip çıkmaktadır. Hazin olan da budur³⁹⁴.

Pulur'un "sahip çıkma" tabiri ile yaptığı eleştirinin yanında, bir eleştiri de Bozkurt Zakir Avşar'dan gelmektedir: "Hatırat'ın spekülasyon amaçlı kullanımı Rıza Nur'u hiç de olmadığı, hatta haketmediği bir aksiyonun en önlerindeymişcesine kamuoyuna maletmiştir.

Oysa Dr. Rıza Nur'un 64 yıllık hayatı ve özellikle bunun aktif politikada geçen 20 yılı dikkatle ele alındığında fikirlerinde sürekli ama sürekli değişmelere rastlanır. Bununla birlikte değişmeyen tek doğrusunun Türkçülüğü olduğu görülecektir. Bunun dışındaki bütün kutsalları caridir. Zaman içerisinde erir, akar, yok olur. Çok hissi, çok fevri bir insandır da.

³⁹⁴ A.g.e., s. 93-95.

Bugün, İslamcı akımların, Hatırat'ının belli bölümlerinden yola çıkarak, -özellikle hilafetle ilgili görüşleri- gerçeği çok iyi bilmelerine rağmen nedense Dr. Rıza Nur'u İslamcıymışçasına empoze etme çabaları da boştur, temelsizdir, mesnetsizdir”³⁹⁵.

1994 yılında ortaya atılan, “Atatürk’ün annesinin Selanik genelevinde çalıştığı” hakkındaki utanç verici iddianın kaynağının, Rıza Nur’un anılarında yer alan, “İhtiyar Teselyahıların rivayeti şudur” diye başlayan birkaç çirkin cümle olduğunu belirten Özakman; “Sonra birileri daha ileri giderek, rivayete dayandığını yazarının bile açıkladığı bu iddiayı, sahte bir mahkeme ilamı ile güçlendirmeye yeltendiler; hatta işi, sahte ilam fotokopilerini Meclis’te dağıtmaya kadar götürdüler” sözleri ile, Avşar’ın “spekülasyon amaçlı kullanım” sözüne güzel bir örnek vermektedir³⁹⁶.

Rıza Nur adının her zaman Atatürk ile “kavga edenler”in ilk sırasında anıldığını, ancak “resmî tarih yazarları ve resmî ideoloji bezirganları”nın Rıza Nur’a karşı şiddetle “allerji” duydukları görüşünü savunan Burhan Bozgeyik, bazı kişilerin de, onun söylediklerinin kamuoyundaki etkisini “kırmak” için onu dengesizlikle suçlamakta olduklarını belirterek; “Gazeteci-yazar Hasan Pulur da Rıza Nur’a saldırarak onun söylediklerinin tesirini kırmak isteyenlerdendir” demektedir. Bozgeyik’e göre, Rıza Nur’un Parti Programı “gerçekte”, Atatürk -Rıza Nur “kavga”sı için önemli “ipuçları” vermektedir. Rıza Nur’un, eski yazının iadesini ve hilafetin yeniden getirilmesi gibi taleplerinin aynı zamanda Atatürk ile “kavga”sının da temel kaynağı olduğunu belirtmektedir³⁹⁷.

Rıza Nur’un, 1908 sonrasının siyasî gündemine imzasını koymuş politikacıların önde gelenlerinden biri, Meşrutiyet Meclisi’nde milletvekili , bağımsızlık savaşında bakan, 1928 yılına kadar adı hemen her yayın organında görülen bir kişi olduğuna dikkati çeken Tevfik Çavdar; “Şimdi kaç kişi tanıyor onu? Tarih kitaplarından çıkartılmış, ortaçağın karanlık dönemlerindeki gibi, sanki afaroz edilmiş. Bir dönemler ismini yüksek sesle yinelemek bile cesaret işi sayılmış. Gerçek o ki ısrarla unutturulmuş. Nedenini soranlara ise tek bir yanıt verilmiş: Gazi’ye muhalif. Aslında Doktor herkese muhalif; döneminde, Gazi’nin muhaliflerine bile muhalif. Temelde kendisiyle bile

³⁹⁵ Bozkurt Zakir Avşar, a.g.e., s.11.

³⁹⁶ Turgut Özakman, a.g.e., s.160; ayrıca bkz: Rıza Nur, a.g.e., III, s.22.

³⁹⁷ Burhan Bozgeyik, Mustafa Kemal’le Kavga Edenler, Çile yay., İstanbul, 1994, s.283-312.

barışık olmayan bir yapısı var” diye yazmaktadır³⁹⁸. Rıza Nur için “doğru adam, bilgili insan” bulunmaması onun bir diğer özelliğidir. anılarında zaman zaman içtenlikle özeleştirilere de yer vermekten çekinmemiştir. Ne yazık ki bu içtenliğin ve gerçekçiliğin payını saptamak mümkün değildir.

Rıza Nur’u “*tüm ruhsal yapısıyla tanımamıza yardım edecek kaynak*” olan anılarının çocukluk ve eğitim döneminde, kendi cinsel yaşamını da eleştiren bir hırçın üslubun izleri görülmekte, Meşrutiyet sonrası siyasî yaşamını anlattığı bölümde de zamana zaman acımasız diyebileceğimiz bir tarzda çevresini ele almaktadır. Örneğin İttihat ve Terakki’nin silahşörleri tarafından öldürülen Ahmet Samim’le ilgili bölümde bir yandan Ahmet Samim’in yiğitliği ve bile bile ölüme gittiği anlatılırken, diğer yandan da onun kendi sevgilisini nasıl ayarttığını ve hamam parasını bile dolaylı bir biçimde kendinden aldığını hikaye etmektedir. Bunun içten ve gerçekçi bir anlatım mı, yoksa bir ruh halinin hezeyanları mı olduğunu tesbit etmek çok zordur. Böbürlenme, çevresindekileri kim olursa olsun aşağılama anıların her noktasında kendini göstermektedir. Şu satırları ise Dr. Rıza Nur’un iç dünyasındaki kaygıyı, çelişkileri bir ölçüde yansıtır: “*İşte buraya kadar. Ben hem meb’usum, hem vekilim, hem muahedelerde bulundum. Hem amilim, hem işlere tamiyle vakıfım. Ve içyüzlerini biliyorum*”³⁹⁹.

“*Eleştiri okları*”ndan kimsenin kendini sakınamadığı Rıza Nur için, Mustafa Kemal “*baş despot*”, İsmet Paşa da yanındaki iki numaradır. Bu iki lideri eleştirirken sanırsınız ki muhaliflerin yanında yer almıştır. Hayır. Karabekir, Ali Fuat, Refet Paşalar, Fethi, Rauf, Adnan Beyler. Aklımıza kim gelirse Nur’un mitralyözünün atış menzilindedir. Kendisine göre eğer işlerin başında yada bir yerinde o olmazsa her şey berbat olacaktır.

Anıların son bölümü bunalımlarının arttığını gösteren olaylarla doludur. Artık eşi ile arası iyice bozulmuştur. Bu arada bir yontucu onun büstünü yapmıştır. O bunalımlı günlerinde belki de tek teselli kaynağı bu büst olmuştur⁴⁰⁰. Fakat büstün yapılışını anlatırken gene de iç dünyasındaki kibiri açıklamadan edemez: “*...Bakıyorum heykelde yüzümde melankoliğim. Bakıyorum samimiyet var. Hakikaten benim ruhum samimidir.*

³⁹⁸ Tevfik Çavdar, a.g.e., s.432.

³⁹⁹ A.g.e., s.433-434.

⁴⁰⁰ Adı geçen büst, halen Sinop’ta Rıza Nur Kütüphanesi’nde bulunmaktadır.

Daima kederliyimdir. Heykelde alnımda müthiş bükümler var. Dedim: 'Bende böyle bir şey yoktur'. Dedi: 'Sen bilmiyorsun okurken, düşünürken alnın eltuva içinde' ”⁴⁰¹.

1999 yılında yapılmış, “Erken Demokrasi Tartışması” üzerine kurulu bir röportajda da Rıza Nur’un adını görmek olasıdır. Nitekim, şair-yazar Özdemir İnce şöyle demektedir: “Rıza Nur’u göklere çıkaranlar da var, zincirlik deli olduğunu söyleyenler de. Tarihçi bunların arasından nesnel doğruları çıkaracak zekaya ve kültüre sahip olan adamdır ”⁴⁰².

Bir başka kaynakta da, Rıza Nur’la ilgili olarak; “anılarından anlaşıldığına göre çılgın bir kişidir. Bu çılgın kişi doğal olarak Millî Mücadele’nin tamamının kendi eseri olduğunu iddia etmektedir. Bundan dolayı münasebetsiz iddialarını ciddiye almak bir tarihçi için yanıltıcı olur” denmektedir⁴⁰³.

Sinop’un tanıtıldığı bir seyahat dergisinde, “gezilecek yerler” başlığı altında Rıza Nur Kütüphanesi’ne de rastlanılmaktadır. Buradaki çalışma odasının mutlaka ziyaret edilmesi gerekliliğinin vurgulandığı yazıda Rıza Nur okurlara; “ömrünü topluma adanmış”, ancak yapıtlarının değeri bilinmemiş bir bilim adamı olarak tanıtılmaktadır. Derginin son tavsiyesi ise, Rıza Nur’un “çağının ötesinde bir bilimsel kafa yapısı taşıdığının iyi bir örneği” olan Fenni Sünnet kitabının mutlaka incelenmesidir.⁴⁰⁴

Özetle, Rıza Nur, “Türkiye tarihinin önemli bir bölümüne tanıklık etmesine karşın, yazdıkları ve çelişkili ruh haliyle bir kenara itilmiş ve unutturulmuştur. Eleştirilerine, karalamalarına her zaman katılmak mümkün değildir. Yazdıkları içersinde gerçek payını çıkartmak için bu gün artık kaybolmuş birçok belgeye gereksinim vardır. Ama gene de o dönemi irdelemeye açması önemli bir adımdır ”⁴⁰⁵.

C. RIZA NUR’UN KİŞİLİĞİ

Çocukluğunda Rıza Nur üzerinde etkili olan kişilerden ilk ikisi -doğal olarak- anne ve babasıdır. Ancak aile içinde tartışmasız otorite olan babanın aynı katı tutumu çocukları üzerinde devam ettirmesinin de etkisi ile Rıza, annesine daha yakındır. Rıza

⁴⁰¹ A.g.e., s.437,438.

⁴⁰² Hürriyet, 14 Nisan 1999.

⁴⁰³ Ahmet Akter, *Türk Devrimine İlişkin Anılarda İmaj*, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İzmir 1999, s. 123.

⁴⁰⁴ Gezi Travel Seyahat Dergisi, 48 (Eylül 2001), s.113.

⁴⁰⁵ Tefik Çavdar, a.g.e., s.438.

Nur, çok sonraları da, anne sevgisine; *“Bu kadını deli gibi severdim. Dünyada şimdiye kadar hiç kimseyi anamı sevdiğim bir şiddetli sevgi ile sevmezdim”* sözleri ile dile getirecektir⁴⁰⁶. Bu tür iyi duygular anne ile sınırlı kalmış ve Rıza Nur’un, kardeşleri ile ilişkileri hep zayıf olmuştur. Örneğin, kardeşlerinden biri ile ilgili olarak; *“Şükürü dünyada bana en çok zarar veren bir mahluktur”* yorumunu yapmaktadır⁴⁰⁷.

Rüştiye öğrencisi iken, bir yıl kadar süren *“çok sofı”*luğunu, okuduğu kitapların etkisine ve aile terbiyesine bağlayan Rıza Nur, Tıbbiye döneminde ise ramazan ayında şarap içen biri olup çıkmıştır⁴⁰⁸. Nitekim sonraları, dini inançlarının zayıfladığına kendisi de işaret edecek⁴⁰⁹ ve bu sürecin sonunda da; *“Allah var veya yok benim işim değildir. Ne inkar ne de tasdik ederim, dedim. Felsefeden vazgeçtim”* sözleri ile, vardığı kararı açıklayacaktır⁴¹⁰. Tıbbiyede verilen *“Akaid-i Diniyye”* dersine çok kızdığını belirtirken; *“sebebi dinsizliğim değildir”* diyen Nur’un, din ile ilgili görüşleri, aradan geçen yıllarla birlikte daha ılımlı bir hal almış görünmektedir: *“Dindar değilim, fakat dine hürmetim vardır. Ve keşki ben de dindar olsaydım diye hasret çekmekteyim. Din insaniyeti kah yükseltmiş, kah da taassup ve cehalet derecesine düşüp, insaniyeti küçültmüş, bedbaht etmiştir. Bunlara rağmen din ne büyük tesellidir, insanlar buna muhtaçtır. Hiç hurafatım yoktur”*⁴¹¹. Kurmayı planladığı *“Türkçü”* adlı partinin programında ise; *“Türkiye’nin resmi dini vardır. Bu da Müslümanlıktır”* ibaresi yer almakta; dinin devlete müdahale edemeyeceği ve devletin de dini, tahakkümü altına alamayacağı belirtilmektedir⁴¹².

Tıbbiyede önceleri haşarı, kavgacı bir Rıza Nur ile karşılaşmaktayız. Sonradan *“hürriyetperver”* bir genç olarak; edebiyat, politika ve kısa bir süre de felsefe ile ilgilenmiştir. Ancak Mizancı Murat Bey’in Avrupa’dan dönüşünün verdiği yılgınlıkla bir süre edebiyat ve politikadan uzaklaşarak, sadece tıp ile ilgilenmiştir. *“Büyük bir inkılap”* dediği ve iki yıl süren aşırı ciddileşme, kimse ile görüşmeme, şakalaşmama devresini, *“kusurlarını düzeltme”* süreci izlemiştir. Kendinde gördüğü kusurlar ve

⁴⁰⁶ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, I, (Haz: Abdurrahman Dilipak), İşaret-Ferhat Ortak yay., İstanbul, 1991, s.75.

⁴⁰⁷ A.g.e., s.129.

⁴⁰⁸ A.g.e., s.76.

⁴⁰⁹ A.g.e., s.99.

⁴¹⁰ A.g.e., s.110.

⁴¹¹ A.g.e., s.152.

⁴¹² A.g.e., II, s.465.

dünyadaki erdemleri listeleme yöntemi ile başladığı bu çabasında aşırıya kaçmaktan kurtulamamıştır. Bakımlı olmayı ve iyi giyinmeyi “züppelik” saydığından dolayı uzun aralıklarla tıraş olmaya⁴¹³, “ahlaksızlıkları sebebi ile” insanlardan kaçmaya ve herkesten iğrenmeye başlamıştır⁴¹⁴.

Öğrencilik yıllarında iki kez tecavüz girişimine maruz kalmış ve yine bu dönemde kendisini; “*Ben sonra anladım ki, bu çocuğa aşık olmuştum*” dediği bir duygusal yakınlığın içinde bulmuştur⁴¹⁵. İlgi çekici olan ise, bu hisleri beslediği kişinin, Sinop’a sürgün olarak gelen on yedi yaşında bir askeri öğrenci oluşudur. Hayat ve Hatıratım adını verdiği anılarında, hayatının hemen her dönemine ait cinsel yaşantısı ile ilgili bolca malzemeye yer vermekten çekinmeyen Rıza Nur, gençlik yıllarında bir ara “*hadım olma*” düşüncesine kapılmışsa da, kadın gibi olmamak için bundan vazgeçmiş ve doktorluk hayatına başladıktan sonra kendisine “*nevrasteni*” tanısı koymuştur.

Gülhane’de asistanlık yaptığı sürede, üç yıllık çapkınlık döneminin ardından; yine kusurlarını düzeltip, hayatına çeki düzen verme faslı başlayınca; çapkınlık, sigara ve rakı ile vedalaşmıştır. Bunlar onun hayatında klasik hale gelecek dalgalanmaların belki de ilk örnekleri idi.

Hayatın önemli bir unsuru ve insanın en iyi terbiyecisi olarak gördüğü aşkın sonucu ise ona göre; “*hayvani bir egoizm*” ve çıkarıcılıktır ve bu da “*aşkın bütün şuurunu söndürmektedir*”⁴¹⁶. Kadınlarla ilgili düşüncelerinde aşağılamamının yanısıra, aşkı tanımlamakta kullandığı egoizm ve çıkarıcılık izleri de kendini hissettirmektedir. Kadınlara yönelik düşüncelerinin özeti şöyledir: “*Kadın, nazarımda erkekten aşağı bir mahluktur. Şimdi kadınların mebus, vekil gibi yükek mevkilere çıkması moda. Akıllarına şaşarım, sökmez bir iştir. Bizde saçı uzun, akli kısıaderler. Şimdi saçlarını da kısalttılar ama, akıllarını uzatamadılar. Ben sade şehvet ihtiyacı sebebiyle kadınla münasebetteyim. Fakat kadınlar hem istediğim şeyler değildir*”⁴¹⁷. “*Fırka Programı*”nda da, “*kadın sokaktan eve*” prensibi adı altında, kadının her şeyden önce “*çocuk makinesi*” olduğu savunulmaktadır⁴¹⁸. İşte kadına dair düşünceleri bu çizgide

⁴¹³ A.g.e., I, s.119.

⁴¹⁴ A.g.e., s.120.

⁴¹⁵ A.g.e., s.108.

⁴¹⁶ A.g.e., s.109.

⁴¹⁷ A.g.e., s.151.

⁴¹⁸ A.g.e., II, s.527-528.

olan Rıza Nur, Bab-1 Ali Baskını'nın ardından yurtdışına çıktığı zaman; amaçsızlık, programsızlık ve melankoliden şikayet ettiği bir devrede; *"yalnızlıktan kurtulmak için"* evlenecektir. On dokuz yıl süren ve boşanma ile sonuçlanan evlilik hayatı, balayından itibaren, sonu gelmeyen sorunlarla doludur. Rıza Nur'un anlatımı ile bu evlilikten bazı kesitler sunmakta, konuyu daha da somutlaştırmak bakımından yarar görmekteyiz:

*"Zaten balayı seyahatinde mütemadiyen kavga etmiştik ve hala ediyorduk. Kadında anormal haller görüyordum. Bir müddetten beri karıdan korkmaya başlamıştım. bir şey söyleyince derhal edepsizleniyor. Anamdan emdiğim süt ağzımdan burnumdan fitil fitil geliyor. Selameti susmakta buldum"*⁴¹⁹.

*"Allah dilini sanki bir hançer yaratmıştır. Derhal kalbe saplıyor"*⁴²⁰.

*"Sebebini hatırlayamıyorum. Müthiş bir kavga ettik. Yine doğdum ve fena doğdum. Hatta öfkemi alamamışım da burnunu da hart diye köpek gibi ısırışım. Kanadı"*⁴²¹.

*"Karacahil sözleri"*⁴²²nden dolayı, eşi ile sohbetten de zevk almadığını belirten Rıza Nur'u, bu kavgalardan da çok yıpratacak ve uğraştıracak olan ise, İffet Hanım'ın morfin bağımlılığıdır. Eşinin artık elini yüzünü bile yıkamama, insanlardan kaçma, gündüzleri morfin alıp yataktan hiç çıkmama, geceleri uyumama ve sürekli olarak yalan söyleme gibi davranışları sonucu, *"ev, aile altüst olmuştur"*⁴²³. Avrupa ve Türkiye hastanelerinde sürdürülen tedaviler de sonuçsuz kalmıştır. Hastanede yattığı bir sırada yüksek dozda morfin alarak intihar girişiminde bulunan İffet Hanım'ın, içinde bulunduğu ruhsal durumun etkisi ile sergilediği -hizmetçi kızları soyup, dövmek ve bu halde dans ettirip, türkü söyletmek gibi- davranışlar, Rıza Nur için üzücü ve yorucu olmuştur. Ancak o, eşinden ayrılamayışını, *"ailemden utanıyorum"*⁴²⁴ sözleri ile açıklayacak ve bu evliliğin ilk zamanlarından beri kafasından hiç eksik etmediği boşanma düşüncesinin eyleme dönüşmesi için on dokuz yıl bekleyecektir. On dokuz yılın sonunda parmağından çıkardığı alyans, onun için artık bir *"lanet halkası"*⁴²⁵.

⁴¹⁹ A.g.e., I, s.422.

⁴²⁰ A.g.e., s.445.

⁴²¹ A.g.e., s.454.

⁴²² A.g.e., s.445.

⁴²³ A.g.e., s.482.

⁴²⁴ A.g.e., s.504.

⁴²⁵ A.g.e., s.555.

Rıza Nur; *“Bir adamı kimse kendisinden iyi bilmez, ancak doğruyu söylemesi lazımdır”* düşüncesi dorultusunda, Hayat ve Hatıratım’da, kendi özelliklerine de değinmektedir. Fiziksel yapısını özetledikten hemen sonra kişilik özelliklerini anlatmaya; *“Zeki bir adam olduğumu söylerler”* sözleri ile başlamaktadır. Anılarında pek çok kişi ve konu hakkında oldukça iddialı ve net yorumlar yapmaktan çekinmeyen Rıza Nur’un, kendi zekasını mütevazı bir cümle ile aktarması ilgi çekicidir. Dünyadaki başlıca iki amacının, *“namuslu adam, çalışkan ve vatanperver adam”* diye anılmak olduğunu ve daima bunun için çalıştığını belirtmektedir⁴²⁶. Ölümünün ardından kaleme alınan yazılarda kendisinden, *“koyu cumhuriyetçi bir yuetsaver”*⁴²⁷; *“samimi vatanseverliğin, sonsuz derecede fedakarlık ve feragatın; millet hizmetini karşılık ve mükafat gözetmeden ve beklemeden, canla başla benimseyen saf ahlakın; sağlam seciyesinin; fevkalade istiğnanın; izzetinefis, vekar ve ciddiyetin en başta gelen mümessillerinden biri”*⁴²⁸ ve *“hak ve hürriyetin cesur müdafii, yürekten milliyetçi ve gerçek Türkçü”*⁴²⁹ olarak söz ettirebilmesinde, bu yoldaki çalışmaları da göz ardı edilmemesi gereken bir etkidir. Konu Rıza Nur olduğunda, kalem sahiplerinin en çok bulunduğu ortak nokta, onun Türkçü kimliğidir. Bu yazılardan birinde; *“vatansever, ülkücü, ahlak ve fazilet sembolü, dava ve mücadele adamı, diplomat, feragat heykeli, devlet adamı, inkılapçı ve hepsinin üstünde büyük bir Türkçü”*⁴³⁰ olarak nitelendirilen Rıza Nur’u *“diğer Türkçülerden ayıran en önemli taraf”* olarak da onun *“mizacı”* gösterilerek; düşüncelerinde olduğu kadar, siyasi hayatında da hep bu *“ateşli, hırçın”* mizacın etkisinin görüldüğü belirtilmektedir⁴³¹.

Onun *“Türklük aşkı”*nı daha iyi anlatabilmek için başvuru; *“Türklük aşkı aklım almış / Beni emsiz derde salmış”* dizelerinin sahibi de yine Rıza Nur’dur. Şair Rıza Nur, bu *“aşk”*ı, şöyle anlatmaktadır:

“Ben Türk’e aşkımdan aklımı yitirdim

Ona verdim bütün kendimi bitirdim

⁴²⁶ A.g.e., s.149.

⁴²⁷ İhsan Unaner, a.g.e., s.51.

⁴²⁸ M. Zeki Sofuoğlu, “Dr. Rıza Nur Beğ”, Sevenlerinin Kalemile Dr. Rıza Nur, (Der: Ziya Yücel İlhan), Toprak Dergisi yay., İstanbul, 1962, s.11.

⁴²⁹ A.g.m., s.10.

⁴³⁰ Nejdîet Sançar, “Örnek Bir Hayat”, a.g.e., s.18.

⁴³¹ A. Buğra, “Bir Fazilet ve Fedakarlık Örneği”, a.g.e., s.77.

*Gördüm zindan, sürgün, bela nice nice
Hayat oldu bana çekilmez bir işkence.
Kendim için değil, bunların hiçbiri
Türk için yanmıştır bağrımın her yeri.
Dünyaya doymuşum kana kana.
Para, hayat ve herşey vız bana.
Sade Türk için ölmektir hevesim
Onun uğrunda kesilsin nefesim.
Burdan gidince gökte güneşim
Orada da Türk'ü sevmektir işim"⁴³².*

Rıza Nur, kendisine böyle yoğun duygular yaşatan ve onu ağlamaya sek eden unsurların başlıcalarının; *"perişan dilenci, bir ağızdan şarkı söyleyen mektep çocukları, talimle yürüyen asker alayı"* olduğunu bilgisini de vermektedir⁴³³.

Yine kendi verdiği bilgilere göre; terbiye ve nezaketi seven, yumuşak, aynı zamanda da gayet ciddi biridir. Seri hareketi sevdiğinden dolayı, herhangi bir işi ertelemek ya da yarıda bırakmak ona rahatsızlık vermektedir. Öyle ki, bu alışkanlığının *"bir hastalık"* halinde olduğunu; *"...bıraksam uyku uyuyamam. Başladığım işi ölsem bırakmam, mutlaka bitiririm"* sözleri ile anlatmaktadır. İsmet Tümtürk'ün bir yazısında da, onun bu özelliği üzerine bir anı yer almaktadır. Rıza Nur'un ölümünün ardından, Tümtürk'ün de bulunduğu bir ortamda, *"onun notlarını bıraktığı bir eserin ortada bulunmayan bir kısmının ne olduğu"*na dair konuşulmakta ve olasılıklar üzerinde durulmaktadır. Bu sırada, *"Rıza Nur'u şahsen tanımamış bir genç Türkçü"*nün, bahsi geçen kısmın belki de eksik olduğunu söylemesi üzerine, orada bulunanlardan biri; *"Hayır, Rıza Nur yaptığı her işi tamam yapardı"* yanıtını vermiştir.

Tümtürk'ün, tanıdığı olduğu bu olayla ilgili yorumu ise şöyledir: *"Rıza Nur'u tanıyanlar her ihtimali düşünüyorlardı ve fakat onun yaptığı işi eksik yapmış olması ihtimalinin üzerinde bir an için bile durmamakta kolayca ve derhal ittifak ediyorlardı"*⁴³⁴.

⁴³² M. Mehmet Ateşoğlu, "Türkçü Rıza Nur Aynı Zamanda Bir Şair İdi", a.g.e., s.35.

⁴³³ Rıza Nur, a.g.e. I, s.152.

⁴³⁴ İsmet Tümtürk, "Dr. Rıza Nur", Sevenlerinin Kalemile..., s.9.

İşlerini ertelemek ve yarım bırakmaktan hiç hoşlanmayan Rıza Nur, tembelliğin de karşısındadır. Hayatının en huzursuz, en çalkantılı dönemlerinde bile tembelliğe teslim olmamış ve bu sayede pek çok makale ve kitap kaleme almıştır. Yalnız başına çalışan ve bundan biraz da hoşlanan yaratılışının, onun başlıca kusuru olduğunu ileri süren bir kalem sahibine göre, bunun nedeni de, “Çevresinde onunla işbirliği edecek duyguda ve o kabiliyette insanları çağının ve çevresinin ona bol bol vermemiş olmasıdır”. Bu iddianın hemen ardından, gösterdiği bu sebep olmasa bile Rıza Nur’un, takım çalışması için gereken uysallık ve kıvraklığı göstermekte zorlanacağını tahmin ettiğini de belirtmektedir⁴³⁵. Aydemir’in yorumu ile de Rıza Nur, öncelikle kendisi ile bağdaşamadığı için, hiç kimse ile bağdaşamamaktadır⁴³⁶. Çavdar, bu yalnızlığı ve “herkese muhalif” olma durumunu -benzer bir yorumla- “temelde kendisiyle bile barışık olmayan” yapısı ve Rıza Nur’un hiç kimseyi “işinin ehli” olarak görmemesi ile açıklamaktadır⁴³⁷. Beğendiği “adamlar”ın çok az olduğunu Rıza Nur, kendisi de belirtmektedir. Ancak anılarında, kişiler hakkında eleştiri olmaktan çıkıp hakarete dönüşen satırların bolluğu karşısında şaşırılmamak olanaksızdır. Onun Hayat ve Hatıratım’daki bu tutumunun “içten ve gerçekçi bir anlatım” ya da “bir ruh halinin hezeyanları” oluşunu saptamanın çok zor olduğunu belirten Çavdar, “böbürlenme, çevresindekileri kim olursa olsun aşağılama”nın, anıların her noktasında kendini gösterdiğini ifade etmektedir⁴³⁸. Rıza Nur’u şahsen de tanıyanlardan Velidedeoğlu, onda “büyüklik hastalığı” olduğunu ileri sürmekte⁴³⁹; Karaosmanoğlu’na göre ise o, “dedikoduya düşkün ve kendini dev, başkalarını şeytan aynasında” gören “ruh hastası bir zavallı adam”dır⁴⁴⁰.

Bu görüşlerin şiddetle karşısında yer alan Erhan Löker’e göre ise, Rıza Nur’un karakteri “yirminci asrın Ergenekonu”dur ve o, “bir devrin üstüne bakan ve o devri

⁴³⁵ A.g.m., s.8.

⁴³⁶ Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa III, 3. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981, s.258.

⁴³⁷ Tefik Çavdar, a.g.e., s.432.

⁴³⁸ A.g.e., s.434.

⁴³⁹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Bir Lise Öğrencisinin Milli Mücadele Anıları, Varlık yay., İstanbul, 1971, s106.

⁴⁴⁰ Milliyet Sanat Dergisi, 111 (20 Aralık 1974), s.30. Hayat ve Hatıratım’da Karaosmanoğlu’nun, Fransız romanlarından çalıontılar yapan, “zararsız bir romancı”, buna karşılık “bayağı bir mahluk” ve “eşsiz dalkavuklardan” bir “vurguncu” olduğu yazmaktadır. Bkz: Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım III, Yayına Hazırlayan: Abdurrahman Dilipak, İşaret yay., İstanbul, 1992, s.368-369.

aydınlatan en çetin imtihan günlerinin vergisi”dir⁴⁴¹. Ona, “ele alınmaz dikenli bir bomba haşinliği” veren de, “düşündüğü gibi yaşamaya azmetmiş” olmasıdır⁴⁴². Kimseden bir şey istemeyen, pek ciddi tabiatlı, inatçı ve sebatkar, terbiyeli, düşüncesine en aykırı düşünceleri bile dinleyen, geçimsiz ya da atak olmayan bir şahsiyet olarak Rıza Nur’un kişilik portresini çizmeye başlayan İzzeddin Şadan, onu Clemenceau’ya benzetmektedir: İnatçılık ve kavgacılık başlıca ortak özellikleridir. İkisi de “hatip” değildir⁴⁴³ ve ikisinin de kalemlerinden eleştiri ve hücum “bir zehir şelalesi” gibi akmaktadır. Ancak Clemenceau bilimsel alanda şüpheci (septik) ve yavan bir yazar, Rıza Nur ise “çok orijinal eserleri olan” ve “milliyetçilik sahasında ilk kalkınmayı ciddi bir tarih kitabı ile ortaya atan bir müellif”tir. Bireyci olduğundan dolayı, “tıpkı Clemenceau gibi” hiçbir partiden değildir. “Tıpkı onun gibi liberal” dir ve yine “onun gibi” ülkesine, en buhranlı dönemlerde en parlak hizmeti etmiş ve “onun gibi” , bir odacıkta kimsesiz, bakımsız ölmüştür. Zira Clemenceau gibi, Rıza Nur’un da aile ilişkileri “gevşek kalmıştır”⁴⁴⁴.

Kendi anlatımı ile Rıza Nur’u tanımaya devam ettiğimizde onun az gülen, oldukça kötümser ve şüpheci yapısı ile karşılaşırız. Kanıt olmadan hiçbir şeye kolaylıkla inanmadığını, bu nedenle de bir insanı yıllarca tanıyıp “iyiliğini delilleriyle görmedikçe” kimseye “iyi adam” demediğini ifade etmektedir⁴⁴⁵. Bu şüpheci yaklaşımın da etkisi ile kimseye güvenememek hali, hayatının hemen her dönemine hakimdir. Öyle ki, insanlardan iğrenmekte ve kimseye güvenmemektedir⁴⁴⁶. Güvenmediği için de, ömründe kimseyi dost olarak görmemiştir⁴⁴⁷. “Bir erkeğe çıkıp konuşmazdı bile” dediği eşine güvensizliğinden dolayı, İffet Hanım yalnız dışarı

⁴⁴¹ Erhan Löker, “Dr. Rıza Nur’un Karakteri”, *Sevenlerinin Kalemîyle...*, s.30.

⁴⁴² Remzi Oğuz Arık, “Rahmetlik Dr. Rıza Nur”, a.g.e., s.57.

⁴⁴³ Kürsüde olduğu zamanlarda yaptığı el, baş ve yüz hareketlerinden dolayı Cenap Şehabettin bir makalesinde Rıza Nur’dan, “mimik hatip” olarak söz etmektedir. Bkz: Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, I, s.154. aynı konuda Velidedeoğlu şunları anlatmaktadır: “İlk hükümet kuruluşuna göre, Meclisin başkanı, aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetinin de başkanı idi. Bu nedenle hükümet programını -Meclisin başkanı olan- Mustafa Kemal Paşa okuyamazdı.bunu Mecliste Maarif Vekili Rıza Nur okudu. Kendisini ilk kez Mecliste bu vesile ile dinledim. Hamdullah Suphi Bey’in yarısı kadar hatipliği yoktu. Fakat düzgün konuşuyor, elindeki metni, kandırıcı pozlarla okuyordu. Sanıyorum ki, bu programı Mustafa Kemal Paşa’nın yerine, onun temsilcisi olarak okuduğumun bilincini taşıyordu”. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, a.g.e., s.47-48.

⁴⁴⁴ İzzeddin Şadan, a.g.m., s.48.

⁴⁴⁵ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, I, s.153.

⁴⁴⁶ A.g.e., s.152.

⁴⁴⁷ A.g.e., s.96.

çıkıldığında gizlice arkasından gittiğini şöyle anlatmaktadır: *“Bakardım ki insanların yüzüne bile bakmıyor. İçime emniyet gelirdi; fakat birkaç gün sonra yine takip ederdim”*⁴⁴⁸.

En büyük korkusu ise, birisine haksızlık etmektir. Her işte ve herkese karşı dürüst olmasının yanında; entrika ve dalkavukluğu hiç sevmediğini anlatmakta ve bu nedenle *“hiçbir devirde makbul”* olmayacağına inanmaktadır. *“Elastiki”* olmayı istediye de, başaramamıştır. *“Pozitif”* ve *“maddi”* olmasının yanı sıra, çok *“Franc”* bir adamdır. İçinde kin ve hile yoktur. İntizamı çok sever, alıngan, sabırlı, cefakar, hassas, çok düşünüp, iyi yazı yazar. Vücudu kuvvetlidir, ancak boğazına düşkün değildir. Mevki hırsı yoktur, eleştirecek bir şey gördüğünde ise kendini tutamamaktadır. Seyahat, doğa, av, nükteli söz, zeki ve bilgili kişilerle sohbet, müzik, opera ve opera komiklerden hoşlanan Rıza Nur’un sevmedikleri ise; eğlence, tiyatro, sinema, süs, debdebe, tören, bayram, roman, hayvan, insan, yalancılık ve militarizmdir. Tek zevkinin yazıp okumak ve tek dostunun da şiir ve bilim olduğunu belirten Rıza Nur; Hommer, Alfred de Mussette, La Martine, Victor Hugo, Goethe ve Schiller’i okumaktan ayrı bir haz almaktadır. Ayrıca *“saz şairleri”*nden Köroğlu, Karacaoğlu, Demoroğlu, Zihni, Sümmani, Derdli; *“tekke şairleri”*nden Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Niyaz-ı Mısri, Hatayi ve *“klasikler”*den Babür, Ahmed Paşa, Kemal Paşaoğlu, Ali Şir Nevai, Necati, Şeyhülislam Yahya, Haleti, Hayreti, Nedim, Fuzuli, Nefi, Galip Dede, Ziya Paşa, Namık Kemal, Abdülhak Hamid, Tevfik Fikret’i beğenmektedir⁴⁴⁹.

Hayat ve Hatıratım adlı eserinde, cinsellik ve çarpık ilişkilere dair satırların bolluğu ve üslubun bazen şaşırtıcı derecede bayağılaşması dikkat çekicidir. Rıza Nur, belki de bunun farkında olarak, neden böyle olduğunu savunusunu yapmaktadır: *“Ben bu çirkin şeyleri yazıyorum. Şimdiye kadar kimse yazmamıştır. Yazmak, yazmamaktan daha doğrudur. Çünkü bir şeye göz yummakla o gayri mevcut olmaz ki. Bilakis bilinsin ve tedbir alınsın. Kadını serbest bırak; fuhuş artar. Kadını sıkı tut; istimne, livata, vati hayvan ve kadınlar arasında sevicilik gibi tenasüli delaletler, ahlaki hastalıklar yol alıyor. İki ucu pis değnek. Ne yapmalı bilmem”*⁴⁵⁰.

⁴⁴⁸ A.g.e., s.431.

⁴⁴⁹ A.g.e., s.157-158.

⁴⁵⁰ A.g.e., s.146.

Yine Hayat ve Hatıratım'dan edindiğimiz bilgilere göre, Rıza Nur'un, yaptığını ileri sürdüğü hizmetlerden bazıları şunlardır:

“Laiklik” sözcüğünü ilk kez kendisinin, Lozan görüşmeleri sırasında telaffuz ettiğini belirtmekte ve ayrıca saltanatın kaldırılmasına ilişkin önergesine koydurmuş olduğu, *“din ve devlet ayrıldı”* kaydının da *“laikliğin esası”* olduğunu yazmaktadır⁴⁵¹. Saltanatı kaldıranın da kendisi olduğunu savunurken; *“benim takririmle oldu ki, Mustafa Kemal'in takriri yazdığımından haberi bile yoktu”* demektedir⁴⁵². Bir adım daha ileri giderek de; Cumhuriyet yönetiminin de kendi eseri olduğunu iddia etmekten geri duramaz: *“Halbuki, cumhuriyet benim padişahlığı ilga eden takririrmle benim tarafımdan yapılmış demektir”*⁴⁵³.

Rıza Nur, halifeliin kaldırılmasını ise eleştirmektedir. Çünkü ona göre hilafet; kuvvetlendirilecek ve modernize edilecek bir kurumdur⁴⁵⁴.

TBMM kurulduğunda, devlete Türkiye denmesi önerisini kendisinin getirdiği, bunun kabulü için uğraştığı⁴⁵⁵ ve nazırlara *“vekil”* denmesi fikrinin de sahibi olduğunu yazmaktadır. Ayrıca; *“Mebusan pek Arapça'dır”* diyerek, *“Millet Meclisi”* adının konulmasındaki payını belirtirken; *“Mustafa Kemal buna bir de 'Büyük' kelimesini ilave etti. Meclise zahiri büyük ünvanlar vermek istiyordu. Onun usulü budur. Onu zahiren büyültür. Bütün kuvvetlerine kendi tesahüb eder. Maamafi bu meclis pekala bu ada layıktır”* yorumunu yapmaktadır⁴⁵⁶.

Türk Tarihi adlı eserinde, şapkanın günah olmadığını anlattığını ve Mustafa Kemal Paşa'nın da bu kitabı okuduktan sonra, bunu *“kendi marifeti gibi”* yaptığını yazarak, dolaylı yoldan Şapka İnkılabı'nı sahiplenmekte ise de, Mustafa Kemal Paşa'nın, *“gösteriş yapmak, dahilik taslamak için”* bunu *“darbe ile”* yaptığı eleştirisini getirmektedir. *“Nitekim tesettürü de kendi kaldırmış gibi gösteriyor”* diyerek, bunun daha İttihat ve Terakki döneminde başladığını, Dünya Savaşı'nda Türk kadınının

⁴⁵¹ A.g.e., II, s.393.

⁴⁵² A.g.e., III, s.27.

⁴⁵³ A.g.e., s.272.

⁴⁵⁴ A.g.e., s.276. Fırka Programı'nın *“Din ve Vakıf Teşkilatı”* bölümünün ilk maddesi de bu düşüncüyü yansıtmaktadır: *“1- Hilafetin yeniden tesisi hayati bir ihtiyaçtır. Papa dururken hilafeti ilga etmek cinayetti.binaenaleyh hilafet yeniden teşkil edilecektir. Türk din alimleri arasından biri Millet Meclisince halife intihab olunacaktır. Müddeti beş yıldır”*. Bkz. : A.g.e., II, s.510.

⁴⁵⁵ A.g.e., III, s.27.

⁴⁵⁶ A.g.e., s.54.

tamamen “Avrupalı kadın gibi” sokağa çıktığını aktarmakta ve şöyle devam etmektedir: “Bunlar zaruri tehavüllerdi, nasıl olsa olacaktı ve kendi kendine oluyordu. Zaten Anadolu’da Türk köylüsünde tesettür yoktu. Bu sade şehirlerde idi”⁴⁵⁷.

Rıza Nur’un kişiliğini daha iyi değerlendirebilmek için, Hayat ve Hatıratım’da çizdiği portrelere de bakmanın yararlı olacağı düşüncesindeyiz. Nur, insan tahlillerinde kişilerin zeka, soy, namus ve fizik yapıları ile ilgili -bazen hakarete varan bir üslupla- değerlendirmeler yapmıştır. Örneğin, İsmet İnönü ve Atatürk’ü anlattığı dört sayfada, toplam seksen bir sözcük; adi, namus, tulumba, meçhul, aptal, entrika, iğfal, ahlaki zaaf ifade ettiği ve hakaret anlamı taşıdığı için “metinden çıkartılmıştır”.

Atatürk’ten; “mağrur”, “kibirli”, “müstebit”, “para canlı”, “hasis”, “tamahkar”; İnönü’den ise “haris”, “menfaatperest”, “riyakar”, “sahtekar” ve “cahil” sözcükleri ile bahsetmektedir⁴⁵⁸.

Rıza Nur’a göre, Salih Bozok “kara cahil”; Tevfik Rüştü Aras “zekası, tahsili basit”, “çirkin yüzlü” kişilerdir⁴⁵⁹. Hamdullah Suphi Tanrıöver “cahil”, “kadın tabiatlı”; Rauf Orbay ise “akılsız”, “cahil” ve “haris” olarak nitelendirilmektedir⁴⁶⁰. Ruşen Eşref Ünaydın’dan şöyle bahsedilmektedir: “Ezeli ve ebedi sarhoş. Kel tavil ahmak sözüne uyacak derecede uzun boylu ve kısa akıllı. Hem de pek cahil. Sade biraz düzgün roman yazar. Romanları da fuhuş”⁴⁶¹.

Yine Rıza Nur’a göre, Fevzi Çakmak; kimse ile konuşmayan “tuhaf bir adam”dır: “Sade resmi işi ile meşgul. Üstüne başına hiç bakmaz. Pislik içindedir. Galiba saçını bile taradığı yok. Tırnakları uzun ve içi simsiyah pislik. Beş vakit namazındadır. Bu adamda zerre kadar benlik, mevcudiyet, izzetinefs yok. Vakıa bazı halleri öküz gibidir ama öküz de pek muti değildir. Zekası yüksek değil ama zararsız bir zekadır. Ve yine zararsız akl-ı selimi vardır”⁴⁶².

⁴⁵⁷ A.g.e., s.296. Özakman’ın konu ile ilgili yorumu çarpıcıdır: “Acaba bazıları niye Atatürk’e kızıyorlar ki? Baksanıza, bütün inkılapları hep Rıza Nur yapmış. Bunca açıklamaya rağmen Rıza Nur’a kızmadıklarına göre, anlaşılan onlar da Rıza Nur’un iddialarına inanmıyorlar”. Bkz: Turgut Özakman, a.g.e., s.113.

⁴⁵⁸ Rıza Nur, a.g.e., III, s.401-405.

⁴⁵⁹ A.g.e., s.405-406.

⁴⁶⁰ A.g.e., s.406-408.

⁴⁶¹ A.g.e., II, s.218.

⁴⁶² A.g.e., III, s. 198-199.

“Kudretli bir nesirci” dediği Süleyman Nazif’in, muhalefeti bırakarak “İttihatçılar lehine” bir makale yazmasını “müthiş seciyesizlik” sayan ve bu nedenle ona düşmanlık besleyen Rıza Nur’un; İttihat ve Terakki’de başlayan siyasi hayatı, Ahrar Fırkası ve sonradan “iç yüzü”nü yazdığı Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nda devam etmiştir. “Benim gibi kim sabit kalmış. Millet, Türk menfaati dedim. İptidadan bugüne kadar hale onda sabitim” açıklamasından da, bu konuda başkalarına göstermediği hoşgörüyü, kendisine göstermekte bir sakınca görmediği anlaşılmaktadır⁴⁶³.

Turgut Özakman, Rıza Nur’un anılarını, Ruh ve Sinir Hastalıkları Uzmanı Dr. Hasan Behçet Tokol’a (İht. No. 1961-7484/12097) vermiş ve hatıraları inceleyen doktordan “objektif bir teşhis” koymasını istemiştir. Tokol’un, Hayat ve Hatıratım’ı baz alarak yaptığı kişilik analizinde dikkat çekici saptamaların da konunun bütünlüğünü sağlaması bakımından önemli olduğunu düşünmekteyiz:

“Kısıtlı, kapalı, ceza dolu bir ortamda, mutsuz bir çocukluk yaşamış. Evde sert ve hoşgörüsüz, ev dışında pek ağırlığı olmayan bir baba. Cahil, zavallı bir anne. Ürkütücü bir dış çevre. Psikolojik açıdan normal gelişmeyi tamamlayamıyor. Ego (benlik) ve dolayısıyla süper-ego dediğimiz ruhsal denetim mekanizması gelişmiyor. Sosyalleşme yetersiz. Örnek alınacak bir aile büyüğü de olmadığı için identifikasyon (benimseme, idealleştirme) fırsatı da kaçıyor. Böylece ilerde daha başka ve derin bozukluklara yol açacak olan nevrotik bozukluğun temelleri atılıyor.

Erginlik döneminde kendini taşkın bir şekilde dine vermiş. Bir süre sonra dinden uzaklaşıyor, kuvvetli bir pehlivan, kumandan olmak istiyor. isteği Harbiye’ye yazılmaktır, ... babası engel olarak bu yoğun isteğine de ket vurur. İlerde askerlere düşman kesilecektir. Zaten hayatı boyunca, her konuda, bir uçla öbür uç arasında gidip geldiğini, hemen hemen hiçbir görüşte kararlı ve sabit olmadığını görüyoruz. Bir dönem kadın olmay istiyor, sonra kadınları aşağılıyor. Bir içine çekiliyor, bir bütün şiddetiyle sosyal hayata katılıyor. Aşırı titizlikten aşırı pisliğe sürükleniyor. Arnavutlar’ı ayaklandırmaya girişmekten kaçınmıyor, sonra milliyetçi, sonunda da ırkçı oluyor. ‘Laikliği gerçekleştiren, hilafeti kaldıran benim’ diye övünüyor, sonra Türkçü Partisi programında hilafetçi kesiliyor. Milli Mücadele süresince Mustafa Kemal’in emrinde,

⁴⁶³ A.g.e., I, s.363.

tam bir itaatle çalışıyor, Türk Tarihi adlı kitabında göklere çıkarıyor, sonra bu hatıraları yazıyor.

Askeri Rüştiyede okurken cinsel acize uğruyor. Bunun psikolojik travmasının (darbe) Rıza Nur'u çok sarstığı anlaşıyor. İzolasyon (kendini çevreden soyutlama) başlıyor. Sinop'ta, bir kere daha cinsel saldırıya uğruyor. Sonraki gelişmelere bakarak, bu saldırının, iddia ettiğinin tersine sonuçsuz kalmadığını düşünebiliriz. Güven duygusunu iyice yitirir. Artık kimse ile konuşmaz. Zayıflar, zatülcenp hatta verem olur.

Tıbbiye babasının yaptırabildiği tek bir sivil elbise ile bitirecektir. Bir defa bile gülmez. Bu dönem tam bir depresyon (ruhsal yavaşlama, içe kapanma, çöküntü) dönemidir. Homoseksüel eğilim ortaya çıkar veya güçlenir. Sinop'ta sürgün olarak bulunan 17 yaşındaki bir Harbiye öğrencisine aşık olur. Bu defa kendini şiire verir, dinle bütün ilgisini keser, alay eder. İçki içer, sigaraya başlar, esrarı dener.

Çocukluğundaki nevrotik bozukluklar, kişilik yapısındaki yetersizlikler, erginlik çağındaki olayların da etkisiyle, bu dönemde ciddi nörotik reaksiyonlara (egonun ve süper-egonun normal çalışmaması ve bilinçaltı çatışmalar), hatta borderline şizoid reaksiyonlara (şizofreninin paranoid form sınırında olması) yol açacak ve kişilik yapısını köklü bir şekilde etkileyecektir.

Mikrop korkusuyla hiçbir şeye el süremez olur (Obsesif-kompulsiv sendrom). Aşağılık duygusu iyice belirginleşir. Burnunun büyüklüğünden de huzursuzluk duyar (Depersonilasyon). Agresif ve hostile (saldırgan ve kızgın) olur. Zaten yetersiz olan süper-ego iyice çöker. Kıskançlık duygusu da gittikçe keskinleşir.

1901'de Tıbbiye'den mezun olur.

Staj yılında yeniden nevrasteni olacaktır.

Sanıyorum ki hastayı güdüleyen hizmet değil, iktidar/ikbal motifi. Bir paride, bir yönetimde, bir meslekte başta değilse veya iktidarı paylaşmıyorsa, o ortamı parçalayıp bozarak, kötüleyerek terk edip muhalefete geçiyor. Sebebi gelişip yerleşen ve hayatının sonuna kadar devam edecek olan kişilik bozukluğudur (Psikopati).

Dr. Rıza Nur'da şu belirti ve reaksiyonları buldum: Mitomani (yalan söyleme), fabulasyon (masal uydurma, hayali hikayeler, yapılmayan konuşmalar), fanteziler (hayal ettiği olayları gerçek sanma), megalomani (büyüklük fikirleri), narsizm (kendine hayran olma), paranoid reaksiyonlar (takip edildiğini sanma duygusu ve öldürülme

korkusu yani hezeyanlar, marazi kaskançlık, kimseyi beğenmeme, herkesi tenkit ve karalama, aşırı alınganlık, en yakınlarına bile güvensizlik ve şüphe, aşırı ve devamlı övünme, sahte gurur ve kibir ...), korku ve panik, firar duygusu, derin bir aşağılık duygusu, giderek haya duygusunun da kaybolması.

Hastanın affektif hayatında (heyecansal yaşamında) kin ve intikam, saldırganlık ve kızgınlık, iftira atma duygusu gittikçe artmış. Ayrıca zaman zaman, ruhsal hayatındaki karmaşanın projeksiyonu (dışa yansımaları) da kolayca gözleniyor.

Bunların yanında, bu tür hastalarda çok görülen kandırma ve aldatmaya yeltenme, kurnazlık, oyalama ve acındırma gibi bazı hususlar bu kişilik tablosuna eşlik etmektedir.

Bu amaçlarla kendi aleyhine yazdığı öyle pasajlar var ki onları bile kuşku ile karşılamak yanlış olmaz kanısındayım.

Son on yıl içinde lişilik bozukluklarının çok arttığı, hastanın doğrudan ve dolaylı itiraflarından, artık bir dejenere psikopat olduğu belli oluyor.

Hastalığı hakkındaki teşhisim, çok kısa bir ifade ile şudur: Psikopatik bir zemin üzerinde paranoit reaksiyon. Yani çok ağır bir ruhsal bozukluk tablosu.

Bu tür hastalar, zeka fakülteleri tamamen bozulmadığından, kısa süreli de olsa olumlu işler yapabilirler. Niekim hastanın, mesleki ve siyasi hayatında bazı olumlu işlerine ve gayretlerine rastlamaktayız.

Anılarını son duygu, düşünce ve yargılarına göre değiştirerek, geriye dönüp yeniden kurgulayarak, sanki gerçekmiş gibi nakletmiş ki bu tutum, bu tür hastalara özgü bir telafi ve tatmin yoludur.

Bir doktor olarak diyorum ki, bu zavallı hastayı tarihe emanet edelim ve artık rahatsız etmeyelim. Çünkü böyle bir hastanın anılarını ve tanıklığını ciddiye almak tıbben mümkün değildir⁴⁶⁴.

⁴⁶⁴ Turgut Özakman, a.g.e., s.154-158.

SONUÇ

Rıza Nur, 1879 yılında, Sinop'ta doğmuş ve on dört yaşında rüştiyeyi bitirdikten sonra, öğrencilik hayatını sürdürmek için babası ile gittiği İstanbul'da, hayatının seyri tıptan, siyasete doğru yönelmiştir. Ancak siyaset adamı iken de, sonrasında da, “*Doktor*” Rıza Nur adı ile anıldığından, hayatının bu iki yönü birbiriyle kaynaşmış gibidir.

Tıbbiye’de öğrenci olduğu yıllarda, çevresi ile ilgisini keserek, daima okumakla meşgul olduğundan dolayı kendisine “*Diyojen*” diye takılan arkadaşları, yıllar sonra, belediyeye yapılan bir teklifte, Sinop’taki bir park ve sokağa bu iki hemşehrinin, Rıza Nur ve Diyojen’in adlarının verilmesinin gündeme getirileceğini elbette tahmin edemezlerdi. 1901 yılının sonunda Yüzbaşı Doktor olarak diplomasını aldıktan sonra staj yapmış ve kendisine çok şey kazandırdıklarını her fırsatta dile getirdiği hocaları Deicke ve Witting’le çalışmaya başlamıştır. Beş yıl süren Gülhane hayatı boyunca da çapkınlık, tütün, rakı, kavgacılık, haylazlık ile düzenli hayat, okuma, ağırbaşlılık arasında gidip gelmiştir. Gülhane’den ayrıldıktan sonra, bir süre Tıp Fakültesi’nde asistanlık yapmış ve II. Meşrutiyet’in ilanından birkaç ay önce, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne girmiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra yapılan seçimler sonucunda Rıza Nur, Sinop Milletvekili olmuştur. Ancak çok geçmeden İttihatçılara karşı muhalefete başladıysa da, 31 Mart Vakası’nın patlak vermesinin hemen ardından Mısır’a kaçmıştır. Suçsuz olduğuna karar verildikten sonra döndüğü İstanbul’da, sakin geçen kısa bir sürenin ardından yine İttihatçılar aleyhine çalışmalarına başlamakta gecikmemiştir. Ancak 1910 Haziranında, Cemiyet-i Hafiye meselesinden dolayı tutuklanarak, yargılananlar arasındadır. Yaşadıklarını ve bu konudaki bilgi ve düşüncelerini Cemiyet-i Hafiye adlı kitabında kaleme alacak olan Rıza Nur, hapisten çıktıktan sonra hava değişimi için Avrupa’ya gitmiştir. Buradaki duraklarından biri Viyana, diğerleri ise Paris ve Nice’tir.

31 Mart Olayı'ndan sonraki ortamın muhalefetin şekillenmesinde etkili olması, İttihat ve Terakki'ye muhalefette birleşen, fakat çoğu konuda ortaklıkları bulunmayan bir grup milletvekilini muhalif bir parti kurmaya yöneltmiştir. İşte bu şartlarda, 21 Kasım 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın mimarlarından biri de Rıza Nur, çok geçmeden, partide bir klik oluşturulmasından şikayet etmeye başlamış ve şikayetleri giderek Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na muhalefete dönüşmüştür. Meclisin feshedilmesinden sonra, askerlikten de ayrılarak seçim dönemini geçirmek üzere Sinop'a gitmiştir. Seçimlerin ardından yeniden İstanbul'a döndüğünde ise, doktorluğa ağırlık vermiştir. Bundan sonra Rıza Nur adının anıldığı olayların ilki Halaskar hareketi, ikincisi de Arnavut İsyanı'dır. Balkan Savaşı döneminde "*ihtiyat zabiti doktor*" olarak silah altına alınmış ve sonrasında bir süre morg müdürlüğü görevini üstlenmiştir. Bab-ı Ali Baskını'nın ardından tutuklanan Rıza Nur, Cemal Paşa ile yaptığı bir görüşme sonrasında, hapisten çıkarak önce Romanya, ardından İsviçre ve Fransa'ya geçmiştir. Fransa'da, on sekiz yaşında İffet adlı bayanla hayatını birleştirerek, genelde dert ve şikayetlerle anacağı evliliğine ilk adımını atmıştır. Balayının ardından bir süre eşinin ailesinin yanında Nice'te geçirilen günleri, Paris'e yerleşme süreci izlemiştir. Bu aşamada beliren boşanma düşüncesi, Rıza Nur'da uzun yıllar devam edecek, ancak yıllar sonra kesin olarak ayrılan taraf İffet Hanım olacaktır.

Hayat ve Hatıratım'dan öğrendiğimize göre, Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada Cenevre'de bulunan Rıza Nur, savaşa girdiği takdirde Türkiye'nin operatöre gereksinim duyacağı düşüncesi ile, İstanbul'a dönmek için konsolosluga başvurduğu halde bir sonuç alamayınca, en uygun ve güvenli yer olarak gördüğü Mısır'a yerleşmeye karar vermiştir. Buradaki günlerinde Türk Tarihi ve opera -komikler üzerine çalışmış, Arapça öğrenmek için bir hoca tutmuş olan Rıza Nur, bu yoğun tempodan dolayı hastalanınca, Kahire'den ayrılarak, dinlenmek için İskenderiye'ye geçmiştir. İzmir'in, Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberini aldıktan sonra, döndüğü İstanbul'da, İzmir'in işgalini protesto etmek için yapılan mitinglere katılmış ve konuşma yapmıştır.

Seçimi kazanarak milletvekili olduktan bir süre sonra, Rıza Nur'un yanısıra Yusuf Kemal, Konya Mebusu Hoca Vehbi, Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi'den oluşan heyet, 2 Nisan 1920'de Ankara'ya geçmiştir. Meclis açıldıktan sonra oluşturulan hükümetin Maarif Vekili Rıza Nur, aynı yıl, 9-31 Mayıs arasında da Bekir Sami Bey'in

izinli olduğu sırada Hariciye Vekilliğine vekalet etmiştir. 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları ile sonuçlanan görüşmeleri yapmak üzere Moskova'ya giden, Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki heyette de bulunan Rıza Nur, Ukrayna Anlaşması Büyük Millet Meclisi'nde onaylanınca, bunun tasdiknamelerinin Ukrayna'da teati edilmesi ve ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e yazmış olduğu 10 Nisan 1922 tarihli mektubu ulaştırmak için, bu kez heyet başkanı olarak bir kez daha Moskova'ya gitmiştir. 24 Aralık 1921'de seçildiği Sıhhiye Vekilliğinden, 18 Eylül 1922'de istifa etmişse de, 25 Eylül'de yeniden bu göreve seçilmiştir. 25 Ekim 1922'de ise, Dışişleri Yusuf Kemal Bey'in, istifası üzerine, Mecliste onun üç ay izinli sayılması ve yerine Rıza Nur'un vekalet etmesi kararlaştırılmıştır. Bu göreve bir gün sonra, İsmet Paşa seçilecektir.

Lozan Barış Konferansı için İsmet Paşa ile birlikte Lozan'a giden heyette Dr. Rıza Nur'un yanısıra, Hasan (Saka) Beyler ve yirmi bir danışman, on bir Türk gazetecisi bulunmaktadır. İsmet Paşa başkanlığındaki Türk Delege Heyeti, 9 Kasım'da İstanbul'dan, Lozan'a hareket etmişlerdir. Lozan Barış Konferansı'nın birinci dönemi 20 Kasım 1922'den, 4 Şubat 1923'e kadar sürmüştür. Konferans, 23 Nisan'da yine Lozan'da çalışmalara başlanmıştır. İkinci komisyonda bulunan Rıza Nur'un görüşmeler boyunca ağırlıklı olarak uğraştığı konular vatandaşlık, azınlıklar, sağlık işleri, rehineler, savaş tutsakları, adli kapitülasyonlar ve nüfus mübadelesidir. Anlaşmanın imzalanması ile ilgili Rıza Nur'un yorumu şöyledir: *"İmzayı bastık. Artık bence buhranlarla yaşayıp bitirdiğimiz, bazen hayal olup elimizden uçan sulhü millete verdik. Hem de büyük bir kar ile, büyük bir şerefle. Türkiye'nin dokuz asırlık (Selçuklu ve Osmanlı) hesabını görmüş, tasviyesini yapmıştık. Bütün Avrupa ile uğraşmıştık. Şimdi keyif dıydık.*

Bu muahede şu suretle mühimdir ki, Türkiye'nin padişah ve ricalinin altı yedi asırdır gelen hatalarını, yığılmış, mülevves belalarını tasfiye etmiş, sırtından atmış, onu her kayıttan kurtarıp tamamıyla müstakil ve Avrupai yeni bir devlet yapmıştır.

Ancak bu mükemmel muahedenin bir kusuru vardır. Boğaz'a serbesti verdik, Garbi Trakya'ya muhtariyet veremedik, Yunanlılar'dan tamirat bedeli alamadık, İskenderun Türkleri'ni hududumuz içine alamadık, Musul'un halli sonraya kaldı. Fakat bunları da yapmak mümkün değildi".

14 Ağustos 1923 tarihinde Sıhhiye Vekili seçilen Rıza Nur'un görevi, aynı yıl 27 Ekim'de, Fethi Bey'in istifasıyla son bulmuştur.

Sinop'a gitmek üzere yola çıkmış ve Cumhuriyet'in ilanını bu yolculuk sırasında öğrenmiştir. Ancak İkinci Meclis'in ikinci yılında, eşi ile birlikte Ankara'ya yerleşerek Meclis'e devam etmiştir. 1926'da, İzmir'de, Mustafa Kemal Paşa'ya yaovlan suikast girişiminin ardından, soruşturma kapsamına alınacağı endişesi ile yurtdışına çıkma hazırlıklarını hızlandırmış ve şüphe uyandırmamak için de, eşinin sağlık durumunu ileri sürerek, diplomatik pasaport alarak yurtdışındaki hayatının ilk durağı olan Fransa'ya gitmiştir. Burada bulunduğu dönemde "*Hayat ve Hatıratım*"ı yazmaya başlamış, kongrelere ve üye olduğu cemiyet toplantılarına katılmış ve İstanbul'dan kendisine gönderilen gazetelerden -özellikle de abone olduğu Milliyet'ten- Türkiye gündemini takip etmiştir. Fransa'da başlayan ve on dokuz yıl süren evliliği de yine Fransa'da sona ermiştir.

27 Ocak 1933 tarihinde, Marsilya'dan başlayan vapur yolculuğu Rıza Nur'u, yurtdışındaki ikinci durağı olan Mısır'a götürmektedir. İskenderiye'ye yerleşmiş ve Fransa'da bulunduğu sıralarda çıkarmaya başladığı Türkbilik Revüsü'nün yayınına burada da sürdürmüştür. İskenderiye'deki üçüncü yılında, vasiyetnamesini de kaleme almayı ihmal etmeyen Rıza Nur, 1938 Kasımında Mustafa Kemal Atatürk'ün ölüm haberi üzerine dönüş hazırlıklarına başlamış ve bir süre sonra da Türkiye'ye dönmüştür. Ancak bu dönemde siyaset hayatında aktif olarak yer almamış, Kopuz dergisine yazılar yazmış olan Rıza Nur, çok geçmeden kendisini, Büyük Larousse Ansiklopedisi ile ilgili bir polemğin ortasında bulmuştur. İlk sayısı 8 Mayıs 1942'de çıkardığı Tanrıdağ adlı dergi, onun en büyük uğraşı olmuş ve bu yoğun çalışma temposunun başlamasından dört ay sonra, 8 Eylül 1942'de vefat etmiştir.

Ölümünden yıllar sonra, Dr. Rıza Nur adının bir kez daha gündemde yer alması, 1964 yılında, onun British Museum'da bulunan anıları ve diğer yazma eserlerinin Türk kamuoyuna tanıtıldığı, Cavit Orhan Tütengil'in biri Kitap Belleten'de, diğer ikisi de Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan yazılarından sonradır. Tütengil'in bu üç yazısı ve ardından yazılan bir çok yazı bir kitap haline getirilerek, 1965 yılında, "*Doktor Rıza Nur Üzerine Üç Yazı-Yankılar-Belgeler*" adı ve İbrahim Olgun'un önsözü ile yayınlanmıştır. Kitapta "*Yankılar*" başlığı altında, Tütengil'in üç yazısının ardından

yazılan ve bu konuda farklı görüş ve bakış açılarını yansıtan yazılar da, toplu halde okuyucuya sunulmaktadır. Rıza Nur'un, 4 Haziran 1935 tarihli bir mektupla British Museum'a, 1960 yılına kadar okuyuculara sunulmamak şartı ile verdiği dört el yazmasından biri olan Hayat ve Hatıratım,1967/1968 yıllarında, Altındağ Yayınevi tarafından dört cilt olarak yayınlanmış ve ilk iki cildi, 5816 sayılı Atatürk'ü Koruma Kanunu'na aykırı görülerek mahkeme kararı ile toplatılmıştır.

KAYNAKÇA

I-RESMÎ YAYINLAR

TBMMZC, XXIII, devre:II, içtima senesi:III (1.3.1926-31.3.1926), TBMM Matbaası,
Ankara (t.y.).

II-SÜRELİ YAYINLAR

A- GAZETELER

Cumhuriyet
Hürriyet
Milliyet
Sabah
Tasvir-i Efkâr
Tan
Ulus
Vatan
Zafer

B- DERGİLER

Aktüel
Altın Işık
Büyük Doğu
Çınaraltı
Gezi Travel Seyahat Dergisi
Hayat Tarih Mecmuası
İş Mecmuası
Kopuz
Mefkure
Millî Işık
Milliyet Sanat Dergisi
Millî Yol
Orhun
Orkun
Ötüken
Popüler Tarih
Tanrıdağ
Tarih Konuşuyor
Tarih ve Toplum
Türk Kültürü
Türk Yurdu
Yakın Tarihimiz
Yeni Adam

III-İNCELEME YAPITLAR

A- KİTAPLAR

- Adivar, Halide Edip, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1971.
- Ağaoğlu, Samet, **Kuvayı Milliye Ruhu**, Koldaş yay., Ankara, 1981.
- Ahmad, Feroz, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, (Çev: Nuran Yavuz), 3. baskı, Kaynak yay., İstanbul, t.y.
- Akşin, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK yay., Ankara, 1991.
- Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, II**, Cem yay., İstanbul, 1992.
- Akter, Ahmet, **Türk Devrimine İlişkin Anılarda İmaj**, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1999.
- Alakom, Rohat, **Şerif Paşa Bir Kürt Diplomatinin Fırtınalı Yılları (1865-1951)**, 2. baskı, Avesta, İstanbul, 1998.
- Alkan, Ahmet Turan, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Cedit Neşriyat, Ankara, 1992.
- Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e, IV**, Tekin yay., İstanbul, 1991.
- Avşar, Bozkurt Zakir, **Bir Muhalifin Portresi Dr. Rıza Nur**, Belgesel Kitaplar, İstanbul, 1992.
- Aybars, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, 2. baskı, Milliyet yay., İstanbul, 1998.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, II**, 3. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam, II**, 9. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Bayar, Celâl, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş, II**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.
- Birinci, Ali, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Dergah yay., İstanbul, 1990.
- Bozgeyik, Burhan, **Mustafa Kemal'le Kavga Edenler**, Çile yay., İstanbul, 1994.
- Cemal Paşa, **Hatırat**, (Haz: Metin Martı), 5. baskı, Arma yay., İstanbul, 1996.

- Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi yay., Ankara, 1995.
- Çavdar, Tevfik, **"Müntehib-i Sani"den Seçmene**, V yay., Ankara, 1987.
- Demirel, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup**, İletişim yay., İstanbul, 1994.
- Demirer, Mehmet Arif, **Atatürk'ü Sevmeyenlerden Siyah Lekeler ve Biz**, Kişisel Kitaplar, Ankara, 1976.
- Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü "Daima Muhalefet"**, (Haz: Yücel Demirel), Arma yay., İstanbul, 1991.
- Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, (Haz: Aydın Sami Güneyçal), 15. baskı, Aydın Kitabevi yay., Ankara, 1998.
- Ertop, Konur, **Pir Sultan Abdal'dan Onat Kutlar'a (Edebiyat Tarihimizden)**, Çağdaş yay., İstanbul, 1997.
- Ertur, Esat K., **Tamu Yelleri (Emekli Yargıç Hüseyin Kâmil Ertur'un Anıları)**, TTK yay., Ankara, 1994.
- Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, cilt:II (1920-1927), TTK Basımevi, Ankara, 1984.
- Gövsa, İbrahim Alaattin, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, İstanbul, 1949.
- Güneş, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara, 1997.
- Gürün, Kâmuran, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986.
- Gürün, Kâmuran, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
- Halil Menteşe'nin Anıları**, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul, 1986.
- İz, Mahir, **Yılların İzi**, 2. baskı, Kitabevi, İstanbul, 1990.
- Karaer, Nihat, **Tam Bir Muhalif Refik Halid Karay**, Temel yay., İstanbul, 1998.
- Karay, Refik Halid, **Bir Ömür Boyunca**, İletişim yay., İstanbul, 1990.
- Kili, Suna, **Türk Devrim Tarihi I**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2000.
- Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, 2. baskı, TTK Basımevi, Ankara 1988.
- Kurdoğlu, Veli Behçet, **Şair Tabipler**, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.
- Kutay, Cemal, **Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, Tarih yay., İstanbul, 1962.
- Kutay, Cemal, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yüzyıllımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)**, Kazancı Kitap Ticaret A.Ş., İstanbul, 1992.

- Kutay, Cemal, **Dünya! Türk'e Borcunu Ödel**, 2. baskı, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 2000.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, (Çev: Seha L. Meray), Yapı Kredi yay., İstanbul, 1993.
- Mango, Andrew, **Atatürk**, (Çev: Füsun Doruker), 1. baskı, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000.
- Mazıcı, Nurşen, **Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)**, Dilmen yay., İstanbul, 1984.
- Meydan Larousse**, X, Meydan yay., 1990.
- Mikus, Dagobert Von, **Avrupa ile Asya Arasındaki Adam Gazi Mustafa Kemal, IV**, (Çev: Esat Nermi Erendor), Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2000.
- Nur, Rıza, **Hücumlara Cevaplar**, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1941.
- Nur, Rıza, **TBMM Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey'in Sıhhiye ve Muavenet-i İhtimaiye Vekaleti'ne Mütakaddim Raporu. İstanbul'da Müessesat-ı Sıhhiye ve Darüleytamlar**, TBMM Matbaası.
- Nur, Rıza, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü**, (Haz: İlhami Yalınkılıç), Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Nur, Rıza, **Hayat ve Hatıratım, I**, (Haz: Abdurrahman Dilipak), İşaret-Ferhat Ortak yay., İstanbul, 1991.
- Nur, Rıza, **Hayat ve Hatıratım, II-III**, (Haz: Abdurrahman Dilipak), İşaret yay., İstanbul, 1992.
- Nur, Rıza, **Milli Kıyam Milli Mücadele'nin İç Yüzü**, (Haz: Yalçın Toker), Toker yay., İstanbul, 1994.
- Oral, Fuat Süreyya, **Türk Basın Tarihi, II (1919-1965)**, Ankara, 1970.
- Ölçen, Ali Nejat, **Osmanlı Meclisi Mebusanında Kuvvetler Ayırımı ve Siyasal İşkenceler**, Ayça yay., Ankara, 1982.
- Özakman, Turgut, **Dr. Rıza Nur Dosyası**, Bilgi yay., Ankara 1995.
- Pulur, Hasan, **Olaylar ve İnsanlar/6 (1991-1992)**, Bilgi yay., Ankara 1994.
- Sevenlerinin Kalemile Rıza Nur**, (Der: Ziya Yücel İlhan), Toprak Dergisi yay., İstanbul, 1962.
- Sarihan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, TTK yay., Ankara, 1996.
- Sonyel, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK Basımevi, Ankara, 1986.
- Şimşir, Bilâl N., **Lozan Telgrafları, I (1922-1923)**, TTK yay., Ankara, 1990.
- Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları II (Şubat-Ağustos 1923)**, TTK yay., Ankara, 1994.

- Tanör, Bülent, **Kurtuluş Kuruluş**, 2. baskı, Çağdaş yay., İstanbul, 1998.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991.
- Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, V, İletişim yay., İstanbul, 1985.
- Tengirşenk, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı yay.,: 405, Ankara 1981.
- Timuroğlu, Vecihi, **Yazınımızdan Portreler**, Başak yay., Ankara, 1991.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Hürriyet'in İlanı**, 2. baskı, Arba yay., İstanbul, 1996.
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi yay., Ankara 1996.
- Türk Parlamento Tarihi – Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, II, TBMM Vakfı yay., No: 6, Ankara, 1995.
- Tütengil, Cavit Orhan, **Doktor Rıza Nur Üzerine**, Güven Matbaası, Ankara, 1965.
- Us, Asım, **Gördüklerim Duyduklarım Duygularım**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964.
- Ünlü Kişiler Sözlüğü**, (Haz: Tanju Gökçöl – Teoman Tunçdoğan), I, Gelişim yay., 1978.
- Vakkasoğlu, Vehbi, **Bu Vatanı Terk Edenler**, Timaş yay., İstanbul, 1989.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **İlk Meclis**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1999.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **Bir Lise Öğrencisinin Millî Mücadele Anıları**, Varlık yay., İstanbul, 1971.
- Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 2**, Yayına (Haz: Erol Şadi Erdinç), 2. baskı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997.
- Yeni Hayat Ansiklopedisi**, V, Doğan Kardeş yay.
- Yeni Türk Ansiklopedisi**, VII, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 1985.
- 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri (25-26 Ekim 1993)**, İnönü Vakfı, Ankara, 1994.
- Yılmaz, Hüseyin, **Yakın Tarihimizin Anlatılamayan Hikâyesi 1- İnkılâb Kurbanları**, 3. baskı, Timaş yay., İstanbul, 1993.

B- MAKALELER

- Akansel, Mustafa Hakkı, "Rıza Nur'un Türk Tarihi", **Orhun**, 10 (1 Kasım 1943), s.2-3.
- Arık, Remzi Oğuz, "Rahmetlik Rıza Nur", **Sevenlerinin Kalemile Rıza Nur**, (Der: Ziya Yücel İlhan), Toprak Dergisi yay., İstanbul, 1962, s.56-57.
- Ateşoğlu, M. Mehmet, "Türkçü Rıza Nur Aynı Zamanda Bir Şair İdi", **Sevenlerinin Kalemile ...**, s.30-48.
- Atsız, Nihal, "Büyük Türkçü Doktor Rıza Nur", **Altın Işık**, I/8 (1947), s.13-15; **Orkun**, 49 (7 Eylül 1951), s.2-5, 50 (14 Eylül 1951),
- Atsız, Nihal, "Rıza Nur", **Çınaraltı**, II/52 (19 Eylül 1942), s.12.
- "Bir Eski Hesab", **Tarih Konuşuyor**, I/2 (Mart 1964), s.132.
- Buğra, A., "Bir Fazilet ve Fedakarlık Örneği", **Sevenlerinin Kalemile...**, s.77-78.
- Deringil, Selim, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Köprü Olarak Lozan", **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslar arası Semineri (25-26 Ekim 1993)**, İnönü Vakfı, Ankara 1994.
- "Dr. Rıza Nur", **Ötüken**, 9 (129) (Eylül 1974), s.4-5.
- "Dr. Rıza Nur'un Anıları-Kurtuluş Savaşı'nın Öteki Hikayesi", (Haz: Sefa Kaplan), **Aktüel**, 3 (25-31 Temmuz 1991), s.24-33, 4 (1-7 Ağustos 1991), s.86-91, 5 (8-14 Ağustos 1991), s.54-58.
- "Dr. Rıza Nur Kimdir?", **Tarih Konuşuyor**, I/2 (Mart 1964), s.129.
- "Dr. Rıza Nur ve Gerçeklerden Selam!", **Tarih Konuşuyor**, I/4 (Mayıs 1964), s.325-327.
- Gençoğlu, Murat, Atsız, Dr. Rıza Nur'u Anlatıyor", **Milli Yol**, 32 (1962), s.8-9,13.
- "Gürültü Koparmaya Namzet Bir Kitap: Hayat ve Hatıratım", **Millî Işık**, 8 (Aralık 1967), s.13-15.
- Hamidoğlu, H. Fethi Gözler, "Hakiki Türkçü Rıza Nur Beğ", **Sevenlerinin Kalemile...**, Toprak Dergisi yay., İstanbul, 1962, s.21-23.
- "İsmet İnönü ile Hesaplaşma Hakkında Nejdet Sançar'la Konuşma", **Ötüken**, 11-12 (119-120) (Kasım-Aralık 1973), s.11.
- Kadıgil, Yusuf, "Rıza Nur'un Kabrini Ziyaret", **Orhun**, 10 (1943), s.21.
- Karay, Refik Halid, "Geçti Bunun Pazarı, Sür Eşegi Dışarı", **Tan**, 23 Mayıs, 1944.

- Kemaloğlu, “Türklüğün En Büyük Sevdası”, **Altın Işık**, I/8 (1947), s.3.
- Kırzioğlu, Fahrettin, “Rahmetli Rıza Nur Beğ’in Millî Siyaset, Kültür Görüşü ve Ülküsü”, **Altın Işık**, I/8 (1947), s.9-10.
- Koloğlu, İhsan, “Reşit Safvet ile Bir Mülakat”, **Altın Işık**, I/8 (1947), s.8.
- Köni, Yunus Kazım, “Dr. Rıza Nur”, **Yeni Adam**, 403 (17 Eylül 1942), s.6.
- “Lozan’da Derso’nun Çizgisiyle Rıza Nur”, **Tarih Konuşuyor**, I/2 (Mart 1964), s.131.
- “Lozan’da İsmet Paşa – Dr. Rıza Nur İhtilafının Sebepleri” **Tarih Konuşuyor**, I/2 (Mart 1964), s.128-132.
- Löker, Erhan, “Dr. Rıza Nur’un Karakteri”, **Sevenlerinin Kalemile...**, Toprak Dergisi yay., İstanbul, 1962, s.27-30.
- Müftüoğlu, Mustafa, “Rıza Nur ve Tanrıdağ”, **Tanrıdağ**, yıl:I/1 (1950), s.1.
- Nur, Rıza, “Büyük Bir Sosyal Derdimiz”, **Tanrıdağ**, I/9 (1942), s.3-5.
- Nur, Rıza, “Soyadları”, **Tanrıdağ**, I/10 (1942), s.3-6.
- Okçuoğlu, A., “Dr. Rıza Nur’un Hayatından Notlar”, **Kopuz**, I/5-6 (1956), s.14-15.
- Okçuoğlu, A., “Rıza Nur Meselesi”, **Ötüken**, 15 (22 Mart 1965), s.4.
- “Rıza Nur”, **Çınaraltı**, II/51 (12 Eylül 1942), s.2.
- “Rıza Nur”, **Türk Yurdu**, XXVI/2 (15 Eylül 1942), s.33-36.
- “Rıza Nur’a Ait”, **Yeni Adam**, 405 (1 Ekim 1942), s.2.
- “Rıza Nur’u Anış”, **Yakın Tarihimiz**, III/31 (27 Eylül 1962), s.135.
- “Rıza Nur’un Gizli Hatıraları”, **Büyük Doğu**, 1967, s.6-7; 6-7,18; 6-7; 6-7.
- Sançar, Nejdet, “Rıza Nur ve Türklük Meseleleri”, **Altın Işık**, I/8 (1947), s.6-7.
- Sançar, Nejdet, “Meçhul Rıza Nur”, **Millî Yol**, 32 (1962).
- Sançar, Nejdet, “Yirmi Beşinci Ölümlük Yıldönümünde Dr. Rıza Nur”, **Millî Işık**, 6 (Ekim 1967), s.7-8.
- Sançar, Nejdet, “Örnek Bir Hayat”, **Sevenlerinin Kalemile...**, s.17-18.
- Serarslan, Halim, “Türk İstiklâl Marşı’nın Doğuşu”, **Türk Kültürü**, yıl:XXIX/335 (Mart 1991), s.129-135.
- Sofuoğlu, M. Zeki, “Dr. Rıza Nur Beğ”, **Kopuz**, I/5 (1956), s.6.
- Şadan, İzzettin, “Rıza Nur’un Son Günü”, **Altın Işık**, I/8 (1947), s.11.
- Şadan, İzzettin, “Meçhul Rıza Nur”, **Sevenlerinin Kalemile...**, Toprak Dergisi yay., İstanbul, 1962, s..
- Şadan, İzzettin, “İnkılap Nevrozu”, **Orkun**, 3(20 Ekim 1950), s.6-7.

- Şarman, Kansu, “İlk Öğretmenler Grevi”, **Popüler Tarih**, 11(Nisan 2001), s.14-15.
- Şimşir, Bilâl N., “Lozan ve Çağdaş Türkiye’nin Doğuşu”, **70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslar arası Semineri (25-26 Ekim 1993)**, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s..
- Tanyu, Hikmet, “Tarih ve Hakikat-Lozan ve İnönü Kahramanları Kim?”, **Sevenlerinin...**, s.11-16; **Kopuz**, I/5-6 (1956), s.7-9.
- “Tasvir-i Efkar Muharririne”, **Yeni Adam**, 405 (1 ilkteşrin 1942), s.6-7.
- Tengirşenk, Yusuf Kemal, “Rıza Nur”, **Altın Işık**, I/8 (1947), s.4-5.
- Tevetoğlu, Fethi, “Türkçü Dergiler X”, **Türk Kültürü**, yıl:XXVII/311 (Mart 1989), s.53-60. Tevetoğlu, Fethi, “Türkçü Dergiler XII”, **Türk Kültürü**, yıl: XXVII/321 (Ocak 1990), s.24-31.
- Tevetoğlu, Fethi, “Örnek Bir Vakıf”, **Türk Kültürü**, sayı:12 (Ekim 1963), s.44-47.
- Tevetoğlu, Fethi, “Rıza Nur’a Ait Hatıra ve Vesikalar”, **Sevenlerinin Kalemiyle...**, Toprak Dergisi yay., İstanbul, 1962, s.58-71.
- Tevetoğlu, Fethi, “Dr. Rıza Nur’un 9. Ölüm Yılı Dolayısıyla: Kadirbilir Sinop Halkına Mektup”, **Zafer**, 1 Eylül 1951.
- Tevetoğlu, Fethi, “Ölümünün 9. Yıldönümü/ Dr. Rıza Nur’dan Hatıralar”, **Zafer**, 9 Eylül 1951.
- Tümtürk, İsmet, “Dr. Rıza Nur”, **Sevenlerinin Kalemiyle...**, s.6-10; **Kopuz**, I/5-6 (1956), s.7-9.
- Türk, Türkan, “İki yüzlü Bir Vesika”, **Altın Işık**, I/8 (1947), s.2.
- Unaner, İhsan, “Rıza Nur ve Cesareti”, **Sevenlerinin Kalemiyle...**, s.49-52.
- Yörükvelibeyoğlu, “Rıza Nur Beg”, **Millî Yol**, 32 (1962), s.11.
- Yüzbaşıoğlu, Osman, “İki Yıldönümü ve Bir Cevap”, **Altın Işık**, I/8 (1947), s.12.

EKLER

EK - I

VEKALETNAME

Sinop'ta vakıf ve tesis eylediğim kütüphanenin ittialinde ve deniz kenarında vaki mutasarrıf olduğum arsaları kamilen genç mezkur (Rıza Nur) kütüphanesine irat olarak vakıf ve tesis eyledim. Şu şartla ki: Bu arsalarda mezkur kütüphane ve iratları olan çiftlik ve hanelere dair mevcut vakıfname ve tesisnamelerdeki şartlara tamamille tabi olacaktır. Şurasını tekrar zikrederim ki onlar gibi bu tesisname de ölüme bağlı vakıf ve tesis olmayıp hali hayatımda kamilen vakıf ve tesis edilmişlerdir. Ancak ölümüme kadar idareleri hiçbir müdahale kabul edilmemek şartı ile şahsıma ait olup gaububetim esnasında tarafımdan nasp olunan vekil tarafından idare olunurlar. Keza şunu da şart koşarım ki; hali hayatımda bu arsalar bir irat temin edemezse bunun bir kısmını satıp onu kütüphanenin bir ihtiyacına sarf edebilirim. Ancak bu satılabilecek kısım arsaların kale cihetindeki kısımlarıdır. Diğer kısım yani kütüphane duvarından itibaren (20) metre tulünde olan parça arsa ve hiçbir vakit satılamaz. Ve üzerine muvakkat veya daimi bir bina da yapılamaz. Bundan maksadım kütüphaneye yakın bir bina yapılmayıp bu suretle kütüphaneyi yangın sirayetinden muhafaza etmektir. hem de orası bir bahçe ve çamaşırlarıma kadar hepsini kütüphaneye yine evvelki vakıfnamelerdeki şartlara tabi olarak vakfediyorum. Ancak bunlar vefatıma kadar tarafımdan, vefatımdan sonra zevcem tarafından kullanılabilir. Bilahare satılarak kütüphaneye irat haline konur. Bir de şunu ilave ederim ki; Sinop Orman Başmüdürü Şükrü Bey resmi vekilim bulunduğu esnada bu müesseseyi hayriye aleyhinde vaki müessef hareketi dolayısıyla azledilmiştir. Onun vefatından sonra da mütevellî intihap olunması hakkında iskat ediyorum ve bunu da vakıf ve müessis şartları meyanında bir şart olduğunu zikrediyorum.

Paris'te (76) rue des Plantes'de mukim esbak Sinop Mebusu ve Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur (imza) işbu vekaletname zirinde mevzu ismi şahsının "Rızanur" beyin olduğu ve muvacehemizde imza ettiğini tasdik eyleriz.

Şahit

Cemal

İmza

Şahit

Kemal

İmza

İşbu vekaletname zirinde mezu imza, Rıza Nur Bey'in olduğu baladır isim ve hüviyetleri muharrer muarriflerin ifade ve tasdiklerinden anlaşılmakla tasdik olunur.

Paris 22.6.1929

Paris Konsolosluğu

N. Zrap (Resmi mühür ve imza)

Esbak Sinop Mebusu ve Sıhhiye Vekili Rıza Nur Beyefendi'nin Paris Konsolosluğu'nun 22.6.1929 tarih ve (362) no.sunda mukayyet vakıfnamenin aslına mutabakatı kılındı.

14.9.1929

Reis

Başkatip

Fikri

Selahattin

Kütüphanenin mesarifi şunlardır: Hafızı kütüp maaşı, hademe maaşı, tenvirat, mahrukut, her yıl Ağustos ayında kütüphane kapatılarak bir ay içinde kütüphanenin ve iradı binanın her tarafının iç ve dışının tamiridir. Hatta ufak bir çivi deliği bile olmuşsa, boyasının el kadarcık bir yeri bozulmuşsa tamir edilecektir. Bu tamir asla ihmal edilmeyecektir. Diğer tamirler bozulan, eskiyen, kırılan eşya, halı, sandalye ve müşamba gibi şeyleri yenilemektir. Diğer masraf kütüphanenin her sene bir miktar ciltsiz kitabını ciltlettirmek, o yıl içinde neşredilen kitapları satın almak, yevmi birkaç gazete ile birkaç mecmuaya abone olmaktır. Hafızı kütüple hademeye aileleri ile beraber ikamet için kütüphanenin alt katlarında birer apartıman ihzar ve tahsis edilmiştir. Çiftliğin masrafı, binaları, alat ve edevatı, tamirâtı, ölen hayvan yerine hayvaniştirası veya lüzum üzerine hayvan ve alatın tecdidi vesairi nakliye zer'iyatı masrafı, müdürün alacağı ücrettir. Zer'iyatı kısmen çiftliğe iskan edilecek aileler ve kısmen müdür tarafından çiftlik hesabına amele ile yapmak lazımdır. Çiftliğe hiç olmazsa dörder nüfuslu beş tütüncü ile iskan etmek lazımdır.

Müdür, bütün masraflar çıktıktan sonra kalan varidatı sarfiyenin % 25'ini alır. Eğer zevcemden evvel vefat edersem, isterse kütüphanenin irat kısmı olan hanemde

oturmak hakkını haizdir. Ve keza irattan kendisini müreffehen geçindirecek bir maaş verilsin. Müdür dirayetli, hamiyetli ve çalışkan olduğu takdirde çiftlik varidatı bütün masrafları gördükten sonra artar ve bu miktar inop çocuklarından 15 çocuğu İstanbul'da ve Avrupa'da tahsil ettirebilir. Arzum şudur ki bu para ile Rıza Nur Mükafatı adında bir mükafat tesis edip çalışkan ve hüsnü ahlak ile temayyüs eden, Sinop'ta mektepte kuyan fakir çocuklara kitap, kağıt ve kalem gibi levazımı dersiyeye alınsın. Sonra üç göbek anadan ve babadan Sinoplu ve Türk olup fakir, ahlaklı ve çalışkan olan birkaç çocuk İstanbul'da, birkaç tane de Avrupa'da tahsil ettirilsin. Eğer bu mükafata layık olan yani ahlaklı ve çalışkan çocuk fakir olmayıp da mütevatsız aileden olursa babasının bu çocuğun tahsili için vereceği paraya bir miktar para ilave edilsin. Tesisatı idare edecek olan müdür 30 Teşrinisani 1926 tarihli katip adilce musaddak vesika ile 2 Nisan 1340 tarihli vakfiye mucibince anadan ve babadan üç göbek Türk ve Sinoplu hükümetçe mensup değil, halkça müntehap olan belediye reisi olacaktır. Sureti intihabın 30 Teşrinisani 1926 tarihli tadili şerait vesikasında gösterdiği veçhile mezkur şeraiti haiz değilse belediye azasından biri ahali tarafından ve kendi intihapları ile namuslarıyla maruf birisi ve Türk beş ihtiyar zat intihap olunur. Bunlar azadan bu şeraiti haiz olanlardan birini, yoksa ahaliden bu şeraite haiz birini intihap ederler. Bu tesis dahi 26 Nisan 1340 tarihli vakfiye ile muahhar katip adilce musaddak 30 Teşrinisani 1926 tarihli tadili şerait senedi resmisindeki şartlara tabidir. Ve netekim bunda da onlardaki gibi ve daha fazla bir selahiyet ilelüzum gördükçe bunlardaki şartları tadil ve tebdil ve tayve zammetmek hakkımı muhafaza ediyorum. Keza hali hayatımda bu işlerin hiç birine hiçbir kimse ve makam-ı resminin ve hükümetin hiçbir suret ve bahane ile müdahale etmek, karışmak hakkı yoktur. Eğer bir müdahale vaki olursa çiftliğin vakıf ve tesisini ref ve ilga ve istediğim gibi tasarruf etmek hakkımı muhafaza ediyorum. Bir de şimdiye kadar neşretmiş olduğum bütün eserlerim ile henüz neşredemediğim bütün telifatımın bütün hukukunu bu tesisname ile kütüphaneye verdim. Müdür, bunlardan herhangi birisini bastırır veya basılması için bir kitapçıya satar ve hasılatını irat kayıt eder, ancak şu şeyi pek ziyade arzu ederim ki henüz bastıramadığım ve yıllarca mesai ve mahrumiyetler ve zahmetler ile vücuda getirdiğim eserlerimi hayatımda bastıramadan vefat edersem müdür, çiftliğin varidatı ile herşeye tercihen evvela bu eserlerimi bastırsın. Ben bu kütüphaneye ve bu çiftliğe zevki sefadan kendimi mahrum

ederek ve muktesidane yaşayarak vücuda getirdiğim hemen bütün servetimi ve mahas ömrümü verdim. Yıllar ile hayatımı onlara hasrettim. Çok emek sarf ettim. Zahmet çektim. Ve yoruldum. Bu kitaplarım da tabii en büyük emelimdir. Zannederimki bunlara mukabil bu arzum her halde ifa edilir. Vefatımdan sonra müdür her yıl himayesinde irat ve mesarıfa dair bir bütçeyi belediye heyetine, mahkemeye, valiye vermeye mecburdur. Vermeyen müdür derhal azlolonur. Eğer bu makamlar hesapta bir sui istimal görürlerse müdür hakkında kanuni tatbikatı icra etsinler fazlai varidat tesis namına bankaya konsun. Müdürlü, varidattan münasip bir miktar sermayeyi müteharrikede teslim edilecektir. Her müdür diğerinden bütün mevcut hayvanat, alat ve sermayeyi müteharrikeyi imza teatisi ile teslim edecektir. Müdür bir kefil-i mali vermelidir. Gerek kütüphane ve gerek çiftlik birer nizamname ile idare edilecektir. Bunlarda da maddeleri vukuat zuhur ettikçe ve tecrübe hasıl oldukça kayıt edilmekte olduğundan bilahare bunlardan da istifade edilerek tarafımdan tanzim edilecektir. bilaHare eserlerimin listesi de tertip edilecektir. Kütüphaneden kitap zayi olursa hafızı kütüp sarik addedip o suretle aleyhinde takibatı kanuniye yapılmalıdır. Sermayeyi müteharrike icabında tezyit edilebilir. Eğer benden sonra müdür bu gayeleri ifa etmezse, çalışmaz ve iradı tezyit etmezse, çiftliği imara devam etmezse belediye azası veya heyeti ihtiyariye müntehibe selahiyettar hükümet makamı tarafından azil edilir. Eğer müdür çiftliği geriletir, tahrip ederse, sui istimal yapıyorsa halk şikayet etsin veya müstakilen intihab heyetini veya belediye heyetini veya teftişe selahiyettar makam, müdürlü mahkemeye versin. Zararı tanzim ettirsin. Kendimi dünya zevkinden mahrum ederek biriktirdiğim ve pek güçlkle kazandığım paraları bu tesislere sarfettim. Bundan maksadım ve arzum Türk'ün yükselmesidir. Bu da en ziyade maarifle olur. Bu sebeple bu nevi tesisleri yaptım, bunları ahiret ve cennet için de yapmadım. Böyle hotkamlığım da yoktur. Dünyevi ve manevi bir şey de istediğim yok. Her iyi insan hem milletini, vatanını seven, bu gayelerin teminine yardım eder zannederim. Ve yardım etmesini rica ederim. Aleyhine hareket edenler elbet melun insanlardır. Tesis hali hayatımda ben idare ediyorum. Sinop'ta bulunmadığım zaman resmi vekilim ile idare ediyorum. Vekilim sırf bana karşı mes'uldur. Kimse ve hiçbir makam gerek ona ve gerek bana müdahale, tesisteki şerait ve fayeleri tebdil edemez. Edecek olursa tesisi erf'i ilga ve bütün tesisatı istediğim gibi tasarruf etmek hakkımı muhafaza ediyorum. Vefatımdan

sonra müdürün belediye ve hükümet ve ahali tarafından kontrol edilmesini şart koşuyorum. Ancak bunlara şerait ve gayeleri tebdil etmek hakkını vermiyorum. Eğer vefatımdan veya bir makam bu tesisnamelerdeki gaye ve esası şartlardan birini bozarsa bu iratların benim de maarif gayelerinden ve Türk'e hizmetten başka şeye hadim edilmesi men edilsin. Müdür, çiftlikte bir hanede oturabilir. Vefatımdan sonra kütüphane ve çiftliği ve diğer bütün tesisatı idare edecek müdürün tayini hususuna dair bir noktayı ilave etmek zaruretinin hissediyorum. Bu tesisatı ilk yaptığım zaman Sinoplu Avukat Şevket Efendi bu tesise muhalefet edip tesis aleyhine çalışmış tahrikat ve vakıfname yapılmış iken hilafına neşriyat yapmıştır. Bu sebeple müdür intihabı hakkındaki şeraiti haiz bulunsa dahi mumaileyhin ve evlat ve emsalinin müdür intihap edilmemesini de şart kılıyorum. Çünkü bu tesise hüsnü hizmet etmeyecekleri aşikardır. Hasılı Sinop'ta bir kütüphane vakıf ve tesis ettim. Bu kütüphaneyi birçok inşaat, tamirat ve tertibat ile kütüphane haline koydum. İçine halılar, cecim ve kıymetli kilim, perdeler, kanepe, koltuk, sandalye ve masalar ve dört bin kadar kitap ve sair eşya koydum. Yangın aletlerine varıncaya kadar yerleştirdim. Binada hafız kütüp ve hademeye aileleri ile meccanen iskan için mutbaklar ile beraber müstakilen apartmanlar vücuda getirdim. kütüpHaneye irat olarak ittisalin de üç katlı ve on bir odalı ve üç sofa ve iki mutbakh bir kargir hane ile anamdan, babamdan kalan diğer iki hanedeki hisselerimi ve Nisi Köyü'ndeki çiftliğimi verdim. Çiftliğe binalar yaptım. Su mecralarını sellere karşı tanzim ettim. Alat ve edevat ve hayvanat ve berri ve bahri vesait-i nakliye koydum. Çiftlikte bin ocaklık bir fidanlık tesis ettim. Daha gerek kütüphane ve gerek çiftliğe çok şeyler yapıp bunları tamamıyla fenni ve asri ve mükemmel bir hale koyacağım. Bunları hali hayatımda ben ve gaybubetimde resmi bir vekilim ile yapacağım. Vefatımda şart ettiğim usul üzere bir müdür tayin edilerek idare edilecek her şeyden evvel basılmayıp kalan eserlerim bastırılacak ve neşredilecek, hiçbir kimse ve makam-ı resmi bana ve vekilime hiçbir bahane ile müdahale edemeyecek, gayelerimi ve şartlarımı değiştiremeyecek. Vefatımdan sonra da gayelerim ve şartlarım tebdil edilemeyecek. Ancak tesisi idare edecek müdür ahali, belediye heyeti, vali ve mahkeme ve teftiş selahiyettar makam tarafından teftiş ve kontrol edilip müdür lüzumu kadar varidat hasıl etmek üzere çiftliği idare emiyorsa, inhitat ettiriyorsa, harap ediyorsa azil; sui istimal ve tahribat yapmışsa azil ve mahkemeye sevk edilerek zarar tazmin ettirilerek ve emanet ve

hayrata ait bil emniyeti sui istimal etiğinden ona göre de cezası verilsin. Ben bir hayır işeledim. Be hayrı harap veya mahveden, gayelerimi istihsal ve temin etmeyen mel'undur. Yoksa bu paraları yemesini ben de bilirdim. Bu hayratı yapmazdım. İmar ve ihya edenler gayelerimi temin eyleyenler de elbet iyi insanlardır. Sinop halkı böyle bir zata daima büyük hürmetler etsin. Hepsi bu kadar.

Sinop ahalisinden

Dr. Rıza Nur

Şehbenderhanede kıraat ve meali tefhim kılınan işbu tesisname zirinde mevzu imzanın marufumuz olan Paris'te Plant Sokağı'nda 76 numarada mukim bulunan Doktor Rıza Nur Beyefendi'nin olup münderecatını bil kabul ikrar eyledikten sonra muvacahamızda vaz eylemiş olduğunu beyan ve tasdik eyleriz.

Şahit

Şahit

Mukbil

İmza okunamadı

Paris'te Ruvayya kolar Sokağı'nda 8 numarada mukim Paris'te Fezande Sokağı'nda 100 numarada mukim.

Bin dokuz yüz yirmi yedi senedi (senei) Kanunuevvelinin 29'uncu Perşembe günü bu tesisname zirine mevzu imzanın şahsi maruf Doktor ıza Nur Beyefendi'nin olduğu ve berminaval muharrer muariflerin ifade ve tasdiklerinden anlaşılmakla aynen umuru idareye ve katibi adliyeye müteallik evrak defterinin 155,156,157,158'inci sahifelerine bil kayıt tasdik kılındı.

Paris Şehbenderi

258

İmza okunamadı

İşbu tesisnamenin defteri mahsusundaki aslına mutabakatı Paris Şehbenderliğince tasdik olunur.

31 Kanunuevvel 1927

Paris Şehbenderi namına

Fuat

İmza

Paris Konsolosluğu resmi mühürü

Esbak Sinop Mebusu ve Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur Beyefendi'nin Paris Şehbenderliğinin 31 Kanunuevvel 1927 tarih ve 258 numarasında mukayyet işbu tesisnamenin aslına mutabakatı tasdik kılınır. 4 Şubat 1928.

Başkatip

Reis

Selahattin

Fikri

EK - II

FIRKA PROGRAMI*

1- Fırkanın adı “Türkçü”dür.

2- Hükümet şekli Cumhuriyettir.

3- İdare sistemi laik ve içtimaidir. Din ve devlet ayrılığı esastır.

4- Fırka, asriliğin, Avrupai yeni usullerin tamamıyla taraftarıdır. Ancak bu tedbirlerle Avrupa ilim, teknik, metod, teşkilat ve intizamı Türk millet ve devletine maletmeği anlar ve buna çalışır. Dans ve emsalini medeniyet levazımından saymaz.

5- Türk orijinal an’ane ve harsına şiddetle bağlı, son derecesine Türkçü olup, Türk hars ve töresinin ihyasına çalışır.

6- Türkiye’nin resmi dini vardır. Bu da Müslümanlıktır. Bunu Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na koyacaktır. Din devlete müdahake edemeyeceği gibi, devlet de dini tahakkümü altına alamaz.

7- Vicdan, söz , matbuat ve Millet Meclisi için tam bir hürriyet tesis edilecektir. Hürriyetten istifade ederek hürriyet dairesinden çıkan taşkınlıkları adli mahkemeler rüyet edecektir. Kanun bunu men’edebilecek surette ıslah edilecektir. Teşkilat-ı Esasiye’ye fevkalade mahkemeler tesisini kat’iyen men’eder maddeler konacaktır.

8- Her ne şekilde olursa olsun müstebit yetişmesine mani olacak tedbirleri havi ve Teşkilat-ı Esasiye’ye konacak maddeler tanzim edilecektir.

9- Fırka her şeyden evvel ve her şeyden ziyade dalkavukluğun şiddetle aleyhindedir. Devlette ve millette bütün su’i ahvalın menbainin dalkavukluk olduğu şu geçen Cumhuriyet devrinde büsbütün görüldüğünden bu hususa çok dikkat edilecek ve en mühim tedbir olarak bu babda bir kanun tanzim edilecektir.

*Türkiye’nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı ile ilgili ayrıntı için bkz.: Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım II**, Yayına Hazırlayan: Abdurrahman Dilipak, İşaret Yay., İstanbul 1992, s.465-532.

10- İntihap bir dereceli olup, reylerin tamamıyla hafı ve mübadeleden ari bir surette verilebilmesini temin, bilhassa hükümet müdahalesini kat'i surette men'eder birkaç madde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na ilave edilecektir.

11- Meb'uslar hükümette harici ve askeri mevaddan gayrı bütün dosyaları tedkik edebilirler. Meb'ustan dosya saklayan memur azledilir. Keza meb'uslar askeri mübayaat işlerini de tedkik etmek hakkını haizdirler.

12- Meb'uslar imtiyaz alamaz, teahhüd işini deruhte, dairelerde böyle işler takip edemezler. Edenlerin meb'uslukları sakıt olur.

13- Vekiller meb'uslardan veya bunların haricinden olur. Vekil olan meb'usluktan istifa eder.

14- Türk tabiiyetine geçen ecnebler ister Türk cinsinden, ister başka kandan olsun vekil, meb'us, muallim ve zabıt olamazlar. Ancak bunların bir göbek sonraki Türklüğe tamamıyla temessül etmiş, ana dillerini unutmuş evladı bu hukuka malik olabilir. Her meb'us kendi intihap dairesinin ahalisinden olacaktır.

15- İstanbul ve Ankara'dan gayri yerlerde fırka teşkilat ve binaları olamaz. Ancak intihap zamanlarında fırkaların adamları Türkiye'de dolaşıp rey kazanmağa çalışırlar.

16- Türkiye emperyalizm, arazi zaptı gibi gaye ve emellerden tamamıyla tecrid olunur. Buna mukabil vatan müdafaası tedbirler hususuna lüzumu derecede dikkat edilecektir.

17- Fırka rüşvet ve imtiyaz yağması gibi işlerin şiddetle aleyhindedir. Harb zenginleri ile Mustafa Kemal devri rüşvet ve zenginlerinin hesabı görülecek, servetleri müsadere edilip zevci, baba, oğul veya kardeşleri asılmış, haps ve nefy olunmuş veya maddi zarar düşar edilmiş olanlara tevzi edilecektir.

18- İlk ve orta tahsiller meccanen olacaktır. Mekteplerde her şeyden evvel milli terbiye verilecektir. İlk mektep her yerde açılacaktır. İlk ve orta mekteplerde hiç bir ecnebi dil tedris edilmez.

19- Cami, kitabe, kitap ve emsali milli ve nefis eserler muhafaza ve tamir edilecektir. Cumhuriyetten beri yıkılanların mes'ulleri aranacaktır.

20- İşçi, esnaf ve emsalinin hukuku kanuni tedbirler ile temin edilecek, patronlara ezdirilmeyecektir. Say esas olmakla beraber sermayeye de say nispetinde kıymet

vermekteyiz. Bu sebeple amelenin de patronu ezme hareketine muvaffakat edilmeyip, sermayedarların hukuku da muhafaza edilecektir.

21- Sendika, kooperatif, bilhassa localar ve emsali içtimai ve iktisadi teşkilat yapılarak hükümetin tegallübüne karşı halk kitle ve zümreleri kuvvetlendirilecektir.

22- Komünistlik, sosyalistlik, enternasyonallik ve kozmopolitlik içtimai nizamın birer mikrobu, milletlerin birer felaketi olduğundan şiddetle aleyhine hareket edilecektir.

23- Bütçede Cumhuriyet devrinde yapılan israfın, ağır vergilerin önüne geçilecektir.

24- Türk parasının kıymeti tesbit edilecektir.

25- Türkiye ziraat memleketi olduğundan her şeyden evvel buna çalışmak, pratik teşkilat yapmak lazımdır. Bataklık kurutmak, büyük çiftlikler tesis etmek isteyen sermayedarlara o arazi hükümetin ise meccanen verilecek, 15 yıl vergiden muaf tutulacak, lehlerine gayet müsait şartlar konacak ve bunlar ecnebilere verilmeğe çalışılacaktır.

26- Şömendöferin Sivas'a vardırılması ile zaruri bir hal aldığından ancak Sivas-Erzurum hattı yapılacaktır. Ondan başka artık ne geniş ne de dar hat şömendöfer yaptırılmayıp, şose inşası ve üzerinde kamyon işletme tesisatı ve bunun için bir çok yerlerde otomobil tamirhaneleri yapılacaktır.

27- İktisadi muvazeneyi temin en mühim madde olduğundan ithalat ve ihracat muvazenesi husule getirmek için ihtiyaçların en mühim kısmı dahilde temin edilecektir. Bunlar buğday, balık ve sebze konservesi, şeker, iplik, kumaş, bez, elbise, çamaşır, kundura, tıbbi hidrofil pamuk ve gaz, cam, şişe, bardak, tabak, kase ve levazımı, kağıt, sırlı demirden küvet, tabak ve emsali gibi şeylerdir. Bunun için yünümüzden, Adana pamuğundan iplik yapacak büyük bir fabrika, çuha ve bez fabrikaları, hidrofil pamuk fabrikası, Kütahya'da tabak imali, deri ve kösele fabrikaları, demir madeninden demir istihsali fabrikası, çimento fabrikaları, balık, sebze konserve fabrikaları inşa edilecektir. Bunları yapan yerli ve ecnebi 15 yıl her türlü vergiden muaf tutulur.

28- Memleketi imar için tuğla en mühim ve iyi malzeme olduğundan her tarafta iyi ve ucuz tuğla, keza kireç yapılması öğretilcektir. Çimento fabrikaları çoğaltılacak, Anadolu'da ardavazdan kiremit yapılacaktır.

29- Memleketi sanayi memleketi yapmak, ihracat eşyası imal etmek fikrinde değiliz. Sade kendimizin ve o da en mübrem ihtiyaçlarımızın nev'i ve derecesi kadar fabrika yapılacaktır.

30- Alim yetiştirmekten ziyade küçük sanat erbabı ve o da asri bir surette yetiştirilecektir.

31- Eski yazıya ric'at edilecek ve Latin harfile de yanlışsız bir yazı yazılıp ikisi beraber yürüyecektir.

32- Tekkeler ıslah edilip, onlara misyoner teşkilatı verilerek ikmal edilecek, bunlar Türklük için çalışacaklar ve Türklüğü bilfiil yapacaklardır.

33- Matbuat kanunu tadil edilecektir.

34- Cumhurreisininin maaşı azaltılacak, tasarruf kaidesine riayet edilecektir.

EK-III

RIZA NUR'UN ESERLERİ*

Yayınlanmış olanlar

- 1- Fenni Hıtan.
- 2- Serbin Verem Kazıb-ı İltihabisi.
- 3- Cerh-i Unuk.
- 4- Hıtan ve Emraz-ı Zühreviye.
- 5- Yeni Usûl-ı Ameliye-i Hıtan.
- 6- Hıtanın Hissi Tenasülü Üzerine Tesiri.
- 7- Sünnetçiler ve Doktorlar.
- 8- Hıtanda İptal-i His.
- 9- Hıtanda Kan Gelmesi.
- 10- Fen-i Cerrahi-i Ortopedi.
- 11- Belsoğukluğu ve Frengiye Yakalanmamak Çaresi.
- 12- Sun'î Hayat ve Hayatın Hıkemi Esasları.
- 13- Servet-i Şahane ve Hakk-ı Millet.
- 14- Meclis-i Mebusanda Fırkalar.
- 15- Tıbbiye Hayatından.
- 16- Cemiyet-i Hafiye.
- 17- Gurbet Dağarcığı.
- 18- Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü? İçyüzü.
- 19- Samson ile Dalila. (Çeviri).
- 20- Janet'in Düğünü. (Çeviri).

- 21- Türkiye'nin Sıhhi, İctimai Coğrafyası.
- 22- Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti'ne Rapor.
- 23- Türk Tarihi. (14 cilt).
- 24- Şecere-i Türk. (Çeviri).
- 25- Arap Şiir Biliği (El-Aruz).
- 26- Tango de Cheuamp Turccs'a Cinope.
- 27- Zone Turqe etc...
- 28- Oğuzname.
- 29- Oğuzname Üzerine Pello'ya Cevap.
- 30- Türk Bilik Revüsü.
- 31- Hilal'in Tarhi.
- 32- Şehname ve Firdevsi.
- 33- Ali Şir Nevai.
- 34- İnsan, Teşrih, Fizyoloji, Hıfzıssıhha.
- 35- Hayat ve Hatıratım.

Yayınlanmamış Eserleri:

- 1- Ermeni Tarihi.
- 2- Türk Şiirinin Evalosyonu ve Analiktik Tedkik.
- 3- Türk Şiir Biliği.
- 4- Fransız Şiir Biliği.
- 5- Faust. (Çeviri).
- 6- Minyon. (Çeviri).
- 7- Lakme. (Çeviri).

- 8- Karmen. (Çeviri).
- 9- Özdemirle Dolon.
- 10- Hekim Mail Efendi yahut Alafranga mı Alaturka mı?
- 11- El-Eczacıyyun Nasih (Usta Eczacı).
- 12- Leblebici Horhor.
- 13- El-Eczacıyyun Nasih Hakkında Malumat.
- 14- Janet'in Düğünü Partisiyonu.
- 15- Şiir ve Nesirlerim (Bazı Makaleler).
- 16- Sinop'ta Rıza Nur Kütüphanesi.
- 17- Ançi ile Paçi.
- 18- İnsan, Hıfzıssıhha.
- 19- Muhtasar Türk Tarihi.
- 20- Muhtasar Türk Şiir Biliği.
- 21- Türkiye'nin İhyası Programı.
- 22- Hayat ve Hatıratım'ın Hülasesi.
- 23- Namık Kemal Divanı ve Diğer Şiirleri.
- 24- İki buçuk Asır Evvelki Türkler ve Notaları.
- 25- Şükufe-i Muhabbet.
- 26- Apoşka Lügati.
- 27- Sinop Sancağı'ndan İntihap Seyahati.
- 28- Viyana Mektupları.
- 29- Ali Şir Nevai.
- 30- İkinci Murad Divanı.
- 31- Cehennemde Celse.

دو قنور رضانور

طیبه حیاتندن

γ. No: 13501

۱۳۲۷

استانبول

« مطبعة خیریه » وشرکاسی

TIBBİYE HAYATINDAN

Y. No. 1241

حُرِّيَّتْ وَائْتِلَافْ
ناصل دوغدی، ناصل ئۆلدی؟

درسمات — (آشام) — ۱۳۳۵

HÜRRİYET VE İTİLAFA NASIL DOĞDU, NASIL ÖLDÜ?

1103

دو قنور رملانور

1973

1103

غربت دا غرجی

۱۹۱۳ - ۱۹۱۹ م.

مطبعة قسیدیه بمصر

GURBET DAĞARCIĞI

87

U.S.S.
NAVY

3989

y. no. 3989

N° 1.

Février 1931

سورة رضا ندر کتبانست مالک
دورنیه

تورک بیلک ره ووسی

REVUE DE TURCOLOGIE

Fondée à Paris

PAR

le Prof. Dr. RIZA NOUR

3989

	Pages
L'harmonie vocalique en turc.....	1
Les formes et les noms de la poésie turque.....	13
La métrique turque basée sur la quantité (arouz).....	66
La métrique de la poésie populaire turque.....	74
Les termes « Seldjoukide » et « Ottoman » dans l'histoire (unité de la Turquie).....	82
Le « Moukhtaçar » de Bâber chah.....	86
Origine des monuments islamiques du Caire.....	92
Quelques poésies des poètes turcs de Tunisie (texte).....	99
Youçouf vé Zélikhâ par Khalil Oghlou Ali (texte).....	101
Terdjî'-i-bend de Réfikî (texte).....	102
Une poésie de Karadja Oghlan en dialecte âzéri (texte).....	103
Une poésie de Keuroghlou (texte).....	104
Keuroghlou.....	105

ALEXANDRIE

SOCIÉTÉ DE PUBLICATIONS ÉGYPTIENNES

1931.

TANRIDAG

İlmî, Edebî Türkçü

İzmir Milli Kütüphanesi
05-403367175

Bu Türklerin dergisidir

İçindekiler

Katık (Millî ilâhî) Şiir

Türk baturlugu Şiir

Türk Nasyonalizmi

Kıraman ogulları için söylenmiş iki agıt

Sabahisation (askerî tenebbüh)

Nimik Kemal

Mifti-oglu Ahmed Hikmet

Rıza Nur

Rıza Nur

Rıza Nur

Dr. Feridun Nâfiz Uzluk

Dr. İzzeddin Şâdan

Dr. Mustafa Hakkı Akansel

Nejdet Sançar

10 Kuruş

Cuma günleri çıkar

RIZA NUR
(1879 - 1942)

SAYI

8

ORKUN

Dr. Rıza Nur Sayısı

49

SAYI

7 Eylül - 1951

MİLLÎ YOL

liza

1

ıyor

32. Sayı

FIATI 50 KURUS

7 EYLÜL 1962 CUMA

Tecrübeler

Büyük Türkçe Kıymetli Hemşehrimiz Dr
Reza Nuri'nin ölümünün dokuzuncu yıldönü-
münün hazırlanmasında Sinop gençliğinin
göstermiş olduğu candan ve yüksek alakayı
bilhassa belirtmek isteriz.

Birçok mahrumiyetlere katlanarak bu
geceyi meydana getiren arkadaşlarımız ge-
cenin mahiyeti hakkındaki malumate,
bir dosyadan toplayarak Reza Nur kitabı
başına hediye etmiştir.

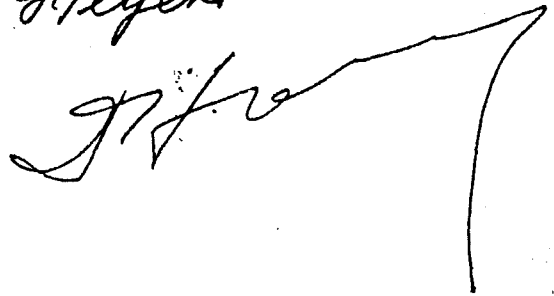
Çayımız her ölüm yıldönümünde Dr
Reza Nuri'nin kıymet ve değerini ehl-i umm
münasebe belirtilmesidir.

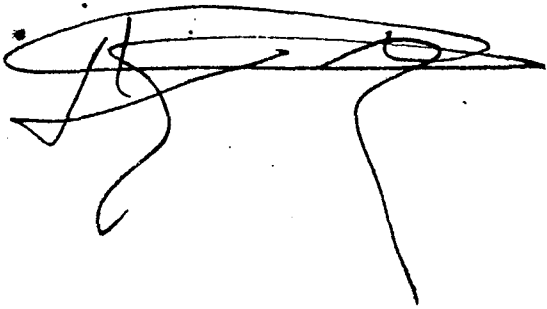
Bizler gelecek anıma her törenleri için
bir rehber bırakmış durumdayız

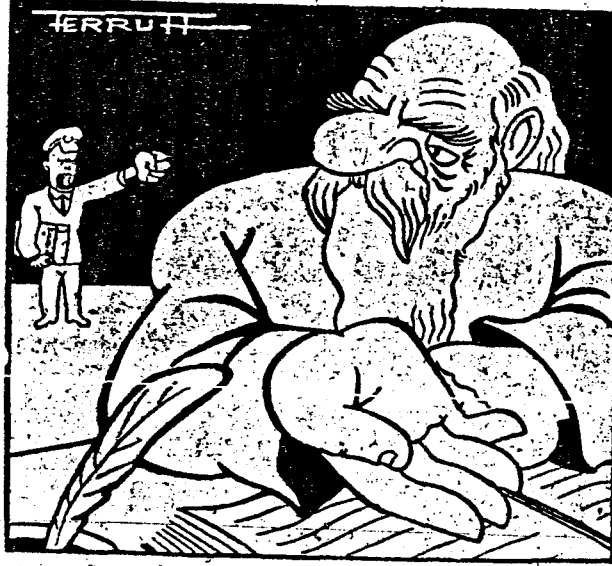
Bizlerden sonra bu geceyi tahakkuk
ettirecek olan Nur yolunun genç ve idealist
yolcularına başarılar dileriz

9/95/ 9cu Ölüm yıl
Dönümü.
Hasan Saral

Reza Nur Tertip
Heyeti

— Tarih dede, tarih dede! Rıza Nur Beğ'in
adını yazmamışsın!..

— İşte yazmışım oğul, ama ne yapayım ki
elimdeki kitapçıkla benim alâkam yok.

ALTIN IŞIK, I/8 (25 Eylül 1947), s.13.

Rıza Nur Gecesi

8/9/951 günü saat 21 de Halkevi salonun-
da Büyük Türkçü Dr. RIZA NUR'UN 9 zuncu
ölüm yıl dönümü münasebetile tertip edilen
fevkalâde geceye teşrifiniz rica olunur. Say-
gılarımızla.

Tertipleyen
Sinop Gençlik Teşkilâtı

